T(Soome)
JOE

Rbl. 2.30

3

VIIMSI RAAMATUKOGU
1511 007233

Eeva Joenpelto

SAJAB SOOLAST VIHMA

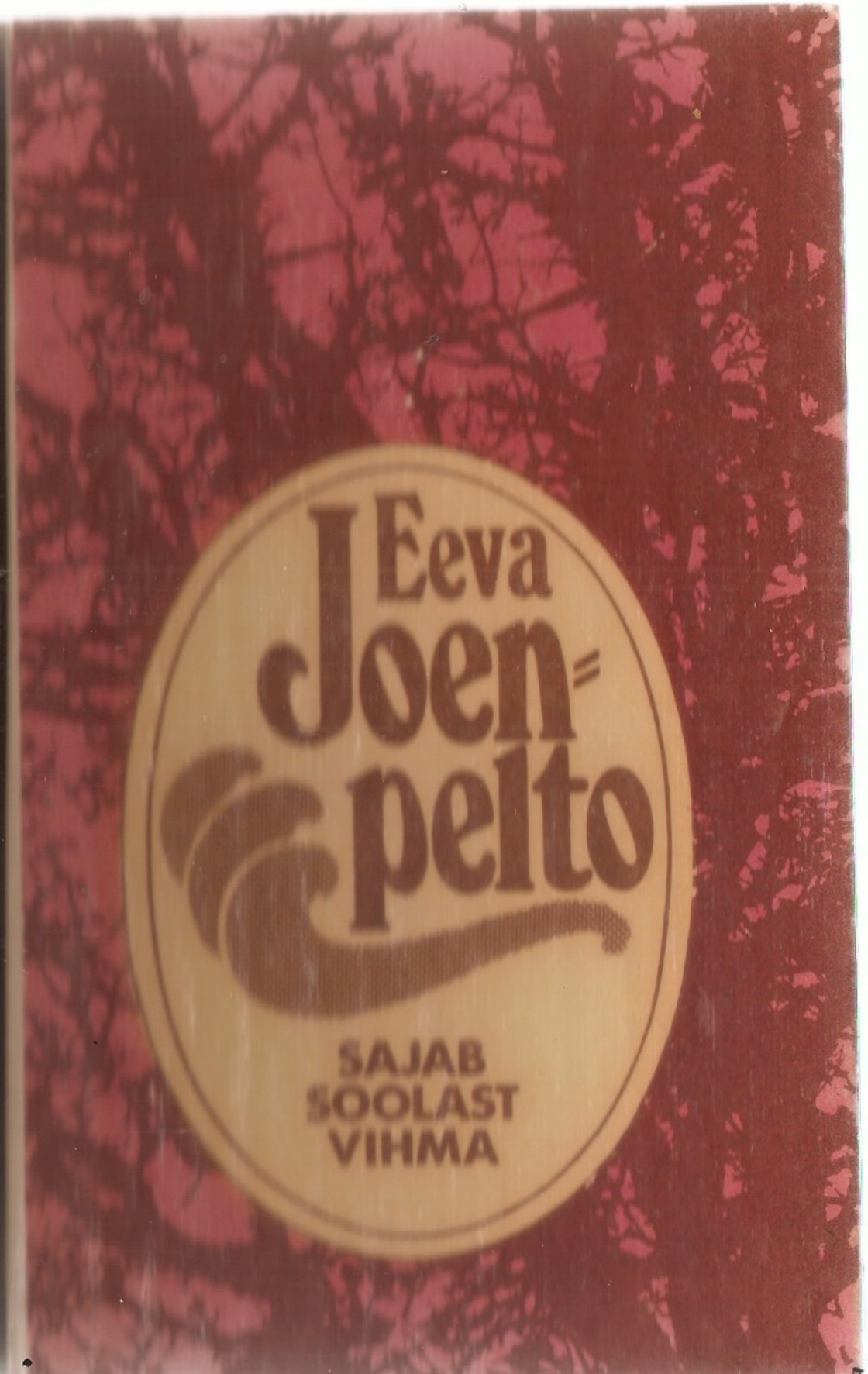

15023

EEVA JOENPELTO

SAJAB SOOLAST VIHMA

Eeva Joenpelto

SAJAB SOOLAST VIHMA

KUSTUTATUD
10. 05. 2026
Viimsi Raamatukogu

TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1984

A,S

T (Soome)
J 51

Originaal:
Eeva Joenpelto
SATAA SUOLAISTA VETTÄ
Romaani
Werner Söderström Osakeyhtiö
Porvoo — Helsinki — Juva
[1978]

TÕLKINUD HELLA-MARE MÄNNAMAA
KUJUNDANUD HELMUT POLBERG

KUSTUTATUD
15023
S. M. Kirjastuse nim.
10. 05. 2026
RAAMATUKOGU
Viimsi Raamatukogu

Эва Иоэнпелто. **Идет сольной дождь.** На эстонском языке. Перевод с финского: Хелла-Мари Мяннамаа. Художник-оформитель Х. Полберг. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja A. Ravel. Kunstiline toimetaja M. Torim. Tehniline toimetaja E. Ainla. Korrektorid E. Kõrge ja I. Torm. ИБ № 3647. Laduda antud 29. 05. 84. Trükkida antud 24. 10. 84. Formaat 84×108/32. Trükipaber nr. 1. Kiri: literaturnaja. Kõrgtrükk. Trükipoognaid 11,25. Tingtrükipoognaid 18,95. Tingvärvitõmmiseid 19,41. Arvestuspoognaid 20,20. Trükiarv 24 000. Tellimus nr. 2186. Hind rbl. 2.30. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10, H. Heidemanni nim. trükikoda, 202400, Tartu, Ülikooli 17/19. III.

Joenpelto, E.

J51 Sajab soolast vihma. — Tln.: Eesti Raamat, 1984 — 360 lk.

Tuntud soome naiskirjaniku Eeva Joenpelto romaan, mis jätkab juba ilmunud romaanide «Tõmbab ustest ja akendest» (e. k. 1981) ja «Otsekui tulest tõmmatud tukk» (e. k. 1982) sündmustikku Soome 1920—1930-ndate aastate küla- ja aleviolustikus.

J 4703000000—529 / 901(15)—84 TL—9—14—84 **84.34Soome**

© Eeva Joenpelto 1978
© Tõlge eesti keelde.
Kirjastus «Eesti Raamat», 1984

1.

Söakat valgust, reibast hommikukirkust oli juba nädalaid tubadesse kippunud. Iseenesest sädelev jahe helendus tungis kardinate vahelt voodile, läikles lainelisest kasest päitsil, nihkus sealt padjale. Säherdune hoolimatu lõõmutamine kiskus lauba krimpsu ja sundis ägades selga keerama, tekki kõrgemale sikutama. Tuli vähemalt katsuda päevaks, selle esimesteks tõdemisteks, olukorra muutumatuse möönmiseks ärkamast keelduda. Ainult rabele, rebi, vihasta — ka uuel päeval jääb kõik samaks. Järelikult tõuse, ja parem juba enne mõtete armutut selgimist, pitsimuster alles põsel. Jalad lihtsalt maha vaibale. Võimatu? Pole parata, oodaku seal või kümme hundikoera, hambad irevil. Jalad põrandale ja käsi juustest esimesi papiljotte võtma.

Kuud eelmisest valgest ajast siiani olid silmade ees nagu kaltsukerad korvis. Seal olid talveune tardumuses üleelatud sündmused, omad tegemised, teiste tulemised ja minemised, verimust ülekohus. Asjatu oli neid kergitada ja keerata. Seletamine oli hõlpus. Üheksakümne üheksal juhul oli iga kera omal kohal, iga inimene õige, igaüks õigesti talitanud. Viimane protsent oli juhus, vilets saatus, ja see otsustas.

Ent ärgata üksi, kõrval tühi voodi, päevatekk kortsumata ja seegi siin nüüd jultunud päikese hellitada!

Inkeri ajas end lõplikult jalule. Poiss oli lõpuks hommikuti magama õppinud, nüüd, mil ta oleks väga hästi võinud sisse kepselda, tulla manguma, kõrvale pugema, jalgadega vastu reisi taguma, nõudma. Isegi seda mitte, ainult hääletu maja ja omad kopsatavad tuhvlikontsad alla viival trepil.

Saal, kraam. Plüüs, gobelään, diivanigarnituur, kuldraamides peeglid, hõbedaga inkrusteeritud püssirohusarv

ahjuotsal, kristallkroonlühter, põrandapadjad, lilleriiulid, mürkrohelised uksekardinad, juhmakas grammofonitoru. Kapitäied riideid, sahtlitäied kraami. Ja kõike kattis tuhmjas tolm.

Läikiv kimono üll, lohekujutis seljal, liikus Inkeri oma vara keskel ja mõtles, et on kolmekümnene. Ta oli saanud kõik, mida oli soovinud, tõesti. Rohkem polnud ta enam välja mõelda osanud, himu, isu oli käest libisenud. Ja see oli olnud viga, see oli olnud puudus. Alati tuli osata juurde tahta. Sest kui sa seda ei suutnud, hakkasid teised sinu eest tahtma, alati istus keegi troonil. Aga tema seisukohalt vaadates oli nende teiste tahtmine sootuks väär ja vedas temagi elu kiiva. Nii et talle oli jäänud üksainus õlekõrs, millest kinni hoida: kaastundega, pilkega, naeruga teda juba kimbutada ei saa. See õlekõrs pidas vastu ja ta pöördus, keeras kraamile selja ja läks kehkel sammul kööki pliidi alla tuld tegema.

Ühel kohutaval hommikul, kui Inkerile oli lisaks veel teatav asi selgunud, oli ta teenijale üles öelnud. Midagi oli tulnud selles olukorras teha. Mingit tähtsust sel sammul polnud, tegemist oli vist ainult mannetu ja tühise jonnipurskega, sest tõeline objekt istus täies rahus riivide taga ega teadnud süüd. Seda viimast süüd siis. Ja kui olekski teadnud... Inkeri kolistas nagu hing nõudis, ladus õhtul pestud nõusid kappi, paugutas puudekasti kaant. Vähemalt vaikuse suutis ta murda, see kergendas, virgutas, kuni ta pidi pliidi ette küürutama ja piirderauast kinni haarama. Pööritus tuli laias kaares, lähenes hoogu juurde saades, oli jalust niitmas, kuni taandus siiski, armulikult ja aeglaselt. Kulus hetk, enne kui Inkeri julges katseks tõusta, läks siis tagurpidi ja kobas laua äärest tabureti istumise alla. Nüüd, nüüd polnud nutt kaugel. Aga kargu pidi see minema, kui Inkeri kokkupigistatud hammaste vahelt Matti nime sisistas. Mäherdune mees! Mida kõike ta oli teinud! Ainult põgus hetk, ja Inkeri tõusis vihaselt ning hakkas uuesti nõudega kolistama.

Kui vaatasid keskpäeva paiku alt töökoja juurest ülesmäge, oli paljas maa nagu pisikesi püstjaid mullakarva purjesid täis. Heikkinen, Reima remondimees, pumpas bensiini «Whippetisse», mille juhti ta ei tundnud. Üks esimene poritiib oli vastu ookriga värvitud seina põrga-

nud: külasaks oli vist reisimas. Nad ei ajanud juttu, mees maksis ja Heikkinen läks putkasse, keeras laeka lahti ja pani raha korralikult lahtrisse. Võtme pistis ta lauasahtlisse, et proua selle sealt siis leiaks, kui tema läheb õhtupoolikul jaamast ühiskaupluse kaupa tooma, endisest ajast jäänud vedude eest hoolitsema. Talunik, vilumatu mees roolis, andis minnes liiga kõvasti gaasi. Õlist liiva lendas kahes kaares kaugele. Heikkinen pilgutas silmi, ta oli mitmesuguseid minejaid näinud.

Töökotta tagasi kõndides kummardus Heikkinen ekstra säherdust maast kerkivat tumedat püstpurje vaatama. See oli kõigest vahtra sügisene seemnetiib, mis nüüd agaralt juurt alla ajas. Ta polnud enne märganud, et idanemine algas nõnda, või kestis see ainult paar päeva, see üheaegne ja üksmeelne agar kannakinnitamine. Tuhanded üritamised, mis ehk kõik nurjusid. Heikkinen läks kähku sisse ja sulges teise uksepoole.

Proua oli äsja poissi talutades möödunud ja peagi üksi tagasi tulnud, sisse pilgu heitnud ja noogutanud, käinud pesuköögis, mis oli siin sepikoja taga, viibinud viivu pesunaise juures ja läinud siis üles suvilasse. Üsna pea oli hakanud ülakorruse rõdult ägedat voodiriiete kloppimist kostma.

Heikkinen ei teinud väljagi. Tagugu pealegi peremehe madrats tükkideks, seda ta ju üritas iga nädal. Tuuseldagu pealegi kirevaid tekke. Patjadest pärit ebemeid lendas juba igas ilmakaares. Ja peremehe ülikondi rippus riidepuudel üle rinnatise rivis nagu peata, jalalabadeta mehi. Juuksed silmil, nühkis ta nüüd midagi, mida Heikkinen ei näinud ega tahtnudki näha. Kalk, kalk naine.

Putkas helises telefon ja Heikkinen traavis sinna, vaatas, lubas korraldada. Ta korraldab kõik, nagu oli peremehele tõotanud. Siin polnud kaksipidi mõtlemist, ainult palju taldade kulutamist, ja prouaga kõnelema oli ta õppinud. Jutud olid selged sestsaadik, kui proua oli temaga jonnimast lakanud. Proua tellis bensiini ja õli, proua istus sellal putkas, kui tema oli sõidus. Narr ta ju nende riiete ja kõpskingadega välja nägi, aga hääl oli jälle tavalise inimese hääl ja pumpa lõnksutavates kätes paistis olevat jõudu.

Heikkinen ei kartnud mitte prouat, vaid pesunaist. Ja eks olnudki, niipea kui ta oli vana «Sedani» kapoti lahti saanud ja sisemusse esimese pika nautiva pilgu

heitnud, ilmus see tema kõrvale ja küsis kella. Heikkinen ütles, mis seal muud üle jäi, too leelisest ja higist aurav inimene hakkas silmapilk latrama. Tema ootab süüa, oma söögikorda, vähemalt kahte rooga, aga proua ainult klopib rõdul.

«Mis asja see inimene mürgeldab? Materdab ja mürgeldab? Ei jõua siis kotlettisi üles soojendada! Ma olen siin kolmandamat korda ja ikke sama madin. Mina teen rasket tööd, egas ma õhust ela. Põle see palju ühti, kui tööinime süia nõuab. Olgu vai neidsamu viletsaid kotlettisi.»

«Noh...» Heikkinen ei vaadanud üles. Ta teadis naist, see oli ebamääraseses eas, veest krimpsus sinakate ja tursunud kätega, rätik silmil ja saapakotad jalas. «Mina tema toidul pole.»

«Olge õnnelik. Aga seegi oo parem kui kodus. Lapsed ka sääl päevade viisi üksi. Aga põle parata, põle parata. Muudkui ole siin teiste armul. Aga mitte ainsamat pulsti ma enne ei loputa, kui olen süia saand. Ma olen enda eest seisma õppind. Aga mis ta mürgeldab? Mis temal mürgeldada oo? Vai mine tea, vahest oo kah. Niipalju olen ma ta peenikese pesu järgi mõist küll, et kõik põle nii, nigu olema peaks. Vai kas oo vai põle, küll aeg näitab. Aeg ei jäta miskit varjule. Ja küllap pesunaine kõike teab. Vahib vai pitsidega püksa.»

Heikkinen punastas juuksejuurteni. Käed, kõik armidki lõid kuumama. Oleks ta mõistnudki, poleks ometi sõna suust saanud.

«Sedasi jah. Aeg annab alati ärutust. Et kas oo tolle sahkerdaja pärandus vai nonde külaliste jagu. Küll kõlas muusika ja helas laul. Kuniks seda oli. Aga misperast ta teenija lahti laskis?»

«Vahest tahtis kokku hoida,» suutis Heikkinen öelda ja viipas vasaku käega ukse poole. Naine pani ainult käed vaheliti ja ajas jalad rohkem harki, nagu kavatseks ta õhtuni sinna jääda.

«Ja kui ta selleperast mürgeldab, et ta mees vangis oo, siis seda ei mõista ma õhkagi. Vai kas ma loll olen? Ma peaks seda ilmheasti jagama, kui ta niisukeste asjade perast vangis oo. Ma tean vanamoorisi, nendel oo kah mehed vangis, aga nendel oo olemine selge ja klatt. Aga need oogi teist seltsi mehed. Nende eided juba leinata ei tohi. Need oo oma usu perast vangi sattund ja neid oo punaste lippude ja koorilauluga teele saadet. See'p see vissist oo. Ühele oo vanglareis suur häbi, tei-

sele rõõm ja au. Kas te kuulete vai ei? Kas te olete kurt vai mis te olete?»

Heikkinen ei noogutanud, ei raputanud pead, ei vastanud. Kust proua seesuguse kotka oli leidnud? Kahtlemata teadmatusest võtnud, küllap nad tööd otsides suu lukus hoidsid.

«Vaadake, meie jaoks oo vanglasõit ainult võit. Aga kus nüid teie sellest aru saate, te olete vissist saksteemu ja töörahva reetur. Aga teie tulevik oo ka meie käes, vaat nõnna. Et meie kraamigu, pesku ja kasigu ja olgu rõõmsad ja istugu veel türmis ka kui vaja.»

Rõdult kostis üha kloppimist. Heikkinen otsis paraja mutrivõtme ja hakkas kõvasti kinnijäänud polte lahti keerama. Ta punetas ikka veel, kogu aeg, ja naine muudkui seisis, nüüd juba jaluski, sest Heikkinen pidi teisele poole autot minema. Hoolega vältis ta võõrast naist riivamast. Selle pilk oli torkav, ükskõik kuidas ta ka rõõmust rääkis.

«Kas proua teab, mis inimene te olete?»

Naine naeris rõkkavalt ja Heikkinen kahetses, et oli midagi öelnud.

«Ma olen hää pesunaine, ju talle sellest aitab. See juba oma näppusi sitase pesu sisse ei pista. Veel mitte. Aga vast varsti pistab kah. Ei, ma mõistan suud kinni küll pidada, aga olgu mul toit olla. Jajah, teie siin teete ka sakste eest tööd. Peate ennast vissist nigu töölisest paremaks. See see jüst kibe oogi, et tööline töölist ei aita. Ja kõik need nosked ja tannerid. Aga oodake ainult!»

«Jaa, jaa, oleme kuulnud, oleme kuulnud.» Heikkinen korjas mutreid pappkarpi. Tal hakkas kops üle maksa minema. Seda naljalt ei juhtunud, ainult harvadel puhkudel, kui teda töö juures segati. «Tahan ainult tööd teha. Pole mul aega koosolekuil käia ja kael õieli laulda. Jätke proua rahule. Tal on tegemist ja kannatamist niigi küll. Igasugu hulle siin ringi kargab. Ükskord käis keegi, kes aina kirikulaule laulis. Ja minul on sihuke komme, et kihutan nad uksest välja. Ja talutan natuke maad edasi kah. Nüüd paistab ka sinnapoole vedavat. Kui muud üle ei jää.»

Naine muigas vaenulikult, ent jäi lõpuks vait. Ja kohe seejärel vaibus kloppiminegi. Jutu ja paugatuste asemel pahvatas töökotta nii paksu tselluloosilehka, nagu oleks see suure pilvena ootel olnud.

«Minge ära,» ütles Heikkinen. Ta süda oli ikka nii täis, et üks mutter kukkus vabisevast käest kuhugi mootori sisemusse ja kõlina järgi otsustades põrandale. Heikkinen pidi auto alla siruli heitma, et seda kätte saada. Kui ta uuesti jalule kobis, oli naine tõega läinud. Ma räägin prouale sellest naisest, mõtles ta. Räägin, — ja juba pisut rahunenult — parajal hetkel.

Naine sättis pikka tugiteivast pesunööri keskpaika, kui Inkeri mäest alla tuli, linamütsakas kaenlas.

«Mitte mingeid linasi änam!» ütles pesunaine, enne kui Inkeri jõudis talle kompsu anda. «Linad oo juba keedetud.»

«Ainult pesta ja loputada. Ega nad nii mustad ole. Saaks lihtsalt tolmu maha.»

«Lihtsalt,» kordas naine. «Ei tule peremees sellest ühti kiiremini, mõstagu ta linasi vai iga nädal!»

«Söök on laual,» ütles Inkeri, sirutas kaela nagu neelatades ja lisas: «Olge nii hea.»

Naine jättis pesukorvi maha ja läks jalamaid. Inkeri pööras teele ja töökojale selja ja hakkas veest tilkuvaid riideid nöörile riputama. Kui ta kõrgemale küünitas, näis tema selg väsinud ja moondunud, ei läinud täies pikkuses sirgu. Heikkinen vaatas, kuidas ta linu laotas, servi aeglaselt sirgeks sikutades, et neid oleks enne rullimist hõlpsam lahti lüüa. Tuul ja päike haarasid neist silmapilk, nad laksusid vastu naist, peksid teda näkku. Käsi tagumiku külge nühkides läks Heikkinen ettevaatlikult ja kõhklemisi proua poole. Igal sammul tallasid ta saapad ettevõtlikke vahtrahakatisi.

«Proua.» Inkeri võpatas ja laskis käes oleva lina tagasi korvi. Ta nägu polnud kevadvalguses ja värvimatult üldsegi ilus. Heikkisel hakkas piinlik, nagu oleks ta prouat päris alasti näinud.

«Nii tunni aja pärast, kui peab ühiskaupluse koorma järele sõitma. Kas proua jaksab alla tulla?»

«Muidugi,» vastas Inkeri ja ta sõnades polnud raasugi ülbust. «Minge aga. Ja veel, kuna kruusast on juttu olnud. Praegu oleks ostja. Aga ma ju ei tea, kuidas seda sealt kätte saada. Võiks müüa, aga egas ometi palja labidaga... See mure nüüd on... Peaks vist mõne mehegi appi muretsema.»

«Las mina uurin järele,» ütles Heikkinen kohe. Kuhu oli jäänud kogu kalkus? Proua oli tasane ja peaaegu

alandlik. «Aga proua saab siis küll tööd juurde, kui mina ikkagi vedude peale jään. Või kuidas te olete mõelnud?»

«Ega siin ju enam nii palju teha ole. Omnibusski sai maha müüdud. Mehi vist ikka leiab?»

«Neid tuleb ainult hoolega valida.» Heikkinen mõtles, et võiks nüüd pesunaisestki rääkida, aga ei raatsinud. «Kas peremees on midagi kirjutanud?»

«Ei.» Inkeri pöördus, kavatses lina võtta, kuid jättis sinnapaika, ainult seisis, nägu varjus.

«Kui proua küsiks kõigepealt temalt — ma mõtlen, kirjutaks. Et kuidas tema arvab. Mina olen ju ainult autodemees.»

«Pole kavatsenud kirjutada.» Inkeri pöördus tagasi, vidutas ja pilgutas silmi. «Kas Heikkisel pole minusse usku? Kui Heikkiselgi ei ole...»

Heikkinen jahmus tõsiselt, terve päev üks tunnetemöll, mitte selget sõna nagu meeste vahel. Kõike oli siin koos nähtud. Kord oli üks mees, Einari, end nende sõitude peal koguni maha lasknud. Ja oli olnud igasugust öötööd. Kuid ta ei olnud peaaegu kunagi millestki kõhklema löönud, sest oli olnud tragi, vapralt edasi rühkiv peremees, kelle vaprus oli ühtlasi olnud nagu hea õnn, senikaua kui seda jätkus. Ta ei kõhelnud nüüdki, sest peremees tuleb ju tagasi ja kõik laabub nagu ennegi. Ta ei talunud ainult seda, et proua seisis seal justkui alasti, hoolitsematu väljanägemisega, teab missuguses seisukorras, pingutas kõigest väest ja oli üksi. Et hakata siis veel karjuma nagu viimases raevus — või eelviimases, kes neist aru sai:

«Sest mina vanglapättidele ei kirjuta! Mitte kunagi ega mitte ühestki asjast! Mitte ühestki!»

Ja vaevalt oli Heikkinen jõudnud sõnade mõtet taibata, kui naine lõi käed näole ja tuikus mäest üles, vasakult paremale ja tagasi, nagu poleks rada tundnud. Trepil ta peatus, püüdis vist paremat nägu ette teha, enne kui sisse tolle enamlasemuti silma alla läks.

Heikkisel oli tuline valu veel natukeseks ajaks vana rikkis mootori juurde rahunema pääseda. Ta võttis kotist võileiva, sõi seda ja kõndis ümber mootori, mõtles kilomeetreile, mida seegi oli maha põrisenud, missuguseid maastikke läbinud. Siis riputas ta töörõivad naela otsa ja ajas puhtamad selga. Trakse seades luges ta, mitu kuud Reima oli juba istunud. Arvata pool aega oli möödas. Kunagi suvel on ta tagasi. Nii et senikaua. Kui see

naine ainult proua ees laamendama ei hakkaks. Siis oleks õhtupoolik ja ehk homne päevgi hukas.

Ta ajas veoauto juba välja valmis, kontrollis poorte ja haake, pumpas jälle paagitäie bensiini ja vaatas, kuidas sellegi saaja minema sõitis. Siis ta ainult ootas. Kõigepealt tuli alla pesunaine ja jätkas pesu riputamist sealt, kuhu see prouast oli jäänud. Heikkinen mõtles, et tema peaks peremehe asja prouale ära seletama. Trellide taha minek oli mis ta oli. Kuid inimesed ei vaata viltu, kui sealt mingi salaviinaloo pärast tullakse. Piiritusekuningad olid väikest viisi sangarid. Pahatahtlikkust, sulaselget õelust ja kadedust oli olnud, aga sel oli nüüd kindlasti lõpp. Inimrämps oli saanud, mida oli tahtnud. Supp oli keedetud ja söödud. Ja kõikvõimalikke uusi asju oli peale tulnud. Aga kuidas tema, mees, kel naljalt sõna suust ei kuku, seda seletada oskab?

Ja viimaks tuli proua, nüüd välimus korras, kulmud värvitud, juustes suur pannal, siidsukad välkumas, rüht endine. Heikkinen vaatas häbelikult maha, tõstis jala autoastmele ja avas ukse. Ja saigi läbi häda üht-teist suust.

«Mõtlesin siin. Et bensiinimüük käib nagu ennegi. Ja nagu proua mõistab, vedusid on. Ja mõni mees on juba küsinud, kunas peremees tuleb. Sõiduõppijatel silmad pikas. Nii et proual ei pruugi muretseda ühti. Küll see aeg läbi saab. Ja kui proua kruusamüüki ka alustab... See teeb paljud kadedaks.»

Inkeri ei teadnud, kuidas olla. Ta sidus mantlivöö uuesti kinni — seal pisut allpool naba, kus keegi juba... Siis nühkis teise käe küüsi, hõõrus neid vastu käist ja vaatas.

«Ei tea,» ütles ta siis mõrult. «Pole juhtunud kohtunikku nägema.»

«Häbi, see on häbi, mis paneb teda ühiskaupluse vaadist bensiini võtma. Seda taipab küll igaüks. Ja igaüks räägib sellest. See veel puuduks, et ta tihkaks siia...»

Inkeri jätkas küünte nühkimist. Ta oli endale rolli võtnud ega lange sellest täna enam välja.

Heikkinen istus autosse ja ütles ukse vahelt veel:

«Proua on nii hea ja paneb kindad pumpamise ajaks kätte. Hoob võib mu käppadest määrdene olla.»

Siis tegi ta gaasi andes silmapilk minekut. Ta oli nii palju rääkinud, et tema suu oli veel Hännise maja nurgalgi vaevanägemisest lahti. Siis pühendus ta roolimisele ja tõmbas mitu korda kergendusest hinge.

2.

Oli urbanipäeva õhtupoolik. Taluõu oli lagedaks kraamitud. Külviga oli eile lõpule jõutud, kõik äkked ja vedrud ära varjualustesse koristatud. Ilm oli aastaajale vastavalt raudkülm, päikeseline, tuuline. See tõotas sooja pehmet suve. Üks nõtke välimusega uus teenijatüdruk läks peenramaale, reha ja väike kott käes, kuid tuli peagi tagasi, rätik vihedas tuules sirgu. Seemned polnud vist näpu vahel püsinud.

Lauri Julin seisis nagu naelutatult talliesisel, käed püksiõmblustel, karm pilk pärnaalleel. Tühja lagedat teed oli nii kaugele kui silm võttis. Mõni väike kivi veeres üle selle nagu väle mardikas ja kadus teise kraaviperve haljasse rohtu. Ploomiaia kohal taevas laugles paar varest.

Lõppude lõpuks hakkas kostma riginat, Julini kõrb hobune ilmus alleesuhu, maanteeotsale, ja vankris — peaaegu, aga mitte täiesti keskel — istus kogukonnanõunik, kiitsuke, must, muutumatu.

Tuul sasis Lauri juukseid, see oli ainus, mis temaga toimus. Põsenukid esile tungimas, jälgis ta ainult isa lähenemist. Hobuse pea nookus sammude taktis, kõrvad olid kikkis, sest jõuti selleltki koosolekuteekonnalt koju. Koosolekukronu, kes tundis hästi vallamaja, panga, elektriühistu, telefonikeskjaama, postkontori, vanadekodu, kirikukantselei õuelasilaid. Etterakendamisel oleks piisanud talle ainsast sõnast, ja ta oleks hakanud õigesse paika astuma.

Lauri oli sammu kõrvale nihkumas, aga suutis end talitseda. Üks kordki on tema, kööme, tee peal ees. Hobune peab seisatama, ei pääsegi harjunud jälgi mööda tallikaaruse alla. Nõnda see seal seisis, kannatlikud silmad, ilmetud otsekui kummulipööratud tassid, kusagil Lauri rinna kohal. Lauri haaras valjanupsudest ja vaatas üles isa poole. Nägu vankril oli sama ilmetu kui hobusel.

Hetk, veniv, kahtlev paus — ja Albert Julin ei liigutanud ohje hoidvaid käsi, ei kohendanud rühti, ei lausunud sõnagi.

«Mõtlesin...» Kauane vaikimine ja ootamine olid Lauri hääle kavatsetust karedamaks teinud, ta köhatas. «Lõpuks peaks olema aeg rääkida.»

«Tuleksin enne maha,» ütles vana Julin. «Ajaksin hobuse kaaruse alla. Teadupärast olen ikka koduõues.»

«Soo. Aga külas kõneldakse ju, et Julin ütleb tähtsamad asjad vankrilt. On seal mehe jagu teistest kõrgemal.»

«Millas sa inimeste jutte oled hakand kuulama?»

Nüüd oli Julin juba pisut häiritud, ehk väsinudki, tema hinges, mis koosolekul kindlasti juba mitugi korda tüdimust oli tundnud, tärkas vist aim millestki ebameeldivast. Ta hoobas end küliti, ja et ta kord juba katuse alla ei pääsenud, hakkas sealsamas maha kobima. Kui tema hommikul läikima löödud, nüüd kerges tolmukirmes poolsaapad maas olid, laskis Lauri hobuse lahti ja astus vajalikud kaks sammu tagasi. Hobune vedas kaariku varju ja jäi ootama, et keegi ta lahti rakendaks.

«Tead väga hästi, et ma ei salli asjade suure kella külge panemist,» ütles Julin nüüd ilmse meelepahaga. «Teenijate silma all. Siis pole sa küll palju õppind, kui mitte sedagi. Mis imet siis nüüd on? Vili on maha külvatud, sillatruubid parandatud, tüdrukud ja sulased pöönavad poole päevani. Ainult üks muudkui tulgu ja mingu, tulgu ja mingu.»

«Kas Hännisest tehti täna kaasistuja?»

Julin oli juba minemas, aga peatus. Kiitsuke, küütsus vanameheselg, püksiharud liiga lühikesed, saapasääred kortsus, tripid taga püsti. Sokidki paistsid. Lauri ootas liikumatult, ootas, et hakkaks nagu kaasa tundma, leebuma. Aga ta sisemus oli tardunud, kiprunud seisundis, mille see aegamööda, kuude vältel oli omaks võtnud.

«Kui sellepärast... Tuled tuppa, tuled poole tunni pärast. Kui sul lausa tuld takus pole. Jõuaksin midagi kõhusoppi saada. Sedaviisi siis, jälle sedasi. Põle neil juttudel otsa ega äärt.»

Julin läks nüüd vihatsi, kuivetu mehe väleda hooga minema ja Lauri pöördus kaaruse alla, rakendas hobuse lahti, kuna kedagi teist ka kohale ei ilmunud, ja talutas selle — või järgnes sellele pooltühja talli, esimesse latrisse, kus oli looma koht. Ta vaatas, kas vett jätkus, ja kogus heinad hanguga tema ette hunnikusse.

«Sõõ sinagi, kaasteadja, nagu sa oled,» ütles Lauri põski lohku tõmmates. Igaüks, kindlasti see kõrb, mannetu välimusega hobunegi teadis rohkem kui tema, Lauri. Miks muidu kasutas isa oma käikudel alati üht ja sedasama hobust, kuigi talus oli ometi mitu paremat, kel lihagi rohkem luudel? Aga ühest käigust ei teadnud seegi elajaloom midagi. Ja kui Julin läks jala, lipsas paraadeeskoja kaudu nagu varas, siis olid need minekud seesugused, et nende üle sai kaua puurida ja pead murda.

Lauri vaatas määrdunud aknast välja. Seal keset rohelust, hoone tuulevarjus seisis mära. Kaksikud varsad, alles takkuskarvased, imesid üks ühelt, teine teiselt poolt. Sisse, need tuleks sisse tuua, külma käest ära, mõtles Lauri, kuid nihkus vaid aknast eemale ega liigutanud sõrmegi.

Ta suutis end jälle hingepõhjani vihaseks ajada. Meest temas oli mõni kuu tagasi nii solvatud, et ta ei suutnud seda, selle määra veelgi mõistusega võtta. Meelepaha lained voogasid ikka üle pea. Ta oli tunnete ohjeldamatusest peaaegu meeldivalt üllatunud, nagu oleks ta seda kaua, ehk aastaid oodanud. Üldiselt ta ei vihastanud, tema puuduseks oli liiga tasane meel, ja ta oli sellest aru saanud. Siiani, kui midagi oli olnud, oli ta ainult häbenedes kõrvale tõmbunud, teiste pärast piinlikkust tundnud.

Kuid et temast oli siiski vihastajat... Nõnda — ja ta kordas seda mõttes teab mitmesajandat korda. Justament: igatsusest oli Lauri läinud ühel talveõhtul nõolima, tähendab ainult jalutama, kaaludes, kas minna Anjat vaatama või mitte, selleks ettekäänet nuputades, olgugi algusest peale hästi teades, et ta midagi ette tuua ei suuda. Ja siis oli ta seisnud Hännise maja, tähendab selle kivimaja ees nagu totakas ja mõistagi oli ämm, ju siis endine ämm, leebe, tüse ja kaastundlik, alumisest uksest tühja korviga välja astunud, olles tõesti süüa viinud, nagu oleks ta määratud igaveseks oma lapse toiduse eest hoolt kandma. Ei jäänud muud üle kui teretada ja vastamisi seista. Ja et Lauri teadagi kõneainet ei leidnud, oli see inimene pelglikult, peaaegu andestust paludes kurtma hakanud, et pidi siis nüüd sedasi minema... Kuidas siis lõpuks? Et tema oli nii lootnud, palvetanudki, et kõik pöörduks veel heaks. Aga et kui Julin ise oli käinud seda korraldamas, siis tuli uskuda, et see oli vältimatu ja lõplik ja seega kindlasti ka Lauri tahtmine. Ja... See lõppes ülepeakaela trepist üles ükskõiksust teeskleva Anja juurde tormami-

sega ja siis oli Lauri häbenenud juba iseennastki. Jälle õhtu otsa hala, selgitamist, abitust. Aga koduteel olid faktid viimaks seostunud, nagu oleks lukk korraks lõksatanud, ja siis oli kerkinud viha. Isa võib-olla arvas, et kõik, mis ta tegi, oli õige, ja et see, kes talle vastu astus, oli ainult hämmastavalt rumal ja pidi ühel heal päeval oma nahka hoidma. Kuid nüüd oli ta läinud liiga kaugele, ületanud raja, kus vanemaõigus lõppes. Isa oli aastakümneid inimeste asjade üle võimutsenud ja voli näidanud, tihti tahtmatult, tihti ehk suudki avamata, ent sellest oli saanud harjumus ja teine loomus. Häbematus, mõtles Lauri. Ja kui õiglane ja aus oli isa siiski enamasti olnud. Ja mida kõike oli temagi pidanud üle elama. Aga siis sõgedus, sõgedus, sõgedus. Mütata läbi tihuvihma, nagu Lauri teada oli saanud, minna Hänniste poole, lubada kaasistuja kohta, kui nad aitaksid, avitaksid tema ja Anja lahusolu seaduslikuks muuta. Aga temale, keda asi kõige teravamalt puudutas, mitte sõnakestki, ei enne ega pärast seda õhtut. Lauri oli vahel oodanud, et temalt palutakse mõnele paberile allkirja või vähemalt volitust. Ent veel polnud see hetk saabunud, kuigi paber oli päris kindlasti kusagil luku taga valmis.

Kuid Anja ei olnud ju mingi paber, vähemalt mitte aktsia, mida võis tulusama vastu ringi vahetada. Ega Lauri lahkam sood, mida kraavitamiseks määrata.

Lauri viivitas veel tallis. Anja — kõigest Orléans'i neitsi, kes ei rahuldu vist enne, kui on viimaseks suureks etenduseks tuleriidale tõstetud. Vist poleks ühisest elust enam eales midagi saada võinudki, sest Laurist polnud igavest pasunapuhujat ega, piltlikult öeldes, igavest mõõgatäristajat. Ja ometigi.

Lauri toetas käe vastu tühja latri veert. Niiske puu higistas. Kaks heades oludes kasvanud, kuuldavasti andekat, kuuldavasti ilusat lapsepõlvesõpra. Kõik nii ette valmis seatud kui iganes võimalik. Ja kui siis tuli esimene õnnetus — ja see tuli ülekohtuselt parandamatuna, laps surnud ja Anjal elu lõpuni viga küljes —, läks kõik ainult allamäge, nagu veereb nõlvast alla kivi, mille kelts on valla kangutanud. Siin poleks vist miski aidanud, mitte miski, sest Anjast polnud rahulejääjat ega Laurist rahustajatki. Nii oli see neile mõlemale pankrot. Mingi ihuliige, vist jalg, oli küljest raiutud. Elu lõpuni tuli liikuda puise jäseme abil, see õhtuti küljest võtta ja sängiserva vastu toetada, hommikuti kõigepealt paigale sobitada.

Põrmugi hoolimata sellest, et armastus — armastuseks seda nimetati — oli nii surnud kui surnud.

Aga — Lauri äigas käega vastu latriveert, nii et koosolekuhobune jättis hetkeks krompsutamise — kõik muu lõpeb, peab lõppema. See tuleb kõrvale lükata ja seljataha jätta nagu iga teine elujärk. Ja enam seda ei tule.

Kui oli arvata küllalt aega kulunud, et vana mees süüa, juua ja tikuga hambaid puhastada oleks jõudnud, lahkus Lauri tallist, klõmmutas ukse kinni ja kõndis üle õue, astus peretoa uksest sisse, vaatas teenijaile suisa näkku ja hakkas läbi tubade minema. Kusagilt kostis Sylvi vadin. Alati Anjat meenutav võõras inimesehakatis majas. Täiesti võõras, võib-olla sellepärast kergesti talutav. Kunagi vahest ununeb, mis põhjusel, kelle tahtest ta siin, nende elus üldse oli. Ainult paar aastat, ja tüdruk on neiu, keskkooliõpilane, siis küünte ja hammastega elul servast kinni. Täiesti vaba, muretu olevus. Lauri soovis, et tüdruk kunagi midagi mõtlema ei hakkaks.

Albert Julin korraldas pabereid, selg ukse poole, kui Lauri tuli. Tuhmiks kulunud plekk-kandik oli lauanurgal, sinist triipu kohvitass, klaas, leivaliud — kõik nii tuttavad, et neid enam ei märganud. Perepoolel vahetusid mõnikord nõud, viletsad lillakad portselanasjad, mis kergesti purunesid ja mille tükke kõrvalhoonete alla kivipragudesse heideti.

«Küsin sinult esimest ja viimast korda,» ütles Lauri pead raputades, et ta nüüd asju sassi ei ajaks. «Miks sa tookord Hänniste poole läksid? Esmalt ootasin, et sa räägiksid. Siis ootasin üksnes, et tänane koosolek mööda saaks. Midagi ikka ootad. Nüüd enam ei oota. Nüüd on joon all.»

Julin pani kapiuksed hoolikalt kinni, vaatas, kas piirdeliistud kiivas ei ole, keeras võtit, tõmbas selle välja ja libistas püksitaskusse. Siis pööras ta pikkamööda ringi.

«Pentsik rutt, pentsik tuli taga. Kas päevadest puudus? Ei anta mahti päädki keerata. Karjutakse selja taga. Kas see on inimese komme?»

Lauri hingas sügavalt.

«Küsin praegu esimest ja viimast korda. Olen täiskasvanud mees. Ja see oli minu asi.»

«Istu nüüd. Istume. Küll nüüd olen . . .»

Julin asus kiiktooli, kuid ei hakanud kiikuma, vaid laskis kokkupandud käed põlvede vahele rippu ja jäi kummargile. Lauri räntsatas laiu kõrvale toolile nagu

KASUTATUD
S. M. Kirovi nim.
10. 05. 2026
RAAMATUKOGU
Viimsi Raamatukogu

kes tahes asjaõiendusel olev endine torpar. Järsku oli tal kummaline seda võõrast meest sinatada.

«Olen püüdnud sinu kasu pääle mõelda,» ütles Julin, ja esimest korda muutus ta nägu pisut.

«Vale.» Lauri tõmbas selle sõna järel hinge. «Vale puha. Ei mõelnud sa ühti minule. Või nojah, mõtlesid, nagu mõeldakse toolile või mollile, mis on vales kohas, minema triivimas.»

«Tohoh.» Albert Julin paistis hämmeldunud, poeg kasutas rääkides võrdlusi nagu mõni naisterahvas. Siis hakkas temagi tasapisi ägestuma, jalg käis juba vastu põrandat. «No kui sa oled nii otsustand. Aga kuigi paljud pole mind küll valetajaks nimetand. Pole põhjust olnd, või mis mina enam millestki mõistan. Sihukeste ütlemiste jaoks ongi oma poega tarvis.»

«Sa tead, et ma olen liigagi pehme loomuga mees,» ütles Lauri ja jäi ootama. Albert Julin ei öelnud selge asja peale midagi. Ta hakkas saapaid ära võtma, tegi sõlme lahti, tõmbas paelad nööpide tagant ära, tegi sama teise saapaga, ja alles siis, kui mõlemad sääred olid avali, tõstis jalad järgemööda välja.

«Võib-olla olen tukunuigi,» jätkas Lauri. Isa näis ainult saapaile mõtlevat, ta pani need korralikult tooli kõrvale. Siis hakkas ta kiikuma, silmitses vist paljudest põrnitsemistest kulunud laeliistu, libistas sealt pilgu pisut rebenenud papile, kust kriidivärv oli lahti löönud. Lauri kannatus hakkas katkema. «Kindlasti olen ma igav inimene. Ma olen vist maailma igavaim mees.»

«Saad sa enese rooskamisega varsti valmis? Või jõuan ma vähe tukastada? Sellepärast nüüd siis...»

«Ei, mitte sellepärast.» Ja Lauri ladus välja, mis suhu tuli, imestas vahepeal, kui hea tunne oli kõike avalikult öelda, mida kuid, võib-olla aastapäevi oli mõttes hautud, kuni see iseenesestmõistetavaks ja tõepäraseks muutus. «Kas see on see vana laul? See, mida on pisikesest poisist peale kõikidel koolikatsumistel igas sugulastalus üle kogu maakonna kuuldud? Saalis või tagakambris, kui õpetajad ja võõrad on juba lahkunud. Talu pärast, talu pärast. Ükskõik mida, mida tahes, ikka talu pärast. Maamõõtmised... Kas või pool meetrit sinnapoole. Kui piir on pikk, teeb see mitu puud välja. Maksukomisjonid... Kui seal istub mõni teisest põlvest kusiine, küll see siis... Ja saeveskid ja palgiveoteed. Ja kuulamine, lakkamatu järelekuulamine, millal mis talus poeg või tütar naitumiseaeks saab. Võõrastes võlgades urgitsemine, võimalik kaasavara. Ja et siiski, siiski liiga lähedalt sugulased ei oldaks. Et aga selles või teises suguvõsa harus hullumeelsust või lausa süüfilist poleks esinenud. Talu pärast, kas nii?»

Albert Julin avas ja sulges suu. Lauri ootas, solvumine polnud sugugi järele andnud ja see oli hea. Kiiktool nagises, isa küünitas korraks teele vaatama, nagu oleks ta auto häält kuulnud. Tema profiil oli endiselt sünk, õigupoolest süngemgi nüüd, kus ta oli vananedes veel kõhnemaks jäänud.

«Lobamokk, latatara. Sust ongi lobamokk saand. Teab, kas on emalt pärit või, see pidas kah vahel nagu ettekande maha. Eks neid vist ettekandeks nimetata. Ütle, sina ju tead, sihuke õppind poiss nagu sa oled.»

Laurit see ei huvitanud. Isa hiilis kõrvale ja see ei käinud tema väärikusega kokku. Seegi vähene, mis austusest järel oli, varises ja tundus vastik.

«Aga kui ma talust üldse ei hooli? Ei nõustugi registrinumbrite ja hektarite ja metsatükkidega üks olema?»

Nüüd vaatas Albert Julin tema poole, poisil ei võinud tõsi taga olla.

«Mis sa siis oled, kui mitte seda? Kudas siis mees teisiti. Kui on päritud, ja ise pingutatud. Juba minu isa ja vanaisa ja veel tema isagi.»

«Aga ükskord see katkeb. Ma olen meelde tuletanud. Kui ema läks ja varsti Juhangi takka järele... Olid üsna rahulik mees. Kuigi need olid kõvad prahmakad mõlemad, ja teineteise järel. Mõtlesin ja imetlesingi. Mõtlesin, et valitsed ennast hästi. Ei näita inimestele midagi välja. Aga nüüd hiljem olen aru saanud. Need olid ainult inimesed, talu püsis, see natuke polnud ju kõneväärt, mis torpareile... Talu oli ja mina olin, üks oli ja rohkem ei vajatudki. Ja sa ei lausunud siis ka midagi, kui ma seminari läksin. Mõtlesid kindlasti, et küllap talu mehe tagasi tõmbab. Nagu tõmbaski, natukeseks ajaks.»

«No nüüd, no...» Albert Julin tahtis ilmselt rääkida, aga kuidas ta ka otsis, sõnad lipsasid pakku. «Ära ema ja Juhani kohta, ära... See polnd nii. Ei olnd.»

Lauri vaatas põrandale. Missugune kaltsuvaibanäru, lõimed välja kulunud... Kostsid isa lühidad hingetõmbed. Lauri otsustas kindlaks jääda, kui ta praegu kuulama, leebuma ja mõistma hakkaks, jätkuks kõik endist viisi.

«Aga ükskord on sel lõpp. Tuleb niisugune koht ette, millest üle ei saa. Mulle on nüüd tulnud. Minu asju minu seljataga ei aeta.»

Julin kiikus jälle. «Oijah, oijah,» kordas ta aja võitmiseks. Ja ütles siis üpris muretult:

«Tead, ma olengi seda oodanud. Et õpiksid vähe iseloomu näitama. Oledki ennast muudkui sugeda lasknud.»

«Nüüd sa ei taha mõista. Hüva, olgu see Anja asi ühel pool. Ja Hänninen on oma tasu saanud, tema on nüüd kaasistuja. Aga siin olen veel mina. Ja kui sa ootad, et ma jään selle kauge sugulastalu tütre peale mõtlema, kes kindlasti kusagil on ja talu pärast perenaiseks sobiks ja endaga mõnisada hektarit või teab mida kaasa tooks, ja et ma talle siis lapsi hakkaksin tegema, poegi muidugi, nii et siis oleks minu käes kord talu pärast selle oletatava pojaga siinsamas kambris niisuguseid jutte ajada, siis... See on tühi lootus. Tõepoolest tühi lootus.»

Väljas tuulas nii, et õhukesed mullilised aknaklaasid klirisesid. Peremees vaikis, silmad kinni. Siis ohkas vana mees korra, aga kaugeltki mitte südamepõhjast:

«On sul ikka täis aru pääs?»

Lauri tõusis silmapilk täies pikkuses püsti. Isa oli kaotanud, muidu poleks ta tühje sõnu teinud. Ta mõistis, et oli kaotanud, ega avanud silmi.

«Kogu suve olen siin, sinu käsutuses. Sügisel lähen minema.»

Ava vähemalt silmad, mõtles Lauri. Et ta isegi silmi ei avanud! Aga tooliga ta siiski ülearu ei kiikunud. Ühe jala suurvarvas nihkus teisele pisut lähemale.

«Ma mäletan,» jätkas Lauri, kui mingit vastust ei järgnenud. «Sa soovisid kunagi, et sul talus oleks advokaadist poeg. Ma arvan, et sa saad selle. Kõige peale on aastaid läinud, aga ma ei ole veel liiga vana. Ma arvan, sa võid kunagi mõnel koosolekul teistele mõista anda, et su poeg on advokaat.»

Siis tegi vana Julin äkki silmad lahti, need olid äkki lapsesilmad, lapse, kellele oli suur, juba kaotatuks nutetud kingitus tagasi lubatud. Ja tema suunurgad niiskusid, kõrisõlm lõnksatas.

«Sedaviisi siis... Sedasi jah. Ja küll taluga... kui hea valitseja saad. Ma mõtlen, kui mina enam ei jaksa. Kõike võiks ju teha, uut moodigi, nagu sa ise oled öelnd.»

«Kuule nüüd.» Lauri ei suutnud isa innukat nägu vaadata. Millal ta seda enne niisugusena oli näinud? Ta

ei mäletanud, küllap see oli õige ammu. Oleks ehk pidanud hoolikalt vaatama, sest ega see nüüdki kaua säherdusena püsinud. Sest isa arvestas valesti, aina valesti. Ta ei istunud koosolekul, vaid kahekesi oma liha ja verega.

«Kuidas oleks,» ütles Lauri ja mõtles, et üks asi tuleb veel korda ajada, see üks, mis kõrvetas vist isalgi mõttes või sahtlis. «Kui sa kord niikaugele oled läinud, siis paneme selle nime nüüd paberile. Hästi, Hännisest sai kaasistuja, mina olen nõus volitusele alla kirjutama, et mõni Helsingi advokaat selle — jah, lahutuse lõplikult ja seaduslikult joonde saaks ajada. Eks see paber ole ju olemas.»

«Noh...» Aga kui Lauri üksnes vaatas ja Julin isegi vist mõtles, et see paber ongi ülearu kaua asjatult vedelnud, sikutas ta esmalt taskust võtmekimbu ja siis iseenda toolilt püsti ja laua taha. Ta tegi, nagu otsiks sahtlist, kuigi ümbrik oli kõige peal. Lauri lükkas isa pisut kõrvale, libistas silmad kahest reast kähku üle ja kirjutas sama kähku oma nime.

«Klaar,» ütles ta ja torkas paberi tagasi ümbrikku. «Said, mida tahtsid. Ja saad veel, mida tahad, tähendab minust advokaadist poja. Aga,» — ja Lauri läks juba ukse poole — «sinu talust see poeg ei hooli. Vaat nii. Talu pärast elamisel on sellega lõpp.»

Lauri kuulis, kuidas isa suust pääses häälitsus, kuid ta lahkus kähku, pidas siiski meeles kummarduda, et laupa mitte vastu uksepiita lüüa. Alles saalis, kõikide sohvagarnituuride vahel tõmbas ta hinge, ja nagu talle tundus, esimest korda üle pika aja. Ja kõik.

3.

Salme Hänninen oli jälle kord selle elusa eseme saalis ära jõudnud sööta. Magustoidutaldrik käes, ootas ta, et kuivaks pandud ja tekiga kaetud vanainimene suigataks. Aga laud väratasid, liigatasid ikka veel.

«Ma olen nii väsinud. Keegi ei usu...»

Hääl oli ainult nõrk sosin. Ja mida selle peale öeldagi. Kuid siis avas vanainimene suurivaevu laud, kogus jõudu.

«Kas kedagi on veel järel? Ma pean valvama, vahtima, ei pääse minema.»

Salme imestas, ikka ja jälle õnnestus vanal teda hämmeldusse ajada.

«Kas te mõtlete, et... Ei ole meie suguseltsist viimastel aastatel keski ää surnd.»

Vanainimese suu venis pikaks karmiks põselt põsele ulatuvaks kriipsuks.

«Ma pean valvama, peale passima, kuidas siin elatakse. Ja ma olen nii väsinud, sa ei tea, sa ei mõista seda mitte raasugi. Aga mitte keegi ei saa mind nii petta, et see nuhtlemata jääks. Ma muudkui ootan. Ja valvan.»

«Noh,» ütles Salme. «Pettusest ei tea ma miskit. Aga nuhelda te mõistate küll.»

Ja küllastumiseni tüdinud Salmele kippus naer peale. Südatalve kangemate pakaste aegu oli vanainimene tõesti surema hakanud. Arst, jälle kord õhtul hilja kohale kutsutud, oli köögis käsi pesnud ja käterätikuga veheldes öelnud, et küsimus on ainult tundides. Temagi ei ole jumal taevas. Kui nii vilets, halvatud, verevaene, igati kokkukuivanud mutt saab kopsupõletiku, tähendab see minekut, kiiret armulist lõppu. Juba teadvusetu, kui tahate, siis valvake, ükspuha. Aga Hänninen oli arsti solvunult vaadanud, köhatanud ja murelikult saali surivoodi äärde istuma kõmpinud. Salme oli pidanud vajalikuks

talle järgneda. Seal olid nad kõrvuti konutanud, lambivalgus selja taga, ja oodanud, millal korin lakkab. Mari oli küünlad puhveti peale valmis toonud, kööki läinud ja seal laulnud, pliidi alla puid lisanud, taina kerkima pannud ja siis jälle uksele tulnud, hoides käes vastu keha rippu lastud pikka valget pitsilise kaeluse ja kätistega särki. «Sii oo mu surisärk. Lasksin ükskord teha, et pojal änam seda vaeva põleks. Aga nüid annan ma selle tollele Issanda viigipuuaeda minejale. Saab vast sääl laulda ja liiku.» Ja Hänninen oli üksnes köhinud ja Salme oli liigutatult tänanud ja palunud Maril see voodi jalutsiotsale panna. Ja tund oli läinud tunni järel. Käed kõhul risti, oli Hänninen seal istudes tukastanudki, ta jalg oli unes tõmmelnud. Pikki tunde, öö pime nagu kartulikoopas, ja tundide järel oli saabunud hommik, tavaline virgumisaeg, et Hänninen poodi jõuaks. «Kas siin majas hommikusööki ei pakutagi?» Jajah, surija oli esimesena ärganud, ja hingejäämiseks, köhis kurku puhtaks ja paotas silmi. Säärane oli olnud see öö ja see suremine. Nii ilus, oodatud minek oli lõppenud kibekiire pudrukatla otsimisega, mahlapudeli ümberajamisega, rätikute alla peidetud tainakausside kaugemale lükkamisega ja Mari karmi vaikimisega. «Mis inetu räbal see on?» oli vanainimene küsinud, kui Salme ta kõhu täis oli söötnud. Salme oli surisärgi vastamata kaenlasse kahmanud ja minema viinud. «Põrgut!» oli Mari vist esimest korda elus vandesõna vallandanud, särgi tagasi korvi toppinud ja korvi alkoovis sügavale voodi alla tõuganud. «Nii-nii, proua, riputage aga kandled oksale. Nutke, kaevake. Ei sii sure. Ja kui palju ma veel tainasse kardemoni panin!»

«Nuhelda?» Vanainimene vaatas Salmet, just nagu oleks ta sõnavahetust igatsenud, hakkas vagusaks jääma, rahunema ja ütles otsekui jutule punkti pannes:

«Naerad. Mis niisuguste hammastega viga naerda. Aga inetu oled sa ikkagi. Ja rumal, hirmus rumal.»

Siis vajusid laud alla, nägu muutus peaaegu rahulikuks ja Salme tõusis vaikselt ning lahkus toast. Ta oli juba õppinud neid jutte ukse taha jätma, läks täiesti vaguralt läbi kambri kööki, tuli tagasi, heitis pilgu lehte lugevale Hännisele ja vahetas pühapäeva auks laudlina.

Kui lehes oli nädalapäevad tagasi olnud kuulutus kantrilese oksjoni kohta, oli Salme silmapilk otsustanud, et sinna ta läheb. Ja see päev oli käes. Arvatavasti pol-

nud tibatillukeses teistele ehitustele jalgu jäänud tareköksis muud müüdavat kui hiirtest näritud, katkutud lõngatuuste sellest ajast, kui lesk oli jõudnud veel kangast kududa. Rohetavaks hallitanud hütt asus kogukonna maal, nii et selle saatus oli selge. See lammutatakse, vundament tasandatakse. Seega oli küsimus väheses kolus, mis ühelegi sugulasele polnud kõlvanud, kui kohvikannud ja lusikad olid üle vaadatud ja valjusti riieldes õiglaselt ära jagatud.

«See oli ju see,» mõmises Oskari. «Kas see polnud see, kes hommikul sõi — mida ta sõigi?»

«Noh,» ütles Salme ja kohendas linanarmaid. «Kuula nüid inimeste juttu. Et hommiku maaubinaid, päeval kardulaid, õhta kartohvleid. Aga ta oli samast külast pärit, kust mina ja Mari. Ja Tilta, jah. Ja ma jõudsin tüdrukutele ka augu pähe rääki.»

«Jõudsid? Seda nüüd vaja... Jah, mine aga mine, miks mitte. Ja tüdrukud — nojah, mis seal ikka. Ega neid kuhugi peita ka saa.»

«Ja mis neist siis peita oo?»

Siinkohal, sel hetkel krabas Salme siiski aknalaualt lillepoti ja läks seda kähku kööki viima. Marit polnud näha. Salme pani poti pliidiservale ja kummardus kapist naela otsast kaltsu võtma. Midagi haises vängelt, ta tõstis kaltsu ettevaatlikult nina alla. Ei, see mitte. Aga kui ta kastruleid ja katlaid vaatas, nägi ta nende taga rõngatõstmiskonksu all vana sirgeservalist emailkruusi, kuhu mingid taimevarred püsti olid torgatud. Pruuni leent oli poolest saadik, pinnal hõljus ligunenud lehti. Koirohukohv. Hais oli terav, vastik.

Salme hakkas nühkima hallitanud potti, milles toakuusetaim püüdis elus püsida. Ta oli selle Inkeri poolt ära toonud. Mullal oli lastud nii ära kuivada, et paaka ja potiserva vahel oli olnud sõrmelaiune vahe. Kõike oli see vaene laps muretsenud, jõudmata siis selle eest hoolt kanda. Kuidas ta olekski jõudnud, nüüd ilma teenijatagi, söögitegemise ja kõigega puha harjumata. Ja selle kohta, et poiss nüüd pea iga päev siia toodi, polnud midagi öelda, sest Inkeril tuli veel bensiinigi pumbata. See oli kuidagi — Salme rääkis alati pumpamisest, kuigi Inkeri ajas ehk ainult telefoni teel karmilt, käskivalt asju, peites oma ebakindlust nagu vähegi suutis — pühalik, peaaegu ülev. Salme vaatas Inkeri kaudu kaugele tulevikku, aastasadade taha. Ähmaselt ta sealset nägi,

vabadust õieti mitte, sest alati ees oleva tunnetevõrgu tõttu ei näinud ta praegu orjustki, aga midagi teistsugust siiski. Naisterahvaski oli inimene, võis selleks enne luba küsimata, riidlemist kartmata vahel midagi otsustada. Tema siin lillepotti nühkimas... Eile oli mesilane teda kõrva äärde nõelanud, ja kuidas ta ka seda kohta katkilõigatud sibulaga oli hõõrunud, oli pool pead paistes, nagu oleks ta selles eas veel mumpsi jäänud. Hänninen oli naernud: muidugi, kas ma ei öelnud! Aga siiski, mesilased. Tal oli jälle sedavõrd raha, et pääses vähemalt oksjonile.

Akna taga huljus, heljus, valgus muutus. Kalts käes, läks Salme vaatama. Mari laotas seal vaid jälle kord ühe pesemata lina kuivama. Suur kollane laik, servadest tumedam. Mari ei jõudnud ühtesoodu pesta ja uhta. Keset kogu seda haljust kasest kaske nöör ja seal vanainimese pissine palakas. Mari küünitas pesupulka nöörile kinnitama, kuid ei tulnud sellega toime, ta nagu murdus, seisis seal, oma mannetusest nõutu, selg toa poole, ja torkas siis pulga madalamale linanurki koos hoidma, et tuul riidetükki lahti ei rapsiks.

Salme mõtles järele. See ei saanud eesmärk olla. Oskari ema kurnas vähemalt Mari surnuks. Või siis oli just see eesmärk. Kuskil inimene nõrkes, maailma kurjuse eest polnud pääsu, enamasti murdis see täiesti süütu inimese. Kurjus, kurjuse selgimine... Siis, kui vanamutt veel vahetpidamata kella kõlksutas, ühtevalu jooksutas, suutsid vihastada, ärrituda — said sellest jõudu. Nüüd, viimased kuud pärast suremisega narritamist enamasti ainult hääletu lamamine. Hea, kui kell kord päevas vastu sängiserva kõlatas. Ja kui siis sisse läksid, astusid ikka ettevaatlikult, nagu seisaks surm viimaks toas.

«Arvate ainult,» oli Mari öelnud, kui Salme vaevatud teenijale jälle kord kenasti, ent kahtlemata lootusrikkalt oma oletustest oli kõnelnud. «Kui meil oo rist antud, siis sii jääb. Kaitsku meid Issand, meie pääle oo rist pant. Minge kiriku ja vaadake, millas keegi selle altariristi maha võtab? Sii uus abiõpetaja igatahes mitte. Häh, siin sii nüid oo. Praosk oo niisuke, nigu ma arvasingi, aga mis nuhtluseks sii abiõpetaja tuli? Ristikäiguski ei märka õige jala pääl pöörata, sellest juba hääd ei tule. Ei-ee, rist oo ja jääb. Meie lähme teise ilma, aga vanamutt muudkui pissib alla. Igavesest ajast igavesti, vaat sedasi.»

Kui Mari nüüd sisse tuli, läks ta otse pliidi ja koirohukohvi manu, jõi pikkade sõõmudega, selg toa poole, võdistas ennast ja kallas kannust külma sagust kohvi tassi juurde. Ta tundus kuidagi virguvat, köhis ja pööras ringi, kuivetu nagu pistrik.

«Huh, süda otse vesihernes. Mis nüid, mis proua nüid käseb?»

«Mis ma ikke. Söödud oo, kaupmees hakkas oma arveid vaatama, vana vissist magab. Viska sa ka korraks pikali, tõmba hinge, pühabane päev.»

«Et mina vai? Millas mina päeval pikali olen olnd?»

«Nüid ole.» Salme tegi köögist minekut, lillepott jälle käes. «Ma panen ennast riidesse, ja kui ma tagasi tulen ja sa voodis põle, saan vihaseks, ja hullupööra.»

Jah, uudishimu see oli. Ja pühapäevaveetmine. Rahvast oli õige tublisti. Omal ajal kantri istutatud saksamaa sirelid jäid saabaste alla, sest säherdune vägi palju jalge ette ei vaadanud. Seal oligi peamiselt vabrikutöölisi endale mõnda puuduvat astjat või riiulit või kummutit otsimas. Ja mõni Salme-sugune prouapoolne tuletas meelde mingit seinavaipa või patja, mille võiks naljapärast endale hõigata ja siis otseteed prügihunnikule viia, kui niigi kaugele.

Ja Salmele oli see lihtsalt demonstratsioon. Jälle kord ta lihtsameelses peas sündinud mõte: nendesse te ei puutu! Tema keskel, Inkeri uhkelt ja uljalt püstipäi vasakul, kunagise ilu riismeid ilmutava näoga ja õige tagasihoidlikult riides Anja paremal, Inkeri poisil mõlema käega randmeist kinni hoides, kindlasti tundes, kuidas see kuklaga täiest jõust tema viljatut kõhtu tagus, otsides millegipärast tuge tädilt, keda ta polnud vist kuigi sageli näinudki. Uhkelt vaatas Salme poissi. Madruseülikond seljas nagu olema pidi, pikad valged sukad, püksiharu alt paistmas jupp helesinist trippi, viimases augus puhas riidenööp.

«Ära teda ainult lahti lase,» ütles ta vaikselt Anjale. «Läheb käpuli kuhu tahes ja siis oo sukad rohelised.»

Anja vist ei kuulnudki, ta teretas üht pearätikuga naist ja pööras näo jälle ära. Inkeri hoidis millegipärast kogu aeg kätt kaelal, teises käes kõlkus väike tarbetu kott. Salme püüdis nuusutada — ei, lõhnaõli ei olnud.

Oksjon oli alanud, pudi-padi juba müüdi. Maakler ei

kulutanud suuremat suud, ei viitsinud end vaevata. Ei lootnud vist korralikku teenistust, sest kraamigi oli üpris vähe. Inimesi läks temast ja laekahoidjast mööda vöörusse ja sealt sisse. Need olid toakraami vaatajad ja siis jälle peamiselt tööinimesed.

Salmegi oli otsustanud pakkuda, olgu küll, et see mõte tundus hirmutav. Aga ta pidi, et inimesed jälle teab mida ei arvaks. Enampakkumisele mindi pakkuma, olgu või moepärast. Esimene kord läks untsu, hääl ei kandnud. Siis märkas maakler teda, tema ettevaatlikku pennidelisamist, ja ootas, viitas haamriga tema suunas, enne kui kauba kinni lõi. Salme tõmbus tihti viimasel hetkel tagasi, kraami läks temast mööda, puulusikate, pudrumändade ja küünlamansettidega täidetud näruseid ämbreid ja korve. Aga siis nägi ta midagi, mida ta tõepoolest himustas. Puukastis olid kohvitassid, samasugused nagu Tiltal enne, Tilta onnis vanal heal ajal. Nendest, ainult nendest oli kohv kohvina maitsenud. Ja ta pakkus nii, et mõlemad tütred juba häbenesid ja nihelema hakkasid. Seal ta siis sammus üle puruks tallatud, nagu hädas lõhnava kummelimuru ja võis oma ostu sülle võtta, kui oli vabisevi käsi maksnud.

Inkeri silmad vilasid, kulmukarvad kerkisid, aga ta ei öelnud midagi, sest oli otsustanud lihtsalt olla ja välja kannatada. Ta seisis siin, sest pidi seisma. Sugugi mitte ema meeleheaks, vaid nagu prooviks, nähtaval, vaadata. Vahest ei olnudki kõik nii hullusti. Ta oli oodanud torkeid, vihjeid, aga võis seista, nii nagu tahtis.

Salme keerutas tasse käes, ei jälginud enam kauplemist. Neli tervet paari, üks kõrvata, sellest saab pliidiservale hea selitamistassi, ja mõni alustass ülearu. Kui vähesest vanas easki meel rõõmsaks läks! Öeldagu asjade kohta mida tahes, need andsid kindlustunnet, ja seesuguste vanade tagasihoidlike roosipiltide tuttavuses oli nagu — jah, lohutust. Lohtu, ohkas Salme, sõnagi oli nii ilus.

Siis tuli poisil muidugi häda peale ja Anja läks teda kuuri taha viima. Õigupoolest võiksid nad juba minnagi, mõtles Salme. Sängikotte, tekke, patju läks kähku poolmuidu. Paarikaupa köögitoole, mis olid mälestusist tuubil ja vaevatud, püsisid läbi häda jalul, ja otsast lahtitõmmatav säng, abieluvoodi. Alles seal jultunud sinitaeva all oli seegi lõpuks justkui oma töö teinud. Tuhandeid ja tuhandeid kordi oli sinna heidetud ja jälle üle ta

servade jalad põrandale lastud, algul noored ja siidised, talv-talvelt muhklikumad, kangemad, tundetumad. Ja pikka aega oli see olnud lesesäng. Nüüd juba kulunud, paljas, põhi lõhki.

Salmet ei huvitanud need mööblitükid, aga ta sirutas kaela, vidutas silmi, vaatas inimesi. Ja veendunud, et Anjat pole näha, sosistas ta Inkerile kõrva, pottkübara alla, mille rummu ümber keerdusid kangeks tärgeldatud kirsiõied:

«Kas sii oo Vieno, sii mees, kes trepil seisab? Ja kas tal oo sõrmus sõrmes vai petavad mu silmad?»

«On küll,» sosistas Inkeri vastu. «Ta on laulatatud, ühe vabrikuplikaga. Päris seaduslikult laulatatud.»

«Oi.» Salme ei teadnud veel, mida sellest arvata. Poiss, Tilta poeg ja ema nägugi, oli vähemalt mehistunud. Aga narr, narr oli ta olnud ja segadust sünnitanud.

«Ära vahi,» ütles Inkeri. «Kas me ei võiks juba minna?»

Salme pööras ringi, otsis teist tütart. Anja seisis tiheda pihlaka juures, hoidis oma toiminguga valmis saanud poisil käest kinni ja vestles tõsiselt ühe võõra, pealtnäha üksiku naisega, kellel olid lühikesed juuksed, seletas talle midagi. Salme ei suutnud otsustada, mis naine see oli, ta polnud teda kunagi näinud.

«Mis see Anja viivitab,» ütles Salme ja taganes sedamaid. Sest just nende eest läbi taris Vieno nüüd kirjutuslauda ühest, prullakas naerev naine teisest otsast. Vieno ei teretanud, võib-olla ei märganudki rassides, ja nagu näis, varjamatult rahul olles säherdusi kaugeid sugulasi. Laua külgkappide uste keskel olidki puust iluõunad, nagu Salme mäletas, tisleri viimase meisterlikkuseosutusena naaskliotsaga peenikesi auke täis tipitud.

«Nüüd pole meil enam pääsu,» hõikas üks töörõivais mees järele. «Enam ei takista miski, Gröönroosi-poisist saab härra, saab jah. Kui tal on oma eit ja laud ja puha.»

«Ja säng juba vanast ajast,» irvitas teine. Sõnad ei lasknud mõista, kas selles oli vimma ja vingukiskumist või ehk hoopis poolsunnitud imetlust, mida kahtlemata mitte mingi hinna eest avalikult osutada ei passinud.

Aga Vieno ainult naeris, viipas ühe käega. Väravas laskis ta laua maha, võttis sahtlid välja, ladus need naisele kaenlasse. Siis kummardus ta laua alla, seadis pealae vastu plaati ja tõusis ühe ropsuga püsti. Laud põiki seljas, kapid kahel pool õlgu enam-vähem tasakaalus,

hakkas ta vankumata pikka teed oma onni poole astuma. Naine sahtlitega kõndis kannul, ta puusade ümber pingul seelik kerkis pisut, paistsid puuvillastes ihuvärvi sukkades pehmed sääred ja tolmu tõstvad nööpkingad. Heledad juuksed olid puhtusest sõnakuulmatud, kohevil, vanamoeliselt kammitud.

Igatahes korralik inimene, pidi Salme ohates nentima. See paistis kohe silma. Vienol oli vist vedanud, naine isegi ei edvistanud, ei ohhetanud, lihtsalt läks ja tassis. Vahest, vahest Anja juba teadiski sellest naisevõtust, oli üksipäini sellegi karika tühjaks joonud, mis varem või hiljem niikuinii oleks tulnud tühjaks juua, kõigi eest ja kõigi heaks.

«Kas sul oo kurk haige?» hakkas Salme nüüd Inkeri pärast muretsema ja Inkeri langetas kohe käe, raputas pead ega seletanud midagi. Salme noogutas sügavalt, mesilasetorgegi andis tunda, ta oli selle tükiks ajaks koguni ära unustanud. Noh, Inkeri — eks inimene võtnud närveerides igasuguseid poose. Ja nii oli Inkeri jälle tema ise, kuigi mantel oli mullune ja säärasel soojal päeval päris ülearune.

«Vast viitsid vaadata, kas Anja ikke veel selle naisega räägib,» sosistas Salme ja Inkeri heitiski sinnapoole ükskõikse pilgu. Salme peaks Inkerile kuidagi mõista andma, et sedamoodi tuima, tõredat nägu teha pole kasulik. See saab harjumuseks ja toob ükskord vanaduses kurjad kortsud ja jooned näkku.

«Ei. Ta tuleb juba.»

«No siis võimegi minna. Ma kutsuks teid hää meelega meile, aga nüid oo Mari omakorda otsa lõppend. Ma kamandasin ta magama. Kui see mutt tal nüid magada laseb. Aga poisi tood sa hommen meile, hommen oo jälle argipäev ja igatepidi kergem. Papagi kottu ää. Kas sa teenijat ei võta?»

«Vaatame. Vist seisab seegi jälle ees.»

«Jah. Siis igastahes, kui Matti tuleb. Siis oo jälle nii palju käimisi.»

Inkeri klõpsatas suu kinni, endal niisugune nägu, et ta seda täna ega homme enam ei ava. Nad läksid Anjale vastu. Õu oli nüüd päris hukas ja prahti täis. Poiss oli kogu sellest paigalolemisest tüdinud, hakkas karglema ja möllama. Inkeri haaras tal tagant kaelusest kinni. Poiss jätkas mässamist nagu paela pandult. Kõndideski ei suutnud Salme ilusaid tasse imetlemata jätta.

Koolimaja juures, kus Inkeri ja poiss ära pidid keerama, jäid nad hetkeks seisma. Poiss sikutas ema vöö lahti ja mingis väsimushoos jättiski Inkeri selle ripakile. Ja kui kaks naist, ema ja õde, vähemalt veresidemete tõttu lähedased, nüüd teda kord juba silmitsesid, vangutas ta pead, nii et kübaralilled tükk aega vabisesid, ja ütles, siiski vaikselt:

«Ma olen jälle sedasi, jälle! Vahtige aga, küllap seda märgata on.» Ja enne kui Salme jahmatusest toibuda jõudis ja lahke, õnneliku näo tegi, võib-olla ehk esiti kuid kokku lugedes, lisas Inkeri juba vihaselt:

«See on Matti jagu, ärge muud oletagegi. Jaa, jaa, mul ükskõik!»

Põletavad pisarad olid juba silmis, aga alla neelata nad tuli, sedavõrd oli ta viimastel kuudel igatahes õppinud. Salme kiikas Anja poole, aga Anja ei mõelnud vist enam oma muutumatule, alatiseks ühesugusele seisukorrale, vaid seisis päris asjalikult, pisut ehk tülpinud moega.

«Aga kui läheks siiski meile,» ütles Salme. «Arutaks seda asja igatepidi. Olgu mis oo, rõõmuks oo ikke, paistku hakatuses misukese koormana tahes, sii tunne oo alati üle läind.»

«Või minu poole,» ütles Anja. «Sinnagi mahub.»

«Mahub, mahub, ega ma veel tervet maja täida.» Inkeri oli nüüd tige. «Mul ka terve tühi villa käes. Aga sellepärast pole vaja kuhugi minna. Just nagu rääkimine midagi muudaks. Lähme aga koju igaüks. Poiss veel ka, rabeleb ja rapleb nagu teab mis. No nii, lähme!»

«Aga Matti — temale oo sii küll rõõmus uudis olnd.» Salmel oli juba nägu naeru täis. Matti patraks ja laseks jutul joosta. See oli tore vähemalt Matti pärast, kes õelate inimeste tõttu vangikongis istus ja kindlasti pead norutas.

«Ohoo.» Inkerile oli päris saatan sisse läinud, ta keeras kanna peal ringi, valmis minema. «Kas keegi on rääkinud? Minu teada mitte. Ja teie, kumbki teist sinna ka ei kirjuta! Ei kirjuta, pidage meeles!»

Ja siis huljusid vaid paelad, lehvisid hõlmad, nõtkusid pahkluud ja kõrval silkasid poisi vähemalt seni puhtad püsinud koivad.

Salme ja Anja vaatasid natuke aega seda minekut. Oi-oi, ohkas Salme. Jälle see jonn, et siis maailm polnud teda ikka veel, ikka veel õpetanud! Aga alati, alati oli

rahu raseda keha üle laotunud, vähemalt siis, kui laps oli juba mõnda aega põtkinud ja tagasihoidlikke saabumistervitusi läkitanud. Kuid et Matti ei teadnud vähimatki!

«Mõelda,» ütles Anja, kui nad hakkasid tasakesi teed mööda alla minema. Ja kui Salme ei vastanud, veel teist korda vaikselt, nii vaikselt, mõttes, nagu ta oli: «Mõelda. Kellel on, sellele antakse. Eks ole nii?»

Salme pressis naeratuse näole, ränk ju oli, aga hellalt vaatas ta oma suvelast, noorimat, keda oli igatahes armastusega siia karmi maailma kantud.

«Ära nüid sedasi edasi lase. Naise osa oo kord niisuke. Aga et jüst siis, kui ta arvas poolele maailmale näitavat. Et küll juba tema, üksipäinigi, olgu ainult tahtmist. Et muudku pää kuklas. Ja siis lähebki nõnnamoodu. Aga et Mattile mitte sõnagi. Ega sii ometi üksipäinis Matti süü põlnd?»

«Aga kellel on vähe, sellelt võetakse seegi. Just.» Anja suus kõlasid need ütlused nii ükskõikselt, nagu ei oleks talle enam ükski otsus midagi lugenud.

«Peab alla heitma,» ütles Salme, ehkki need polnud tema sõnad.

«Aga minu arust pole sina seda üldse pidanud õppima! Mida sina maailmast tead? Nüüdki oled mõnda kohvitassi jahtimas... No tühja kah. Sinu nooruses ei nõutud naiselt seda, mida nüüd.»

«Kudas? Ma olen jüst mõelnd, et kui kõigepäält tuli sii hääleõigus, ja siis kõik koolid ja puha, et siis pidi ju kergemaks minema. Et naised ei pea änam meeste meelevalla all ja orjuses elama.»

«Muidugi! Ja meeste meelevald, mis tähtsust sellel on, kui suurem osa inimkonnast, nii mehed kui naised, elab täielikus orjuses? Sina ei taipa sellest tuhkagi. Aga ära räägi vähemalt alandlikkusest. Alandlikkusest on aastatuhandeid jutlustatud ja selle varjus alistatud ja riisutud ja — jah, alandatud. Hullemat asja kui alandlikkus polegi olemas!»

Salme kohkus, nüüd ei kõlvanud enam mingid sõnad.

«Mul on üks seminarikaaslane, vaene, päris harilik leaknaise tütar. Ja kuidas läks, kui ta õpetajakoha sai? Lasti lahti, ja ainult sellepärast, et ta julges paremast ühiskonnast rääkida. Ma olen talle kirjutanud. Aga ta pole murtud, ta vallandati niisuguse asja pärast, mida ta õigeks pidas ja peab. Minu pahandused on selle kõrval köömes.

Aga vallandati! Vaat sedasi on elu paremaks muutunud. Nii et ära sa...»

Nad seisid nüüd kivimaja välisuksel. Salme vaatas Anja kätt, ukselinki hoidvat kätt, sõrmuseta ja üksildast. Siis söandas ta pilgu kõrgemale, näole tõsta.

«Muidugist, vai siis mina midagi mõistan...»

«Mitte seda. Aga sina mõtle nüüd ainult Inkerile. Ja ära arva, et mind meheleminemised ja lapsesaamised enam vaevavad. Mis läinud, see läinud.»

Ja ainult vilksatus ning polnudki enam tüdrukut, üksnes kõmav trepikoda ja ülespoole tormavad jalad. Mine tea, ehk oli ta siiski Vienot märganud, mõtles Salme. Ja selle tõttu närvid kaotanud. Aga siis leidis ta tasside kasti süles hoides: ei ole mul änam võimu asju teiseks käänata. Kõnelgu ma vai päike taevast alla, valesti kõnelen ma ikke. Ja nad on veel nii noored, teevad kärbsest elevandi, mõlemad. Ja nii Inkeril kui Anjal polnud muud kui mööda rada edasi minna. Ükskõik missugune see rada siis oli. Ja keegi ei saanud teise teed käia. Aga kaitseingel, see oleks võinud ometi olemas olla, nüüd tulla ja ametisse asuda.

Terve maja magas rasket teadmatuseund, kui Salme astus vaikselt sisse ja hakkas kübaratki peast võtmata otsemaid tasse pesema. Ta koukis vakast pihuga soola, valas sellele tilga vett ja nühkis tassid seestpoolt vanadest triipudest puhtaks, nühkis põhjugi, mis olid aastakümnete jooksul kohvist parkunud, loputas, kuivatas ja seadis terved paarid vahariidele ritta. Ta passitas lusikaidki, need sobisid hästi. Tal polnud peale tasside midagi näidata ega jutustada, kui Mari alkoovis otsata kohmetult ja häbenedes ärkas, tõusis ja keset kööki koperdas.

4.

Kõigest tüdineb, mis on küllalt kaua kestnud. Ja ükski maik ei tule tagasi just seesugusena, nagu ta esimesel korral tundus. Ööbikulaulustki väsib, kõlagu, helisegu see või toomepuus.

Kohalikus rabedate lehtedega ajalehes, neljandal ehk tagaküljel, oli heinamaade rentimise, rantkingareklaami, linooltõrva- ja maalritööpakkumiste vahel aeg-ajalt, võib-olla kord kuus too väike tähtsusetu kuulutus, mille vasakus ülanurgas oli siiski vähemalt osutav sõrm. Osutamas seda enesestmõistetavat vabadust, mis igal inimesel tundus olevat, kui külas elas ja oli üksik, üksikuks jäänud naisterahvas. Sest niisugust oli ju luba, ei, mitte luba, vaid kohustus silmas pidada, iga tema minemist ja tulemist jälgida. Kus ta liikus, missuguses seltskonnas, kuidas välja nähes, millal keda meestest küttides. Sest polnud kahtlustki, et ta pidi olema halb, ohtlik ja ka naeruväärne.

«Saksa ja rootsi keele eratunnid õpilastele ja teistele. Anja Julin. Telefon 227.»

Aga Anja Julin ei käinud peaaegu kuskil, tõmbus oma tuppa, võttis selle seal vastu, kes tuli. Vahel lippas korraks poodi või koju. Need olid lühikesed käigud, neist ei teadnudki alati, kui Hännise maja neljandal korrusel, otse juuksuriäri kohal põles juba jälle lamp. Roheline valgus paistis õhtul hilja, kumas nagu kuu läbi ahtaks kulunud luude, kuigi need luud olid ainult kollakate pitskardinate kaldruudud.

Niisiis oli teda vähemalt esialgu küll asjatu jälgida. Kord või kaks oli Anja jaama läinud ja vagunisse astunud, vist ainult Helsingis käinud, sest juba järgmisel õhtul oli ta istunud üht järeleksamile jäänut õpetamas. Õpilased ei huvitanud kedagi, nüüd igatseti meest, kellest aga midagi kuulda polnud. Kui erksana oleks siis nõude-

pesukausi jätnud, käsi pühkimata jooksu pannud, vaatama või lihtsalt keelepeksu kuulama, oleks ainult põgusaimgi vihje olnud. Sest nimetatagu uudishimutsemist pealegi keelekõlksutamiseks, vähemalt naised, oma vaheldusetа päevade samast pähekulunud jooksust tülpinud, vaatasid teiste õnnetustele ja nendest rääkimisele nagu oma armetuna näiva elu kirkamaks muutmisele, kergendamisele, koguni kaitsmisele. Nii vähe kui seal kaitsta oligi. Aga just sellepärast. Anja oli näide: nii läks, kui ei osatud inimene olla. Patu palk, kui tuli meelde seda nõuda, mõisteti välja kõrgeimate protsentidega ja kalleimas vääringus. Ja veel kõik need üht ja teistpidi oletamised! Kas see suure talu poeg ei andnud talle raha? Või ei nõustunud Anja oma uhkuses võtma? Ja kas nad olidki seaduslikult, seadusetähe järgi ja haamripaugatuse läbi lahutatud? Ja kuidas oli lugu Hännisega? Noh, tütre korteri eest oli ta siiski hoolitsenud.

Aga pahatahtlikkusestki tüdineti, ja see ei paistnud tagasi pöörduvat, seesuguse toidu peal igatahes mitte. Mõni klassikaaslane oleks Anjat juba meelsasti vaatama läinud, puhtast südamest, väike pakike, kingitus näpus. Kuid see põgus soov kustus mingisse aastatetagusesse mälestusse. Kusagil keskmises pingis oli oskav, elegantne, südant meeldivalt põksuma panev Anja, sellal kui poiste õhku ahmivad suud praotusid, ühe ilusa kinga põrandale lasknud, ja nagu poleks sellest juba küllalt olnud, veel teisegi, ning tõusnud kogu oma kahvatusinises hapruses, peaaegu ülasvalged juuksed tervele olemusele krooniks, kord ühe, kord teise õpetaja küsimustele vastama, ja õigesti. Seal kõrval olid tundnud end popsihüti palgiotsana ja see sapp kerkis veelgi, olgugi et nüüd oldi pangapreili või koguni kellassepaproua. Anja oli patustanud, algusest peale heastamatuid tegusid teinud. Ja kõigi narruste tipuks oli tal vanemates klassides veel vastas käima hakatud. See võõrsilt tulnud ja võõraks jäänud isa oli sageli koolitrepil seisnud, koguni keppi keerutanud, nagu oleks säherdune riistapuu temale, lihtsurelikust kaupmehele sobinud, ja lasknud tütrel käevangust võtta.

Ennenägematu teater puha, kuni saatjaks oli hakanud valituist valitum, otsekui tungalterahunnikust käsitsi välja nopitud õilis seeme, Lauri Julin, ja isast ei paistnud enam varjugi. Nii et see asi oli saanud õnnistuse juba siis, kui Anja oli alles kuusteist või seitseteist.

Nii ei saanud Anjal olla ühtki tõelist lapsepõlve-

sõpra, polnud tollal olnud ega saanud nüüd enam soetada, kui mõnel pool olekski head tahet leidunud. Ja kleepja kaastundeni, selle viimase solvanguni, mis inimeselt nõrgemagi lootuse röövib, polnud siiski veel jõutud. Süüdistagu aga Anja iseennast, et ta polnud tüdrukupõlves õhtuti tänavail jalutanud, kihistades poistest lollusi rääkinud ja innust ja jubedusest judisenud, ette kujutanud ja katkendlikes lausetes tulevasi naisteasju mõistatanud, mis olid käeulatuses ja millesse tuli õppida suhtuma bravuurselt, tänavatüdruku kombel, sest seda nad ju olid. Ja siiski oma uljust varjates, sest sedasi oli arukas. Öeldagu öiste hulkumiste kohta mida tahes, sel ajal talletati ajju elutarkust, ja see jäi. Kevadel, kui pärnad lehte läksid, kusagil kivivarel istudes, sõrmedega mööda külma graniiti joonivaid lubjakivisooni vedades, või sügisel, kui ploomipuudel rikkalikult luuvilju rippus, teadis keegi ikka midagi uut jutustada: mida selle või teisega oli juhtunud ja mida varjatut ja oma varjatuses katmatut see oli kõnelnud. Poisid, mehed tahtsid ainult üht asja, ja kui nad selle ühe asja olid saanud, siis algaski alles elu, kemplemine, kuidas seda harkjalga kinni pidada. See asi oli see tõeline, ainult mõned tähed, aga ta suutis saksa keele verbid ja eessõnad sassi ajada, ja selle teadmine või kaalumine polnud ometi maha visatud. Anjal oli priipäralt aega raamatute kohal küürutamiseks, aga muidu oli ta ainult kiilavate külgedega kuldkala klaasastjas. Mida teadis seesugune ookeanist, mis elu oli?

Olgu, võimalikud lapsepõlvesõbrad kamandasid teenijaid ja vaatasid hindavail silmil mehi. Valged mütsid koltusid kunkudes riiulil, leidmata kasutamist. Ainult kaks või kolm lootusetult inetut ja äbarat olid kadunud pikemaile õpinguteile ja sedamööda ka meelest. Kui üldse keegi, siis Anja oleks hea pea poolest sellesse pisikesse gruppi kõlvanud, kuid teda oli liigse iluga õnnistatud. Ja ta näis olevat üha sõltuv perekonnast, kes oli teda aina hoidnud ja talutanud. Miks ta päriselt minema ei kolinud? Miks ta sijn nende inimeste seas viibis, kes näisid teda küll päevadeks ära unustavat, kuid ootasid kusagil hingepõhjas siiski kogu aeg uut kokkupõrget, sest selleks Anja ju olemas oligi.

Ja neetud Gröönroosi Vieno... Abielluda, lootusi petta, mängust lahti öelda, maha rahuneda... Missuguse heameelega oleks näinud teda nüüdki Anja uksest sisse lipsamas nagu omal ajal koolimajja, nagu alles kevadel

kivimajja, kõneldi, et koguni kaks korda. Aga ei enam. Sel paistis olevat alailma kiire töölt koju hütti pääseda, mida poleks enam äragi tundnud. Vist naise, küljeluu tahtmisel oli õuemuru taraga piiratud ja kartulimaa veerde kaks õunapuud istutatud, otsekui oleks Vieno juba täiesti Kylander või Nurmi või Stenström. Nagu ta varsti kindlasti ongi. Sest niisama otsustavalt, nagu ta igivanal rattaloksul koduteed sõtkus, läks ta tihtipeale mõni tund hiljem sealt ka minema. Nüüd ülikond seljas, põskedel korralikult toidetu jume ja lenkstangil kõlkumas portfell, mis sinna tõepoolest niisama halvasti sobis nagu kunagi Hännise pihku kepp. Aga ei jäänud muud üle kui sellega leppida, sest kõikide töölismajast imbunud teadete järgi otsustades ei kavatsenud ta sellest loobuda, või kui siis seda ehk millegi uue, parema vastu välja vahetades.

Kunagi, alles kõhklev, ahistatud ja näost veretu, oli Vieno ema vana «Sidorowi» maha müünud, nüüd toodi poest vankrikolinal uhiuus «Singeri» õmblusmasin. Ja naist, seda puupaljast vabrikuplikat Siirit oli nähtud niidi- ja riidepoes laudlinakangast, iga selle lõime uurimas ja seni tingimas, kuni poepidajast vanapiiga oli taburetile istuma potsatanud, nii et sellest väikesest inimesest leti tagant rohkem välja ei paistnud kui sile lagipea. Siis oli Siiri arvanud heaks teatada, et paneb ise kanga üles, ja nõudnud näha märkimisniiti, mida ta pidi samuti tirima ja sikutama, vaata et veel maitsmagi.

Kui selle asjaolu üle oli puukastidel istudes küllalt aru peetud, leidis üks vanaeit, et Vieno oli vist võtnud oma ema, Tilta, kes oli noorest peast sama julge tööst kinni hakkama, nii nagu vanemas eas ülesannetest.

Aga missugune võis olla Siiri värv? Küllap samasugune nagu Vienol, punane nagu ostetud lõng, aga kui punane? Siinkohal oli vist Vieno omakorda tinginud, aga nõnda oli ta tinginud iseendagagi. Kuidas siis muidu portfell, juhatuses olemine, koguni aseesimees ... Aga mida see kõik tähendas, veel tähendama hakkas? Seda ei suutnud inimesed ära arvata, või kui ehk keegi, siis vana Kylander, kes oli ohjad juba peaaegu täielikult nendele, noortele kätele loovutanud. Häh, kui neid hobuse seljal ainult risti ei aetud! Ühingus vastutus noorel nolgil, kui ülalt rõhuti ja altpoolt pitsitati. Ohjad risti, mine tea. Nii mõnigi hea, vaevaga püstitatud heinakärbis võis sedasi uppi minna.

Ja jälle Anja, Anja Julin. Lamp ei reetnud, sisse ei näinud. Nii et talituste vahel ainult kujutle ja oota. Või oli tal mees kusagil mujal, sest nüüd juulilõõsas oli teda nähtud väikese kotiga — peaaegu reisikotiga! — jälle kord jaamas Helsingi rongi ootamas. Niigi armuline võis elu olla: kui midagi ei teadnud, ei saanud ka pikka nina. Ja mis veel parem: polnud tarvis ärgata tajuma olukorda, püüda mõista asja, mis käis lihtsalt üle mõistuse.

Kui Anja siis kotti vaheldumisi ühes ja teises käes kandes pikal käänulisel, ikka jälle väljanägemist ja lõhna vahetaval tänaval kõndis, inimesi kõigist kontoreist ja pangaustest tööaja lõpul välja tormamas, jalust kõrvale tõmbus ja vabandusepalumist vältis, püüdis ta olukorda ikka uuesti hinnata. Ta ei kahtle ometi enam? See on ju möödas? Ta ei käi ometi enam öövanusel jääl nagu peaaegu kogu senise elu?

Asfaldi lõppedes, sillutuskivide kruusaga asendudes, kivimajade selja taha jäädes, portselanitehase pikast plangust mööda kahekordsete puumajade vahele jõudnud, tundis ta end kindlana. Ta aeglustas sammu. Tal polnud kuhugi kiiret. Ehk polnud Taimi veel kodus, polnud veel tagasi sealt ajalehekontorist, kus ta nüüd kirjutusmasinal toksis, sest poleks siin maal üheski kolkas õpetajakohta saanud. Süsteem oli absoluutselt pöördumatu: kes kord kommunist on, see kommunistiks jääb. Ja isegi seda polnud Taimi siis veel olnud, kui too juhatus oli kokku tulnud ja vist koolivalitsuseltki nõu ja abi palunud. Vähemalt partei liige ta siis ei olnud, aga nüüd oli.

Anja viivitas ja püüdis kõrvust mööda lasta teotused ja sõimunimed, mida paar töölist talle mööda minnes heitsid. Neil oli õigus, kalli libuna ta vist näiski. Ta katsus naeratada ja siis Taimi kombel karmi nägu teha. Oma kõikuvuse, üksinduse ja ebakindluse eest põgenedes oli Anja Taimile esimest korda kirjutanud, nii väga kui ta seda hädaldavat läkitust nüüd häbeneski. Ja vastus oli olnud nagu järsk äratav torge lõtva lihasesse. Kurta polnud midagi, Taimil mitte. Kõik oli hästi. Kui polnud üht, siis oli teist, jätkus maailmaranda ja kevadet ka.

Mida, missugust randa, missugust kevadet? Ja Anja oli ruttu uuesti kirjutanud ja küsinud, kas nad ei võiks

kohtuda. Ta oli kaks nädalat kannatamatult oodanud, mõttes käsi väänates, nagu oleks sellest õpingupäevil üpris võõraks jäänud, silmatorkamatust, ettearvamatuil, tühiseil põhjusil kähku kähvatavast tüdrukust kujunemas teda uuesti eluga siduv nabanöör. Siis viimaks oli tulnud napp kutse ja ta oli — loas küll väga hästi tõrksust ja peaaegu viha vaistes — võtnud seda kui suurt kergendust, peaaegu armu. Ta oli kõndinud selsamal tänaval, teadmata isegi täpselt, mida ta ootab. Kas see lühikest kasvu, armetu, vähenõudlikult riides Taimi suudab talle midagi anda? Lihtsalt peab suutma. Keegi peab olema temast tugevam, keegi, kes on samuti pettunud ja üksik, keegi, kes on kogu seda lüüasaamist ja häbi ilma igapäevase teesklemiseta kanda suutnud.

Uks oli olnud poikvel. Vana, ettepoole küütsus, peaaegu tudisev naine, kelle ta aimas olevat Taimi ema, oli olnud minekul, kott käes. Ta oli Anja teada saunanaine. Nahapoorid olid aastakümnete vältel saunaaurudest laienenud. Ilmetud väsinud silmad olid Anjast, absoluutselt kõigest ükskõikselt mööda tuiutanud.

«Seal ta on,» oli Taimi toast hüüdnud, enne kui oleks lagedalegi ilmunud. «No mine aga mine oma saksu puhtaks küürima.»

Vanake oli läinud nagu kojukäsutatud koer, kuid kogu põlgusega alandlikult leppides, nagu oleks just see olnud tema ettemääratud saatus. Anjale oli see vastukarva olnud ja kila-kola täis eeskojas tema nägu uuriv Taimi oli seda sealt lugenud.

«Ahastamine, umbusk, kõik suured patud . . .» Taimi kõneles irooniliselt, kurjalt, ja Anja ei teadnud, kas võtta mantel seljast või ei. «See lakkamatu vingumine tegi minust juba kooliajal selle, kes ma nüüd viimaks selgesti olen. Muidugi olen ma südametu, südametu jah, aga õigusega. Muidugi on ta eluaeg rühmanud, mindki koolitanud, ega seda vähe ei ole. Muidugi ma mõistan, et ta nüüd enam midagi mõelda ei suuda. Aga et ta nooremast peastki ei suutnud . . . Ainult usu ja looda, looda Jumala peale ja tee mida jõuad, ole piskuga leppiv usklik . . . Seesama jabur leierdamine. Ehkki ta oli juba tollalgi täiesti ära aetud. Ei, piskuga pidi rahul olema. Aga pärast! Kuidas sellega nii raske leppida oli, et ma uuesti siia ilmusin? Ta oli mind koolitanud, ma oleksin pidanud oma leivakannikat hoidma. Seal koolis vähemalt keelt talitsema, kui ma ka just nimismehele või koguni abiõpetajale mehele poleks saanud. Pettunud ta on. Ja jälle muudkui piiblitsitaadid ja kirikulaulusalmid. Olgu! Aga kuhu ma oleksin jõudnud, kuhu kogu maailm jõuab, kui aina, ühest aastatuhandest teise arvatakse, et meeleheitmine on suur patt. Pole ühti. Meeleheide on väärt asi, sel tuleb lasta kasvada, aga selle all ei tohi murduda. See'p see on. Meeleheite peab jõuks muundama, ka selle, nagu kõik muugi, mida ebaõiglus inimestele toob.»

Anjat oli vist sisse kutsutud, ta oli vist varbkorjuga toolile istunud, kaltsuvaibariba ja potifilli silmitsenud, vist midagi hamba allagi saanud. Aga ta mäletas ainult kõnelust, ka oma nappi küsimust:

«Jõuks? Kuidas?» Ja ta oli püüdnud mitte tuba takseerida, kus sirmi taga seisis pliit, nõudepesulaud ja voodi, vist ema öine magamispaik. Kuidas Taimi siin oma koolitükkegi oli saanud teha?

«Muundugu meeleheide algul kas või vihaks,» oli Taimi öelnud ja endalegi istme vabastanud. Kuhu ta ka läks, ikka tõukas ta midagi eest ära, mõne anuma, riidetüki või toidukoti. «Aga sellest on muidugi vähe. Inimene peab ta taltsutama, temast midagi tegema. Inimene peab teadmisi omandama ja siis tegutsema. Aeg pole selleks, et teda tulutu muretsemise peale raisata.»

Ja esimesel korral polnud muud suuremat olnudki. Tõsi, Taimi oli küsinud, kuidas Anja oma elujärje on korraldanud, kuid sellest polnud õigupoolest midagi rääkida või siis ainult tühja-tähja. Taimi oli teda silmanähtava hoolimatusega ja kuuldavalt turtsatades kuulanud.

«Sa raiskad aega! Sa elad unes!»

Tõsi. Anja raiskas aega, Anja elas unes. Ta pidi ärkama, sellepärast ta Taimi juures oligi.

«Elu on lühike!»

Anja teadis seda. Ja just siis, kui ta ootas, et nüüd Taimi tuleb, sikutab, kisub ta elavate maailma, pidi see kuhugi minema ja Anjal tuli lahkuda. Südame värisedes, kõike võõrastades oli Anja ühe hotelli otsinud ja seal unetult linna tundmatuid, kuidagi voogavaid hääli kuulates hommikut ja esimest rongi oodanud. Ta elas ikka veel unes, aga nüüd oli ta selles vähemalt selgusel. Kuid ta oli Taimilt rohkemgi saanud. Seetõttu oli ta Taimile jälle kirjutanud, lehekülgede viisi lapsepõlvest, perekonnast, Laurist ja pikalt Tiltast, enamlaselesest ja kaugest sugulasest. Kuidas see oli vihanud ja oma usku tunnistanud, ja liiga vara ja käigupealt surnud. Ja ta oli ka

Vienost rääkinud, ja et tema arust oli see mees oma ema mälestuse reetnud. Ja oma ebalevatest mõtetest, sellest, kui palju temagi oli maailmas ülekohut näinud ja kuidas ta oli tahtnud aidata, muuta, kuid polnud suutnud. Siis oli Taimi tal uuesti tulla käskinud.

«Miks sa ise sellele Tiltale ei vasta?» oli Taimi kohe küsinud, nii nagu ta alati härjal sarvist haaras, just nagu oleks aeg tõepoolest siin ilmas kõige kallim olnud, rahast üldse rääkimata; või nagu käiks ainult aade, üritus sellest ehk siiski üle, või nagu polekski need kaks omavahel võrreldavad, nii üks on nad. «Kui sul on tühi pea ja tühi süda, siis ole ettevaatlik! Tühja pea ja tühja südamega ei tohi leppida!»

«Aga mida ma teha saan? Säärases paigas, nendes oludes ja üksipäini?»

Taimi oli lahtitõmmatava voodi põiki üle toa pikaks vedanud, sinna madratsi ja teki pannud.

«Kui tahad, võid siin magada. Ema tuleb ja keedab veel kohvi, ära lase end sellest segada. Ja nagu piibel ütleb: «Su voodi olgu lühike ja kate napp.»» Anjat oli üllatanud Taimi naer, see oli lõbus nagu igal teisel noorel inimesel. «Ja niisugune see voodi on, kui minu teele asud. Rohkem sa ei peagi piiblist meeles pidama. Võid selle raamatu koguni minema visata. Kui sust selleks asja on.»

Anja oli istunud voodiveerele, põlved ebamugavalt krõnksus, sest servakant teisiti ei võimaldanud. Ta oli pisut murelik, ei teadnud ikka veel, mida ta tahab. Või pigemini: milleks temast asja on. Kõik ta senised ettevõtmised olid ainult rabelemine olnud. Ükskõik kui vapper või püstihull või sekka selle maailma jaoks lubamatult ilus see inimeste silmis ka oli paistnud. Liiatigi oli ta alati järele andnud, poolel teel katki jätnud. Kas ta oli ainult sellpärast mässanud, et tema eest oleks siis hoolitsetud? Või et teda oleks märgatud? Taimi oli jäänud tema ette seisma, sikutanud seelikut, riidehilpu, mida poleks osanud järgmisel päeval kirjeldada, see oli nii üldlevinud ja tavaline. Juuksed oli ta moe järgi lõigata lasknud, nii et nendestki polnud midagi mäletada. Anja oli teda silmitsenud. Kuidas Taimi kõigist juttudest hoolimata nii rahulik võis olla?

«Mul poleks ilmaski pähe tulnud parteisse astuda, kui mind ei oleks koolist tühiste ütlemiste, palja töörahvamarsi pärast lahti lastud. Ja küllap ma ennast miskitmoodi ära elatan nagu vist sinagi. Aga inimene vajab muidki kohustusi peale iseendal hinge sees hoidmise. Mis ülesanne see iseenda hingeshoidmine on? Mitte mingi, muud olgu ka. Selles asi ongi. Ja partei annab just nimelt kohustusi. Mitte midagi muud ta ei anna, ainult kohustusi. Ei mingeid õigusi. Seepärast tõmbab ta ligi just neid, meid, kes me elult enamatki tahame kui surmatunni kättejõudmist. Kas tahad esimest käsku kuulda?»

Anja oli noogutanud.

«Reeta ei tohi. Teiste julgeoleku pärast ei tohi lobiseda ega kiidelda. Kui kohatakse purjus või hooravat kommunisti, tuleb kohe hoiatada. Mingil lodevusel pole kohta. Seda distsipliini, seda absoluutset nõudmist pannakse imeks ja kardetakse, aga nii peab. Iga kõlvatu liige on teistele ohuks.»

Anja oli uuesti noogutanud, ta oli kõigest aru saanud. Aga kas see polnud siiski seesama Vieno õpetus, ainult rangem ja nõudlikum? Eks töötanud ju Taimigi sotsiaaldemokraatliku lehe juures?

«Inimene peab ennast ära elatama, enda eest hoolt kandma. See on ka kohustus, aga mitte enam oma elu, vaid partei pärast. Ja alati saab midagi teha, ükskõik kus. Võid enda ümber seemet külvata, kas või üksnes kahtluseseemet, et vähemalt mõni viivuks mõtlema jääks. Ja — ära unusta, et kõik suured töölisjuhid on olnud ja on tulevikuski akadeemiliselt haritud. Meie oleme ainult armetud rahvakooliõpetajad, aga seegi on midagi. Me oskame lugeda ja järeldusi teha. Tavaline tööline seda ei suuda, või suudab, suudab küll, aga alles pika vaevarikka õppimise järel. Neid on, on jah. Aga meil on edumaa, sellest tuleb kasu lõigata, seepärast on meiesugustel tähtsust. Harimatu tööline näeb kõike kui kaupa, kaubaartikleid, aga ta ei suuda kauba kohta teooriat luua, nagu suutis Marx. Su Tilta, õigus oli tal muidugi, aga tänapäeval tal enam suuremat tähtsust poleks. Jah, välja arvatud, et ta suurendaks meie hulka, levitaks raamatuid ja lendlehti, teeks kõige algelisemat massitööd. Ma rääkisin sulle ennist meeleheitest ja selle kas või viha abiga jõuks muundamisest. Tilta oli, elas ja suri partei vihaperioodil. Palja vihaga ei ehitata siiski midagi, tehakse võib-olla rumalusigi. Ega näiteks minagi oma ema ei vihka, kuigi ta mind ei mõista. Ta on ainult lihtsameelne ja vaeseomaks aetud. Mida ma tahan, on

see, et temasuguseid nii vaeseomaks aetud inimesi tulevikus enam ei oleks.»

«Ja sa usud, et see aeg tuleb?»

«Muidugi tuleb! Kuidas see tulemata saab jääda? Mõtle, et Soome oli esimesi maid maailmas, kus partei loodi. Et sellest kaugemale pole jõutud, ei takista veel uskumast, et peatselt jõutakse.»

Taimi oli hoogsalt ringi pööranud, käsi laotades terve toa täitnud ja kummuti juurde läinud, mille peal äratuskell juurtest korvi kõrval täpset, ranget aega tiksus. Ta oli maha istunud ja küünarnuki kummutiveerele pannud, põse käele toetanud. Tema pea oli paistnud väike nagu rusikas ja nägu niisama otsustav. Ülemise korruse toast oli hakanud kostma saalivate sammude müdinat, valjult, nagu poleks lae vahel üldse täidet olnud. Anja oli katsunud seda mitte kuulata, aga sammud olid ta kõrvus tümisenud ja Taimi oli ikka käsipõsakil istudes teda ainiti vahtinud.

«Kas sa oled . . .» Anjal oli ehk sellepärast olnud raske küsida, et tegemist oli niisuguse asjaga, millest vist harilikult ei räägita. «Kas sa oled valmis partei heaks mida tahes tegema? Ükskõik mida?»

Taimi polnud kohe vastanud. Anja oli oodanud, pilk kingadel, kuulatanud samme, mis ei paistnudki peatuvat, ärritunud oma läbematusest. Taimi vastamatajätmises oli peitunud vastus: ta oleks olnud valmis.

«Kas ma ei ole seletanud sulle distsipliini paratamatust?» Taimi hääl oli olnud vaikne, asjalik, külm. «Ma arvan, ma arvan, et sinu peale raisatud aeg on sama hästi kui maha visatud.»

Oh häda, kas Taimi kihutab ta nüüd minema? Anja oli hakanud püsti tõusma, nagu oleks teine asend aidanud, kindlust andnud.

«Kui saad, siis anna mulle midagi lugeda. Ma tahan teada, õppida.»

«On see tõsi? Kas sinust on siiski sedavõrd asja?»

Taimi polnud liigatanud, ta oli pead käele toetades pilgutamata vaadanud, veel kord kaalunud, nagu kaalutakse kaaluga, kontrollides, kas keeled jäävad vastamisi, kas kauba või vihtide poolele saab veel midagi lisada.

«Mina . . . Ma olen korduvalt mõelnud, et minus pole eales muud head peale ustavuse olnudki . . .» Ja seejuures oli Anja pidanud ägedalt punastama, sest talle oli meenunud, et igatahes abielus oli ta küll kõike muud

kui ustav olnud. «Aga ehk on seegi ainult rumal isemeelsus olnud.»

«See peab olema iseseisvus ja samal ajal võime ühiselt tegutseda. Ja järeleandmatus. Ei tohi alla anda, kui ka kuude kaupa ühegi seltsimehega ühendust pole. Ükskõik, kuhu ka satuks. Ja kui maailma inetust näed, küsi endalt ikka ja jälle, millest see tuleb. Sest tööline pole alati üldsegi sümpaatne. Ta võib olla rõve ja laisk ja solvav. Kõige pahem ongi, kui need, kelle heaks sa usud end töötavat, sulle näkku sülitavad. Küsi ka siis: millest see tuleb? Tuleb sellest, selle ühiskonna võimatutest tingimustest, orjusest, vaesusest, näljast. Aga kas sust on tõesti selle nägijat, mõistjat ja väljakannatajat?»

Anja oli uuesti istunud. Tümisegu laes sammud, põrnitsegu Taimi teda umbusklikult, nüüd kerge pilkav muiegi suul hakkamas.

«Kui saad, anna mulle raamatuid.»

«Hüva.» Taimi oli pea tõstnud, käed keha ligi tõmmanud, tõusnud. «Ma annan. Aga need on ainult raamatud. Ega nad sinuga imet ei tee. Kui sa neid ainult lugeda oskaksid . . .»

Nüüd kaalusid need raamatud Anjal kotis, kui ta õue pöördus ja aknasse vaatas. Jälle oli vana naine trepil, kuumal juuliõhtul kuuma aurusesse sauna minemas, vööraid selgi ja kõhtusid ja jäsemeid nühkima ja küürima, särk kuivetule ja tööst läbiligedale kehale liibumas; mehed tõrjusid teda kindlasti juba kõrvale, ihaldasid pesijaks mõnda nooremat, kelle pitsitatavais paigus oleks pisut lihagi. Aga kaastundel polnud Anja südames enam kohta, sest mis see oleks aidanud. Taimi hoidis talle ust lahti, vaatas ja ütles: «Noh?»

Anja noogutas ja astus sisse.

5.

Toona, ühel talvehaku lõrtsisel õhtupoolikul, siis, kui Matti Reima oli veel lootusrikast nägu näidanud, tarbetuteski kohtades lärmakalt naerma pahvatanud, ometi juba teades, et on oma viimase käigu teinud, oli ta Heikkise putkasse käsutanud — pärast seda kui see kurjategijate külaskäigu järel uuesti püsti oli aetud. Kraam, mööblitükid polnud päris õiges kohas, vaid kuidagimoodi sisse topitud. Ta oli diivanilogule selili räntsatanud ja sealt rääkinud, lõug vastu kaela surutud, käed kukla all, pilk kogu aeg jalgadel, mis omatahtsi närviliselt diivaniotsal põntsusid. Juhul kui teda ootab ees kuu või kõige rohkem paar äraolekut, tuleb Heikkisel töökoda ja üldse kogu värki endiselt, harjunud viisil edasi pidada. Omnibuss müüdagu maha, mingu kogu see krempel õnnelikuma ettevõtja kätte. Aga veoautost ja vedudest ei tohi lahti öelda. Ta andis üksikasjalikku nõu, nimesid, telefoninumbreid. Ja naeris ikka veel, kuid kohe põntsatas jalg. Seepärast oli ta istukile tõusnud, talitsematud tallad vastu põrandat tümpsanud ja neid seal põrnitsenud.

«Pean ma proua eest ka hoolt kandma?» oli Heikkinen küsinud, mõeldes, et vaja prooviks nalja visata, ja Matti oli jalamaid jälle lagistama hakanud.

«Teda ära puutu! Jah, jutt kuula ära, seda tuleb kindlasti. Kannata välja. Kui ma siis tagasi tulen — kui üldse minekuks lähebki —, küll ma teda siis tuulutan!»

Aga siis ropsati kaela tervelt seitse kuud.

Nägu veel vihasemalt krimpsus, pidas Heikkinen oma kohuseks kohale jääda. Kuigi ta oli mujalgi maailma näinud, teiste käsualusena kunas missuguses kuurialuses mutreid keeranud, oli ta alles siin saanud teha kõike, mida tahtis. Ja õdumise kasuks ei otsustanud veel seegi,

vaid peremehe olemus, kogu see maruline liikumine, toimumine Matti Reima ümber keerlevas õhuvoolus. Ja veel: siin oli ta nagu ankur, tervet seda saginat paigal pidav, aisades hoidev vajalik jõud. Asja üle pikemalt mõtlemata teadis ta lihtsalt, et on tähtis ja hädavajalik. Ja kui Matti Reima oli mõistnud talle selle tundmise anda, siis au ja kiitus talle. Kõike Heikkinen kahtlemata ei adunudki, sest tal polnud seda tarviski. Tähtis ja hädavajalik olemisest piisas.

Iga kuu viimasel päeval tõmbas ta töökoja ukselaua siseküljele meisliteraga lühikese kriipsu: täidetud, mööndas. Ja siis teine kriips ja niimoodi teosammul edasi, kuni neid oli juba kuus. Peremehe nimel peab ta kas või võllas veel ühe kuu vastu. Ja see ongi juba otsapidi käes. Ja siis oli tulnud kiri, kohe temale endale, ilmunud ärklituppa supitaldriku najale. Ta oli selle lusikavarrega avanud, lastetu, vibalik, piskuga leppiv naine üle õla piilumas.

«Tohoh, tohoh. Kas ta isegi ei tea, et proua on sedasi ... Kas proua pole talle üldse kirjutanud?»

«Mine,» oli Heikkinen naisele kohmanud. «Sina ei tea midagi. Mitte kõige vähematki.»

Ja siis oli kass kergelt lauale hüpanud ja hakanud ettevaatlikult, pea viltu, taldrikuservalt tema jahtuma jäänud suppi limpsima, pilk mehe kätel, mis üha kirja hoidsid. Ta oli jõudnud poole leemest ära lakkuda, kui Heikkinen ta viimaks põrandale lennutas.

«Sööda kassi! Anna veel suppi! Ei, ei, mitte vahetpidamata kaalikat! Ja ma pean jalgsi kümme kilomeetrit maha kõmpima!»

«Täna, nüüd kohe?»

«No kas täna ei ole sama hea päev kui homme? Alati kõike edasi lükkama ...»

Heikkinen sõi sõnatult, sügavasti mõttesse vajunult ja hakkas end siis teele seadma. Seitsmes kuu oli käes ja tema oli sedagi mõelnud, kujutlenud, et peremehele, tarbe korral vägagi viksile mehele antakse osa istumisaega andeks. Aga niisiis mitte, ja nüüd ei jäänud tal muud kui teele asuda. Kuid et proua polnud peremehe kolmele kirjale sõnakestki vastanud, isegi mitte oma praeguses seisukorras, millest naised kõigepealt puterdasid või vihaselt nutsid vist ikka mehele. Nõnda Heikkinen kujutles, sest temale endale polnud see silmapilk igatahes veel saabunud. Kuid kolm kirja. Esimene kindlasti

reibas, hooplev, teine naljatluste varjus juba murelik, aga mis võis olla kolmandas?

«See laps on küll päris viimasel otsal valmis tehtud.» Naine koristas laua ja istus siis sohvakaanele, kass süles. «Mõelda. . .»

«Äh. Või see meie asi.»

Heikkinen püüdis leida põhjust, miks proua polnud kirjutanud. Ta ei mõelnud midagi välja, mitte midagi peale selle, et proua, see endine pillaja ja võimatu hilpudekorjaja, oli end lõpuks ja viimaseks imeks koguni ihnuskoiks vihastanud. Mine tea, ehk pidas postimaksu oma arust liiga kalliks. Ei, Heikkinen ei mõistnud naiste meelt ega meeletust ega kavatsenud seda ära õppidagi, sest siis läheks kogu elamine sassi. Neetud vanamoor, vandus ta siiski, lahminud läbi kirka suveõhtu pool maad maha, peatus, imestas seal oma juhmust, seisis viletsal külavaheteel, kuhu oli küll kruusa laotatud, aga vaid niipalju, et isegi aukude täiteks visatud kuusehaod polnud korralikult kaetud. Käolgi oli juba odraokas kurgus, nõnda suur suvi oli käes. Ja läks sealt siis esimesse tallu hobust ja redelvankrit paluma, ja kui neid temale ei usaldata, siis ka kutsarit. Ainitine jõllitamine pikalt pingilt, kuni Heikkinen viimaks tagataskust rahakotti taipas koukida ja ätt tõusis ning vägagi usinalt sulast läks otsima.

Nii pidi ta siis heinaveovankril istuma, jalad sirgu, käed toeks, et jõnksatusi, lausa sabaluuga tuntavaid obadusi leevendada, sest see vanker vedrusid ei tundnud. Kirja, kassi, naiste kaagutamise tõttu oli ta omadega nii sassis olnud, et oli ära unustanud, mida kõike sel teekonnal tarvis läks. Ratastele, kummidele tuli nüüd järele minna, ja muidugi ka õlikannule, bensiinikanistrile, akule, tööriistadele. Ja kõigepealt oli vaja kummid täis pumbata, seegi võttis aega, nii et hoia ja keela. Võõras sulane silmitses õue, niivõrd kui hämarus võimaldas. Ta oli justkui tivolis, ei häbenenudki põrnitseda. Jalad pumba tugiraudadel, käed, õlad pingutusest raksumas, kiikas Heikkinen villa poole, aga jumalale tänu, proua vist juba magas. Kättemaksuks selle põgusa pilgu eest tuli voolik ventiili otsast ära ja hakkas mööda maad voosklema nagu tige, pöörane madu. Heikkinen kirus, krabas vooliku pihku ja keeras, vajutas kindlamini kohale. Ja lõpuks võidigi hakata kogu krempliga tuldud teed tagasi logistama. See edenes jõudsamini, sest tuli

vahetpidamata kolukasti eest hoolt kanda. Mäkketõusul sööstis kast mööda vankripõhja alla, ja kui selle kinni püüdsid ja oma kohale jõudsid panna, hakkasid rattad aeglaselt, tasakesi allamäge veerema. Rooma aga edasitagasi, põlved heinapepredes, hobune vagusalt astumas, sulane ohjade otsas tukkumas.

Lõpuks oli ta seal, selle talu riistakuuris, kus pidi, tasus mehe ja vankri ja hobuse eest, ja taas vaatasid talle vastu ühed uneummuksis silmad, kuni siiski ilmus vähemalt latern. Alles hommikupoole ööd jõudis ta auto välja ajada, selle ümber ringi käia ja kontrollida, kas kõik on omal kohal ja tuled töötavad. Vaikne mürin ennustas head. Viimaks võis laterna ära puhuda. Kui ta seda mustava talu trepile viis, tõusis soodelt juba hommikuudu ja silm hakkas kasteste härmavõrkude alt põõsaid seletama.

Teistkordne tagasisõit läks pea märkamatult, sest kogu aeg kuulatasid mootorihäält. Külale lähenedes muutus meelgi lahedaks. Auto haises rottide ja hobusesõnniku järele, läikest polnud jälgegi, aga kui peremees tuleb, on see nagu uus. Täpselt nii pidigi asju ajama. Kui Matti Reima oli arvanud, et räbalal, kõige räbalamal puhul võib autostki ilma jääda, oli ta tuttavale peremehele parajalt paksu rahapaki pihku pistnud ja kõvasti südamele pannud, et ta auto sundoksjonil endale hõikaks. Nii oligi läinud. Ja kõige muugi eest oli Reima hoolitsenud, maksnud. Presentkatte ja aluspukkide eest. Ja kummid olid ühel heal päeval töökoja nurka ilmunud, ilma käest rabenemast ja pragunemast ära. Kui ta nüüdsama tagasi jõuaks, poleks muud kui mootor käima, jalad nagu orelit mängima ja olekski jälle minek. Heikkise väsinud, määrdunud näkku ilmus naeratusehelk ja tselluloosivabriku korstnate tagant kumas juba valgustki. Selge kirgas päev oli algamas, haisev suits tõusis otse üles kõrgele taevasse.

«Ja mis see on?»

Inkeri astus matsakana mäest alla, viha, vastupidi, aina tõusmas. Heikkinen oli auto juba puhtaks pesnud, veega lodistanud, nii et liivas olid sügavad uurded. Siis oli ta seemisnahaga hudinud, nühkimisest jäi see küll kaugele, sest ta kartis kriime. Pärast oli ta auto päikese käest töökoja taha varju ajanud, aga siit paistis see õnnetuseks villa köögiaknasse ära. Ta poonis seda hellal käel, jälgis,

kuidas vaha kuivas, sisse tõmbus, hõõrus ettevaatlike ringliigutustega. Proua hääl kriipis vastikult tema öisest ülevalolekust väsinud kõrvu.

«Et ma selles elus veel sedagi peletist pean nägema!»

Heikkinen sai tõsiselt pahaseks. Siin solvati nii peremeest, autot kui ka teda. Ta pilgutas silmi ja astus kõhklematult nõgesepõõsasse, kummardus ja vahatas laternate tagakülgi, pani puuvillanuustiku kapotile ja peletas teise tuustiga herilast eemale.

«Ärge minu peale vehkige!» Inkeri seisis nüüd otse tema kõrval. «Kust see siia sai?»

Heikkinen ei kavatsenud vastata, natuke aega mitte, aga siis nõrkes proua hääl, just nagu oleks ta viimaks täiesti alistunud, kõiges järele andnud, nagu lõppude lõpuks targem oligi. Oligi juba küllalt kiusu aetud. Ja siis, asja ees, teist taga, äkki koguni kerge nuuksatus ja sügav, sügav ohe.

«Kas see on päris korraski?»

«Nagu Könni kell,» ütles Heikkinen. «Poonin ja sätin siin natuke, et peremees jääks rahule, kui tuleb.»

Ja taas ohe ja:

«Jah, hea oleks, kui ta vähemalt autogagi rahule jääks. Muidu... Mine tea, kuidas muidu.»

«No küllap peremees juba...» Ning magamatusest roidunud, olgugi et käed harjunult tegutsesid, ütles Heikkinen, tahtmata küll ealeski oma nina inimeste asjadesse toppida, hädiselt köhatades: «Proua võiks vähemalt kirjutada. Veel jõuaks.»

Rohi lõi sahisema, kuigi Inkeri paigast ei liikunud. Heikkinen kummardus autot nühkima, nüüd võis mida tahes oodata, raheteri, väikesi kive. Aga taas pettis kõik. Kui Inkeri oli mõnda aega sahistanud, vist pead murdnud, kust Heikkinen teadis, et ta polnud kirjutanud, vist lahendusegi leidnud, aga kõikteadmise üleliigseks arvanud, mõistis ta ehk lõpuks, hinges vaheldumisi alla andes ja tõustes, alandumise vahel ülenemise olevat, või siis ütles kuudepikkune meeletu tahtejõud lihtsalt üles, ja ta lausus päris leplikult:

«Ju ma siis kirjutan. Kui Heikkinen viib posti.»

«Jaa, jaa.» Ning käsi liikus mööda autokeret, väike lapp pinda hakkas jälle hiilgama, bensiin, õli, kumm, tselluloos, kõik hea lõhnas. «Ja kuidas oleks, kui proua natuke sõitma läheks, kas või õhtul. Käiksime näiteks kruusaauku vaatamas.»

«Mina või?»

Niisugune otsustusvõimetus oli küll juba kurjast. Olgu ta pealegi kord vandunud, et ei tõsta enam iial jalga sellesse autosse. «Ehk võiks poisigi kaasa võtta?»

«Miks mitte? Neile sõitmine meeldib.»

Oli kuulda, kuidas Inkeri kaksas mingi rohuvarre, vist küpse kõrre, sest kostis naksatus.

«Ju ma siis selle kirja...»

Heikkinen ei vaadanud enne, kui Inkeri oli juba poolel rajal. Kõndimine edenes nüüd aeglaselt, vist rõhus suur kõht ja eelkõige võttis jõu see, et jonnil oli lõpp. Alles tüki aja pärast oli kuulda ukse liikumist ja Heikkinen vabanes pingest. Tal õnnestus proua natukeseks ajaks päris ära unustada ja ainult poonida, läikima lüüa peremehe autot, mida vist terve küla juba kaotatuks pidas. Aga polnudki kaotatud, peatselt tuksutab jälle mööda tanumaid, hirmutab kanu ja vanamoore nagu ennegi. Kõik läheb korda, kui osatakse korda ajada. Vahepeal käis mõni bensiiniostja, Heikkinen saatis need kähku minema. Pilgud mõõtsid Matti autot, ainult nentisid või ei tundnud äragi. Õhtupoolikul tuli poissi talutades lõõtsutav Hännise-proua ja selle vana naise ahhetamise ja poisi kilkamise pidi Heikkinen veel välja kannatama.

«Issi on tulnud, issi on tulnud,» vaakus poiss ja keerles, kargles auto ümber.

«Ei puutu,» ütles Heikkinen. «Mitte sõrmeotsagagi. Kui oled viks, saad õhtul sõitma.»

Ja lõpuks oli Heikkisel aeg sööma minna, kõutsirojuga toidu pärast jagelema, riideid vahetama. Selgitagu naised poisile, kes nüüd kiljudes jooksis isa kõigepealt putkast ja siis, aval nägu rõõmu täis, vist seest kõigist tubadest, igast koomitsast otsima, nagu mängiks isa temaga lihtsalt peitust. Hännise-proua seisatas, näis nagu lupiine vaatavat — kavatses ehk seemet korjata? —, kui Heikkinen oli juba teel.

«Kas tihkab, söandab?»

Heikkinen tegi imestava näo ja niisiis puges proua autosse, poiss ronis järele ja pidi peaaegu püsti seisma, sest ema süli oli niigi päris täis. Kirjaümbrik oli armatuurlaual, mark peal, ja Heikkinen sõitis kurvides muudkui gaasi lisades kõigepealt postkontori juurde. Ta käis ise kirja luugist sisse torkamas. Aadress oli niisugune, et

kiibakas preili silmitseks seda põgusa hetke, hoiaks templit nii kaua ülal, et see kuivaks ära; ja kulutaks riigi vara ja omandit, sest peaks selle uuesti vastu templipatja suruma.

Poiss oli ikka veel imestunud näoga, sest polnud isa kusagilt leidnud. See oli hästiriietatud ilus laps, aga ehk küll metsik juba ennegi, siis isa äkilise kadumise järel üllatavalt taltsutamatu, võimatu lobiseja, lausa kirstunael. Heikkisel oli olnud vahel himu talle laksata, ja kõvasti. Aga siis oli proua kord ohanud, et poiss on kuutõbine, ei leia ilmaski rahu ega anna seda temalegi. Nii oli lugu. Heikkinen ei teadnud lastest midagi, kuid otsustas jätta laksamata. Ju see oli siiski juba väike inimene, igatses isa järele ja valas oma halba tuju välja.

Proua oli kübara pähe pannud, aga muidu oli ta päris argiseis rõivais, nagu sünnis oligi. Või oli ta ehk nii mõelnud, et istub küll autosse, teeb selle mööndusе, aga ei tule sealt enne välja, kui on jälle oma õues.

Nad sõitsid läbi küla, ja olgugi et Inkeri kõrvale ei vaadanud, nägi ta siiski. Kõik paistis muutumatu. Tühjavõitu tänavad, lagedad rohtunud kooliõued, põgus nukker pilk uuele apteegile. Võõrastemaja ehk hotelli juures vähendas Heikkinen millegipärast kiirust ja Inkeri tusanes, sest nüüd polnud lihtsalt võimalik mälestuste tulemist takistada. Jajah, armuöödest tollal, kui Matti oli kõigest proovireisija. Aga Heikkinen osutas villale teeotsal:

«Vaadake, proua. Kõik kirikumärgid on ära. Ei ole neil enam Betaaniat. Uus kirikhärra peksis lahkusulised mööda ilma laiali. Aga seda neile vaja oligi. Ei mina tea, mis paragrahvi või seaduse järgi. Kui vahest selle järgi, et väldi väärausulist, kui oled teda kord või paar manitsenud. Aga kohe päris ise rookis toad kepiga puhtaks, terve mäeselg olnud röökivaid eitesid täis. Ja ekstaasis lamajad olla silmapilk ärganud.»

«Seal ju elatakse,» ütles Inkeri, nähes mehe särke nööril kuivamas.

«Elatakse, aga enam ei äratata. Ei helise enam kitarrid ega värise mõrsjad. Uksest tuligi must peig, tõeline ülempeig.»

Inkeri võttis kotist lagritsapiibu ja pistis selle poisile suhu. See mängis siis täismeest ja oli jälle rõõmus.

«Õige oligi,» ütles Inkeri. «Aga eks nad leia kusagilt mujalt ikka koha.»

Teadagi hakkas kergem, kui teisigi inimesi kimbutati, mitte ainult Mattit. Vaene Matti, pidi Inkeri äärepealt mõtlema, aga köhatas ja ajas pea kuklasse. Mööduti Hännise ja Julini majadest, siis veel Julini talustki. Ja heldeke, missugune ploomi- ja kirsiaed! Külmavõetud puud olid jalale jäänud, uusi võrseid ajanud ja jälle külmunud ja jälle võrseid ajanud, nii et varblanegi poleks enam läbi pääsenud. Kui oleks tahtnud siin korda luua, oleks tulnud lihtsalt servast raiuma hakata, päris lagedaks. Inkeri oli järsku peaaegu tänulik, et Heikkinen oli teda omal naiivsel kombel lausa sõitma sundinud. Ta kummardus poisile näkku vaatama, see imes piipu ja tema silmad pilkusid nagu isal.

«Saekaater seisab,» seletas Heikkinen, kui läheneti sillale. Ta oli otsustanud rääkida ja seletada, see oli viimane sakrament, sest aeg oli täis saamas, seejärel hoolitseb peremees selle külje eest ise, ja hästi.

«Ahah,» ütles Inkeri ja Heikkinen lisas, et seal streigiti.

«Muidugi. Muud enam polegi kui streik streigi otsa.»

«Aga säherdune saeveskistreik mõjub laialt. Mitte ainult, et saeveski seisab. Selle all kannatavad metsamehed ja väljavedajad ja parvetajad ja lastijad ja puha. Ja metsaomanikud ka. Ja alles seda laiendati, talunikud on käemeesteks. See seisis kõik lehes. Vaadake, proua, koguni valve väravas. Ja pinde ja laudu, nii kuradima palju laudu. Ja Indiani, proua, Indiani käis kaubavahetus. Kus seesugune maa üleüldse asub? Olgu nüüd, kus on, aga neid standardeid ei jõudnud lugedagi. Ja siis seis. Kõneldakse, et mitmel pool üle terve maa.»

«Nojah,» ütles Inkeri. «Puha kommunistide kätetöö. Sõidame aga edasi.»

Inkeri ei tulnud isegi kruusaaugu juures autost välja, ei siis Heikkinengi. Männikut oli hakatud maha võtma, palgid olid virnas, aastarõngastega otsad vastu vaatamas. Siin-seal oli tuhaseid lõkkeasemeid, sest oksad olid vist ära põletatud. Karjäär oli nagu inetu auk hambas. Serval kõlkus sepatööna näiv masin ja suuri võrkpõhjalisi, hoobadega lõppevaid künasid.

«Suur see ei ole,» ütles Inkeri ja Heikkinen naeratas nagu kästult, kähku ja lühidalt.

«Ei, ei ole. Ja isegi nii väiksena, niipalju kui ma taipan, enda — või mis, kogu selle mäeostu tasa teeninud.»

«Matti on teile asjadest rääkinud,» nentis Inkeri ainult ja Heikkinen ei vastanudki. Oli küll, aga kui palju. Kaht-

lemata ainult laias laastus, sest Heikkinen polnud ju muud kui sulane, ehkki see tal endal alati meeleski ei seisnud.

«Ega ta ei vihasta, et ma olen hakanud...»

Heikkinen peaaegu soovis, et proua oleks endine, kõrk ja lausa suursugune. Mida see alandlikkus nüüd tähendas, ta ei mõistnud enam üldse olla. Peremehe auto roolis istumine võttis päris higistama.

«Tal on hea meel, kindel see, et hea meel.»

Tagasi sõites heitis Inkeri veel kord pilgu saeveskile. Mehed seisid, nüüd oli neid mitu. Ja streikisid, just nüüd, kus papa oli mõni päev tagasi kuulutanud, et ajad on lõpuks kindlamaks muutunud. Ja et mark võib väga kergesti jälle kulla alusele minna. Vaevalt küll, või mis tema millestki teab. Nüüd, kus ta oli isegi pooleldi sunnitud äriga tegelema, olid rahaasjad Inkerit siiski sootuks uuel kombel huvitama hakanud. Silla juures künkal seisis saeveskiomaniku kõrge maja. Kaljuserv lõppes tee poolt ilusasti krohvitud kiviaiaga ja üle selle kooldusid omapärased põõsad ja puud. Üks neist oli peaaegu meetripikkuseid kollaseid rippuvaid õiekobaraid täis. Inkeri teadis omanikku ainult nime järgi, sest see kuulus nende hulka, keda papa polnud eales teretadagi söandanud. Mitte lubjavabriku või tselluloosivabriku omanikuga võrdne, aga ligikaudu.

Lastes koduõues kõigepealt poisi välja, mäest üles kihutama, mõtles Inkeri, et ta peaks masseerijaga katsetama. Jalad oli sellestki vähesest istumisest nii surnud, et neid polnud tundagi. Ta ei olnud enam kuigi noor sünnitaja ja... ja — tuleks Matti nüüd varsti! Üha järsemana tunduvast rinnakust jälle üles ronides mõtiskles ta, kas oleks ehk pidanud kuidagi ilusamini kirjutama. Ta oli lihtsalt kõik asjad paberile pannud, nagu neid pannakse, ilma igasuguste vahepealsete sidistamisteta. Aga ta oli ju terve tänase päeva, kohe hommikust peale väsinud olnud, seda veel möönmagi pidanud ja siis alla andnud.

«Ma olen Heikkisele kõige eest väga tänulik,» pöördus ta ütlema, kui Heikkinen juba garaaži ust avas. Inkeri nägi punaseks tõmbuvat kukalt, ja kui Heikkinen abitult ja häbelikul moel niimoodi, selg ees, auto poole taganes, keeras Inkeri jälle rajale, läks tuppa ja asus nüüd omakorda tõsiselt ootama. Nimelt Mattit, mitte ainult last, kes küll enda eest ise hoolt kandis.

Aga siis läkski nii, et Heikkinen sai ukselauale rahus seitsmenda kuu kriipsu vedada ja sinna punkti taha susata. Päevad kulusid sellest hoolimata, ainult peremehe rõõmus halloo töökoja ukselt jäi kuulmata. Palav, rammestav juuli lõppes, algas august ja kaugetel põldudel hakkasid vikatid läbi vilja vihisema. Öösiti sõõris kuu taevas, ja kui olid õige ebausklik, võisid mõne lähima puu otsast rähni koputamist kuulda. Ja kastanimunad võtsid nõuks paisuda ja vastavalt oma juhenditele ogasid täisnurgi igasse külge venitada. Streikijate lapsed käisid öösiti kartulimaid songimas ja aedadest porgandeid kaksamas. Sõstraid rebiti tükkis okstega. Närbunud lehti ja oksi oli hommikuti teedel, kuni need liiva ja tolmu sekka puruks pudenesid. Kui polnud juba öösel katki muljutud, sest hangeldajate autosid liikus seda tihedamalt, mida pimedamaks, pikemaks ööd muutusid. Sest sellele asjale ei paistnud miski mõjuvat, ei karistamised, üleskutsed, venivad ettekanded ega eduskunnaküsitlused.

Ja kuu kadus musta pilve, vuhvatas äkki taas nähtavale, ahenes sirbiks. Seal taevas see sirp oli. Aga vasar, vasar oli ikka veel maas kinni. Ja kuidas ka kumu käis, mida ka posistati, veel polnud vasar siin omavaheliste riidude tõotatud, kiratseval maal sirbi kõrvale pääsenud, või sirp vasara kõrvale. Kuu kadus täiesti, alustades paisumist teisest servast. Inkeri-proual olid juba hingeldamisööd käes, aga Mattist polnud kippu ega kõppu, mitte mingit teadet.

Kui sai täis kaheksas kuu Matti lahkumisest, seisis Heikkinen jälle, meisel käes, ukselaua ees. Ta pidas aru, kuidas jätkata, ja hakkas siis püstist joont tõmbama, mille lõpetas, kui naelapea vastu tuli. Ja sellegi päeva ja kuu järel uksed kinni ja viimane pilk üles villale, kus Hännise-proua viimasel otsal tütrele õhtust õhtusse seltsiks oli.

«Küll võtab selle koerakoorma tegemine sedapuhku aega,» arvasid naised köökides, kus samuti mõningaid kuid loeti, arvet peeti. «Kui see ülepea valmis saabki. On järsku kadunud nagu kevadine lumi.»

6.

«Häme, Karjala, Viena rannad ja maa —
suur Soome, ühtne ja püha.
Seda aadet ei vaenlane väärata saa,
põhjataeva all püsib ta üha.»

Ja nii edasi, jorisedes ja laulugi lastes kulus aeg. — «Üle veriste lahinguväljade...» Ja: «Üks mõte üllas, püha.»

Valvur niisuguseid laule keelama ei tulnud, ja kui mõnel saatusekaaslasel oligi ütlemist, hakkas Matti Reima ludinal anekdoote rääkima. Nüüd tardunud, uneski lõtvumatul näol, naerval suul vihane kibedus. Aga kui teda endisena polnud nähtud, hoidis jutt, vatramine lõbusa semu mainet ülal. Kõikidel naljadel oli plekine maik man nagu vanal siniseks tõmbunud vormiroal. Neid mälust välja koukida oli sama kui pehme talve järel läbikülmumata, sitket savi kaevata. Sai lahti ainult õhukesi liistakuid, kaugel oli see aeg, kus jutud olid lennelnud kergelt nagu lepalaastud. Ent parata polnud midagi, muudkui pinguta. Müüride vahel, koridorisoppides, kahekaupa rivis, paraskil istudes, sepikojas kõlbmatuid tööriistu liigutades. Sest poole tunniga oli jõutud kogu elu läbi käia, siis jäi üle ainult oodata ja aega nii hästi kui sai surnuks lüüa.

«Suu kinni seal!»

Valvuri kamandus polnud isegi käsk, aga sellelegi pidi kuuletuma. Miks ka mitte, kuidas soovitakse. Aga kui lusikad tühjenevate taldrikute põhja kraapisid, ainult läpane nüri kolksumine, sahin, vaikus valitses, ei pannud valvur sugugi pahaks, et Matti Reima jälle otsast alustas. Sest ta pidi rääkima, püsima seni hinges, kuni temas endas midagi tõelist sünnib. Ta ei oodanud mitte vabanemishetke, vaid et vaim oleks küps, saaks küpseks asuma seisukohale, milleks see varsti oli sunnitud, mille poole ta seda vägisi ajas.

Veel, ikka veel oli ta loid. Vähesed mõtted needsid

kohtunikku, ikka ainult kohtunikku. Aga mis sest kasu oli? Kohtunik laskis söögilaua taga istudes parimail paladel hea maitsta ja õhtuse konjaki toimetas talle kindlasti mõni teine mees kätte. Vaevalt ta Matti Reimat enam mäletaski. Mis temast, juhtum nagu juhtum ikka, üks sadade hulgast. Kohtuistungid, väljasõidud, kantseleitöö — kellel palju oli, sellele palju anti.

Esimese kuu lõppedes otsustas Matti kohtuniku ülepea unustada, sest see mõtlemine ei viinud kuhugi. Muudkui aga jälle: «Häme, Karjala, Viena rannad ja maa...» Mitte enam kuuldavalt, vaid peakolus kumisedes. «Suur Soome ühtne ja püha.» Needki sõnad muutusid. Tühja sellest Vienast, niisamuti suurest riigist. «Häme, Karjala, Aura rannad ja maa...» Ja jäi ju terve Pohjanmaa, Kymenlaakso, Savo, Kainuu viletsad kõnnud ja vaene Lapi, kõik. Maast polnud puudu, tuli ainult nuputada, kuidas seda kõike kasutada.

Aga aeg pidi kuluma kevadesse, mille tulekut tuule maigus, taeva uues sinas siingi võis märgata. Ja alles siis, kui uue lootus oli peaaegu kadunud, hakkas meelepaha ja vimm muutuma pahuraks ülbuseks, millekski täiesti uudseks, nauditavaks seisundiks. Viimane kui üks pahameelekübe tugevdas ja laadis seda, mida ta oligi oodanud. Hea, väga hea, et Inkeri polnud suvatsenud ta kirjadele vastata, lihtsalt suurepärane. Üks kord nõrkes tema hing veel, ta kirjutas Heikkisele. Ilmaaegu, aga olgu, kiri läks teele, tehtut ei saanud enam tegematuks teha. Ja kui see viimane asi seal paikkonnas, tolles ettevõttes oligi korda aetud, siis võis too auto seal õues nüüdsest peale igavesti oodata, roostetada, laguneda, kuni põdrakanep tast läbi kasvas. Isegi Inkeri kiri, kui see viimaks tuli, ei suutnud tema otsust, tema uhkuse tinaselt liikumatut vett suuremat kõigutada. See oli tühermaa viimane kiusatus. Laps, nii et sündimas oli laps. Miks talle sellest varem ei võidud teatada, siis, kui ta veel kahtles, ootas? Küllap sellepärast, et Inkeri oli kindlasti uskunud, et tuleb omal jõul toime. Täpselt nii — ülbelt, toredalt, kamandades. Hüva, saagu ta kõik, võtku, olgu oma villa, töökoja, kruusamäe ja veoautoga õnnelik. Olgu õnnelik Heikkisegagi, kui temast tolle mehe pidajat on. Sõnum tuli liiga hilja, sest: «Neid radu ma enam ei talla!»

Kui ta üksinda vanglanari serval istus, käis kehast läbi viimane võpatus. Kas oli siis tõesti nii? Küllap oli, solvumislaadur vurras uut jõudu, tuletas meelde kaota-

tud aastaid. Aga nendest võis vähemalt õppust võtta. Tagantjäreletarkusest polnud kasu, aga peaaegu ainus tarkus oli see siiski. Ometi oli olnud ka tulevikutarkust: raha oli Helsingi pankades ja hoiuraamatud kindlalt tallel. Ja ühelgi hingel peale Matti polnud õrna aimugi, kui palju seda tegelikult oli.

Niisiis pööras Matti viimastel nädalatel kõik oma kasuks, kuna ülbus talle nüüd lausa kehaliselt tuntavat jõudu andis. Ta oli hästi teeninud, raha oli kogu aeg protsente kandnud. Ja kord elus oli antud talle pikk jupp aega mõtlemisekski, see tal just oligi puudunud. Nii mahavisatud aeg kui vanglasistumine Matti meelest eelnevalt ja algul oli olnudki, näis just see, kui üldse miski, kõige kõrgemat kasumit andvat. Öeldi, et karistus ei paranda kedagi. Tühi jutt puha. Matti Reimat oli see parandanud, läbi ja lõhki muutnud, või nii igatahes talle endale tundus.

Ja lõpuks, peaaegu üllatusena oli aeg täis ja Matti Reima seisis Helsingi raudteejaamas, kaabu pisut kuklas, silmad tubakasuitsust kirvendamas, ilma et ta oleks paberossi siiski suust minema visanud. Hindavalt vaatas ta rahvahulka. Oli kardpaeltega isandaid, peeni daame, korravalvureid, juba tänavale heidetud lillekesigi. See lõbus sagin polnud tema auks, aga see kõik tegi ta vabanemishetke pidulikuks. Üks Rootsi prints hakkas kunagise piirimaakonna külastamise järel lahkuma. Uue presidendi ajal tehti siis seda. Kas see polnud ise ka kusagil käinud, vist Eestis? Matti ostis pataka ajalehti, ta oli paljus maha jäänud. Siis lappas ta mõttes läbi võõrastemajad ja läks Simoni tänavale tagasihoidlikku «Veterani».

Ta tellis tuppa, missuguseid oli varem sadu näinud, kohvi ja viini saiu, ajas teenija minema ja asus lugema. Tubakas tossas hilise õhtupoolikuni, ta luges rida-realt, sest rumalana ta inimeste ette astuda ei tahtnud. Ta libistas ka kuulutustest silmad üle, vaatas sedagi, kuidas oli muutunud mood. Ja üle mitme kuu naeris ta tõesti esimest korda suure häälega, kui luges reportaaži presidendipere külalislahkusest. Vähemalt inimeste meelelaad oli endine. Autor, toimetajaniru, oli loo lõppu tahtmatult oma loomule vastava peremärgi jätnud: «Proua Signe Relander oli nii kena perenaine, võisteldes nooruslikkuses oma back-fisch-eas tütrega.» Näpunäide kõigile lihu-

nikutütreile: võib väga hästi presidendiprouaks saada, kui vaid rootsi keelt kõneled.

Matti ladus lehed virna, kraamis laua lagedaks ja unustas sealsamas sellegi väikese uudise, et ühest närusest külast, kus ta oli lasknud aastatel tühja joosta, oli mingil ajal tehtud või hakkas parasjagu saama alev. See oli talle ükspuha. Ta väljus ja läks otseteed Heikki tänavale, kus juudid, puusad nõtku lastud, poeustel seisid ja ostjaid hõikusid.

«Mind sa ei tüssa,» torkas ta kummardavale kongninale öelda ja astus poehämarusse.

«Härra, härra . . .» Prilliläätsed olid peaaegu tollipaksused, nende tagant ei paistnud muud kui tursunud liha.

«Minul on need asjad selged.» Ja Matti võttis ülikonna siit, teise sealt, vandus tolmu ja vanu fassonge, läks kabiini proovima ja tõmbas kardina enda järel kinni. «Kao siit, mine, mine, vaata, kus su uks on!»

Muidugi ei kuulanud mees sõna, aga Matti lõi käega. Ta silmitses end peeglist, ja mitte ainult ülikonda. Püksid rikkusid alati tuju, neid tuli lühemaks võtta. Leidnud õige ülikonna, kamandas ta juudi sisse, ja see omakorda ehetest tiliseva naise, kel oli nööpnõelapadi varrukas nagu pidigi olema. Tingimist alustas Matti alles siis, kui oli juba endiseis rõivais ja kohendamist vajavad püksid letil.

«Härra, härra . . . Ma jään puupaljaks, pankrott . . .»

Matti luges vaari pihku rahatähti.

«Pool tundi, siis olgu valmis. Siis saad ülejäänu. Pool tundi, see on pikk aeg. Sellega teeb või uue ülikonna.» Ja ta astus hädaldavast juudist mööda välja tänavale, tuletas meelde ülikonna värvi ja käis uut kaabut ostmas. Tõmmanud serva ettepoole kaldu, surunud kämblaservaga veluurpõhja lohu, sai ta ennast profiilis vaadates sundimatu naeratuse näole. Nõnda pidi olema. Ja siis kingi ja uusi kedrisid ostma ja juuksurisse ja lõpuks tagasi juudipoodi, kust isegi suuremat enam tingimata ostis veel päris uue moe järgi lumivalged flanellpüksid, jättes needki lühendada.

Võõrastemajatoas riideid vahetanud, ajas ta korda asja, milleks tema meelest alles nüüd oli paras aeg. Uues ülikonnas, habe aetud, hambadki hoolikalt puhastatud, keeras, võttis ta sõrmuse aeglaselt sõrmest ära. Ta hüpitas seda pihul, tõusis varbaile, laskus kandadele. Uued kingad pigistasid pisut, muud tunnet ei olnud. Ta pani

sõrmuse põuetaskusse, aga koukis välja, sest ta ei olnud ometi mõni vilets suvelesk. Kaalunud viivu, mida teha ülearuse väikese võruga, mis oli siiski kullast, viskas ta selle sumadanipõhja. Hoolitsegu oma käekäigu eest ise, temagi teeb nii.

Linnaski oli suvi, tuul ajas peenikest rämpsu tänavaid mööda edasi, puud andsid varju, lilled õitsesid ja Esplanaadil mängis muusika. Aga kõik need naised! Kui pehmed, paid nägid nad välja oma valgetes vuaalkleitides, puusadel sinised lehvivad vööd, sinised tibatillukesed nööbid avaralt kaeluselt alla kuhugi rindade vahele kadumas, kust žaboo nagu kord ja kohus kõrvale huljus. Vabadus! Istuda pingile, vaadata vaest vana Runebergi, kes pidi siin seisma, ilma et oleks midagi näinud, ammugi siis seda kõike haista suutnud. Meretuule hõrku soola, parfüümihõngu, messingi kuuma uitset, kui puhuti, põsed nii punnis, nii punased, et see mõni tund hiljem täiesti usutamatu näis. Siis jalg üle põlve, kaabuveere kontroll, paar silmapilgutust narmasservalises jakis kõpsutavale narrikesele, kes muidugi paksult puuderdatud nina krimpsutas. Nägusad kingad võtsid siiski aina lühemaid samme, kuni järgnes ettevaatlik pilk selja taha, ja kui mees vaid istus, nüüd juba uut imet vaadeldes, peaheit ja kärmes taktis edasi.

«Häme, Karjala . . .» Sest ükskõik kui tähelepanelikult, kergeks flirdiks valmina Matti ka kauneid naisi vaatas, ta mõtted keerlesid terves riigis ringi. Homme hommikul läheb ta endist tööandjat kaema, kõnnib sealsetes koridorides, käib ehk Korpivaara & Halla juures. Ta võis pruugitud auto osta, sest tal oli käes nii palju raha, et tal sellele enam praalimisega viidata ei tarvitsenud. Ta oleks võinud kas või vana jalgrattaga sõita, kui need sõidud, mida ta plaanitses, poleks sõtkumiseks liiga pikad olnud. Ja homme pidi ta ka pankades käima. Kui ta möödunud kuudel oli midagi tõeliselt igatsenud, siis pangadirektorite sünnipäraselt morne pilke paneelitud tumedates tagaruumides, täiesti põhjusetuid ohkamisi, sest vähemalt ajalehtede andmetel läks kõik üpris hästi. Murda umbusk, kraapida see maha ja paljastada tavaline inimliha . . . Aga veel ei teadnud Matti Reima, mis kaalutlustel. Nii põhjapanev, raske asi mõttes, oli võõraile heatahtlikult häälestatud naistele kosutav naeratada, kasulikki, sest kui üldse miski, siis just see peletas meelest kindla tahtega, kõvasüdamelise Inkeri. Ja

seejärel sööma, laudlina, alpakavaagnaid, kastme all kenas rivis lõhnavaid lihapalasid imetlema. Kõik puha vabaduse, kahekordse vabaduse kingitus. Kui kanget teed joovate härraste lauast hakkas kostma lärmi ja lällamist, maksis ta kähku ja läks «Veterani» tagasi. Sealgi oli möllu ja mürtsu, sest kõrvalehüppes maamehed olid elult oma osa võtmas.

Matti vallandas lipsu, viskas selle tooliseljale. Ja ehkki see toiming oli enne alati ta meelt kergendanud, siis kergendas see küll nüüdki, aga andis ka kõrkusele üha uhkema sära. Ta uinus otsustavalt nagu tööle asudes, õppinud täna juba naerma, olgugi et uhkus põrmugi ei kahanenud.

Kõiksugu rändureid oli selle riigi raudseil rööpail ja kruusastel suvekuivadel teedel. Kui mõni Matti Reima veel kõhkles, kuhu pöörata, oli peamurdmise lõpetanuid juba päris piisaval hulgal, võib-olla üleliiagi. Ja hobusega, vankriga logistas edasi sõita inimesi, kel ei tarvitsenudki pead murda, vaid rõõmustada, sest neid juhtis kõrgem võim, Peig, Issand Jeesus ise. Või see, kelle nad olid juhtijaks välja mõelnud, sest selgi moel püsis elavate karjas, sai süüa ja juua, pelgalt sõna jõul, käsi tindiga, saati veel kõpla või labidaga määrimata.

Hämeenlinna oli seljataga, järgmisena ootas äratajaid saviste põldudega Loima. Sealt siis Porisse ja alla lõuna poole Raumasse ning lõpuks Turu suunas. Vahepeal ikka jupp rongisõitu, siis jälle mingi hobuveok ja lõputu, lakkamatu rappumine.

«Kas su armastus on jahtunud? Oh ei, võta vastu igavene rõõm! Kuhu viib sind su maapealne rutt? Otse põrgutulle. Jäta kõik, tule vaata, siin on igavene ilu! Levita Issanda lehte ja korja raha taevapankadesse, mitte maiste võlvide alla, kus tuli põletab ja rooste sööb. Jeesuse külvitööl saad kasumit, millele pole võrdset.»

Aga kui päevad nädalate kaupa nii jooksid, et enam ei märganud, millal hommikuudu maanteetolmuks muutus, seda ainult kurgupära kipitusest tundsid, küütis mõni poolvägisi pööratud, mõnikord ristitudki vend jutlustajaid ja usutunnistajaid ikka külast külla, kummutas koorma kuhugi õue maha, viibutas ohjapärasid ja läks pead pööramata sinna, kust oli tulnud. Ega ometi lihtsalt oma patusesse ellu tagasi? Polnud teada, sest

kui keegi oli usin, usinaist usinam, siis vanakuri. Jäid üle vaid eestpalved, raske vastutus. Ja olgu uus koht missugune tahes, teelolev lihav naine oli esimene ükspuha kus talus tainamõhe või paigatavate rakmete kõrval vastu tarepinki põlvili laskuma, oieldes, väänеldes, pudrates, kuni nägu jälle kirgastus, kui Peig suure kutsumise peale nukralt, lahkelt naeratades vastas ja pehme käega kõik mured laubalt minema pühkis. See oli Sofi, Oskari lapsearuliseks jäänud õde.

«Oh Issand, Issand, tänu sulle, et oled hiinlastelegi ristiusu andnud. Tänu, armas Jeesus, oo, su verega määritud särk! Kuigi, Issand, kibe kanda risti, kroon see särab vastu imeilusasti. Naastud, lehed, lilleõied kroonis säravasti . . .»

Kui veel mitte Loimas, siis Poris ometi hakkas jutlustajavendadel tollest naisest isu põhjalikult täis saama. Eks ta päästetud olnud, selles polnud kahtlust, ja tunnistada ta oskas, kui suutsid teda koosoleku lõpuni vaos hoida, mil rahvas juba pururammetult põrandal maas lamas. Aga kuidas seda hullumeelset hoida, alguses ajas ta argadele inimestele hirmugi peale, pööras nad otse uksel ära, kuid üldse mitte sinna, kuhu vaja, vaid jooneft põrgusse, minema, oma kodudesse tagasi. Ja eks Issanda sulaseil tulnud vahel hinge ka tõmmata, neile lihtsatele asjadele mõelda, mille abil hing kehas püsis. Muu hulgas hoolega rahale, nii see lugu ilustamatult oli. Inimeste usk kimardus ja käkrus kummaliselt, kui oli aeg tagataskust kukrut otsida. Neil Lääne-Soome rikastel põllumaadel oli imeharva tasuta antavaid kambreid. Mõni torparieit oleks neid kahtlemata kauagi tarenurgas polutil või pingiotsal pidanud, aga seal seapõrsaste haisus ja kanasõnniku lehas kaotas tunnistamine kogu hoo. Sellest kõigest ei taibanud see paks naine midagi. Temale oli kõik hea. Eks ta ju oma Peiu vapper sõdur olnud, aga seda nädalast nädalasse, kuust kuusse taluda . . .

Ja vankril? Ei teadnud, kuhu nurka teda istuma panna, sõiduriist oli ikka ümber minemas. Enamasti konutas ta siis keskel nagu määratu turbamätas, mõlemal pool kõhn mees. Ja ta haises higist ja teab millest. Temast polnud tõesti sedagi rõõmu, mida rännumeestel oleks võinud olla vanapoolsestki naisest, kui oleks suutnud ta ära häälestada nagu mandoliini, või ütleme, kitarri. Takkajärgi võttis võdisema. Naine vist ei teadnudki, mida temaga kusagil teeäärses küünis tehti, teine mees seina

ääres oma korda oodates mõtlikult heinakõrt närimas. Seesama jamps ja sonimine Jeesusest, peiust. Ja kuidas ta siis juhmakalt maas istus, oodates, kuni mehed üksteise kannul mööda kraavipõhja sumpasid, et pesemiseks vähemalt tilka vett leida. Ja vankril istuva küüdimehe suu alles konarlikke pühi jumalasõnu täis, aga Saatanal ehk juba umbrohukülv käimas. Sest ega nüüd Jeesus kõigeks ka luba ei andnud, midagi pidi ta ju, nagu mees leeripäevadest meelde katsus tuletada, lausa keelama. Kuidas see kuues käsk käis? Kas selles usus seda polnudki? Oli koguni välja pühitud? No siis, siis jah . . .

Viimaks lombi leidnud, võtsid mehed lõpuks üksmeelselt nõuks Sofist kuidagi lahti saada. Aga ikka ja jälle ronis see vankrisse, jäi kummargile istuma, pani käed laias rüpes kokku ja jätkas väsimatult oma mulinat, nagu oleks seda vajatud mujalgi kui koosolekutel. Ja silmad ja söörmed olid jälle tolmu täis, nälg kippus kallale, uni samuti.

Mehed kummardusid tema selja taga teineteisele suu sisse rääkima. Korjanduskirst kolksus tühjalt vankripõhjas, sest raha olid nad kusagil võpsikus ära jaganud, Sofi sestsinatsestki koosolekust osavõtjaile ikka heakskiitu ja õnnistust kuulutamas. Sellest, tähendab rahast, ei mõistnud see naine vähimatki. Temale näis piisavat leivapalast, aeg-ajalt silgukillust. Ta oli poolmetsik koer, kellele midagi armu poolest visati ja kellest lõppude lõpuks, kui ta nende armupalukeste või teab mis kinnismõtte tõttu aina kindrail püsis, pööraselt tüditi.

Mehed pidasid mitmel sõidul nõu. Pikemal oli alumiste kunsthammaste rida purunenud, ta jutt oli ebaselge, pudistav, sellegi asjaga tuli midagi ette võtta. Niisiis end mõnda linna tükiks ajaks elama asutada. Aga pagana päralt, mitte koos selle naisega. Ka muidu oli himu natuke aega inimese moodi, hästi elada, kui oli kord ometi pisut rahagi. Mine tea, ehk võis tasapisi sellest ametist juba kõige täiega lahti öelda. Aga mida niisama vaba ja kerget siis leida?

«Sofi.» Väiksem koputas naisele selja pihta, ja see ajas end sedavõrd sirgu, et meeste näod, kõigest lageda taeva all sõitmisest parkunud näod olid nüüd tema omaga kõrvuti. «Kas sul kuskil kodu pole? Läheksid vahel koju, võtaksid vähe puhkust.»

«Taevaste imekaunis riik . . . Sinna mu hing ihkab.»

«Jaa-jaa, selge see. Aga maapealset, säherdust, kus

oleks puusäng ja nõudekapp ja mõni tuttav inimene. Sul kindlasti on, tuleta meelde.»

«Ei, ainult Issand Jeesus.» Ja niisama rõõmsalt, nagu oleks ta kord jälle tunnistanud juba täies hoos vingerdava võõra inimmassi ees, kes oma hingetühjuses kaugedki rännuteekonnad ette võttis, otsima mingisugustki tihtimismaterjali oma elu üha hõredamaks jäävate seinapalkide täiteks, kuulutas ja tunnistas Sofi siin vankrilgi. Kuni nooksatas uuesti ettepoole küütsu, nägu peaaegu küüdimehe seljas kinni, podisedes üksikuid palveid, vesteldes lakkamatult oma peiuga.

«Võib-olla tõesti,» pobises pikem mees ja pühkis kämblaga nägu. Käeseljal oli meremehepäevade ja kusagil Kopenhaageni sadamakvartali räpases urkas peetud kakluse mälestusena pikk arm.

Ja nii jätkati mäest üles ja alla, vahel läbi laiuvate põllulagendike. Kuni mehed ühel päeval, mil põldudelt juba vilja koristati, vihke hakkidesse tõsteti, enda meelest midagi lausa võrratut välja mõtlesid. Seekordsest küüdimehest vähe hoolides koputasid nad jälle kord Sofile selja pihta. Üksmeelselt alustasid nad seletamist, mis pidi muidugi mõista aega võtma ja mida tuli jätkata, kuni see suutis sellesse lihtsasse ajju tungida — kui tal seda üldse oligi.

«Sofi, kas tead mis?» Naine pööras oma leebe, kannatliku näo nende poole. «Jeesust ei olegi olemas. Ei ole olnud ega ole. Vana udujutt puha. Kas kuuled?»

Naine ei võpatanudki, ainult muigas.

«Hoidke end, armsad vennad. Praegu ei räägi teis Püha Vaim. Olge valvsad, vaadake ette. Nüüd on saatan teie suus kanda kinnitanud. Saatan kasutab teie vaest keelt. Teepervele, põlvili! Mees, jäta vanker seisma!»

Kui mees naise käsku tõsiselt kavatses võtta ja hobust ptruutas, uratasid jutlustajavennad ühel häälel ja käskisid edasi sõita, kiirustki lisada, kui setukas selleks suuteline on.

«Ei, Sofi, aga päris tõesti, Jeesust ei ole. Nendes vanades kirjutustes... Kuna nendes alailma Messiast kõneldi, arvas keegi, et on aeg lugu jätkata, see juba välja mõelda, et ei tarvitseks enam tema tulevasest saabumisest rääkida. Vaat nii. Vaata, Sofi, ainult raha pärast. Vaata, Sofi, raha!»

Kui armiga mees sinnamaani oli jõudnud, hakkas teine omakorda taskust sajamargalisi tõmbama: «Vaata, kas

tunned sääraseid? Siin need Jeesuse pruudid lähevad puha rivis. Vaata pilti. Ainult raha pärast. Nii see on, Sofi. Jeesust ei ole, pole kunagi olnud. Ta on välja mõeldud, jah, välja mõeldud. Mine koju, meiegi läheme.»

Naine vajus pisut kössi, siis muutus ta nägu jälle kirkaks ja kõrge rind kerkis.

«Ta on mulle sõrmused sõrme pannud. Mina olen tema mõrsja.»

«No näita neid sõrmuseid! Näita siia. Vaatame, kas on Jeesust. Häh, häh, paistab, et pole. Topid käsi käistesse. Usu nüüd. Jeesus on suur pettus.»

«Kõik imeteod! Ja Jeesus on mind veripunastest pattudest päästnud, jah. Nii see on. Tema on mind lunastanud.»

«Kas oled päris kindel? Aga kui pole pattegi? Needki puha välja mõeldud. Kõigepealt mõeldi patt välja, siis must südametunnistus ja siis kena mees lunastajaks. Ei ole Jeesust. Ei ole Püha Vaimu ega Issandat Jumalat. On ainult elu. Tuleb ainult oma päevad mööda saata.»

Naine oli päris vakka, paistis küüdimehe istmealust heinapudu vaatavat.

«Aatu. Kusta.» Vaikselt, aga järeleandmatult, nagu viimasel jõukatsumisel saatanaga, hakkas Sofi aeglaselt rääkima: «Mu vennad, vennad Kristuses. Eile õhtul, imelisel, imelisel äratuskoosolekul... Kuidas te ütlesite, et kui tuleb antikristuse aeg ja elukallidus aina tõuseb ja tõuseb. Ja on Jumalast valitud rahvas, kes teeb imesid. Nii et inimesed saavad toidetuks. Nii nagu mõnest leivast ja kalast siis, kui tuli Sõna. Raha pärast võitlevad ainult vaesed-patused.»

«No see oli eile.»

Nii et seegi ei viinud kuhugi. Aga mehed olid otsuse langetanud ega igatsenudki enam muud kui ainult sellest kohtlasest, tülikast, vahest koguni puruhullust naisest vabaneda. Ja kähku. Hobuse aeglaselt edasi jõnksutades, juba Turu äärelinna esimestest majadest möödudes kummardus Aatuks kutsutu küüdimehe kõrvale ja käskis esimese poe juures peatuda.

«Misukese poe man? Rauapoe või, see on kohe siinsamas? Või toidupoe?»

«Ükstapuha!» Ja mees naeris südamlikult, ja jälle naise selja taga kobistades tingisid nad pisut Issanda rahade pärast, kuid panid siis mõned pennid kokku ja see,

kes oli lühemat kasvu, kõlistas neid peos, kuni leidus pood, kiidetud olgu Jeesus, koguni pagariäri. Vanker peatus.

«Sofi, sa ju oskad... Mine osta meile leiba.» Ja meheloikam hüppas vankrilt, tegi naise aitamiseks ebamäärase liigutuse ja pani talle raha pihku. «Näe, raha, aga osta selle eest nüüd Issanda nimel leiba. Me ootame siin.»

Harjunud käskudele kuuletuma, istumisest pisut kange, ronis Sofi maha, astus mõne sammuga ettevaatlikult alla poe ukse juurde, avas selle, kuulatas viivu kellatilinat, kuni taipas sisse minna ja ukse enda järel kinni tõmmata. Kohe kargas mees tagasi vankrile ja käsutas küüdimehe sõitma, nii mis hobuse jalad võtavad. Lakk lehvimas, nagu oleks kusagil tulekahju ja neil, prits vankril, kiire seda kustutama, traavis hobune puuturuni välja. Seal maksid nad mehele ära, sest see nõudis tasu. Ajas südame täis, aga nad tundsid niisugust kergendust, et ei viitsinud vaielda. Tublisti vabanenult, korjanduskarp ja väike kohver käes, kõbistasid nad mööda kuumi planke kõndida, kuulasid hakitud sõnu ja rohket rootsi keelt, sõrmitsesid kingi ja riideid, mida seal müüdi. Aga ainult natuke aega, siis võtsid nad voorimehe ja sõitsid Naantali poole, istudes nüüd vahelduseks vankri kummi all.

«Nüüd see jookseb kuskil, käed taeva poole. Ei-ei, ta kannab leivapakki. Tassigu ja söögu, vähemalt natukeseks ajaks on seal suupistet.»

Nad silmitsesid mõnda aega tammesalu, võpatasid, kui neile meenus raha kiire kahanemine, pidasid voorimehe kinni, maksid ja vaatasid, kuidas troska tagasi Turu poole pööras. Kohe valitses üksnes vaikus, leebe rahu. Kraaviäärse rohu küpseis seemnekodades kahises tuul, lõi nõrgalt kõlistades pilli. Põlvili nad ei langenud, nemad, kaks Issanda rännumeest, aga lõpuks ometi oli neil täielik põhjus siiralt tänada. Sest kui asja üle õieti järele mõelda, olid nad pöörasele kogudusele suure, hädatarviliku teene osutanud, muud midagi.

7.

«Nõnnaviisi jah, proua! Jüst siis, kui me oleks sutikese rahu saand... Koertekuningas oo, kus ta oo, ja proua Anja — vai mis ta oo — hoiab vähemasti inimeste silme alt ää kui mitte muud ja kaupmehest oo va köbi saand ja küürats saalis lamab enamalt jaolt vagusi, igastahes oo ta suremistega ää harjutud, jüstament harjutud... Ja kas põle, jüstku kõik oleks nõnna ornungis, nigu inimese elus üleüldse loota võib... Ja kas põle — Inkeri, teie tütar ja niisukestsamust sorti proua läheb ja hakkab lapsi manu tegema! Jüst nigu sellest ühest imeloomast veel ei aitaks!»

Mari nüüstis, nühkis alles sooja pliidiserva. Tõusis auru, kui märg kalts lätsatas ja uus rühmeldamine algas. Sellel juba täiesti tulutul tööl ei paistnud lõppu tulevatki, just nagu teenija juttudelgi.

«Kuda oleks.» Salme tuli kööki verandalt, kus ta oli metsikut poissi paigal püüdnud hoida. Too pitsitas seal nüüd fuksiate paisunud nuppe, kattelehed ploksatasid avanedes. «Kuda oleks niisukese ilmama imega, et sa hoiaks oma suu vähe koomal? Vahelduseks näeks seda peris hääl meelel.»

Ja nii proua kui teenija silmist sähvatasid mõõgad. Väsinud olid nad mõlemad juba ennegi. Ja taibata nüüd selles seisukorras, et see pole kõik, et tööd ja muret tuleb juurde, et alusta jälle päris otsast. Oleks et võinuks Baabeli jõe kaldal istuda, istuda ja nutta... Isegi prooviks ei tasunud tagumikku toolile potsata, sest kummatigi pidi kohe tõusma.

«Noh.» Salme kuulatas teise kõrvaga, ega lillepott ometi maha kukkunud. «Nüid oo sii vähemasti möödas. Ja terve tüdruklaps. Vast siis põlegi nii metsik. Kui tast elulooma saabki. Isast põle ju miskit teada. Vai

teada muidugist, aga et kus ta oo ja misperast kodu ei tule.»

«Jaa-ah. Kus pärapõrgus sii mees ringi luitab?»

«Kui ainult teakski . . .»

Salme läks verandale tagasi. Viimased kuud ei olnud kiita. Inkerist polnud millekski asja. Temal oli tulnud talle lõpuks teenija muretseda, ta oli jälle pidanud mähkmeid lauale virna laduma, püüdma lohutada, julgustada. Leia sa seal sõnu, neid lihtsalt ei olnud. Ja kuidas sa ka püüdsid, pisarad järgnesid alati. Inkeri silmades olid need hoopis õudsed. Et inimene ka nõnda ladvast lagedaks pidi jääma! Jah, muidugi murdus see raginal, kui Inkeri oli nii kaua vastu pidanud. Salme oli peaaegu rääkimisest loobunud, sõnad olid nii tühised tundunud. Ta oli lihtsalt teinud, mida oli suutnud, seega peamiselt poisi järele valvanud. Nii vähe kui sel aastaid oligi, oli ta õppinud kähku kõnelema, meenutama sellegi poolest isa. Ja pentsikutest asjadest, sedagi võis kurta. Kui Inkeri oli vaieldamatult koledale teenijale äkilises tormakas kokkuhoiutuhinas hundipassi andnud, oli tema juures pesemas käinud too Riiku, pöörane töölõhkuja, aga kuri kommunist, nagu räägiti, ükspuha mida kõike see siis tähendas. Igatahes oli ta kirikust lahti öelnud, seda teadis Hänninen kindlalt, sest see oli raamatusse kantud. Sihukese inimese sabas oli poiss ringi vehkinud, õppinud tema käest kõiksugu sobimatut, mis nagu nali, naljamaiku tahtis olla.

Alati, kui kuhugi läksid, kus poiss kas või viis minutit oli omapäi olnud, pidid kõik lausa laeni välja üle kontrollima. Nüüd oli ta siiski ainult verandalaualt lina tõmmanud ja mätsutas seda parajasti kokku. Muidugi põrandal, väikesed prullakad tümpjalad tatsasid ristpistes linal.

«No nii, jäta nüid.» Salme kummardus lina võtma, raputas seda ja voltis kokku. «Kas jälle? Põle praegast tuldki pliita all. Kas me ei võiks morssi juua?»

Poiss jooksis kööki ja käsutas Marit, tülitses seal. Salme vaatas sedaaegu välja. Kassinaerid, õied päikese poole pööratud, küündisid aknast sisse kiikama. Oli õhtupoolik, peagi on teedel rahvast murdu. Kunagi tuleb Hänninengi, aga täna pidi tema omakorda Inkerit vaatamas käima. Salmel polnudki suurt mahti, oli ju tarvis poisil ja Inkeri uuel teenijal silma peal hoida. Hea, kui jõudis maja enne ema ja beebi kojutulekut ära kraa-

mida. Niisiis oli Inkeri siinses sünnitusmajas, ei tulnud kõne allagi, et Heikkinen oleks võinud teda Helsingisse viia. Sedapuhku oli kõik teisiti, kuid vastsündinul polnud sellest aimugi. Keegi kõneleb talle ehk kunagi ja sellest saab siis see teadmistekoorem, millest elu alles algab.

«Jaa, jaa.» Salme pööras ringi, kui Mari nüüd päris värisevi käsi kolm tassi linata, harvalt kokkuklopsitud suvelauale pani. Sellest läbi vaadates paistsid kaltsuvaiba erksad triibud. Ja tassid olid roosidega oksjonitassid.

«Ei jõua mina temaga nagelda. Ja küllap ma juba nageleks ka, aga siis käänab ta pää viltu ja irvitab ja oo jüstku isa. Parem juba ta pilli perra tantsi. Sellest ei pääse niikuinii. Jaa, jaa, lahja kohv, et südame alt õige vesiseks võtaks, kuivand sai, mandikannu ei tohi mitte näidatagi ja suhkrutükk tuleb peris kübeneteks lõhku.»

«Vanaema, anna mark!»

Ega Salmegi temaga sõdida jaksanud. Ta läks raha tooma, mis pidi mängu kohaselt lauanurgal, kukkumise äärel olema. Poiss kontrollis, käis ümber laua, vaatas, et kõik oleks, nagu ette nähtud. Mari kadus oma pliidirõngaid kolistama. Olgu mis tahes, vastu tuli pidada. Poiss võttis juba istet, niheles tagumikul, kuni õige asendi leidis, upitas küünarnukid lauale, toetas pea väikestele rusikatele, tegi nukra, õnnetu näo, ohkis. Paar korda oli see naerma ajanud, aga enam ei suutnud isegi muiata. Kuid see hea külg sel mängul oli, et poiss püsis vagusi.

«Vanaema, istu. Ja muretse.»

Seda muidugi. Salme istus teisele poole, toetas samuti küünarnukid tugevasti lauale. Inkerile see ei meeldiks, mõtles ta. Olgugi poiss nii väike ja taltsutamatu, oli talle juba sedavõrd lauakombeid õpetatud, et ta oskas neid rikkuda. Ja selle mängu juurde kuuluski kõike just nimelt pea peale pöörata. Aga mis muretsemisse puutus, siis ei vajanud Salme küll õhutamist, see käis niigi, tuli peale nagu must pilv.

«Ohka! Paremini. Ja nuta!»

«No jaa, jaa.» Ja Salme ohkas, nii et käis kehast läbi, korsett päris tühjenes. Pea kätel tundus raske. Istu, nuta, ohka kohe loa ja käsu järgi.

«Aga kulla poiss, kas sa üleüldse tead, et sul oo väike õde?»

«Jaa, jaa,» kinnitas poiss, ohkas ja püüdis nuuksa-

tada. «Sauna alt toodud. Jaa. Säherdust viletsust kannatama. Sa ei nuta!»

«Nutan! Peris töinan. Vaata, kudas mu suugi oo. Nii viril et.» Aga tõelisi pisaraid lihtsalt ei tulnud, ükskõik kuidas Salme ka püüdis ja kuidas oleks põhjustki olnud.

«Ei. Ei nuta.»

«Issand hoia, ma nutan, ma pillin.» Ja Salme hakkas soiguvaid hääli kuuldavale tooma, mõeldes samal ajal, kas see kõik kostab ehk väljagi. Siis viimaks tuli Marigi, kallas, ise näost must, kannust kohvilurri, tassipõhjad jäid läbi paistma. Siis sääraste mängudeni jõudsid kantrilese kohvitassid, mis oleksid pidanud Salmele Tiltast ainult leebeid noorusmälestusi tooma! Mari istus solvunult oma kohale. Sakste põngerjad polnud muud kui põrgusugu, aga temagi seadis küünarnukid lauale ja võttis tiba suhkrut, torkas kuiviku tassi püsti ja vaatas, kuidas see halliks mätsuks paisus.

«Nuta nüüd!»

Käsivarte najalt vahtis poiss vanu naisi, armu neile ei antud. Kui ta enam-vähem rahule jäi, said naised loa viletsat kohvi juua. Siis tuli mark põrandale pillata, õnnistada ja lisa lunida, kuni poiss pärast pikka teeseldud otsimist selle pihku kahmas ja ettevaatlikult keset lauda asetas. Ta ronis toolile tagasi ja sama mossitamine ja ohkimine jätkus.

«Ja nüüd sülitatakse!»

Poiss poetas esimese väikese piisa täpselt läbi lauaprao. Siis teise, lõualgi oli läbipaistvat sülge. Salme pritsutas ka moepärast läbi hammaste.

«Aga mina söögilauale — vai olgu sii päälegi kohvilaud — sülgama ei hakka.» Mari sõi lusikaga kuivikumölli ja oli kuri. «Olgu sii kui tahes vaeste võõruspidu. Siisamune, et sülga veel kah! Teotamine puha. Ei tee vaesed sedasi ühti. Küll näeb, kudas sii mõõt ka veel täis saab... Tea ühtigi, vast oogi tõsi taga. Ja põlegi änam pilkamise perast. Oo meiegi kohvil ja mandil tõega ots käe. Mu meelest näitavad taevamärgid jüst sennapoole. Mis lusti siin siis nüid oo? Niisuke, niisuke — jüstament teotamine.»

«Ole nüid.» Salme polnud tõesti enam nutust kaugel. «Sii Riiku oo poisile ainult kõiksugu asje rääkind. Et kui kole sii vaeste elu oo. Mis poiss mõistab vai teab. Nigu sa ise põleks väiksena vai matuseidki mängind? Ja lusti oli tollest kah. Pole siin iseäralist midagi.»

«Oo aga küll. Siin oo ikke jumalavili laual. Ja paganate kohvipabulad. Pange mu sõnu tähele.»

Ent selle sõnavahetuse ajal oli poiss toolilt maha hüpanud ja läinud Mari põllepaelu lahti tõmbama. Kuni naised arutasid ja kurtsid, sidus ta paelad tooliselja pulkade külge mitme sõlmepuntseldusega kinni, ilma et kumbki oleks märganud. Ohkides ja valjult kaeveldes oli ta kiiresti toolil tagasi.

«Oijah, oijah! Olge head ja võtke, mida on. Sihuke see vaeste elu on. Mitte lootuse raasugi, või siis ainult heal Venemaal. Kui saaks sinna, moskoviitide imeilusasse linna. Oi häda, oi viletsust, oijah! Mari, sülita!»

«Ei iganes! Mu sisikondki oo ää kuivand. Ei tule higi, ei sülge, ei pisarat. Ja muidu ka ei sülga. Vai siis ainult su rojust isale takkaperra!»

«Mari!» Salme sai vihaseks, peas võttis kohisema. «Küll ma sind veel õpetan, Mari! Et sa nõnnapaljutki ei mõtle! Poisi kuuldes!»

Aga poiss ohkis vaid ühteviisi edasi, silmad ometi kogu aeg kelmid ja erksalt naisi jälgivad. Ehk polnud ta midagi taibanudki.

«Issi ajab asju. Ta tuleb, kui jõuab.»

Niisiis sai ta aru, ja Salme hakkas raevukalt, vihaselt sülitama, hoides üht kätt siiski lauaprao all, et ilusat vaipa mitte täis pritsida. Ja mõttetust mängust pääsemiseks lirtsas Marigi korraks tühja tassi sülitada ja tõusis kohe. Ja oli sedamaid uuesti istuli. Aga et ta oli ainult tooli ühe poole pulkade külge seotud, jäi ta toolinurgale kõikuma, ja oskamata karta, kaldus, kukkus juhmil näol kõige täiega põrandale.

Nii et vaeste võõruspidu oli vist täielik. Mari nuttis ja nuuksus ja kirus nüüd tõemeeli. Salme tõttas teda tooli küljest vabastama ja põrkis samal ajal poisiga. See läks küll liiga kaugele, ega alati ja kõike ka pidanud välja kannatama. Salme ähvardas emalegi ära kaevata, siis võetakse karvad pihku ja õige ongi. Seob vana hea inimese kinni! Oleks võinud mõne luugi ära murda!

«Ongi sedasi.» Mari kohendas seelikut. «Jah, kui aga oleks.» Ta proovis kõndida, see läks korda. «Kui olekski. Saaks nõnnakauagi magada ja luuslanki lüüa. Aga selle põngerjaga mina änam ei mängi, tõsijutt. Sii oli nüid viimane kord. Issand, kas mul oogi änam hing sees? Ja kaupmees tuleb varssi ja söögist mitte õhkagi. Aga nigu

ma öelsin, selle poisiga mina änam ei mängi. Jumalaga nüid ja palju tänu, oli aga küll võõruspidu jah!»

Salme tõstis tooli püsti ja hakkas tasse kokku korjama. Poisi pidu käis aina edasi, nüüd põrnitses ta murelikult laual olevat marka.

«Viimane mark, viimane mark. Ei ole siis enam lastele süüa, pole sukki, pole jakki.»

«Ja vahi, kui ma võtan sellegi ää!» Salme pistis marga põlletasku. Nii vist pidigi sündima, poiss halises kaeblikult, kuid püsis paigal. Nii vist pidigi vaene inimene istuma, masendunult ja tuimalt. Salme läks Marit lepitama.

«Ole nüid. Vai meil kiiret oo. Hännisel läheb sääl Inkeri man veel aega. Ju sa hoiad veel tsipa poissi, ainult seni, kuni ma saan vanainimesele silma pääle visata. Jajah, panen kuivaks, söödan nati ja kuulan, mida ta nüid tahab. Või lähed sa meelsamini sinna ja mina vaatan poisi perra?»

«Ei. Ma ei taha kumbagit. Misperast sii maailm niisuke oo, et ühed magavad, nigu sii va küürats, ja teised muudku joosku? Keel suust õkvalt küünra jagu väljas ripakil. Ja mõni ainult magab.»

«Hakkaks sa ta asemele?»

«Ei. Aga ma lähen ää. Küllap ma ühe risti välja kannatan, olgu sii vai niisuke ilmama nuhtlus nigu too küürats. Aga kaks oo liiast. Poiss oo sii hullem. Tuleb küll ää minna.»

Salme köhatas.

«Hänninen lubas ta õhta kirikaeda ühes võtta.»

«Kirikaeda? Selle poisi? No mis pöörast sii sääl siis jälle välja mõtleb? Vissist suskab hommen meid mõlemaid mulla alla. Ei imesta mitte põrmu. Jajah, suud-silmad liiva täis.»

«Hänninen läheb toda kiviaia tegemist vaatama. Ta peab ju minema, kui vöölmülder oo. Ja kirikaeda oo suurendatud. Issand Jeesus, oskas sii Julin selle põllujupi eest alles nöörida! Muidugist oskas, kui sii põld sääl oli ja kogudusel teist teed põlnd. Siia need inimesed tulevad kõik ja surevad, kui aeg käes. Kuigi sääl paljalt lepad ja kuuskheinad kasvasid. Aga ikkagi.»

«Küll need oskavad. Ah et kaupmees oo siis jälle kõnelema hakkand. Sii oo vist sii märk, et tal änam miskeid asju, peris krutstükke teoksil põlegi. Aga kohtust põle ta mitte sõnakestki hingand.»

«Tollest ju ei sünni!»

Mari süda hakkas tasapisi järele andma ja seegi päev kõige täiega õhtusse jõudma. Salme käis mööda tube, sest tal oli veidi aega ja poiss mängis üha vaest ja väetit. Vanainimene polnud isegi silmi paotanud, kui ta tema eest oli hoolitsenud. Aga saalis ei pidanud juba leha tõttu kaua vastu. Oleks tulnud aknad lahti lükata, aga kus sa seda, kui need olid veel topitudki. Ta külmetas nüüd alati, ükskõik kui palju tekke talle ka peale kuhjasid, jäsemed olid sinised ja külmad nagu unustatud kondid kunagi. Kui mõni vabam päev tuleb, peab pööningult vana istevanni alla tooma, ahju ja pliiti kütma, saunast ämbrite viisi sooja vett tassima, seebid ja mitu lina valmis panema ja ta risti ja vaevaga jälle kord korralikult puhtaks pesema. Sellele toimingule mõtleminegi võttis judisema. Selle inimvare liikmed narisesid ja naugusid, jah, nagu surnuaia väravad, kui sa teda vanni kuhjasid. Ja lõtva nahka tuli kõrvale tõsta, et nuustikuga kõikidesse urgetesse pääseda, kust ikka veel eritisi valgus. Aga juustesse, looja halasta, juustesse suutis ta papiljotte nõuda. Paar karva, aga olgu lokitud. Kord oli ta peeglitki nõudnud, kuid ainult see üks kord.

Ja siis istus Salme poisiga klaastrepil, suhkrutoos ja kuivikuvaagen olid ikka laual. Peeti peolõpetust, nuuksuti vahetevahel, lirtsati sülge. Salme ei mõistnud neid pidutsemisi nii hukka nagu Mari, sai vähemalt paigal püsida ja lilli vaadata ja nüüd kas või Inkerile mõelda. Pisaraid sealt tuleb, aga küllap väike laps siiski... Ja olgu ema teda kandes teab missuguses olukorras, olgugi kõik märgid nii halvad olnud, nagu nad iganes olla võisid, laps sündis maailma ikkagi täiesti tervelt ja väljaarenenult. Ja nii ilus tüdruk, mõtles Salme tänulikult. Matti Reimale mõelda polnud tal vähimatki himu. Ehk oli Hännisel tookord mõned aastad tagasi päris õigus olnud, kui ta Inkerit üldse sellele mehele anda ei tahtnud. Aga sinna polnud enam midagi parata ja esimesed aastad olid ju toredad olnud, häda mitte kõige vähematki. Ja kindlasti oli Inkeri olnud ülearu uhke ja karm, kui Matti vanglasse sattus. Ta oleks pidanud kirjutama, pakke saatma. Ja kohe, kui teadis, sellest rääkima, et pisike on tulemas. Aga pidi püüdma Inkeristki aru saada, küllap muu maailm kohtumõistmise eest hoolitses.

«Revolutsioon, punane riie, oijah, oiaijah. Lase mul veel natuke aega vastu pidada!»

Salme oli nende pidutsemistega nii harjunud, nii tuimaks jäänud, et poisi pöörased jutud tema teadvussegi ei jõudnud. Nad konutasid ikka veel vastakuti, kui Hänninen kindlal sammul trepist üles tuli ja sisse astus, ning kaabu peas, lauale pilgu heitis.

«Ahah, jajah.» Ta viskas kaabu riiulile ja silus oma kiilaspead. Juukseloki oli ta mõne päeva eest ise kääridega maha nüsinud, sellest polnudki muud kui hoolt ja meelespidamist olnud. «Nii et jälle see mäng?»

Aga ta naeratas poisile, Salmelegi, kohendas palavuse pärast kraed.

«Kudas sääl nüid oli?» Tundus, et kerget haiglalõhna oli Hännise riietega koju kaasa tulnud.

«Mis seal ikka. Kõik on korras. Kena laps.»

«Aga Inkeri, on ta nigu õnnetu ka või? Eilagi nuttis taga seda...» Salme ei teadnud, kuidas öelda, et poiss ei märkaks, kellest kõneldi. «Noh, seda meest, härrat.»

«Härrat, jah.» Hännise naeratus oli üsna kibe. «Härra tõesti. Ei, täna ei rääkinud ta temast midagi. Jah — kui nüüd keegi minu arvamist peaks küsima, siis... Kuna ma kaasistujana neid piiritusespekulante hiljemgi nägema ja kuulama olen juhtunud, siis... Ütlen, et ongi parem, kui näole ei anna. Pole neist ükski õige mees. Ja küllap siin niigi toime tullakse.»

Salme pidas aru. Tal oli raske Mattist ainult halba mõelda, sest ta oli ikkagi nende laste isa. Aga praegu olid mõlemad tütred, nii Anja kui Inkeri, üksi ja mahajäetud. Tal endal oli siiski õnn olnud pikk elu ühe ja sama mehega koos ära elada. Olgu küll, et selleski elus oli kõike nähtud. Aga oli olnud ka häid hetki, nagu nüüdki. Sest Hänninen tuli ja pani käe Salme õlale. See liigutas, täitis südame — see käsi seal ja tõdemine, kui kergeks see vanaduses oli jäänud.

«Papa ka meiega nutma!» Poisi jalad vehkisid laua all, neil hakkas vist istumisest villand saama.

«Ehk on tänaseks juba küllalt nutetud. Ehk on portsjon täis.» Ja Hänninen hoidis poisiga rääkideski kätt seal, kuhu ta selle oli pannud. «Ütlesin Inkerile, et homme tuled sina.»

«Jah. Ja ma mõtlesin, et poiss võiks vahel juba uue teenija man olla. Ma viin ta keskpäeva paiku sinna ja vaatan, kuidas tal oo kraamitud. Ja kõnelen leivateost. Kõik olgu olla, kui ema lapsega kodu tuleb. Ja harjutagu nüid poisiga olemist, mis sääl änam, Inkeri lastakse

nädala perast välja, kui miskit vahele ei tule. Nii et harjugu nüid esiteks poisiga olema.»

«Jajah. Aga ega teda vist või terveks päevaks võõra inimese juurde jätta. Või vaevalt küll keegi talle nii halb seltsiline saab olla kui too Riiku.»

«Et sa ka selle pääle oled mõelnd!» Ja kui nad viimaks kolmekesi verandalt lahkusid, kuhu päike enam ei paistnud, arutas Salme endamisi, et Hänninen näitaski ennast just siis parimast küljest, kui ta laste eest hoolitses. Oli alati näidanud, ja seda polnud vähe. Kõike, lausa kõike muud võis naisterahvas selle nimel andeks anda. Vähemalt vanemas eas.

Midagi uudset, vahest häirivatki oli õhtusöögi ajal Mari meelest maja hinguses. Söök oli mis ta oli, aga toas laua ääres kõneldi väga leebel toonil. Kui Hänninen siis lubadusele vastavalt poisiga kalmistu aeda läks vaatama ja Salme kööki tuli, pesi Mari katlapõhja, kogu keha käeliigutustele kaasa hööritamas. Otsides endale tööd, seadis Salme lauavakstu peale triikimisteki ja hakkas pressrauaga hädapäraselt kokkuvolditud verandalaudlina kortse siluma.

«Jah, ja mida teiegi tolles kaupmehes õige arvate nägevat? Tuletage aga meelde, mida kõike ta teilegi oo teind. Siin oo nutet ja töinat peris tõsimeeligi. Mitte ainult mängu perast. Ja nutetaks ja töinataks jälle. Vai mis mina tean. Mina olen ainult rumal ja tuhnus teenija. Mis tühja minust. Mis minust, ei hullu miskit. Aga et proua viitsib tolle kaupmehega sedasi lobiseda ja laterdada. Oleks, et tast veel miskitki... Vai ei mina tea. Sii oo vissist jo ka nii vana, et tast põle änam nututajatki. Aga et...»

Salme ei vaevunud vastama. Ta läks lehviva linaga minema, laotas selle nutulauale tagasi, vaatas ja kohendas igalt poolt. Fuksiad katsusid tänasest katsumusest toibuda, nupud, kõige väiksemadki, puha katki. Salme korjas varisenud õied aknalaualt pihku. Nägu vabanes pingest. Oli tühi hetk ja tunded võtsid jalamaid võimust. Inkeril oli teine laps. See oli tüdruk. Ja Matti Reima, isa, oma teed läinud. Nii et neist asjust siis edaspidi. Milleks pead murda, olid need õiged või väärad, head või halvad. Need olid lihtsalt tõsiasjad. Ja sügisene õhtu hakkas kiiresti hämarduma.

8.

Siiri läks kambrisse ja süütas kõigepealt Vieno kirjutuslaua nurgal oleva petrooleumilambi. Siis ronis ta sukkade väel toolile, tõstis käed ja pistis tule ka laelampi. Ta astus maha ja silmitses leeki, ronis uuesti toolile ja keeras tahti kõrgemaks. Selle all oli kaetud kohvilaud, nõud korra kohaselt, lusikad kõik ühes suunas. Kakski lampi ei teinud tuba valgeks, nurgad hajusid kuhugi, ainult äsja valgendatud ahi helendas. Ta vaatas võileivad ja biskviitkoogi veel kord üle, nihutas toole. Külalisi pidi tulema kolm, Kylander, Nurmi ja siis see tänaõhtune kõneleja, rahvasaadik Helsingist. Vieno tass oli neljandaks. Tema ise oli otsustanud köögipoolel püsida ja sealt kohvi kanda. See kuulus asja juurde, temal on oma ülesanne ja selle eest peab ta hoolt.

Pliidi all põles lustakas tuli ja veekatel juba auras. Kohvikann oli puhtaksküürituna ootel ja riiulil seisis täis kohvikott, nurgad kikkis. Siiri pööras ringi. Vana Gröönrooska päevadega võrreldes oli muutunud ka köök, mitte ainult kamber, kus olid oksjonilt muretsetud mööblitükid. Palju polnud ta veel jõudnud, polnud varagi. Aga ta oli kogu kolu lihtsalt ära koristanud, seintel ei rippunud enam rõivaid, kapi peal polnud narmendavate servadega korve ega kausipoolikuid. Oli lagedat tühja pinda ja kõik näis lausa avar.

Ta hoomas mingit sobimatut lõhna ja läks, lamp käes, vöörusse. Seal lehkas leheliskalatoober. Väljast tulles tundus see hais veel vängem. Sestap pani ta lambi toidukapile ja hakkas toobrit peaaegu pimedas ukse juurde keerama. Külma polnud, ei õieti soojagi, lund sedajagu, et valgust anda. Ta rübis toobri kõrvust vinnates üle künnise, sealt kaks astet alla ja siis maja kõrvale. Kui ainult ei ununeks seda pärast külaliste lahkumist tagasi

tuua. Muidu on toober hommikuks tühi. Hulkuvad koerad kannavad tuhast libedad kalad metsa laiali. Või see läheb igatahes jäässe.

Siis kähku sisse põlle vahetama, sest ta oli seljakuteelt nagu sammude sahinat, vaikset juttugi kuulnud. Ta avas kohvikoti, ootas, lusikas käes, aga midagi ei kostnud. Ta pistis lusika kotti, istus pingile ja kargas kohe jälle püsti, sest kõrvu kandus kitsast teed mööda ja väravaaugust otse ukse ette sõita ponnistava auto jõulist mürinat. Autolaternate valgus lõi akna kollaseks, hetkeks kerkisid esile poolkardinate pilutatud palistused.

Muidugi, loomulikult tulid nad taksoga. Luukav Kylander ja eelkõige see võõras. Nii endastmõistetavaks kui Siiri asjade käiku ka pidas, punastas ta ometi heameelest. Et Vieno oli nagu tavaliselt oma roostes rattaloksuga teele läinud, ei tundunudki elumuutus nii maruline, nagu ta tõepoolest oli. Vieno oli nüüd ühingu esimees ja alles kaks päeva tagasi peetud vallavalimistel oli ta eriliste pingutusteta volikokku pääsenud. Vaevalt kolmekümnene ja juba nüüd... Koosolek koosoleku otsa, sest vaestehoolekandekomisjon oli ju ka. Siiri hingas sügavalt ja asus pliidi juurde, astus sammu ukse poole, kui mehed sisse tulid, tegi teretuseks niksu. Ta tundis võõra mehe käpigistust, ja kuigi ta ei kuulunud kõige häbelikumate kilda, ei söandanud ta ometi näkku vaadata. Mehed viskasid mantlid pingile ja Kylander imetles kõike või tegi vastava näo.

«Kas sa näe.. Vienol sihuke kraps perenaine. Aga pime, pime on siin. Vieno peaks aegsasti silmadele mõtlema. Valguse eest peab hoolt kandma, kui tuleb lugeda ja kirjutada. Et poleks enneaegu prille tarvis. Noh, veate elektri sisse, tühiasi.»

Ta oli juba nii vana, et jahvatas, mida sülg suhu tõi. Nurmi viis, vedas ta kambrisse, kus seisid juba Vieno võõraga. Siiri vaatas vargsi, kähku hinnates. Viiekümne ringis, juuksed otsmikult taandumas, paksud kulmud ja kohevil vurrud, tugeva kondiga. Põsed pisut lodevil, aga pilk noor, ergas.

Siiri tegi kiiresti kohvi, ta oli erutatud ja õhevil. Juuksed langesid kogu aeg silmadele, sundisid pead kuklasse heitma. Aga ta elas täielikult sellele hetkele. Rahulikult nüüd, kamandas ta end ja laskis kohvil korralikult selgida.

«Nagu ma ütlesin, poiss...» Kylanderi jutt jooksis

kambriski. «Et kui aste-astmelt, samm-sammult, siis... Nüüd võid juba näha.»

«Tõsi,» vastas Vieno. «Kõik on nii kähku käinud. Kui nüüd seal oskaks.»

«Õige mul. Samad inimesed, kes vaestehoolekandekomisjoniski, igatahes paljud. Aga kuule, Juliniga pead nüüd ette vaatama. See on pärast seda tigedaks muutunud, kui poeg ära läks. Läks, kuhu läks, aga ära ta on.»

«Sellepärast nüüd...» Vieno osutas toolidele. «Istuge.»

«Aga asjad on küll õkva nii läinud, nagu ma kavandasin. Ja hääli said sa õige... Ma ei ütle, kui palju, aga sellest jätkus, ja täiesti. Ja kuna seal rootslasi on, siis nendelt saad vajaduse korral alati toetust. Hõlpsamalt kui kommunistidelt, või mis nime nad nüüd kasutavad. Olgu rootslased kui rikkad tahes.»

«Aga vanas töölisühingus tudeeriti rohkem.» Nurmi köhatas kurgu puhtaks. «Vähemalt püüti. Ja räägiti teooriast ja kuulutati sotsialismiõpetust. Rahvast praegu ju käib, aga kõik on rohkem nagu praktiliseks värgiks muutunud. Kas pole nii?»

«Istuge nüüd ometi,» ütles Vieno. «Koosolek oli pikk ja rahvast rohkem kui hulgal ajal.»

«Jah.» Võõra hääl hakkas kuidagi heledamalt kõrva nagu mittesuitsetaja vanade pigilõugade hulgas ikka. «See kant on vankumatult sotsiaaldemokraatlik. On minu teada alati olnud. Ja Vieno Gröönroos on ainult üks näide sadade hulgast. Üha nooremad astuvad ametisse. Aga sotsiaaldemokraatlikus parteis ongi seisukoha võtmisel alati sellest lähtutud, et see on aade, mis kogu aeg avardub, levib. Kaheksateistkümnenda aasta sündmused sundisid üht-teist ümber hindama, aga nüüd on meie liikumise kiire tõus jälle uut usku andnud. Ja viimase aasta eduskunnavalimised näitavad, et kommunistide surve on nõrgenenud. Neid tuleb palju tagasi. Sellele pidevale vägikaikavedamisele ongi aega ja jõudu läinud. Ja läheb vist veelgi.»

Siiri valas kohvi tassidesse, nägu asjalik, aga põsed õhetamas, palus ette võtta ja läks ära.

«Neid äärmuslasi oli tänagi koosolekul,» ütles Vieno, kavatses jätkata, aga jäi vait.

«Ma märkasin,» ütles võõras. «See komnoorte vangistamine on jälle meeled ärevile ajanud.»

«Ja nad korjasid juriidilise abi hankimiseks eeskojas raha,» lisas Vieno. «Ma tean neid mehi.»

«Seda jah, kindlasti. Ega ma ei ütlegi, et nendega tülinat pole. Võib paljugi olla. Ja ametiühingutes võimutsevad nad edasi, ütleksin, et vägagi kõvasti. Tolle liikmeskond ei kasva, kui meie omad sinna astuda ei söanda. Aga vähemalt väiketalunike ja põllutööliste poolehoiu on kommunistid kaotanud. Kuna see partei on nüüd ka kõrgeima kohtu otsusel laiali saadetud, on kogu organisatsioon hajali. Nad lootsid seadusliike organisatsioonide varjus tegutsemisele. Ja nüüd, kui...»

«Küllap nad leiutavad uusi nõkse,» oli Vieno kindel. Tema hääl kõlas kartmatult. Kaugele olid jäänud ajad, kus ta oli igast pisemastki asjast, kas või ainult mõne ülestõusu-aegse valgega kusagil tanumal kohtumisest ehmunud. «Ma tean. SKP loob kõigest jõust uut põrandaalust organisatsiooni. Ja Kremli juhtnööride kohaselt. Tean juhuslikult, et ka siin, kuigi see mingi kommunistlik kant pole, nii nagu mõni Oulu või Kotka... See võitlus pole veel kaugeltki läbi. Igal pool puhkeb streike, ja need pole meie organiseeritud. Ja need spioneerimiskatsed, millest lehtedes kirjutatakse? Ega need vist puha tuulest võetud lood pole?»

Köökigi kostis, kuidas Kylander sõi ja jõi. Kui Siiri läks kohvi juurde kallama, nägi ta, et kogu enesekindlusest hoolimata oli Vieno kuidagi kannatav. See oli vist see vana mure, jälle kord. Aga võõras võttis pehmet kooki, see paindus ta suurte kondiste sõrmede vahel.

«Ometi, vahetevahel...» Vieno vähemalt ei häbenenud, vaid ütles, mida mõtles. «Vahetevahel tundub, nagu veaks Tanner ülearu paremale. Kas peab just nii palju?»

«Mõelge,» — võõras tundus olevat harjunud niisugustele küsimustele vastama — «mõelge sellele, et nüüd oleks olnud vähemalt võimalus esimest korda sotsiaaldemokraatlikku vähemusvalitsust moodustada. Eks Tanner olnud laevastikumiljonite vastu ja selle nahka Tulenheimo valitsus läks. Noh, veel ta ei tahtnud, veel polnud aeg. Aga juba see, et kodanlased Tanneri kandidatuuri õige tõsiselt kaalusid, tähendas seda, et mõte oli küps. Kas sellest oleks võinud mõne aasta eest unistadagi? Kus sa sellega, ja ega partei isegi enam asja ees, teist taga valitsusse mineku vastu ole. Valitsusse võib

minna, kui sellest töölisklassile tulu on. Ja kas pole nii, et Soome ühiskonnas on juba meilgi midagi kaitsta?»

Vieno ei vastanud kohe, mõtles ja noogutas siis. Vanamehed olid vist juba lihtsalt väsinud. Siiri vaatas kapiserval tiksuvat äratuskella. Kesköö oli kätte jõudmas.

«Loomulikult on nii, sellega tuleb arvestada, et kui partei on opositsiooniparteist valitsevaks muutumas ja maa probleeme oma kanda võtab, siis mõjutab see mõnda aega ka sisemist käitumisjoont. Aga ainult mõnda aega. Kui kunagi valitsusse minnakse ja kui sel valitsusel õnnestub töölisklassi üritust edasi viia, siis tähendab see ka kommunistide silmis võitu. Praegu on kõnetool kommunistidele ainult revolutsioonilise kihutustöö tegemise koht. Nad püüavad eduskunna tegevust ainult takistada, kannavad hoolt, et kodanlikus parlamendis segadust tekitada ja teda lausa ummikusse ajada. Seda olen ma ise küllalt tihti näinud ja kogenud.»

«Ainult et küsimus on siiski just kodanliku parlamendi tegevuses.» Vieno arutas kuuldavalt probleemi, mida kõhklema löönud parteikaaslastele ilmast ilma oli vaja katsuda selgitada.

«Jah, seda küll. Tuleb niisuguses olukorras töötada. Sest kaheksateistkümnendal aastal läks, nagu läks. Ja öeldagu Tannerist mida tahes, tema siiski päästis selle partei ja juhtis ta arenguteele, mida mööda see nüüd edasi läheb, ja raudselt.»

«Jah.» Vieno hääl oli äsjasest kraadi võrra madalam. «Sest kaheksateistkümnendal aastal läks, nagu läks. Ise istusin vangilaagris, isa suri sinna. Ja neid asju ei hakka ma eales maha salgama.»

«Sul pole vajagi. Mis neist salata? Ja on ainult hea, et mõistad kommunistidegi tegevust hinnata.»

«Need järele ei anna. Seda vaimu ma tunnen. Sest mu oma ema... Omal lihtsal moel... Aga ma ei hakka ka seda kunagi salgama. Ma ei talu ainult mõtet, et peaksin neis kõigis ainult õnnekütte või lausa kaabakaid nägema. Pole nad ühti, kuigi püüavad oma tööd nii teha, et küüned ei paistaks. Tolles pundis on nii ausaid mehi, et võtab kadedaks. Ja julgeid, valdavalt. Tähendab tõeliselt julgeid, ja need panevad kõik mängu. Ma ei räägi üldse räuskajatest, need torkavad ainult silma. Ja kui see usk, või mis ta on — kui seda siis sealt volikogupingilt, minu meelest lakkamatu pisiasjade kallal nokitse-

mise juurest vaatad, siis... Nojah, praegu ma räägin ega häbenegi seda juttu. Siiski, sotsiaaldemokraat ma olen ja selleks ma jään. Aga ohtusid näen ka.»

«Küllap näeb Tannergi, Taavi Tainio samuti, olgugi et nende suhtes kõiksugu arvamusi on. Ainult see on kurb, et seal etendab oma osa ka täiesti isiklik antipaatia.»

«Ja kadedus,» lisas Vieno. «Minagi olen juba tundma õppinud, mis see on. Säherduse kõige pisemagi edasijõudmise juures. Seda on lihtsalt tunda, nii vabrikus kui ühingus.»

«Ja sellepärast siis nüüd...» Nurmi köhatas jälle kurku puhtaks. Tal paistis olevat midagi öelda, aga ta polnud veel valmis.

«Ei kahtle, ei kahtle.» Võõra hääl muutus tavaliseks, ta ei pidanud enam ettekannet. «Kujutle või niisugustki kõnelemisturneed, nagu mul praegu käsil. Inimene on nagu omast nahast välja kistud. Ainult vahel sekka tunned selles sekeldajas ja ringisõitjas iseenda ära. Ühtevalu mööda maanteid, kord tolmus, kord poris. Mööda koosolekuid... Kui alati polegi kommuniste vahele karjumas, siis mõni poolearuline naine on ikka patramas ja puterdamas. Ja ma olin kunagi puusepp, päris tavaline ehituspuusepp. Siis hakkasin noorsootegevusest osa võtma, ja järsku avastas keegi, et ma oskan kõnelda ja kirjutada. Aina ladusamalt kõnelda ja kirjutada, kui õpetust sain. See tee on olnud pikk, nii pikk, et poleks uskunud nii pikka teed olemas olevat. Ja veel. Minu nimi on sageli ajalehes, ka kodanlikus, istun eduskunnas. Aga kes ma olen neile, kes jäid maha ja on ehk ikka veel puusepad? Õige naeruväärne olevus. Ja käivad jutud valskusest ja intrigeerimisest. Sellele ei tohi mingit tähelepanu pöörata. Tead ainult, et sealt juba hääli ei tule. Ja olla ikkagi sotsiaaldemokraatlikus parteis, mis tõusuteed läheb, ja ta läheb, sest näeb nüüd mitte ainult seda, mis on soovitav, vaid ka seda, mis on võimalik... Tuleb vaid säherduseks muutuda, et ei löö kohkuma, ei tee teist nägugi, õpid sedagi vastu võtma, et sind mõnedel valimistel enam ei valita. Ja siis tõesti naeruväärne oled. Aga siin, osa organisatsioonist on oma nahast nii välja kistud, et... Sinagi... Kõnnid varsti inimeste seas, nägu nagu vaaderpassi ja rihtnööriga trammi rihitud. Selle kohta nad ütlevad, et püüad lihtsalt varjata meelehead, mida võimu ligi pääsemisest tunned. Mis

võimu? Ja reeturiks nimetatakse sind ka. Noh, nüüd ma jahvatan. Selleks on harva võimalust. Sellest saab oma paarkümmend aastat, kui ma olin seal, kus sina praegu. Ma ei taha sind hirmutada. Ma ei olé ju ka mingi tähtis mees. Aga kaasa ma löön, ja nagu mõistad, Tanneri poolel.»

«Ma nendest streikidest... Sest siin saeveskiski oli pikka aega ja varsti läheb vist uus lahti. Muidugi kommunistide organiseeritud, aga kui ühingu liikmed tulevad ja ütlevad, et kuuldavasti sihib Tanner juba neid Pihkala streigimurdjaidki, annab neile järelikult nagu õiguse, siis mida see õieti tähendab? Ma lõin aastate eest ühe streigi organiseerimisel ise kaasa. Sellest ei tulnud midagi välja, ainult meelekibedust ja muret, kui pohjanmaalasi veoautodega jaamast külasse veeti ja töö muudkui edasi käis. Aga kui neid tuleb nüüd lauavabrikusse... Või mine tea, omanik on vana ja saamatu. Ehk ei tulegi. Aga kui tuleb — kuidas seda ühingus õigustada?»

«Aga kui need on jälle lihtsalt Tannerile suhu pandud sõnad? Pead õppima alati ja kõiges kahtlema. Lehtigi ei või uskuda, jajah, isegi omi mitte. Selle eest, et ta küsimusi oma rahvale küllaldaselt ei selgita, on Tainiotki kritiseeritud. Võib-olla see ongi nii. Kui sa kindlalt ei tea, ei pruugi sul selle koha pealt teadjat nägu teha.»

«Mina arvan, et see on tõsi!» Nurmi oli nüüd valmis ja lausus oma sõna järsult ja kindlalt, nagu tal asjade väljaütlemisel kombeks oli. «Olgu küll, et Vienol pole tarvis sellest kellelegi aru anda.»

«No aga kui ongi nii... Kui Tanner mõtleb, et ebaseaduslikud streigid ainult segavad, häirivad seda rahulikku arengut, mille eest ta seisab.» Võõras rääkis nüüd Nurmiga. «See on nüüd muidugi ainult oletus.»

«No ei, pagana pihta.» Nurmi hakkas vihaseks saama, kukal juba punetas. «Streigimurdjad, ei, pagan võtaks. Ja teiselt poolt suruvad kommunistid. Suruvad rõõmuga nagu ennevanast Eetu Salin*. Seda raamatut «Madalate majade töödrügavatele noorukitele» olen ma ise lugenud. See pole mingi rahuliku arengu õpetus. Selles on seda sirgjoonelist vaimu, mida varemalt meiegi seas oli. See

* Salin, Eetu (1866—1919) — kingsepp, hiljem sotsiaaldemokraatlik poliitika- ja lehemees. Suri ülestõusujärgses vangistuses. — *Tõlk.*

tuleb nagu vana Eetu suust, seal on ühtaegu pisaraid ja needmist. Nüüd on siis igasugu magistrid, püütakse aga kergemalt läbi ajada.»

«Eks Tanner olnud lõpuks siiski Eetu Salini ainsamaid sõpru. Olgu ta pealegi nii magistrikraadiga mees nagu ta oli ja on. Ja Salin polnud kaugeltki kommunist, seda tuleb meeles pidada. Kuigi tookord veel suurt vahet polnudki.» Võõras andis jutule uue suuna. Ta oli õppinud rahulikult võitlema.

«Noh, võib-olla oli Tanner Eetu sõber, kui see oma teed alustas... Aga sakstest Eetu lugu ei pidanud, vähemalt oma mehejõu päevil ta neile ei lootnud. Ja nüüd peaks olema midagi, midagi, mis inimestesse nii mõjub, et nad nagu tuulega kaasa lähevad. Kui küsimus on mingis usulahus või aates või olgu siis äritehingus — kui suudad inimesi südamest haarata, siis see õnnestub. Missuguseid südameid me praegu haarame? Ja mis kunstiga? Aga kommunistid, jah, haaravad südamest, haaravad ja muljuvad.»

«Ega sa nüüd ometi ei kõhkle, kui partei üle kogu maa üha rohkem poolehoidu võidab?»

«Ei tea,» torises Nurmi. «Kui oled lihtsalt vana mees ja mäletad endisi aegu. Siis tuleb vist uskuda, et ühtsest töölisliikumisest enam asja ei saa.»

«Saab, aga alles siis, kui kommunism on hävitatud. Siis tuleb ka revolutsioon, see, mida revolutsiooni all algselt mõisteti. Eks ole, Vieno?»

«Seda ma usun. Aga mitu vaeva ja valu võib veel ees seista.»

«Nojah.» Nurmi hakkas järele andma. «Aeg ka juba hiline. Ja mina vana mees räägin siin noorematele südamest. Aga nii see on. Salga see süda või kolm korda maha, seal ta kõigest hoolimata on, seda ei sünni unustada. Ei või seda vist Tannergi teha. Noh, Vieno-poiss, see oli nüüd ainult minu kõne sulle. Ma usun, et sa ei unusta seda.»

Vieno silmitses oma käsi. Nurmil oli õigus, võõral oli õigus. Ja järsku tundus jälle, et ta oli liiga kiiresti edasi jõudnud, selle üle ei osanud rõõmustada, sest polnud tarvitsenud suuremat pingutadagi. Kes ta õieti volikokku olid valinud? Kas vana kaardivägi? Võib-olla, nemad vähemalt ei kadestanud.

Võõras hakkas Hankost rääkima. Homme õhtul tuleb tal seal, pea täiesti rootsikeelses linnas kõnelda. Sadamatöölised on enam-vähem kõik kommunistid. Ta valmistus vaimus juba selleks katsumuseks. Vaatas otsides ringi.

Siis vajus jälle endisse asendisse, pühkis nägu ja oli väsinud.

«Sa, Vieno, peaksid elektri saama,» alustas Kylander, nagu poleks jutuajamist kuulanudki. «Ja siis telefoni. Näiteks nüüdki, oleks helistanud, et keegi muretseks takso. Saaksime siit taksoga minema. Mina oma jalaga, ja külaline hotelli.»

Vieno virgus, võõras oligi vist telefoni järele ringi vaadanud. Ta tõusis ja lubas minna taksot otsima, tema on nende pimedate radadega harjunud. Ühtlasi toob ta ratta ära, homseks valmis.

Aga köögis toppis Siiri juba käsi kampsunivarrukaisse.

«Las mina lähen. Saad veel niikaua teiste seltsis olla. Küll toon rattagi ära.»

«Kas tõesti?» Vienol läks nii piskust meel heaks, tuju paranes. «No mine, kui julged. Ära sa kuku.»

«Või veel!»

Enne kambrisse tagasiminekut vaatas Vieno köögi üle. Vaikselt, kolistamata oli Siiri kohvikeedunõu ära koristanud. Pliidil oli suur katlatäis vett. Pärast külaliste lahkumist kavatses Siiri järelikult veel tassid pesta. Just nii. Lihtsad, aga selged ja kindlad asjad. Keset seda tuultepöörist, mille ulatust, saati raskust ta veel täielikult ei mõistnudki, ainult aimas, nagu aimatakse suurt kivi kangutades, et kaks sama suurt veereb asemele... Keset seda kõike, selle keskpunktis, rühmas naine vigurdamata, rabelemata oma argiseid töid teha. Noh, ta läks kambrisse tagasi, istus ja ütles, et takso tuleb.

«Vaata, Vieno!» Ja nii nagu Kylander kui kõige vanem siin juttu oli alustanud, nii sai ta seda ka lõpuks jätkata. Võõras ja Vieno kuulasid teda viisakalt, kõiki mälestusi aastatest kuni üldstreigini välja, lugusid laulupidudest ja veel kord kunagisest ühisest rindest. Mine tea, kas ta üleüldse mõistis, et see ühtsus oli küll igaveseks kadunud. Kui seaduse, vangistuste ja tagakiusamisega mõnda mõttesuunda peatada suudetakse, mis ime pärast siis Venemaal revolutsioonivaimu levimist takistada ei suudetud, mõtles Vieno. Ei, ta raputas pead, et usk tagasi tuleks, kurjad kõhklused kaoksid.

«Vaata, nii nagu Eetu ükskord ütles. Et saksale pole palju vaja, tsuska korraks tikuga silma, ja juba vihastab. Aga ta ütles ka seda, et arengu vanker ei veere ülearu kiiresti. Mul on siiski hea meel, et sina, Vieno, nüüd selles vankris oled.»

Nurmi istus sõnatult, jäigalt ja ainult noogutas vahetevahel Kylanderile, vanale võitluskaaslasele. Viimaks saabus takso, valgustants mändide vahel lähenes. Mehed tõusid ja hakkasid mantlit selga ajama, otsisid mütsi, segisid, kuni leidsid oma. Kui auto oli juba läinud, seisis Vieno oodates väljas, kuni lõõtsuv Siiri ratast lükates tuli. Siiri viis ratta kuuri ja sammus siis vaikselt üle õue. Vieno krabas ta trepil sülle, üllatas teda ja pani ta kiljuma.

«Ah ei karda midagi? Kui juba oma vanameeski...»

«Rumal! Kui sa kargad röövli moodi kallale.» Siiri mängis tõrksat ja hingas ikka raskelt, maadelnud raske rattaga risusel, kiilasjääs, kogu aeg tõusval teel.

«Sul oli kõik hästi korraldatud,» kiitis Vieno. «Sa oled kohe täitsa tubli perenaine. Aga las need tassid jäävad pesemata. Kuule, nii palju sai räägitud. Lähme voodisse, otseteed voodisse.»

«Homme on homsed tööd...» Siiri otsekui kaalus, vigurdas pisut, kuid tundis Vieno tugevatest käsivartest, oma õnnestumistest ja eelkõige sellest, et Vieno oli seda märganud ja tunnistanud, ometi suurt mõnu. Nad läksid juba teineteise ümbert kõvasti kinni hoides uksest sisse, kui Siiri järsku seisatas ja tõega vastu punnis.

«Leelisekalatoober! See tuleb vähemalt sisse tõsta! Võib või pakanegi tulla!»

Vieno naeris valjusti, kauemgi, kui oleks põhjust olnud. Koos tarisid nad toobri nurga tagant vöörusse. Aga veekatel võis pliidil vaikselt oma asjatu auramise lõpetada, nõudepesemine jäeti homseks.

«Kas mõtled veel midagi välja?» Nüüd Vieno narris, kahmas läbematult Siiri järele.

«Noh, noh, et... Su tööpükstel on suur tükk väljas. Peab kinni õmblema.»

«Ja veel?»

«Noh, köögilambis on petrool iga hetk lõppemas, homme igatahes...»

«Jajah. Ja edasi?» Seelik lendas toanurka.

«Tuleb vaadata, mis number niiti homme osta...»

«Muidugi. Osta aga jämedat. Ja veel?» Vieno pusis juba trippide kallal.

«Silkude peal on soolvett väheks jäänud...»

«Jajah. Aga ega tööd vist sellega veel otsas pole?»

«Ei, ei...» Aga siis seisis Siiri juba ihualasti ja kõigil juttudel oli lõpp.

9.

Aga ennäe Oskari Hännist, laisa kojamehe ja võimuka, peenutseva ema poega kuskilt Savo või Karjala kolkast. Siin kohtusaalis kaasistujate pingil ta nüüd istus, ebasõbralikus ja kõrgis Lääne-Soome paikkonnas, mis polnud aastakümneid muud teinud, kui teda välja tõugata püüdnud. Jajah, nagu okast lihast. Kuigi okas olla ei olnud ta küll tahtnud, mitte mingil juhul. Ta oli tahtnud olla vaid üks liha ja veri, mis oli veel võimatum, jultunum, häbitum, kuid paistis lõpuks siiski õnnestuvat. Aga mõistagi alles siis, kui esialgne kurnav soov oli peaaegu täiesti ununenud.

Ent kõik need riukad, pingutamised, valud ja vaevad — ja kaubatehingud ja peastarvutamised, mille tulemusena viimaks niikaugele jõuti. Need olid meeles, aga kuidagi nagu elu kui seesugusé juurde kuuluvad katsumused, muud midagi.

Nii et tal oli siis mingisugune auamet. Kiriku-eestseisja tööd ei saanud selleks pidada, sest see tõi üksnes vaeva, maksukviitungeidki tuli kirjutada mitu õhtut ühtejutti, oli vaja arveid pidada ja kõiksugu asjade eest hoolt kanda. Aga nüüd sai ta siis teiste vanameeste seltsis aegajalt, mitte küll väga sageli, pingil istuda. Ta vaatas vasakule ja vaatas paremale. Ühtemoodi sõnnikoivad, põlved krõnksus... Lahjad ja kuivetud olid temagi kintsud. Ja ninna tungis teravat ätihõngu. Nii et sedamoodi siis? Aga igasugu lugusid siin kuulis, sai ümbruskonnast, ja alevist, nagu see aasta algusest saadik ajaloo kõiketalletavatesse kirjadesse oli kantud, päris läbilõike.

Ja need asjad! Avalda oma arvamust lapseelatisraha kohta, kui naine silmanähtavalt välja pressis ja mees oli lihtsameelne lollike, tolvan, kes ühegi naisega kainest peast vist iial polnud mehkeldanud. Aga vargused? Näi-

teks see eit siin? Kas ta oli varas või ei? Ta oli tõukekelguga riigimaanteel sõitnud, muud midagi, allamäge mõlemad tallad jalastele pannud ja lasknud aga lennata, rätik kindlasti peas sirgu nagu lipp. Pidi see rebane ka just siis metsast tulema ja ehmuma, kelguraudade ninakõverikesse kinni jääma, ja mine tea, koguni südamerabanduse saama? Kaasistuja mõistusest siin ei piisanud, kas kellegi omast piisas? Igal juhul väitis eit, et rebane oli surnud, kui ta selle kelgule korjas ja koju viis. Kas ta poleks pidanud korjust metsaomaniku kätte toimetama, kelle maid tee läbis? Vist jah, aga naine sõidutas selle oma onni, uuris seda hoolega, nülgis ära, nagu oskas, ja viis naha parkida. Ta kavatses siis kasu lõigata? Loomulikult, kavatses kas või mantlikraeks lasta teha. Miks ta seda muidu parkida oleks andnud. Aga parkal polnud keelt hammaste taga hoidnud ja mõne aja möödudes oli naine saanud kohtukutse, milles teda süüdistati rebase tapmises, jahisaagi varjamises ja, ja...

Neid paragrahvikõverikke kuulates tuli lausa masendus peale. Et oli ka igat masti metsaomanikke. Asi puhuti nii suureks, nagu oleks küsimuses olnud terve maailma loomariik. Eit nuutsus nutta, oli pealtnäha mures kelgu pärast, hea ilus kelk, käetugede külge kaunistuseks tupsudki sõlmitud. Ja peremehel päris advokaat kohe, ja ise istus siis otsust oodates, nagu poleks tal muud teha. Ega pikkadel talvekuudel vist polnudki. Ju tal oli vähemalt säherdusegi vahelduse üle hea meel.

Algul oli ta suutnud neid protsesse siiski ärksalt jälgida. Aga peagi hakkasid meenuma teised ilmaasjad. Sest käes oli õudsete tormide ja õnnetuste aeg. Oktoobris oli Põhjalahel kogu meeskonnaga hukkunud torpeedopaat, raevutseva mere voogudesse oli jäänud üle viiekümne mehe, ainult üksikuid lauajuppe ajus tükk aega hiljem randa. Ja varsti pärast seda oli Viiburi kandis sõjaväelennuk alla kukkunud, ja jälle oli kolm kanget meest otsa saanud. Hänninen oli vaadanud ajalehest nende noorte meeste pilte ja olnud üks kordki tänulik, et tal endal poegi pole. Niimoodi ta heldis kogu aeg, kuigi tüdrukutest nüüd nii palju meelehärmi oli, et ei suutnud mitte mõeldagi.

Ta püüdis tähelepanelikult kuulata, jälgida, mis kohtusaalis toimub. Aukohtuniku tiitel vilkus talle kaugelt, või vidistas nagu tundmatu lind. Tiitel tiitliks, aga kas see süüa ka sündis? Praegugi oli pood kinni, kuna tema pidi

au pärast siin istuma ja kaasistujate naeruväärse tukkumisega leppima. Talle endalegi kippus uni kallale, nii rängalt, et kukal oli pea püstihoidmisest päris kange. Ja silmalaud läksid märjaks, sest neid ei lastud kokku.

Pankrotiprotsessid olid vaieldamatult toredamad. Ja vaheaegadel suppi süües kuulis alati midagi. Paar taluperemehest kaasistujat oli oma asjade pärast väga mures. Nad kõnelesid saeveskist, püüdes seda teha vihjamisi, et kõrvaline aru ei saaks. Aga neil oli tõsi taga ja püksid hirmu täis. Nad olid käemeesteks, ja oleks lausa ülestõusmise ja ilmutamise ime, kui saeveskiomanik võtaks ennast kokku ja ajaks asjad veel joonde. Ja poleks ju tohtinud olla vähimatki muret, puidukaubandus muudkui elavnes, kõik turud olid valla, mine ja müü. Ja siis vaidlesid nad selle üle, kas oleks pidanud streikijatele järele andma, maksma, mida nad nõudsid. Olgu küll, et need nuiasid alati võimatut. Või siis asju kuidagi teisiti korraldama, sest kui nii edasi läheb, kooritakse neil, käemeestel, varsti nahk seljast. Kas kuulmata, igas külas ehitatakse saeveskeid juurde, ju nad peavad ennast ära tasuma. Aga see üks istub oma künkal nagu kindluses, ei mõista pea ainsatki soomekeelset sõna, ei kuule, ei näe, lähene talle või saatkonnaga. Siis ei olnud tema meeleorganitel viga midagi, kui ta käemehi vajas. Aga nüüd olid ta ajud pehmenenud, pidid olema. Kuid millest? Kunagisest süüfilisest, või... Mis selle mürgi nimi oli? Morfiin, jah. Sest sellega oli endine jaoskonnaarstki mänginud, see see rootsi keelt kõnelevate härrade maiuspala oli. Seisid siis, silmad jõllis, kui üldse seisid, ja kõik energiariismed kulusid mõtlemiseks, kust juurde saada, ning päev-päevalt rohkem. Oli see ehk sellest? Kas asi võis nii olla?

Hänninen krimpsutas suud. Tema oleks midagi teadnud, aga ta ei rääkinud, sest kogu see jutuajamine ei pidanud tema kõrvu ulatumagi. Aga juba neil aegadel, kui Inkeri oli apteegis, oli saeveskiomanik apteekriga oma mängu mänginud. Nüüd oli apteeker juba surnud ja maha maetud ja tema asemel oli uus. Ja saeveskiomaniku juures käis pea igal õhtul Hännise majas elav arst, seegi üks... Kindlasti oli tal retseptivihik taskus. Hänninen pidas niisiis suu. Kui maailmas keegi langes, kerkis kohe teine asemele. Pinnast segamine ei puudutanud, see oli niisugune, nagu ta oli loodud. Kuulsust ja õnne oli kaalu jagu. Alandust ja ebaõnne ka. Selle asja oli Hänninen viimaks selgeks saanud. See oli olnud ränk õppetükk, nõud-

nud rambumiseni vaeva, ja esmajoones aega, vanaksaamist.

Siis tuli üks peremeestest otse Hännise juurde. Uue tuttavaga pisut asja... Sest tal oli paar aastat keskkoolis käinud poeg, igati tubli poiss, matemaatikas nupukas, lausa uskumatult, aga keeli pea ei võtnud. Nii et praegu oli ta jõude, lonkis ringi, ja sulasetööks polnud temast ka enam asja, sest ta oli koolipingis sellest vähemalt võõrdunud, kui mitte muud. Peremehele oli lihtsalt pähe torganud, et Hänninen võiks teda ehk mõne päeva nädalas poes pidada, kuna tal oli nüüd nagunii seda käimist ja ta pääseks siis muidu ka vabamalt liikuma.

«Jah.» Hänninen oli juba tark, oskas just nii ebamääraselt vastata nagu vaja. «Tulgu aga. Vaatame.»

Ühel lähematest päevadest vaatas ta siis poisi tõesti üle ja võttis vastu. Iseäralikku oli temas ainult niipalju, et kulmud olid veidralt kerkvel, tumedad kaarejupid otsmikul, nagu oleks ta kogu aeg kõvasti imestanud. Hänninen ei oodanud tast hullu ega tarka, andis ainult luua pihku ja käsutas kraamima. Salme oli Hännisele soovitanud, et lubagu Anja poodi appi, aga ta oli ära öelnud. Hänninen oli niipalju küll leti taga seisnud, et teadis, mis see on. Oma tütrel ei tarvitsenud neid kummardusi teha ega vahetusraha kõlistada. Seda mitte, olgu ta muidu missuguses olukorras tahes.

Nii et tänu tuttavale kaasistujale oli Hännisel jälle abiline, nüüd siis poiss. Ta kõhatas valjult, kui eelmist meenutas, toonaste päevade kuldsed kandid olid päris tuhmunud. Poiss loivas Hännise tulekul keldrisse, tegi seal, mida tegi, kiskus igatahes sigaretti, sest august tuli suitsu ja kärsahaisu nagu tõrvamiilist. Aga Hännisel oli tõesti vabam tulla ja minna või lihtsalt klaasubrikus istuda. Kerkvel kulmud peaaegu valgetes juustes kinni, kaalus poiss kriiti ja laskis kraanist petrooleumi, hoolitses talviste väikeste tehingute eest. Talle tuli pikka meelt osutada, sest ta oli taluperemehe, kaasistuja poeg. Sestap Hänninen osutaski, ei röögatanud, ei karjunud.

Tähtsuse tõusust tulenes seegi, et ta luges nüüd ajalehti teistmoodi kui enne. Esmajoones vaatas kohtu-uudiseid omast kandist ja siis mujaltki. Need trükiti väikeses kirjas, suurelt koos pildiga oli näiteks säherdune uudis, et Eino Leino on surnud. Keegi oli luuletusegi valmis vorpinud, vaata kui aga jälle õnnetu rektor. Selles räägiti surematust kandlest — kuule nüüd asja. Laps tormise aja,

mees möllava mere. See pidas paika, igaühe puhul, mingil kombel. Hänninen keeras lehte. Aga järgmisel küljel oli kaitseliidu toetusühingu aastakoosoleku kuulutus. Sinna tuleks vist minna, sealgi mainitakse aastaaruandes tema nime. Ta oli nimelt juhtunud kinkima — palve peale — laskesuusatamisvõistluste rändauhinna. Jah, sinna peab minema, sest samal õhtul andis töölisühingu puhkpilliorkester otsekui kiusuks omas majas kontserdi. Taevas hoidku, kust küll kõik need kallid pasunad ja puha... Ja et ainult mitte mõelda Gröönroosi Vienole ja tema käsitamatule alandusest väljamurdmisele ning sedakaudu kõigele perekonda puutuvale, hakkas ta täiesti ilmaaegu lugema vestet venelannade poolt Pariisi viidud saapamoest, mis, nagu kuulda, oli kulutulena üle maailma levimas. «Kaitse meid...» kirjutas toimetaja. Ainuüksi saabaste eest kaitset paluda oli küll vähe, aga olgu pealegi. Ent kuidas kannatas mõne firma kukkur kuude viisi niisugust suurt kuulutust lehte panna: «Jumal tänatud «Wikingi» kingaviksi eest,» on Maiju esimene mõte hommikul! Ja veel pilt, hurmava välimusega naisterahvas, toobrisuurune pott süles. See ei võinud ennast küll ära tasuda, selle rasvaga oleks pidanud maju määrima, kuidas teda muidu küllalt oleks kulunud...

Aga just niisuguste iseenesest tühipaljaste kurtmiste ajal katkestati tihti Hännise mõttelõng. Mõnikord helises telefon või tuli mõni tähtis kunde. Ja ühel õhtupoolikul astus poodi mees, keda Hänninen polnud arvanud enam kunagi näha saavat. Kuid kell tilises nagu ikka, ja kui Hänninen vaatas, langes tal ajaleht tahtmatult käest. Viimases hädas või toibumiseks või sapi kogumiseks jõllitas ta viivu seinakalendrit. Oli kahekümne viies jaanuar, asjaolu, mil polnud vähimatki tähtsust. Siis ta köhatas ja käsi kobas lagipealt juuksekiharat, mida enam polnud. Kiilas kõik. Ta ei jõudnud isegi tõusta ja oma kitsast kuntrikust välja pugeda, kui mees juba seal sees seisis ja enda järel ukse kinni tõmbas. Ja väljas kaalus pakane, mida teha, kas valjeneda või sulale pöörata.

Õhtul pärast sööki, kui Hänninen oli üle pika aja õige tublisti hilinenud, viipas ta naise magamistuppa. Salme pani kokkukorjatud nõud lauale tagasi ja läks kohe. Mees oli kogu õhtusöögi jooksul seesuguse olemisega olnud, et parem oli pärimised pärimata jätta.

«Istu juba varuks valmis.»

Hänninen ise käis pesukummuti ja akna vahel edasitagasi, kaks meetrit ühte- ja kaks meetrit teistpidi. Salme prantsatas juhmilt voodiservale, pani käed kindluse mõttes kokku, sest ei aimanud veel üleüldse, kuidas asjasse suhtuda. Ja mis asjasse?

«Kas Anja? Vai Inkeri?»

«Äh. Ei, hoopis... Ma ei tohiks ülepea rääkida. Lubasin, et ei räägi. Aga ma ei suuda.»

«Sa ei suuda!» Salme jahmus, peaaegu karjatas. Mis hirmsat võis küll juhtunud olla, et Hänninengi ei suutnud rääkimata jätta? Ta kujutlusvõime ütles üles, nagu pidavat tegema kell, kui omanik sureb.

«Jah, ei suuda. Ega pole himugi. Aga hoia sa suu lukus. Nende seinte vahelt seda välja ei kanta. Olgugi et ma ei mõista, miks see salapäratsemine nii tähtis on. Uhkus puha, purupaljas uhkus. Asjatu kangekaelsus. Poleks tarvis. Aga noor mees alles. Nüüd pea igasugu asju täis — eks ta saa täis jah, kui mõnda aega haud. Aga siiski — huh! —, jutt oli vägev. Aga vaata, et sa ei räägi!»

«No kes sii siis nüid oli? Vissist minemalöödud abiõpetaja?» Salme ei tundnud enam hirmu, sest kõige järgi otsustades ei ähvardanud vähemalt tüdrukuid oht.

«Matti. Väimees. Inkeri niinimetatud mees.»

«Ära võlsi. Ma olin terve õhtapooliku Inkeri man, sääl ei teatud Mattist miskit.»

«Kuidas oleks saadudki teada? Sinna ta oma jalga ei tõsta. Kuigi ma tegin, mis suutsin. Rääkisin tüdrukustki. Ütlesin, et alles ristimatagi, sest on nii kangesti oodatud, et isagi tuleks ja püha talituse juureks oleks.»

«Hoidku jumal küll neid mehi! Mis me nüid teeme? Veel tänagi kõnelsin Inkerile teab mida kokku. Et küll ta tuleb, küll ta tuleb, kui ainult asjad korda saab. Ja siis oogi sellel vaja tulla, aga ainult sinu manu.» Lahke loomus püüdis siiski Salme südames, mis oli äsja nii kurjust täis olnud, tasakesi peale jääda: «Oli ta väga kõhnaks jäänd?»

«Mitte üks põrm, mitte üks põrm.» Hänninen seisis akna all, patsutades käsi selja taga vastamisi. Ta sarnanes vihase kassiga, kes konutab vagusi õmblusmasina peal, ainult sabaotsa viimased lülid jõnkslevad. «Ja kasukaski seljas. Ja silinder peas. Ja tuli autoga. Ütles, et pruugitud, aga auto oli see ikkagi. Ei, hädapäevad ei paistnud tal küll käes olevat. Nina polnud ka maas, tõesti mitte.»

«So-oh! Niimoodi jah!» Salme lahkusest polnud enam jälgegi järel. «Vai et koguni kasukas! Ja Inkeri püüab olla nii kokkuhoidlik, nii kokkuhoidlik, et ajab vissist tuletikudki pooleks! Ja alandlik, meele järgi, Heikkiselegi, et sii minema ei läheks. Ja ootab kevadet, mida muud tal änam oodata oogi, et saaks aga kruusa müüma hakata. Ja laps hoiab teda ööde viisi ülevel, piimgi kadus tal ää, kohe peris alguses. Kudamoodu sii kõigi nende murede juures olekski kadumata saand jääda. Ja pöörane poiss kogu aeg jalus. Ja ise käib vanades närudes ringi. Ütleb aga, et neid jätkub küll surmatunnini. Ja teenija ka näost peris sinine, teab, kas üldse miskit süüa saab.»

«Jajah, aga ära nüüd liialda. Pole Inkeril puudust ühti, ta pole ainult harjunud, kardab, et kõik saab otsa. Ega see ime pole.» Hänninen tuli akna alt ära, istus laua ette taburetile. Ta oli kuidagi häbelik, nagu oleks mööda näppe saanud. «Keel käis mehel niisama väledalt nagu ennegi. Ei jõudnud temaga õieti sammu pidada. Ja siis oli ta järsku vait kui sukk, silm käis mööda seinu ringi.»

«Kas tal sõrmus oli?»

Hänninen vaatas naist. Ei olnud tema märganud Matti kätele pilku heita.

«Ja mis ta siis sinust tahtis? Kui kord kodu ei kõlband minna.»

«Ju ta vist tahtis ikkagi selgust saada, kuidas seal läheb. Küllap jah. Ja Heikkise järele küsis. Nojah, ma rääkisin, et seal püütakse elada nagu ennegi. See talle nagu millegipärast ei meeldinud. Ta oleks justkui lootnud, et Inkeri on täiesti murtud. Kuigi Inkeri peab juba laste pärast püüdma. Ei tohiks nõnda viha kanda. Viha? Ja kui ta veel teaks, mille pärast. Ega Inkeri teda ju vangi pannud! Aga mina poleks seda meest nii õrnatundeliseks pidanud. Ja siis jorutas seda, et säherdune liiga väike koht, liiga väikesed võimalused. Ja ometi jälle ...»

«Mida?» Salme oli Matti peale kuri, muutumatult, ja nagu talle tundus, alatiseks ja igavesti. Tegi päris ükskõik välja, mis see mees oli rääkinud.

«Et sa siis edasi ei räägi. Mitte kellelegi. Kogemata teenijalegi mitte. Jah, tähendab mitte kellelegi. Ta päris saaveskiomaniku asjade kohta.»

«So-oh! Mis need temasse puutuvad. Hoolitsegu oma asjade eest. Ja mis sina neist teadki.»

«Mine tea, vahest juhtumisi teangi. Aga Mattist nüüd saaveski ostjat, häh. Ja muutub see koht siis sellest suu-

remaks? Aga ta teadis juba ennegi palju, numbreid ja standardeid suu nii paksult täis, et ime, kuidas nad ära mahtusid. Ei, ega ta mult õigupoolest mingeid teateid ei tahtnudki. Tuli ennast lihtsalt koerusest näitama. Ma pole seda meest iial silmaotsaski sallinud!»

«Jajah. Ja saaveski oo siin alati olnd. Ja Alenius oo nii suur härra, et teda põle õieti vaadatagi julgend. Ja ta oo ju vabrikut kõvasti laiendand. Eks ju?»

«Sellepärast ta võlgades ongi. Saaveski vist täies tükkis panga jagu. Ja rumalaid käemehi annab kokku arvata. Ja ega ta laiendanudki nii palju, nagu oli kavatsenud. Ei, ja siis üksteise otsa veel kõik need streigid. Ma ei teadnudki, et asjad nii läbini mädad on.»

«Ja tahtis ainult saaveski kohta kuulda? Oo see vast lugu. Endal naine ja kaks süüta last, ja tema ainult laudade ja pindude perast väljas. Tulgu aga siia, teen tal kõrvad kuumaks nii mis lajatab!»

«Ei ta tule. Läks juba oma teed. Viimaks ütles veel ukselt, et on mõnisada hektarit metsa ostnud. Ja et tuleval nädalal ostab juurde. Olevat oma tuhat hektarit käes. Ei mina niisuguseid jutte usu. Aga linna poole ta siit tulise jutiga pani ega heitnud pilkugi kõrvale.»

«Ja hundinahka kasukas seljas. Vai siis nõnna!»

«Mina pole mingist hundinahast rääkinud. Küülik ehk oli kogu see toredus.»

«Aga minu meelest oo ta hunt ja hundinahka kasukas. Kui sedasi perekonna maha jätab. Metsaostud ... Jajah. Aga eks sina, kulla papa, pidand ka ükskord saaveski ehitama?»

«No minu saaveskid on nüüd küll juba puha ehitatud. Ei neist tule enam tuhkagi. Suudaks nüüd ainult kuidagimoodi sammu pidada. Tal jutt ka nii lai. Ütles midagi seesugustki, et on olemas tõsiasjad, aga ka tõsipaigad. Ja et ükskõik kui haljale oksale ta mujal ka ei jõuaks, siinset lüüasaamist see meelest ei pühiks. Et võita tuleb sealsamas, kus kaotus osaks langes. Kuidas ma nüüd ütleksingi — ta oleks nagu ühtejärge vahutavat viha välja valanud. No mis seal ikka, ostku metsa, ostku saaveski, kui rangiroomad vastu peavad. Aga siis on ta sul jälle nina all. Kuigi ma ei usu, mitte mingi väega ei usu, et tal nii palju raha on. Kindlasti pole, kui tal jälle korda ei lähe mõnda kergeusklikku pangadirektorit haneks tõmmata. Aga mina tema paberitele enam oma nime alla ei kritselda, ei pikuti ega põigiti, seda küll mitte.»

«Ära kritselda jah. Küll sii paika peab, et põhjatuul oo ikke külm, puhugu kust kandist tahes. Aga kui nõnna, siis läheb ta vissist ikke ilusti Inkeri manu tagasi. Ilusti ja kenasti, vai kas ta seda änam üleüldse mõistabki. Niisuke hunt ja koer ühelisti. Ja kui ta nüid nii kihvti täis oo.»

«Ülbe, jah, ülbe ta on. Niipaljukest kui ma aru sain, on tal oma advokaatki, pealinnast. Mõelda, nagu mõnel Kordelinil kohe. Ja äritsenud on ta kogu see aeg, mis ta vabaduses on olnud. Aga mitte piiritusega. Seda ütles ta mulle nii, et peab uskuma.»

«No küll on pahandust...» Salme polnud põrmugi leebunud ega kavatsenudki leebuda. Ta oskas andestada, aga kui oma last oli piinatud ja ühe väikese mehe ninakuse pärast edasi piinati, siis... Ta vedas suu kõvasti kipra.

«Et sa siis ei räägi,» meenutas Hänninen, käsi juba ukselingil.

«Häh, Inkerile räägin vähemalt, et Matti hinges oo. Saeveskivärgist ei räägi miskit, aga hundikasukast küll. Seda ei või sa keelata.»

«Jajah, seda ma arvasin, seda ma arvasin. Keela või käse, ükspuha. Olgu, olgu siis. Aga saeveskist mitte. Ja mitte telefoni teel, siis on see kohe tervel külal teada — või alevil, mis ta nüüd ongi.»

«No kus nüid seda!»

Salme läks Oskarist mööda, kindel ja otsustav. Mari kaagutas köögis ja vanainimenegi oli vist söötmata. Aga olgu, ei see nüüd tunni ajaga sure, kui ei surnud enne aastakümnetega.

«Vai juba nõnnaviisi! Et õkvalt toidulauast peab minema magadiskambri kabistama! Oo teilegi kuriloom sisse läind! Kiima täis nigu mõni armastajapaar!»

Salmel vajus suu lahti, siis lõi ta ainult käega. Kiiruga ei läbenud ta minna kübarat tooma, vaid tõmbas vana rätiku pähe.

«Ma lähen Inkeri manu! Pane sa leivakohetus üles. Paned küll, ei pruugi siin ühti suud.»

«Nüidsama te säält tulite!»

«Aga lähen jälle. Sina mulle juba nina peale ei kirjuta!»

Sedaviisi. Elu hakkas nüüd niisuguseks kemplemiseks minema, et Mari pidi maha istuma ja järele mõtlema. Või tema peale karjuti. Karjutagu pealegi, ega tema võlgu ei jää. Ja et midagi paremat pähe ei tulnud, tegi ta, nagu poleks mingit tainaseadmise käsku kuulnud. Ei toonud

jahu sooja, ei pööningult leivamõhet, mitte midagi. Pesi hädapärast nõud, jättis kastrulid likku ja ainult istus. Igav oli seegi, aga kättemaksuks kõlbas. Ja olgugi et vana küürats juhtus just sel õhtul kella helistama, ei teinud ta kuulmagi, ei kergitanud kandagi. Ta kuulis, kuidas kaupmees saali läks. Mingu aga, eks see rist ja vaev olnudki ta oma ema.

Aeg venis tavatult pikaks, kellaosutid vaevalt nihkusid. Süda himustas üht ja teist teha. Kas või tuld pliidi alla. Aga et ta oli otsustanud istuda, siis ta istub täpipealt selle hetkeni, millal proua suvatseb tulla. See oli ränk, puudekast oli nagu ahvatlus ise: tule ja tõsta kaant. Aga ei. Siis tuli kaupmees alandlikult vanainimesele morssi otsima. Mari põrnitses teda nii kurjalt, et ta ainult köhatas, ja ennäe, kui pidi, siis oskaski ise pudelil korgi pealt ära keerata, mahla klaasi kallata ja koguni vett juurde lisada. Oma lahingu Mari võitis, pidas vastu sellegi vägikaikavedamise, istus proua tulles ikka veel, tige nägu peas. Proua ei rääkinud midagi leivajuure panemisest ega vihjanud sõnagagi pesemata kastrulitele. Ja Mari andestas talle... «Sedapuhku veel,» porises ta, hakkas koldesse tulesüüdet seadma ja õhtust teed keetma.

10.

Kes oleks võinud otse väita, et Hännise tütarde vahel valitsesid halvad suhted? Neil polnud suhteid ollagi, nagu pole kahel võõral, kes on tähtsusetul kohviõhtul kohtunud, teineteist pealiskaudse pilguga hinnanud ja sedamaid unustanud. Nad olid samade vanemate poolt juhuslikult samasse perekonda paisatud, kuid täiesti erinevate geenidega varustatud, nagu oleks vaibakudumisel koelõnga vastavalt värvile ja kanga paksusele järjekindlalt eri korvidest võetud. Oleks vist võinud päevast ja ööst rääkida. Aga kumb oli kumb? Ja kas öö ei tavatsenud päevaks muutuda ja vastupidi? Kasutamisel, kulumisel, pesus, harja all koelõngad siiski luitusid. Vahel luitus inimese hingki. Või kalenes, kalgistus. Aga muutus igal juhul, vähemalt natuke, vähemalt pealtnäha, vähemalt mõneks ajaks.

Oli vaja tervet hulka sündmusi, koolitamist, alandust, valikuvõimaluste vaagimist, enne kui üks neist oli valmis teise olemasolu muul moel kui ühmamisi mäletama. Aga koos mäletamisega tulid ka mälestused, ja need, kui aega oli küllalt mööda läinud, ei olnudki üksnes tühised, rumalad või pahandavad. Igatahes ei tarvitsenud nii palju seletada nagu võhivõõrale ega end pidurdada.

«Mul pole selle arsti sisse usku! Lihtsalt ei olè. Mida see teab! Tuleb, viskab pilgu peale ja läheb oma teed.»

Inkeri häda jooksis lausa luksudes mööda traati. Ja Anja, korrapealt, olemasolevate sugulussidemete takutuustina loitvele lüües, õe murele poolde teesse vastu tõtates:

«Ma tulen otsekohe sinna.»

Nii et Anja pani trepist alla joostes mantlinööpe kinni, lendas, kihutas Inkeri juurde, hoomamata näkku vihisevaid tuisukübemeid, kuhjuvaid hangi, pimenevate, autodeta teede kõledat tühjust. Järelemõtlemist polnud

vajagi, tuli lihtsalt minna, temalgi äkiline mure hinges. Kui kerge ja lihtne ja hõlpus, kui see hetk kord käes oli. Võimalus kordki südamehäälele ja soovile järgneda, kui keegi sellest hoolis.

«Las ma soojendan esmalt käsi.»

Üleriided pilla-palla diivaniseljal, läks Anja ahju juurde ja hoidis käsi selle vastas. Ülakorruselt kostis poisi virisevat kaeblemist, ta oli tõesti haige. Inkeri käis käsi väänates trepist üles-alla, ta ei teadnud, kus olla: kas poisi juures, kus ta hirm aina kasvas ja midagi enam ette võtta ei osanud, või all halisemas. Teenija, samuti õudusest haaratud, nuttis köögis.

«Nagu aspiriin aitaks! Seda ma taipasin eilegi anda. Ja palavik muudkui tõuseb. Arst... Millal see midagi teadnud on? Jajah, seob jaaniöösiti haavu, kui ta vastuvõtutuba on nagu mõni välilaatsareti sidumispunkt! Haavalappija, ja kõik!»

Inkeri oli poisi Matti voodisse tõstnud, seal see vähkres ja viskles, sai kriipiva köhahoo, nii et teda tuli istukil hoida, ja läntsatas lõdvalt tagasi. Keha oli üleni tuline ja selles heitluses nii otsata pisike.

«Kas ta kurku vaatas?» küsis Anja. Poiss kartis valgust ja Anja tõstis laualambi põrandale.

«Vaatas. Ütles, et on ainult leetrid. Aga tal pole kusagil löövet.»

«Seda vist kohe ei tekigi,» ütles Anja. «Alles siis, kui tuleb järgmine palavikuhoog.»

«Järgmine! Olavi ei ela sedagi üle. Leetrid... Leetrid nüüd mõni haigus. Mul pole sellesse mehesse usku.»

«Ma olen leetreid näinud.» Anja püüdis rahulikult rääkida. «Seal lastekodus põdes korraga terve osakond. Kas ta mähiseid ei käskinud teha?»

Inkeri nuttis jälle, ja olles kordki tugevam, vedas, viis Anja ta toast minema. Tüdruk teisel pool seina kuuldus ärkavat.

«Ja kui veel see ka haigeks jääb...»

«Ei, tema ei jää. Ta on alla aasta. Need naljalt leetreid ei saa. Aga hea oli, et sa Olavi sealt ära tõid.»

Trepil kääris Anja juba käiseid. Ta käskis teenijal imiku juurde minna ja palus Inkerilt käterätte, suuri, ja siis võipaberit ning pikki villaseid salle.

«Istu. Istu ja puhka nüüd. Ma tulen üksigi toime.»

Astja põhi kõmises, kui ta sinna kraanist jääkülma vett

laskis. Kui ta käterätid sisse pani, muutus kõmin lodinaks. Inkeri pühkis kimonokäisega nägu.

«Kui ta nüüd sureb... Kõik need kuud... Ma olen püüdnud, püüdnud kõigest jõust ja siis lüüakse, lüüakse niimoodi. Mamma rääkis vanasti lastest, nendest, kes tal ära olid surnud. Ma ei mõistnud üldse seda muret. Ja kas mäletad, kuidas me pidime surnuaial käima. See oli nagu sundus, seista seal ja oodata, millal emast jälle liikujat on. Issand jumal, küll see oli nõme. Vahtisid puude latvu ja püüdsid mõelda — ükskõik mida, et aga oleksid suutnud seal olla. Ei, sa ei mäleta. Neid ohkamisi hingepõhjast ja... Aga tal oli vähemalt mees kodus. Mina...»

«Ei Olavi nüüd... Ära üles tule. Ta ehk natuke aega karjub, aga küll sa näed, ta rahuneb peagi. Ole päris rahulikult siin. Kas sul haaknõelu on?»

Sellest hoolimata, et Anja, villased riided, astja ja võipaberirull korraga käes, ukse kinni pani, kostis käterätikuist väänatava vee solin alla. Ja siis lõikas läbi maja poisi röögatus ja meeletu soigumine. Inkeri tihkus all, aga ei julgenud paigastki liikuda. Ja siis saabus vaikus, mis oli algul peaaegu veel halvem, kõige halvemat, lõppu ennustav. Aga kui Anja tüki aja pärast astjaga kööki tuli, magas Inkeri, pea lauaserval, võpatas siiski kohe ja ehmus, nagu ehmub inimene, kes ärkab tõelusse ja tõelusest veel õudsemakski kujutletud olukorda.

«Suigatas,» ütles Anja. «Magab päris rahulikult.»

«Magab?» Inkeri tõusis jalule. «Ma lähen sinna.»

Teenija tuli kööki ja hakkas kastrulis lutipudelit soojendama, seisis väsimusest vaevalt püsti. Ta oli flanellpesu peale Inkeri vana suvemantli tõmmanud. Noor, väga jämedate säärtega tüdruk, aga pealtnäha heasüdamlik.

«Ära praegu. Laseme tal magada. Küll ta märku annab, kui peab mähiseid vahetama. Teine kord see enam nii halb ei olegi. Tule ära, lähme saali. Ma teen diivani lagedaks, heida pikali.»

«Kas neid peab vahetama?»

Anja naeratas, läks saali, viskas diivanilt asju ära ja soputas patju. Tolmu lendas, koristamata oli ka.

«Kas sa ei mäleta? Mamma tegi ju meilegi mähiseid. Sa peaksid ju mäletama. See tundus kohutav, see külm vastu tulipalavat ihu. Aga kergendas ja rahustas otsekohe. Kuid Olavil on nii kõrge palavik, et need on sedamaid soojad. Siis ma vahetan neid. Aga sina puhka. Mitu ööd sa oled üleval olnud?»

«Kaks või kolm. Ja siis enne seda... Ma pole enam mitmel kuul tervet ööd magada saanud, sest tüdruk... Ja varemgi mitte, sest... Vaata mu pahkluid, need on täitsa paistes, jämedad kui sambad.»

«Tõsta nad üles. Vaat nii. Arstil oli õigus, need on leetrid.»

Teenija läks trepist üles, pudel käes, hoidis teist pihku põhja all, et veepiisku vaibale ei tilguks. Inkeri pilk saatis teda.

«See... Kraamida ei oska ta üldse. Aga vähemalt lastega on kannatlik.»

«See vist ongi tähtsam,» ütles Anja ja Inkeri noogutas, pea padjal. Ta oli palju muutunud sellest ajast, kui papa sünnipäeva peeti või kui ta oli ülesmukitult vahel koolimajas Anjale etteheiteid tegemas käinud. Siis, kui tema oli Sylvi sinna võtnud ja... Padja mustal põhjal olid ristpistes õmmeldud kannikesed ja lõosilmad. Nende violeti kõrval oli Inkeri nägu hall ja jämedakoeline.

Teenija tuli alla tagasi, vaatas uinunud perenaist ja läks kööki. Anja tõusis vaikselt toolilt, läks talle järele ja käskis tal magama minna.

«Ei maksa tähele panna, kui ma tulen varsti jälle vett võtma. Mine võta korralikult riidest lahti ja püüa ka puhata.»

Anja mässis kampsuni tihedamini ümber ja tõmbas saalis tooli ahju ligi. Kõrgel laes põles lamp, kuid ta ei läinud seda kustutama. Selle valgusel võis köögiski talitada, kui ust lahti hoida. Ja ülakorrusele viivat treppi nägi ka.

Inkeri magas sügavalt, oli nagu ohjad loovutanud. Kogu sihikindlus, tahtejõud minema pühitud, üksnes patja surutud põsk ja ripakil käsi. Juustest libises klamber aeglaselt põrandale, kukkus hääletult vaibale. Tundmatu inimene, võõras naine, ja abi vajades, läbini kurnatult sootuks lähedane.

Südaöö paiku ärkas Anja viginast ja läks tasakesi üles. Poisi silmad olid valla, kuid ta ei paistnud teda ära tundvat. Anja hakkas väikest keha mähistest välja koorima, kattis ta kinni, tõstis istuli, toetas kuklast ja õlgadest ning hoidis laual seisnud mahlaklaasi parema käega ta suu ees. Poiss jõi pikkade sõõmudega, lõpetas äkitselt ja mahl valgus mööda kaela alla. Anja laskis ta tagasi, pühkis kaela ja näo puhtaks, kattis uuesti kinni, läks vaikselt alla ja siis taas üles. Karjumine polnud sedapuhku nii hirmu-

äratav, see lakkas juba siis, kui Anja käkrunud võipabereid sirgeks silus ja neid poisile ümber mässis. Ta suisutas poissi kogu aeg ja see paistis kuulavat, kuigi ta vaevalt midagi taipas. Väike olevus — kus on su meeletud tuiskamised, kõik ulakad, pentsikud jutud? Peidus puha, kapi taga, riiuliserval, puuoksal. Anja sussutas, seda ta oskas. Seda, ja hoida, hoolitseda... ehkki oli hoopis muud tegema mõistetud. Aga kui ta oleks saanud seda teha — mis siis, kui abi poleks enam vajatud? Aga vist oleks alati mõni teine leidunud. Kas oleks? Või kas tema jaoks oligi kohta, kus poleks tarvitsenud nii kirglikult otsida, aina vaid otsida.

Ja mida?

Põrandal asuv lamp nõidus seinale kummalisi, võltse varje. Selle valgel poissi jälle kinni kattes mõtles Anja, et see küsimus pole enam tema jaoks. See oli teda niivõrd vaevanud, kiusanud, et tuli puhuti ikka veel tagasi nagu laine tuttavasse randa. Ja mis oli kogu see kurtmine olnud? Üksnes soovunelm, et inimene vabaneks ahelaist, oma saatusestki, maailma algusest saadik tema olemasoluga kokkukäivast ebaõiglusest, näljast, vaevast. Nüüd seda unelmat enam ei olnud, selle asemel oli teadus, õpetus — olgu küll, et ikka unelmast. Teadus oli olemas. Tänagi oli ta püüdnud uurida, mõista, et see õpetus oli lakanud olemast üheainsa andeka inimese lummus, et sellest oli saanud õpetus miljonitele ja kümnetele miljonitele üle maailma, ja need miljonid võitlesid. Ja tema uskus sellesse õpetusse niisamuti nagu Taimi, keda ta polnud mõnda aega enam näinud. Ja niisamuti nagu üks nende kanti kolinud mees, päevapiltnik, kes oli ilma pikemata tema juurde tulnud ja Taimilt terviseid toonud.

Anja vaatas poissi, see oli uuesti uinumas, põial otsis suud. Hakkas kostma tasast unekorinat, Anja lükkas astja kaugemale ja valmistus lahkuma, kuid jäi ust lahti hoidma, et õhk pisut vahetuks.

Ma olen ekslik ja küündimatu. Nii oli ta rääkinud tollele juba keskealisele rahuliku olemisega, meelekohtadelt taanduvate juustega mehele. Ma olen üht ja teist alustanud ja kõik on ikka katki jäänud. Ja mees oli teda vaadanud, kokkupandud sõrmeotsad suul. Igaüks on, oli ta öelnud, aga ometi mitte seda, mida Anjal tõesti teha tuleks, ega sedagi, mida ta ise teeb. Sest midagi pidi mees tegema, peale ateljees kulisside taustal kord ühe, kord teise kohaliku iluduse või peremehe pildistamise. Mingi pelk unelm

poleks andnud säärast kindlust, nagu mehest õhkus. Sellega pidi liituma mingi tegevus. Aga kui Anja oli küsinud: «Mida sa õieti teed?» oli mehe muie väljendanud ainult seda, et veel pole aeg saladustekapi ust avada. Õpi, arene, vaiki! Ja ta oli jälle ära läinud ning Anja oli taas üksi jäänud, aga mitte nii nõrgana kui enne.

Siis sulges Anja ukse ja läks alla, püüdes astmete nagisemist vältida. Kuid Inkeri ärkas siiski, tõusis kohe istuli, raputas pead ja ei olnud õde nähes põrmugi üllatunud. Nii kerget und nii natuke aega, ja ometi juba välja puhanud.

«Palavik langeb,» ütles Anja. «Maga veel.»

«Ah langeb? Ja ta magab?» Inkeri õlad lõtvusid, kõige hullem pinge oli möödas. «Keedame midagi. Siin on külm. Toad jahtuvad. Et ta viimaks ometi magab!»

«Ja nüüd ehk hommikuni. Sinagi võiksid päriselt voodisse minna. Ma võin siin all magada, kui tahad.»

«Ei, keedame teed. Mul on nii kerge olla, et ma ei saa nagunii und.» Ja ta läks kööki, hõlmad kortsunud, teiselt tuhvlilt tutt ära, juuksed sassis. Kostis priimusepumpamist, siis vuhvatus, kui leek käredalt lahvatas. Anja istus diivanil. Ees oli plekiline laud, peitsitud puult paistsid heledate spiraalidena klaasijäljed, millest lahti ei saa. Anja võttis põrandale libisenud lina ja kattis kõik kinni. Ei, ei tähendanud palju, et ta vahel ema või õde aitas nagu nüüd, maailma ebaõiglus nõudis suuremaid tegusid. Ja ei võinud nõuda, et kõik oma hädadega kimpus olijad suudaksid laiahaardeliselt ja lennukalt mõelda. Aga just temasugune mitmeti eksinud, valesti talitanud, väljaheidetud, hüljatud, üksildane, siiski elus ja õppimisvõimeline... Tal ei olnud kõrvalehoidmiseks vähimatki ette tuua, just temasugune pidi midagi tegema. Aga mida? Ta oli nagu haige, temagi, pidevas palavikus, rakud veres omavahel lahingut löömas. Ta peaks viimast kui üht hetke mõtlemiseks kasutama, kuni ta haigus kord üle läheb ja ta tõepoolest teab. Või ta jääb surmatunnini rumalaks ja invaliidiks. Tarkuseni jõudmine oleks paranemine, teadmatusse mõistetuna jääks üle ainult oma tühine elu kuidagi lõpule viia. Või kuidas oligi öelnud Taimi ja omal kombel korranud see mees?

Inkeri tuli kandikuga, istus tema kõrvale; diivan õõtsatas, vajus. Ta valas tassidesse, pakkus, jõi ise nagu üle pika aja.

«Ja Mattist mitte kippu, mitte sõnagi.» Inkeri vaatas

seina, sõrmed ümber kuuma tassi, mõtiskles. «Ma olen hakanud tüdrukut Liisaks, lihtsalt Liisaks kutsuma. Varsti tuleb ta ära ristida. Kui Mattit, seda kaabakat ootama jääda... Aga et kõigepealt Olavi... Kas sina ei tunne vahel igatsust Lauri järele? Või noh, Vieno järele? Teda sa ju, sellest päevast peale seal Gröönroosi õues... Kuigi läksid Laurile. Jessas, on aga sellest kõigest aega...»

Anja langetas pea. Mitte keegi polnud seda iial küsinud.

«No ei. Mis sest igatsemisest kasu on?»

«Aga mina igatsen Matti järele. Ütlen ausalt. Mis sest, et olen kuri, sõiman mõttes selleks ja teiseks. Aga kui ta tuleks, ei ütleks ma paha sõna, ehkki ta on nii kaua oodata lasknud. Kuidas saab mitte igatseda, olgugi et sest kasu ei ole?»

Et aeg oli juba hiline ja kuum tee Anjalegi väsimuse tõi ning tuba tõepoolest külm hakkas tunduma, tuli tal möönda, et elu, mida ta elas, oli teda tõepoolest kannatama pannud. Siis, kui ta oli kõigiga jonni ajanud, polnud ta kujutledagi osanud, et ihuüksi elades alles jõudu vaja lähebki. Kas või selleks, et alati üksipäini tõusta, lihtsalt elu seeshoidmiseks süüa teha ja nii edasi. Halvimad olid pühad, sündmusteta päevad ridastikku. Kui just isa ja ema juurde ei lipanud. Sinna ei võinud ju ka alati minna, siis oleks võinud sama hästi päriselt seal elada. Aga see ei tulnud kõne allagi, nad olid nii vanad inimesed, ajud päris umbes.

«Issand hoidku, jah,» ohkas Inkeri. «Mul on emastki nii villand. Muidugi ta aitab, on selleks alati valmis. Ma peaksin tänulik olema. Aga mul on lihtsalt kõrini. Neid pisiasju — ja nii võimatult tähtsaid! Ja kõik ta jutud... Ta mõtleb hästi, selge see, aga kogu see mõistmine ja headele külgedele osutamine, niisugune heietamine, et seda kuulates võid hulluks minna. See on nii lootusetult ajast ja arust, et temaga ei saa millestki rääkida. Ma peaksin selle vaeva eest õieti tänulik olema, mis mul lastega on. Ma loomulikult olengi, päevad on vähemalt täidetud. On tõesti. Aga muud on ju ka. Töökoda ja Heikkinen. Esialgu olen veel läbi häda toime tulnud, niikaua kui veoautol sõite on. Aga kui ühiskauplusele oma auto muretsetakse, nagu nad räägivad... Mis siis saab? Kui Liisa sündis... Seal pingutades oli mul ainult üks mõte peas. Et nüüd tuleb Matti küll koju, ei saa tulemata jääda. See mõte oli nii tugev, ma uskusin sellesse kaljukindlalt. Ja

laps oligi paari tunniga käes, see käis nagu käkitegu, nii et ei saanud arugi. Aga kas Matti tuli? Või veel. Ja ometi, kui tal pea kord juba matemaatikat võtab, siis pidi ta ju teadma, et just nende päevade sees... Aga ei. Ja ta ei tule enam ilmaski. Ei tule. Ja nüüd algavad kõik lastehaigused!»

«Aga nad on nii tugevad lapsed.»

Kuid Inkeri pilk käis mööda tuba, esemelt esemele nagu loendades.

«Teine aasta juba jookseb. Ja mul oli nina seitsme kuu pärastki vingus. Vaata kogu seda kraami. Kõik see mul on. Aga mis ma selle koluga peale hakkan? Ilma Mattita mitte kõige vähematki.»

«Jäta nüüd. Mis sa sellega ikka tegema pead. Ja Matti võib ju tulla.»

«Jah, tuleb ja sõidab uue autoga läbi alevi, aga sellele teele ei eksi, mitte kogematagi. Ja vana auto — noh, see on jälle pukkidel, aga sedapuhku vähemalt oma garaažis. Heikkise juures, tema pool kodus on Matti käinud. Aga siia ei tule. Ei jäta isegi aadressi. Varem, kui mõtlesid papale ja mammale ja nende elamisele, hakkas hale. Vananevad seal, nagelevad omavahel, kaks nii erinevat inimest, kui olla saab. Ja just siis, kui võis arvata, et läheb veidi hõlpsamaks, see vanaema koormaks otsa. Ja taevane aeg, see hullumeelne Sofi ka veel... Mõtle ta peale veel ilusti, et ikkagi tädi ju. Ei ja ei. Ja ema jääb aina vanemaks. Ronib kangete kontidega siia üles, püüab teha, nagu poleks midagi viga, katsub uute hammastega naeratada. Aga põsed on lotakil, hing kinni, käed, viimane kui sõrmeliiges... Sellest saabki kõrini. Aga ometi, mammat pole iial päriselt maha jäetud. Ta ei tea, mis see on. Üks väike lugu papal ju oli... Aga päris tõsiselt maha jäetud, kõrvale heidetud... Ta on õigupoolest otse piiblielu elanud. Meid mõlemat on... Kuigi sina — sina vist jätsid Lauri.»

Ehkki Inkeri pidi olema rampväsinud, rääkis ta erutatult, ohkides, kätega vehkides. Anja istus vagusi, kuulas tuisku väljas ja karmid kurrud ta laubal süvenesid.

«Mind hülgas Vieno. Nii et küll ma tean. Tean viimase pulgani. Ja siis keeras Sylvi mulle selja. Seda ei osanud ma üldse oodata. Lihtsalt ei tule enam. Ja mina ei või Julini poole tema juurde minna. Kord läksin talle vastu, kui ta koolist tuli. Võtsin tal käsivarrest kinni, püüdsin kõnelda...»

«Noh, ja siis?»

«Ei teinud tundmagi, vaat nii. Põrnitses ainult ja läks, rebis käe lahti. Ju ta võtab seda nii, et... Need inimesed seal Julinil on võinud ju teab mida rääkida. See'p see on, et niisugune laps kasvab iga päevaga. Ole või nädal lahus, ja enam ei tunne.»

«Ega heategevusest head nahka ei tule.»

«Seda ei tohi pooleli jätta! Mina jätsin alati. Aga kui veel võimaluse saan, siis tean sedagi. Mitte pooleli jätta. Ma oleksin pidanud Sylvi iga hinna eest enda poole vedama, kui viimati see lahkuminek tuli. Aga mina ei taibanud ja Sylvi oli Julini pool nagu kodus. Vist ongi niimoodi parem, tema seisukohast.»

Inkeri vaatas nüüd õde, nii nagu oli suure õena harjunud vaatama, nii nagu poleks tal endal enam muret ollagi. Või võttis ta seda nagu kohustust ja voli, sest istus ise igatahes varanduse keskel, kuna teisel polnud midagi.

«Vasta või mitte... Kui loed lehti, niipalju kui siin mahti... Aeg-ajalt ikka kirjutatakse, et jälle on nii- ja niisugune kommunistlik ässitaja vangi võetud. Mida see tähendab? Kommuniste pole ju mujal kui Venemaal? Või on? Sina vist tead, juba Vieno tõttu... Aga siia peaks ju Vienost ja tollest parteist küll olema, kus ta nüüd istub ja karjääri teeb nagu mõni temast paremgi.»

Anjal hakkas kuum. Ta häbenes ootamatut lapsepõlvepositsiooni. Inkeri oli alati olnud tugevam, see, kelle tahe maksvusele pääses. Ta peaaegu vihastas enda peale, et polnud sedavõrdki kasvanud.

«Küllap neid on. Võid päris kindel olla.» Ja ta korrutas samu sõnu, kuni Inkeri tüdinult rehkis. «Neid on ja tuleb kogu aeg juurde.»

«No olgu, olgu, mis neist, mul pole neist sooja ega külma. Aga räägitakse, et Lauri on päris ära. Mõtle, läheb niisama heast-paremast minema.»

«Seda nad räägivad jah.» Anjalgi oli hea meel, et Inkeri kähku poliitika jättis. «Ja papa ütleb, et Julin on järsku vanaks jäänud, terve ta vasak pool on värisema hakanud. Ja koosolekutel teeb ta suud endisest rohkem lahti või ajab vähemalt kogu aeg sõrgu vastu, nii et temaga on vahel päris tüli.»

«Niisiis on sealgi majas riidu olnud.» Inkeri haigutas lõdvalt ja vabanenult. «Aga kui Matti tuleks, ma ei ütleks küll halba sõna... Midagi ma olen õppinud. Ainult et see õppimine on vist maha visatud.»

«Võiksid magama minna, kohe päriselt. Ma heidan diivanile pikali ja võin veel kord mähiseid vahetada. Ega mul homme midagi ees ei ole, alles õhtul tuleb üks teise klassi laps.»

«Olgu siis. Kohe tänaks sind selle eest.»

«Ole nüüd.»

Inkeri seisis ja hakkas vööd lahti võtma. Tuisk oli akna peaaegu umbe müürinud, valge lumi valgete kardinatega vastakuti. Teed on hommikuks päris kinni. Bensiinipumba juurde pääsemiseks peab labida appi võtma. Aga vaevalt et ostjaidki on. Anja tõusis ka, ja kui Inkeri oli juba trepil, läks talle järele.

«Kas ma tohin tüdrukut, Liisat vaadata?»

«Iseenesest mõista. Miks sa kõike küsid? Mine lihtsalt tuppa. Kui ta ärkabki, siis mitte sellepärast.»

Poiss magas nüüd raskelt ja Inkeri viskas kulunud kimono toolile, kummardus põrandal põlevat lampi kustutama ja läks käsikaudu, kolistamast ja kobistamast hoidudes voodisse. Ta ohkas pikalt ja jäi lamama, silmad tuhmilt helendava lae poole lahti. Kestis kaua, enne kui kostsid lastetoast alla saali minevad Anja sammud.

II.

Matti Reima vaatas sigarikarpi, mida advokaat talle üle laua pealekäivalt pakkus. Seal oli kolme-nelja eri sorti, kõik pealtnäha hinnalised. Ta nagu kaalus, laskis advokaadil kätt ülal hoida. Hoidku aga, väsitagu mehemoodi rannet, ega ta sellegi eest tasu võtmata jäta. Siis sirutas ta käe, aga mitte võtma, vaid lahtise kämblaga tagasi tõrjuma. Aeglaselt, venitamisi valis ta sõrmeotstega vestitaskust oma, keeras paberi lahti, eemaldas punakuldse vöö, murdis otsa ära ja pistis sigari suhu. Mees tõmbas karbi tagasi, pani kaane kinni ja viis karbi diivanilauale. Kuni tikk põles, takseeris Matti teda, tema selga: «Enam sa kohtumist lihtsalt laua tagant püstitõusmisega ei lõpeta. Nüüd oskad juba olla.»

Advokaadi näol oli kerge puna, kui ta viisakal ilmel tagasi pöördtooli istus. Vurrudes oli halli, kuigi ta muidu veel noor välja nägi. Varakevadine päike püüdis kesklinnamaja määrdunud, jutilistest aknaruutudest sisse plüüsvaibale, vasest sepistatud laevalgustile, pabereist peaaegu lagedale lauale pääseda. Seinalt vaatas kadunud bürooasutaja, lihunikku meenutava näoga mees, kellele kullatud raam tõepoolest marjaks ära kulus.

«Jah, teil oli õigus. Seal on isegi sõja ajal saetud metsamaterjale veel müümata. Imelik. Kui mitte varem, siis mulluse kõrgkonjunktuuri ajal oleks võinud seda kuhu tahes toimetada. Ja mis tahes hinnaga. Oleks ainult toimetaja olnud.»

«Mul on enamasti õigus.»

Matti isegi ei naeratanud. Kuid siis tuli sisse keskealine naisterahvas ja tõi allakirjutamiseks paar dokumenti. Kui ta uuesti lävel oli, köhatas Matti ja advokaat kõnetas naist nimepidi.

«Meid ei tohi nüüd segada, vähemalt tund aega mitte.»

Kui uks oli jälle kinni vajunud, pahvis Matti suitsu ja jäi ootama. Ta heitis jala üle põlve, naaldus tahapoole, otsis toolileenil pea jaoks mõeldud polstripatja. Tal ei tarvitsenud nüüd suud kulutada. Ta oli endale eesmärgi seadnud ja selle saavutamiseks ta võitleb. Ükskord hulk aega tagasi oli ta ka võidelnud. Naeruväärt, ta oli koguni majadest koeri kokku ostnud. Aga tookord oli teda solvanud kõigest üks mees ja võidelnud oli ta ühe naise pärast. Nüüd oli teda solvanud terve ühiskond, vähemalt teatud küla, ja seepärast oli see võitlus varasemaga ainult tunnetetulva poolest võrreldav. Mahult mitte. Sest kellel oleks pähe tulnud maakera linnumunaga võrrelda, olgugi nad mõlemad ümmargused.

«Niisiis, vastavalt kokkuleppele kuulasin ma omalt poolt järele. Mitte midagi, kuidas ma peaksin ütlema, meeltülendavat seal pole. Saeveski suurus ja senine mõningane edu on ilmselt endise juhataja teene. Selle, kes mässu ajal traagilistel asjaoludel surma sai. Juhtus niisuguseid asju. Aga omanik Alenius ei mõistnud tookord sobivat meest kohale panna, tähendab seesugust, kellel oleksid metsamaterjali alal niisama kauased kogemused olnud nagu eelmisel. Ta on küll mitu ülemat ametisse määranud. Parvetusülema, saekaatriülema, lauahooviülema, esimese masinisti ja nii edasi. Iseendast tarvilikud isikud, aga ka tarbetud, sest tõeline juht puudub. Omanik ise — mnjaa . . . Tehtud uuendused pärinevad eelmise juhataja ajast. Tähendab viiekümne kuueteistliinise lambi võimsusega elektrijõujaam — või kuidas see oli? Ja saeveskisse hangitud servamismasinad. Samuti on sinna paigaldatud neli uut raami, kolm kantimismasinat — oletan, et teate, millest jutt. Ma pean kahjuks oma võhiklikkust tunnistama. Jah, ja mõned katuselipisaed.»

«Jätkake. Ma tean.»

«Nüüd üsna hiljuti on jälle juhatajagi palgatud. On hakatud uut lauahoovi planeerima, aga see on ka peaaegu kõik. Paistab, et viimase aja rahutused on kuidagi ettevõtlikkust halvanud. Mida nendega just saavutada tahetaksegi. Huvitava detailina võib mainida, et kadunud juhataja pruukinud, nagu räägitakse, vajaduse korral koguni kehalist karistamist. Noh, vaevalt selles midagi huvipakkuvat on, võis ehk niisuguse käitumisega, nahutamisega endale omal ajal kättemaksu kaela tõm-

mata. Omanik oli kogu mässu aja Rootsis, sinna neid putkas nagu jäneseid.»

«Meeleolu. Missugune meeleolu seal valitseb? Eeskätt käemeeste hulgas?»

«Murelik, arusaadavail põhjusil. Oma kümme tuhat palki ootab kaldale tõmmatult järge. Ja nüüd on juba kevad. Kui palgid kogu suveks kuivale jäävad, langeb nende väärtus. Elektrijaam ei tööta korralikult, tegemist on tõenäoliselt sabotaažiga. Käemeeste arvates tuleks nüüd aastaid kasutamata seisnud vesiveski tööle rakendada, aga... Uuteks ümberkorraldusteks ei paista jõudu jätkuvat. Tundub, et seal on end lihtsalt Jumala hoolde antud. Et ehk toob homne päev taeva abiga pääsemise.»

Advokaadi häälepõrin lakkas, ta puhkes naerma ja Matti noogutas. Midagi sisuliselt uut polnud ta veel kuulnud ja vaevalt kuulebki, aga sellegi eest, et asjaolud kinnitust leidsid, tasus maksta.

«Mingi riid käib ka teatava maa-ala rendilepingu seaduslikkuse ümber. Selle maatüki peaks nüüd kohe ära ostma, et maavaldajail ei oleks enam õigust jagamata vetega või vee alt vabanevate maadega midagi ette võtta, ilma et saeveskil sõnagi sekka oleks öelda. Osaliseltki rendimaal tegutsev ettevõte on keerulises olukorras, kui maaomanike vahel lahkarvamusi tekib. Nagu nüüd kogu aeg oht on, sest mõned neist on käemeesteks ja valmis kohe pabereid välja võtma, kui... Teiselt poolt kardavad talunikud, et saeveski võimaliku pankrotiga lõpeb ümbruskonnas üldse saagimine ja lisaks muudele pea kohal rippuvatele pahandustele langeb siis maa hind. Lubjavabrik vajab palju metsamaterjali, aga tal on oma saeveski ja oma mets. See on omaette riik riigis, see ei vaja metsaomanikelt mitte midagi. Ja eks te tea talupoegi. Oskavad hädavaevalt nime kirjutada, aga on ettevaatlikud, kalkuleerivad. See tähendab tõelised talupojad, need, kellel midagi on.»

Matti ohkas, nagu polekski tal asja vastu suuremat huvi.

«Pankrotiavaldust pole siiski esitatud?»

«Ei, ei. Aga ainult see veel puudubki. Omanik ei oska enam millestki kinni hakata, elab vist alles eelmises sajandis. Ja nüüd siis see iseenesest tühine vägivald, mida oleks kerge murda, kui...»

Matti oli vait. Kommunistide kavatsused olid nende enda asi, kurat neist aru sai ja tühja kah. Aga vähemalt

sedapuhku teenisid need eelkõige kellegi teise, tema huve, nagu paistis. Ta laskis jala maha, viibutas teise omakorda kiikuma. Mida kõike ta oli selle mõne kuu jooksul vaadanud... Oli sõitnud veidi ringigi, kohanud endisi proovireisijaist tuttavaid. Vanemad mehed oma alatiste kohvritega, suud habemega lugusid täis. Ei, seda mitte, ei enam, mitte mingi hinna eest. Ja siis oli ta nagu naljaviluks natuke taludega äritsenud, maaklerina tegutsenud, sest oli jälle kord õigel ajal jaole sattunud. Ta oleks võinud kas või vanduda, et vähemalt paar ostjat olid pesuehtsad piiritusevedajad, need ei hoolinud põldudest ega hoonetest, himustasid ainult metsa. Siis oli Matti hakanud lehtigi uue sihiga lugema, jälginud koguni rahvusvahelist metsakaubandust. Algul lustiks, siis juba selleks, et asjast tõega sotti saada, vahel tagasi kohkudes ja loobudes, taibates, kui konjunktuurihell see ala on. Tootmisprotsess oli pikk ja toodanguhulka ei saanud hetkeliste kõikumiste järgi suurendada ega vähendada.

Ta kuulas, kuidas advokaat oma sissetuleku nimel edasi jahvatas. Oleks aidanud pisut vähemastki innust, aga Mattil oli ka advokaadi pärast hea meel. Kui niimoodi püüti, siis jõuti ehk ilmas edasi.

Ta ise oli viimaseil nädalail mitmesuguseid uksi avanud, enamasti raskeid, kaunistuste ja sepistustega uksi. Ta oli marssinud saeveskiomanike ühingussegi, kui oli mõistnud, et sel kõikuval alal vajati vähemalt ettearvestamisvõimet. Ja: Soome oli nõudmise ja pakkumise kõikumisest hoolimata esimest korda miljonistandardilise* ekspordimahu saavutanud. Ainult see Pulkkise seadus, et saeveskiomanik ei võinud, ei saanudki enam tühjaks jäävaid talusid osta, olgugi need tihti võileivahinna eest saadaval. Ei, sest taheti kaitsta põlde, mis niisuguste tehingute puhul alati sööti jäid ja käest ära lasti, nagu kahtlemata hoonedki. Ah soo, või niisugune seadus. Ja Matti oli ju säherduse otsuse teinud, et nüüdsest peale on seadusetäht talle püha. Aga neid talusid võis ju nii palju valmis osta kui sai või julges. Või oleks siiski parem osta puhast metsa, kui õnnestuks saada? Tühja neist lepavõserikus põldudest vaadatagi. Aga teisest küljest — otsustav on hind. Kuid ta vaatab, mis siin veel teha annab. Esimese ohuna ähvardas väliskaubandust, nii

* Standard — varem laialt kasutusel olnud puidumõõtühik. 1 Peterburi standard = 165 kuupjalga (4,672 m³). — *Tõlk.*

uskumatu kui see ka ei ole, uue Venemaa metsamaterjalipakkumine. See oli juba kolmesaja tuhande standardini jõudnud, aga Soome oli ikka veel kõigist, Rootsi kaasa arvatud, tublisti ees. Pakkumise suurendamine oli hakanud hindu mõjutama. Oli jõutud koostööni Rootsi saetööstusliiduga, lepitud kokku minimaalhindades ja toodangu piiramises. Aga mida see tähendas, see toodangu piiramine, kas see polnud halb? Otseselt mitte. Hindu suudeti hoida üheteistkümne, kaheteistkümne naela vahel ja nüüd hakkasid need jälle tasapisi tõusma. Probleemiks olid mõned Ida-Euroopa maad, või õigemini andmed nende puidutööstuskavadest. Ahaa. Aga kuidas faktides selgusele jõuda, kui need olid erialaväljaanneteski üpris ebamäärased? Noh, välisministeeriumil oli palutud saatkondade ja konsulaatide kaudu õigeid andmeid hankida. Aga kas see polnud juba spionaaž? Kätelaiutus — kuidas nii? Tegevdirektor Wrede reisis ju täiesti avalikult maalt maale. Ja Matti Reima õppis samuti käsi laiutama: polnud tema asi kritiseerida vahendeid, vähemalt mitte riiklikul tasandil, vaid tulemusi, ikka tulemusi. Ja mis spionaaži puutub, siis, kui seda sõna siin üldse kasutada saab, oli see seotud ainult stuutu äriga, mitte sõjaliste objektidega, padrunitehaste ja muuga nagu Soomes.

Ja Matti Reima laiutas nüüd advokaadibürooski käsi:

«Olukord on siis järgmine: võtku või jätku!»

«Teiste sõnadega siis . . .» Vaene mees oli juba päris kähisev, kallas lauanurgal kandikul seisvast karahvinist vett klaasi ja jõi.

«Mina enam kauplema ei hakka! Kaks nädalat aega. Käemehed tuleb kinni maksta. Ja renditud maa ära osta. Muust kõnelematagi. Noh, omaniku elamu on ometi saeveski maa peal? Nii et võtku või jätku. Ajage talunikega asjad joonde, las avaldavad omalt poolt survet, kommunistid töötagu teiselt poolt. Ja nad töötavad, kiusavad ja ärritavad, jumalale tänu, muud ma ei ütle.»

«Nii et teeme volituse ära?»

«Las käia! Nüüd kähku, kui juba nii kaua on jorutatud. Peab need palgid sealt kuivamast ära saama!»

«Nii et ise te viimastest läbirääkimistest osa ei võta, annate mulle volituse?»

«Kas tingimused pole siis selged? Ei, mina lähen sinna alles siis, kui kõik on valmis, maja ka tühi. Ja kui

ma ütlen tühi, siis tähendab see seda, et see on tõepoolest tühi. Helistate mulle hiljemalt kahe nädala pärast. Ostulepingule tulen alla kirjutama ja hoolitsen loomulikult maksmise eest, oijah . . .»

Volitusele nime alla visanud, läks Matti Reima silmapilk minema. Välisuksel, kitsas lõhangutaolises Aleksandri tänavas hakkas tal hetkeks pea ringi käima. Ta pidi kinnisilmi vastu kiviseina toetuma. Tundes end kuidagimoodi jalul püsivat, seadis ta sammud panga poole. Ta viitis veidi aega, vaatas koloniaalkaupluse akent, nägemata õieti, mis seal oli. Viigimarjakastid, rosinapakendid, suur kott, serv tihkelt, korralikult poolest saadik tagasi keeratud, sees maherohetavad kohvioad, plekkkühvli saba keskel püsti. Päike küttis selga ja tal hakkas palav, kuna ta käis ikka veel kasukaga. Säherdune riietusse puutuv asi polnud meeldegi tulnud, sest viimastel kuudel oli talle ainult üks asi olemas olnud. Võita, lüüa kaotus pihuks ja põrmuks, teha kaotusest südames palju suurem kui see erapooletult võttes, rahulikult mõeldes oligi, sest sellest oli vaja nii palju jõudu ammutada kui vähegi võimalik.

Tõmmanud pangaukse lahti, oli ta sootuks teist nägu kui äsja advokaadi kontoris. Rahulik ja terane, kindel, aga mitte üleolev.

Väsimus oli tema ainus saatja, kui ta tüki aja pärast sinna odavasse võõrastemajja tagasi pöördus, kuhu ta hilissuvel elama oli asunud. Ta oleks pidanud rõõmust kekslema, vähemalt teadupärast oli kõik korras. Aga päike kiirgas liiga eredalt, rahvast oli tänaval ülearu palju, ta kõndis, pilk maas. Kuid kestnud raevukas, pinev ponnistus pani õlad võbisema, ehkki pinge oleks pidanud hakkama järele andma. Ta vaatas ainult, kuhu astuda, et mitte lumest vabanenud rentslikivide otsa komistada. Tal oleks pidanud kõhtki tühi olema, aga ei olnud. Ta tahtis ainult üksi olla, patja põse alla suruda, magada. Järel polnud midagi peale ootamise. Ja seda aega kasutab ta, niipea kui suudab, selleks ainsaks, mis oli ees, ja kauaks: nullide joonistamiseks kõige hardamas lootuses, et nende ees alati mõni tõeline number, numbreid seisaks. Sest nii ränk kui see võitlus oligi olnud, selle haripunkt seisis alles ees. Punkt ka geograafilises mõttes, mitte ainult sümboolselt. Ja see peab veel nägema!

Aga aega ei saanud tagant sundida. Matti Reimal tuli oodata. Paar metsaostu ta jõudeajast tegi ja lõpetas,

katkestas vahekorra, mis tal oli olnud ühe üsna kenakese ettekandjaga. Pisut riidu — noh, ta andis talle lahkumiskingi, kaelakee. Võib-olla kullast, võib-olla mitte. Aga kaks nädalat pidi täielikult, täpp-täpilt ära kuluma, enne kui võõrastemaja perenaine piki koridori tuli, nii nagu ta tuli, oli iga päev tulnud ja mööda läinud. Aga nüüd ta peatus, koputas uksele ja Matti hüppas kohe voodilt, kust ta — nagu talle endale tundus — polnud kogu see aeg peaaegu tõusnudki. Eeskojas, praetud räimede lõhnas, seebileitses kuulas ta advokaadi häält ja hoidis end vaos, et vastata lühidalt ja külmalt, nagu ta oli kavatsenud.

«Hästi. Ma olen homme täpselt kell üksteist büroos.»

Aga sel hetkel, kui ta oli kõnet lõpetamas, meenus talle midagi, või siis torkas see mõte talle pähe just siis, alles nüüd, kui aeg oli käes.

«Tahan oma ostu kohta teadet lehte. Jah, ajalehte, kohalikku ajalehte. Teete selle valmis, heldene aeg, mis seal siis keerulist on! Tähelepanuväärne ost meie kandis. Tuntud ärimees ja nii edasi. Noh, olgu. Teen ise ära. Olgu, ongi palju parem. Teen ise. Aga kas on kurjast paluda, et pistate selle büroo ümbrikku ja toimetate posti? Väga hea. Ja ma usun, et teie arvegi on homseks valmis . . .»

Ta pani toru konksu otsa ja pööras ringi. Nüüd oli tunda ka sibulavingu ja teenija tuli ühest kraamitavast toast, mille uks oli koridori poole lahti, hunnik võidunud linu ja käterätte süles. Matti Reima hakkas seda kohta äkki sügavalt jälestama, aga otsustas seniks sinna jääda, kuni saeveskiomanik, homsest alates endine saeveskiomanik, on oma kompsudega lahkunud ja tema kui uus omanik võib künkapealsesse majja minna ja tühje tube vaadata. Ja see sünnib varsti, sest homme ta hakkab korraldusi andma.

Uudist kokku seades, rangelt asjalik olla püüdes, kui raske see ka ei olnud, meenus talle järsku Heikkinen. Mälusopist õngitses ta välja töökoja numbri ja läks kõnet tellima, keelitas ja meelitas keskjaamapreilit, nagu kiirendaks see kõne saamist. Aja surnukslöömiseks läks ta higist, närvilist, lakkamatult õõtsuvat perenaist naerutama, proovis, kas jutt veel üldse jookseb. Jooksis ka kuidagimoodi, aga ei pakkunud talle endale põrmugi huvi. Naise jäikadest püsilokkidest oli korraks kammiga läbi käidud, ta nägi üldse ülearu vaevatud välja. Ja siis

tuligi kõne. Kui teises otsas oleks juhtunud olema Inkeri, poleks ta sõnagi lausunud, aga õnneks hallootas vastu Heikkise rahulik hääl. Matti käsutas ta homme õhtuks linna. Jajah, võtku auto pukkidelt maha, seadku korda, nuputagu proua jaoks mingi ettekääne. Või veel, ta ju tunneb Helsingit. Tühi asi. Turu teed mööda ja passaaži juurest paremale. Homme õhtuks.

Siis läks ta oma tuppa tagasi ja kirjutas teate valmis. Seal see oli, niisugune oli lugu. Pärast seda, et mitte ülearu kujutlema, vahest koguni unistama hakata, mõtles ta kuivale tõmmatud palkidele ja Heikkisele, mis tööd ta sellele saeveskis leiaks. Sest autotöökoja ja Terijoe-villa müüb ta esimesel võimalusel maha, kui leiab sobiva ostja. Aga Heikkisest ta ei võinud loobuda. Heikkinen oli ustav, see tasus ennast hiilgavalt ära. Ta oli ka mitmel alal asjatundja, ja kui ta midagi ei osanud, suutis ta selle endale selgeks teha.

Aga kuidas anda hundipass saeveski viletsatele töödejuhatajatele ja meistritele, kuidas ja kust järsku uued ja kõlblikud asemele saada? Hakkas kuhjuma muresid, aga need olid vähemalt vastsed mured. Ja kui ta sõnumi veel kord üle luges, käis tal nagu puhang peast läbi. Niikaugele oli ta jõudnud, ja mitte miski maailmas ei saa teda enam lõksu.

Nii naiselikult alp žest kui sõnumi kokkuseadmine ja lehtetoimetamine oligi, mõjus see täpselt nii, nagu Matti Reima oli lootnud. See oli fanfaar, sõnumikuulutaja sarvehääl, ja sel oli kõlajõudu. Haisegu küla ümbrus pealegi penikoormate viisi tselluloosist, veetagu lubjavabrikust pealegi tsemendikotte ühtejärge raudteejaama, sinna ei saa taevaisagi miskit parata. Aga Matti Reima kaapas käpaga kõrvalt, tõusis nagu surnuist, ostis juba hukule määratud ettevõtte, sest see oli liiga ränk koorem ühele mehele, kelle aru oli ammu töntsiks jäänud. Mida Matti Reima ka välja mõtles, ikka viis ta midagi lausa nina alt minema. Koguni streikijad, puha kommunistid, jahmusid. Nad olid Aleniusele kadu taotlenud ja selle nad said. Aga ühiskond ei varisenudki kokku, imepärane töörahva riik ei koitnud. Ja missuguseks, kui tugevaks vastaseks võis osutuda endine piiritusekuningas? Vahest oli Aleniuse aeg magus uni selle kõrval, mis ees ootas?

Ja kui keegi püüdis Hännise poodi või koju või koguni

Inkeri Reimale helistada, oli telefon ikka kinni, *reserverad*, nagu öeldi. Aga helistamiseks polnud vajadustki. Keskjaamapreili rääkis küll tuttavatele, millest nendes kõnedes juttu oli, millal proua Reima oli nutnud, millal naernud, millal ainult luksunud. Keegi peast põrunu katsus isegi kohtunikku kätte saada, aga loomulikult asjata, olevat ära sõitnud. Ja kellel olekski siin kohtuniku poole pöördumiseks asjalikku põhjust olnud? Kui Reimal oli raha, siis polnud siin midagi poriseda, ja mingi kirumine seda igatahes ära ei võtnud. Mees oli kandnud oma karistuse, aga talitanud nagu tark mees kunagi, pannud raha kindlalt tallele ja toonud siis lagedale.

Aga siiski. Võõrastemajas istuti neil kevadõhtuil hilisööni, segati üha kangemaid grokke ja püstitati üha uusi oletusi, mis tegelikkuses juba seaduslikku kinnitust olid leidnud. Aga pagana pihta, sel mehel pidid siis ka suured võlad olema! See ajas päris hirmu nahka. Aga et ta laenu oli saanud! Just nimelt. Armas proua! Veel üks ring, tass mehe peale!

«Nii et seda see kõik siis tähendaski?» Hänninen istus oma toolis ega teadnud, kas kergendusest või murest ohata. «Nii et see see uus imetegu ongi? Noh, kui tuleb, eks siis vaatame.»

«Aga kudas ta nüid Inkeriga läbi hakkab saama?» Salme ei märganud kuskile käsi külge panna. «Misperast ta talle miskit ette ei võind öelda? Tüdruk oo pidand kannatama ja ootama ja tönnima ja pisaraid valama. Oleks võind vähemalt naiselegi midagist kõnelda.»

«Mida sa veel ei taha. Siis oleks see jalamaid suure kella küljes olnud. Ei, nende asjade peale on Mattil nuppu.»

«Kudas? Sest põle veel kümmet päevagi, kui sa öelsid, et ei salli seda meest silmaotsaski.»

Hänninen kahmas ajalehe ja tegi, nagu loeks. Ei, ta ei lugenud enam sedasama ühte uudist, ta ei lugenud üleüldse midagi, vaatas ainult hallilt vilkuvaid ridu, sest prillidki olid lilleriiuli serval ja püsti tõusmata nendeni ei küündinud. Öeldi, et kahjurõõm on kõige suurem rõõm. No aga rõõm, mis üllatajale osaks saab?

«Aga...» Salme seisis, pidas aru. «Olgu kudas tahes. Aga suti aega võtab küll, ennegu ma sellele meherojule andeks annan. Kui üleüldse annan. Et tal sooja ega külma

põlnd, kui Inkeri selle plikagi ihuüksi ilmale pidi kandma. Peris ihuüksi, isast ei teand mitte õhkagi.»

«Nojah. Iseenesest inetu tegu.» Hänninen möönis seda. «Aga sina oledki alati nii pika vihaga olnud.»

«Mina vai? Kas olen? Jah, aga kudamoodu ma muidu üldse jäksaks?»

Ja ühes üsna armetus võõrastemajatoas kummutas olukorra tõeline isand ja peremees Matti Reima kohvri sisu voodile. Kõiksugu pudi-padi, paaritute sokkide, prügiseks kleepunud peaaegu otsakorral habemeajamisseebi, nööpideta kedride, kiprunud, pleekinud kraede, haaknõelte ja vanade kortsutatud arvete hulgast otsis ja leidis ta sileda sõrmuse. Ta vaagis seda pihul. Palju see ei kaalunud, sama hästi kui üldse mitte midagi. Nii et võis selle jälle sõrmegi libistada. Oleks võinud ka libistamata jätta, aga et Inkeriga kohtumisel oli kindlasti kõige kõrgemat diplomaatiat vaja, siis pidi pisiasjugi hoolega arvestama. Muu rämpsu pühkis ta põrandale, olgu seal. Tõsi jah, vanglas istudes ja tükk aega hiljemgi oli Matti Inkeri pirtsakuse, tigetsemise, kalkuse pärast nii meeletult vihastanud, et polnud enam kavatsenudki temaga kontakti luua. Ja kõik need nõudmised, lausa metsik pillamine! Kuid oli see laps, lapsed, nagu kuulda. Ja ajuti oli ju ikkagi olnud õige kirglikke hetki, see talvine ettekandjatutvus oli nendega võrreldes sootuks kahvatum. Ja ehk oli Inkeri vahepeal targemaks saanud? Noh, olgu nii või teisiti, abielulahutus oleks omaette protsess ja seda sorti protsessideks polnud tal nüüd lihtsalt aega. Niisiis... eks näis.

Ta hakkas uuesti sumadani pakkima, tühjendas kapi ja lauasahtlid. Voodile kummutatud pudi hulgast õngitses ta habemeajamisseebijäänuse, kraapis selle puhtaks, keeras paberisse ja viskas samuti kohvrisse. See sai täis, oli kohe hullusti pungil. Aga eks olnud selleski žesti? Ta sõidab künkapealse maja õue, avab ukse, ja tal on ainult see üks kohver. Kasuka, mantli ja silindri võib ta siis kunagi hiljem tagaistmelt ära tuua. Ainult see üks kohver ja üksi, mõtlik seismine ülal õues. Homme, keskpäeval.

12.

Tähtsad otsused pidi inimene tegema ihuüksi. Ainult pisikesi piprateramõõtu asju võis kellegi teisega arutada. Needki hetked pudenesid tihti käest, sulasid tühiseks vatramiseks, keelepeksuks, kohvitamiseks, haigutamiseks. Tõesti otsustavateks tegudeks tuli valmistuda otsekui eluks või surmaks, olla kõigevägevamaga üksipäini, lärmitsegu ümberringi ükskõik missugune summ. Niinimetatud inimlikule õnnele või unelmale ei saanud loota, need tuli maha raputada nagu praht kuuehõlmalt. Kõik tunded ka kus seda ja teist. Külmalt, meeled teritatud, tuli õppida peetama lühikesi sõnu: jah või ei. Ja siis polnud taganemist. Ja veel: tuli osata otsust hammaste taga hoida ja seda alles siis välja paisata, kui täideviimise võimalus oli sada protsenti või pisut üle.

Vahel, kui jumalail oli juhtumisi muud mõelda või kui nad puhtast lustist katsetamistujus olid, andsid need enamasti karmiloomulised vaimud inimesele võimaluse oma otsust, plaane täide viia. Igatahes lasti tal sellega algust teha.

Niisiis oli Matti Reima jälle kord külale, alevile lähenemas, kuhu ta polnud kavatsenud enam eales tagasi tulla. Ta juhtis paari aasta vanust neljakohalist «Peugeot'd» — ainult kaheksateist hobujõudu, ja teel polnud see auto mingi ehe või iluasi. Nüüd, oma asjadega niikaugel, ei mõelnud ta suuremat midagi, ainult sõitis, jõudis edasi, saabus pilku kõrvale pööramata kohale. Ninas tuttavat imalat lehka tundes ei teinud ta märkamagi, sõitis gaasi lisades peateele, sealt otsemaid teisele, mis viis maale, kõrvekülade poole. Puukooli kohal ta — ei, ei muutunud tähelepanelikumaks, sest tähelepanelikum ei saanud ta enam olla, vaid tegi südame veel natuke kõvemaks. Ega vaadanud ikka veel kõrvale, kuigi tal oleks selleks nüüd

täielik põhjus olnud. Ei, ta sõitis otse, aeglustas käiku ja pööras kahe kiviposti vahelt sisse, mille sagarail suviti tavaliselt väravapooled õõtsusid, laskis mootoril veel viivu suriseda ja peatus siis mäejalamil, alles raagus lehtpuude juures. Kiirustamata, aga ka hetkegi viivitamata tuli ta autost välja, kahmas enda kõrvalt istmelt kohvri ja hakkas ikka veel ringi vaatamata, nagu täiesti kõrvalise isikuna, ainult korra köhatades mööda teed üles maja poole minema. Ruttu tal niisiis polnud.

Tee oli ilusasti kividega ääristatud. Mullune lehtersamblik demonstreeris oma väikesi halle saledaid torukesi. Nende ja äärekivide taga laius koltunud, koolnud muru, mis pidi peatselt rohetama lööma. Ta nentis, et lehed olid hoolikalt ära riisutud, ju siis eelmisel sügisel, kui aeg polnud riisumiskäsu andjale veel öelnud, et see jääb nende käte ja selle korraldust andva suu jaoks siin viimaseks korraks.

Siis seisis ta uksel, millele ta polnud siin kandis elades ja askeldades varem kordagi, ilmaski, tõesti mitte ilmaski isegi mõelnud. Ta pani kohvri ülemisele kiviastmele ümmarguse kivikuuli kõrvale ja võttis taskust võtme. Ja nüüd oli aeg ümber pöörata ja vaadata alla alale, millest ta oli sadu kordi mööda ja läbi sõitnud, seda õieti märkamatagi.

Päike paistis silma, Matti Reima nihutas kaabuserva ühe kerge liigutusega madalamale.

Mida seal varem märgata oleks olnudki. Lauahoov, kahekordsed lauakuurid kõrvuti reas, ümarkaarakendega telliskivihoone ja sealt taeva poole kõrguv vähimagi suitsutubruta korsten, pinnuhunnikud. Järvel ristkülikutena käksimeeste purdeid, liiga sügaval, sest vesi oli pärast jäämineku tõusnud. Sealt kaarjaid sildu üles kuuride ülemisele korrusele, mingi ametiputka, millegipärast helesiniseks värvitud kontorihoone, väheldane, sügisel poolde propsilasti jäänud lodi, kaubajaama viiv roostes, kasutamata näiv raudteeharu. Ja otsatul hulgal sinetama löönud lauajuppe, kuival vedelevaid palke — noh, vahest mitte nii kaugele, kui silm võttis, aga laialt ometi. Ei mingit märkamist enne seda hetke.

Ja nüüd vaikus kõige kohal.

Nii sügav vaikus, et see elas.

Kusagilt lauavirna tagant ja kõrvalt jälgiti teda. Ta teadis seda. Ja siis kõndiski üks töömees laisalt, käed nii sügaval taskus, et oli kindlasti nende põhjad lõhki litsu-

nud, ühe saepurukuhja juurest teise juurde ja põtkis minnes rämpsu. Viimaks jõllitas ta avalikult otse kingu poole.

Sellest piisas. Matti Reima avas ukse, võttis oma ainukese kohvri ja läks, astus üle läve, sulges enda järel ukse.

Ta viibis majas täpselt nii kaua, kui kulus kõikide tühjade tubade läbikäimiseks, veendumiseks, et need on tühjad, nende lõhna nuusutamiseks, neisse oma nüüd rahunenud, aga ikkagi pisut mureliku hingeõhu laskmiseks. Ta ei raisanud sekunditki paneelide, tinaraamides aknaklaaside uurimisele, saati veel imetlemisele või ihalemisele. Kindlasti jättis ta oma ainukese kohvri esimesse ettejuhtunud tuppa, sest käes tal seda polnud, kui ta jälle välja tuli, enda taga ukse sulges ja kiirustamata, nagu oli tulnudki, alla auto juurde läks, selle käivitas, ringi pööras ja tagasi alevi poole sõitis.

Tunni aja pärast teati igas hurtsikus ja majas, et nüüd oli Matti Reima tulnud. Epiteeti, sõimunime polnud veel välja nuputatud. Ja ükskõik kui suur voorus enesevalitsemine ongi, oli vastu õhtut saeveski maid läbiva tee äärde juba kümnete kaupa inimesi kogunenud. Kõikjale jõudvaid poistekampu muidugi, aga ka töömehi ja alalise laudade virnastamisega selja vigastanud küürus naisi, samuti alati ringisagivaid ülesässitajaid, kes salkade vahet saalisid, nüüd peaasjalikult vagusi kõrvu kikitades, ootel nagu teisedki.

Kõik said oma tasu, kuigi kõlisevat taskusse ei kilksatanud. Täpselt kuue ajal, nähtavasti naisega kuidagimoodi suhted klaarinud, lastele, ka sellele vastsele, pilgu peale heitnud, tuleku auks ehk hea lõuna saanud, saabus Matti Reima uuesti ja nüüd istus ta kõrval naine, see Hännise vanem tütar. Mitte eriti mukitud, oma jao täis nutnud nägu kuivatatud ja suure kiiruga puuderdatud, hämmeldunud, peaaegu kohmetu moega. Kadunud olid uhkus ja upsakus. Ta oleks võinud ükskõik kes olla, igatahes mitte saeveskiomaniku abikaasa. See tähelepanek kuidagi üllatas ja vaibutas rahvahulga indu. Ja päris alandlikult ronis ta mäest üles, mitu sammu mehest tagapool, pühkis restil, mis seal pidi olema, kuigi põõsad seda varjasid, kaua jalgu. Saeveskiomaniku abikaasa ta sellest hoolimata oli, ehkki ei pöördunud selja taha ega alla, seda alati halvimat ootama harjunud rahvahulka vaatama.

Või oli tal häbi? Või ehk lausa hirm? Miks? Vaevalt. Sest ta ei võinud ju tolle müürina seisva uriseva töölisväe rasket, ahtaist väravaist kerkivat hingamist kuulda.

Ei, sel õhtupoolikul oli lihtsalt nii palju räägitud. Ühtaegu kuri ja õnnelik, oli Inkeri ise algul häält tõstnud, kuni Matti oli öelnud stopp. Sest kui süüdistama ja selgitama asutakse, lendab sajand nagu lipsti käest, ilma et siiski kuhugi välja jõutaks. Selleks ei ole Mattil aega. Ja siitpeale peakski enamasti tema, mehe sõna peale jääma. Need on tingimused. Ta esitas naiselegi asja nagu advokaadibüroos: jah või ei.

Aga mis seal veel valimisest mõelda, kui Matti kõigest hoolimata seal oli ja justament niisugusena, nagu ta ise ja õigupoolest Inkerigi tahtis — üllatajana. Või mis valimist seal muidugi oleks olnud, Inkeri oli ju kirjeldamatult igatsenud ja sellepärast, ainult sellepärast jonni ajanud, kirjutamatagi jätnud. Uskugu Matti või mitte. Oli kuidas oli, kui seletus Inkerit rahuldas, Mattile see sobis, sest siis ei pruukinud sellest loost enam kõnelda. Nüüd oli tegude aeg, Matti alustas seda Inkerit tugevasti emmates. Juba seegi oli midagi väärt, Inkerile meenus Anja: mis kasu Anjagi kogu trotsimisest, tuule tagaajamisest oli saanud?

«Palun, proua!»

Aga Inkeri pea vajus veel madalamale. Kuidas seesuguseil põrandail üldse kõndidagi? Kui inimene midagi saama hakkab, siis saab ta kamalu ja kapaga.

«Matti!»

«No nii, siin me oleme. Kas kõlbab?»

«Sul poleks tarvitsenud!»

«Siiski. Ma pidin. Tule kaugemale, see on alles eeskoda.» Matti hõikas kaugelt, hüppas järsku ligi, ette. «Aga ma ütlen nüüd ära, et midagi ei jääks ebaselgeks. Ma pidin, aga mitte sinu pärast. Nii see on. Jah, ja nüüd on laulud lauldud. Nüüd on tõsi taga. Ja enam mind välja ei heideta, ei heida keegi ega miski. Selle eest kannan ma hoolt.»

Inkeri vaatas Mattile näkku, pisut madalamale, ega näinud, mis kärmelt värvi vahetava tuttava palge taga tõeliselt liikus.

«Aga ma ju ei mõelnud, päris tõesti...» Kust tuli Inkeri suhu see kogelev hääl. Aga Matti raputas pead, küsimuste ja seletamistega oli lõpp. Sest midagi polnud tõepoolest Inkeri pärast sündinud, ja ta ei tahaks seda enam korrata.

Võõraks jäänud ja karm Matti oli. Karm ka siis veel, kui ta juba paljude avatud uste taga omaette naerda mügistas. Kui hubane ja kodune tundus nüüd pilkasel ööl

mõne kahtlase bensiiniostja pärast üleval olemine. Või kuulamine, kuidas autod hommikul töökoja juurest minema sõitsid. Või Matti praalimine, kui ta oli töökoja seinale uue reklaamtahvli naelutanud. Kodune, lustakas, tore. Aga Matti oli juba täna Heikkisele käsu andnud bensiinipumbale kott selle märgiks otsa pista, et see ajajärk on möödas, läbi.

«No nii!» Matti hääl kajas tubades mitmekordselt vastu. «Vaata siia, vaata seda aknaorva. Terve alev silme ees. Ja sealt, kui viiliti vaatad, paistab Julini pärnaallee. Kas sa pole vahel järvekalda, ilusate rannavaadete järele igatsenud? Siin nad on. No kus sa kohmitsed?»

Inkeri oli sattunud kööki ja libistas sõrmedega üle marmorit meenutava lauapinna. Ta avas kappe. Üks kauss oli üksipäini kaebama jäänud. Inkeri pöördus kohmetult ära. Pliit oli keset ruumi, nii et keetja pääses vabalt kolmest küljest ligi. Kumm tõusis järsult, külm ja plekine. Kuidas kellelgi oli pähe tulnud midagi seesugust ehitada? Ja mis see kord maksma oli läinud! Ja mis Matti oli maksnud! Ta oli küsinud, kuid Matti oli öelnud, et see on tema, advokaadi, endise omaniku ja armsa jumala vaheline asi. Ja et maailmas midagi ilma ei saadud, tuli Inkerilgi maksta, vait olla. Ja ainus kindel moodus midagi selgeks õppida oli vaevaline.

«See võib sulle pettumust valmistada, aga ma ütlen ka seda, et esialgu, tükil ajal, ei muretseta ühtki uut mööblieset.» Matti nõjatus uksepiidale, aga lõtvust oli ainult jäsemetes, mitte silmis. «See tehing oli mulle läbi häda kukrut mööda, või ütleme nii, et mul õnnestus see teoks teha. Aga see on praegu ka kõik. Nii et kui sul peaks mõttesse tulema uuest söögitoagarnituurist või muust, kas või suurest peost unistada, siis viska see paugupealt peast välja. Nüüd algavad, tead, vee ja leiva päevad. Too kaltsakatekamp seal väljas ei teagi, mis on vaesus. Ja kokkuhoidlikkus. Nojah, seda küll. Sa oled hästi õppust võtnud, au ja kiitus sulle. Oled selle eest hästi hoolitsenud, mis su hoole alla jäi. Aga siitpeale... Et midagi juhtumisi pähe ei tõuseks. Ja kruusaauk võib edaspidigi sinu oma olla, kohe päriselt. Kõik muu töökoja päevil muretsetu müüakse maha. Mõtle, eks ole ju kena kink kenale naisele. Kruusaauk!»

«Ja selle raha võin ma endale jätta?»

«Võid. Ennäe, nüüd saab sinuga juba rääkida. Saeveski minu, kruusaauk sinu, armastus ühine.»

«Aga mul läheb veoautot ka tarvis. Ja mehi!»

Lõpuks ometi päris rõõmus, lõbus välgatus Matti silmis.

«Järjest paremaks läheb! Kui oled pai, võin sulle nii autot kui ka mehi üürida, laenuks anda. Aga maksad iga sõidu pealt. Ja pead arvepidamist õppima.»

«Hull!» Viimaks märkas Inkerigi naerda ja ta naeris kaua, kergendatult, nii et see oli lõpuks peaaegu nutt.

«Nii et sa polegi alandlik. Ega peagi olema. Mis mul alandliku naisega peale hakata.»

Matti lähenes, suu kentsakalt pruntis, käsivarred vastu külgi, küünarnukid ette sirutatud, mängis luuravat julma kassi.

«Mõelda, et sa tulid! Aga...» — Inkeri süngestus, pöördus küliti — «kõik need naised? Ilma naisteta sa ei olnud.»

«Ärme hakkame jälle otsast peale.» Matti keerutas, põikles, oli peaaegu endine. «Terve õhtupooliku... Eks poiss olnud jah kasvanud ja tüdruk ilus. Aga nüüd otsast peale ei hakata. Vaata, just nagu vanasti võõrastemaja sängis. Alati oli nii palju aega kulunud, alati oli liigagi kaua oodata tulnud. Ja jälle...»

Inkeri tegi, nagu punniks vastu, haaras kapiustest, õelat nägu pliidikummistki. Matti oli kõrvale hiilinud, ei olnud naistest kõnelnud. Aga kui oleks kõnelnud, möönnud, et neid oli olnud? Kas seda oleks olnud mõnus kuulda? Või kui ta oleks tagasi ajanud, kas Inkeri oleks uskunud? Jah, ja siis?

«Hull! Ja kaaberdis!» Nii Inkeri ütles, aga need olid nüüd vaid hellitusnimed. «Enam ma sinusse ei usu! Narrused, päris hullutembud!»

Aga Matti sikutas teda seelikust enda kannul ülemisele korrusele, ja kui Inkeri püüdis vaadata neidki tube, millest mõni oli kindlasti olnud Aleniuse ja tema ülipeene proua magamistuba, oli Matti tal kogu aeg kätega kallal.

«Kus sa siin! Mis need... Ei, mitte mingil juhul!»

«Ja miks mitte? Siin me ju elama hakkame. Ega see mõni kirik ole? Kus kellamees on?» Inkeri riiete kallal pusserdades rääkis ta kogu aeg endise häälega. «Eks sa näe, rahvas seisab juba keset teed, vahib, silmad punnis peas. Nii on mõnus küll aega surnuks lüüa. No on sul aga kuradima nööbid! Noh, need ei tea veel, mis neid ees ootab, ei tea minagi, veel mitte. Aga seda ma tean, mis sind ootab. See on niisama kindel kui seegi ütlemine, et

kui oled kõik teinud, siis oled alles otsa peale saanud. Nii see on! Nii et alustame nüüd kõike, et saaksime otsa peale. Noh, keegi pidi ju siitsaadik sõna kuulama. Eriti kui see nii meeltmööda, nii meeltmööda on. On ju?»

«Sa oled kaaberdis! Oh, Matti, ma igatsesin nii väga!»

«Jajah, igatsesid küll, aga see on nüüd möödas.»

Inkeri hoidis kätega rindu.

«Mina... Rinnadki, teine laps ja puha! Kolmandat sa küll ei tee!»

«Pea nüüd suu. Või karju, karju pealegi, siia majja peaks häält ikka mahtuma. Ja mis ei mahu, kostab välja. Ja võibki kosta!»

Missugune piin, ja kogu selle piina vaimustav lõpp. Et elu ometi nii küllaga andis, isegi hetke, millal polnudki enam vaja midagi küsida!

«Kas nüüd tunned, et maja on oma?» Matti käänas end tolmusele põrandale, mis oli kunagiste sammude järelt lohakalt puhtaks pühitud. Sidrun või lavendel, vanaproua parfüüm, püüdis seintest välja hõngata.

«Tunnen,» õhkas Inkeri. Ta oli enda meelest täiesti lapik, lame kui latikas.

«Kas nüüd on korralikult sisse õnnistatud?» käis Matti peale. Inkeri heitis pilgu ta lühikestele säärtele, mis olid parketil laialt siruli.

«On, on.» Inkeri hakkas raugelt tõusma. Ta oli märg, nõretas, aga või seal muud üle jäi kui riided peale tõmmata, siidpüksid jalga ja sukad trippide külge. Nutt tikkus natuke peale, see kuulus asja juurde.

«Ma olen kole paksuks läinud. Seda tegi see tüdruk. Olen pidanud õmblustest järele laskma.»

Ta ootas vastuvaidlemist, eitamist, komplimentigi, aga Matti seisis juba akna all, kohendas sassiläinud trakse ja vaatas välja. Ta rehitses sõrmedega juukseid, käis põrandalt kravatti ja kraed võtmas, kahmas kuue kõveralt ukselingilt, kuhu oli märganud selle riputada. Inkeri vaarus kingi jalga surudes tema kõrvale akna alla. Ta hingas ruudu uduseks ja nihkus järgmise juurde. Inimesi oli vähemaks jäänud, aga allesolijad vaatasid otse üles, nagu oleksid nad läbi seinte näinud, ära arvanud, kus nad olid.

«Mis nad meist tahavad?» imestas Inkeri.

«Kurat teab. Lihtsalt seisavad.»

Ja siis, sellest polnud pääsu, pidid nad kiiresti lahti riietuma, jälle rutuga riided seljast heitma, nüüd nagu

välisest jõust, vimmast aetult. Ja Inkeri ei puigelnud enam moe pärastki vastu.

Valitses juba jahe hämarus ja ühtki inimest ei olnud enam ootamas, kui nad lahkusid viimaks majast ja sõitsid vaikselt, nagu oleks mootorihäälelegi osa nende raugusest langenud, tagasi Terijoe-villasse, mis nüüd ka Inkeri kuidagi ükskõikseks jättis. See maja oli ju lõppude lõpuks väga külmgi, alalõpmata küta, talv läbi, ja karda, et lõõrid pragunevad, et puhkeb tulekahju ja kogu lobudik läheb vastu taevast.

«Ma mõtlen, et annan neile kõigile hundipassi,» ütles Matti, kui nad auto kottpäise pumba juurde jätsid. «Läbinisti mädad, veripunased kommunistid on nad nagunii puha. Pole siin aega nendega läbirääkimisi pidada ja ega sellest nii või teisiti midagi välja tulekski.»

«Kellele?» Inkeri oli nii väsinud, et jaksas hädavaevu jalgrada mööda üles minna. Pingutus, vaidlemine, kerge hirmgi ja siis kõige täielik lahenemine.

«Töölistele. Nii nagu ma meistritele olengi juba hundipassi andnud. Lõpparve peo peale lugenud. Või muidugi mõista postiga saatnud. Ei olnud himu nendega kohtuda.»

Inkeri ei jäänud selle üle mõtlema.

«Kas sa nii äkki uusi saad?» ütles ta lihtsalt jutujätkuks.

«Küllap saan. Ma ei tee ju midagi, enne kui olen kõik välja selgitanud.»

Inkeri naeratas endamisi. Mattiga toimunud muutus seisiski ehk ainult selles, ta oli nüüd kaalutlev ja ettenägelik. Ja tubades põlesid tuled, Inkeri tuli koos mehega koju, enam polnud vaja äkilistest, kogu olemust muserdavatest kurvameelsushoogudest vaevatult üksipäini toas istuda, kampsun külmetavatel õlgadel.

Ei rikkunud tuju seegi, et teenija polnud poissi magama saanud. Poiss oli peaaegu nahast välja pugenud, et aga isa tulekuni, keda ta oli siis õnneks mäletanud ja kohe ära tundnud, ärkvel püsida. Matti naeris ja haaras poisi süllę, kandis saali ja istus sohvale.

«No kuidas käbarad käivad, issi poju? Varsti saad uude kohta, täitsa uutele mänguplatsidele.»

Poiss surus unist kukalt isa rinnale.

«Ja siis paneme suitsud ette!»

«Mida, mida sa ütlesid?» Mattile kippus naer kangesti peale.

«Jajah, siis paneme suitsud ette!»

Aga poiss oli päevastest vapustustest õudselt väsinud, ta ei jaksanud rohkem. Matti puhus ta turris, lõhnavaisse juustesse, hoidis pihus peaaegu juba magavaid prullakaid pikerguseks veninud jalalabasid. Poiss sirutas käed üles, müksis põske, enne kui kaela leidis, pigistas nagu jaksas, lõdvendas siis haaret, aga lahti ei lasknud.

Inkeri läks rahulikul sammul kööki, peatus äkitselt ja ema hääl temas hüüatas:

«Aga taevane aeg! See küngas ja rand! Poiss kukub järve. Ja tüdruk takka otsa.»

Aga Matti ainult naeris ja see naergi oli endine. Ka Inkeri naeratas, ütles teenijale paar lahket sõna ja päris tee järele. Mitte iial ei juhtu enam midagi halba, midagi kurba. Sest karikas oli juba kuhjaga täis olnudki.

13.

«Aga ma ju tean!»

Anja ei suutnud paigal püsida, ta saalis järsult, kurjalt, talitsematult mööda tuba. Sõnad tulid tuisates. Diivanil istuv keskealine mees kuulas ja vaatas talle oma valvsate hallide silmadega otse näkku. Ta alumisi lauge läbisid sügavad kuivad vaod, mida aeg enam siluda ei suutnud. Ta pühkis vahetevahel nägu. Toas oli nõrka äädikalõhna, mitte Anja hapudest sõnadest, vaid mehe rõivastest, sest ta oli olnud oma fotoateljee tagaruumis klassipilte ilmutamas. Ta pilgutas silmi, nagu oleksid need järsku hellaks muutunud.

«Täiesti asjatu on mulle meelde tuletada, nagu oleksin ma kasvanud säärastes oludes, kust tuleb ainult kenakesi õpetajannasid või kontoripreilisid või meheleminemiseks parajaid, vastavalt koolitatud neiukesi. Niisuguseid, kellel pole peas mitte midagi peale lokkide ja kammide. Sellest kõigest ma olen täielikult võõrdunud, täielikult!»

Mees arvas naise käitumises ja sõnades ikka veel midagi tehtut märkavat, ei, mitte hüsteerikat, aga mingi rolli esitamist, sellest küünte ja hammastega kinnihoidmist. Või eksis ta? Oli ehk naine lihtsalt ikka veel pinevil, üksnes hirmu täis, hirmu, mis andis raevule kübeke üle piiri mineva varjundi. Või oli see nüüd siiski tõeline võitlus?

«Ma olen näinud! Ja ma oskan end nende kohale asetada, kellel pole iial midagi peale vaesuse olnud ja kellele selles ühiskonnas ei tahetagi midagi muud anda. Kus sa sellega, vaesus tähendab ju saamatust. Saamatu vaene — missugune issanda kingitus isandaile!»

Anja jäi seisma ja mehele otsa vaatama, aga vaevalt ta üldse midagi nägi. Tema nägu punetas, veri paistis lõpuks ometi soontes voolavat. Ta läks nimme üht raama-

tut lauale põrutama, nii nagu vihased mehed mütsi vastu maad virutavad.

«Taimil on täiesti õigus... On mõttetu saata siia kõnemehi, kõnemehi karskusest ja kodude korrashoiust või isegi lastekasvatusest jutlustama. Mis sellest kasu on? Kasu? Ainult jutlus, kuula seda jutlust! Kodus on nii õnnetu, nii tönts mees, et kui piiritusekuningate nigelaimgi kaubapakkuja ta kätte saab, pöörab ta oma taskud pahupidi või müüb kuue, või mis tal seal vintsutatud keha katteks veel on, ja ostab ükskõik missuguse hingehinna eest pudeli või plasku. Ükskõik missuguse hinna eest ja joob ennast maani täis. Jah. Ma mõistan seda suurepäraselt. On vähemalt selleks hetkeks — noh, kriipivast teadmisevaevast lahti. Ja need kodud! Räägi aga, et kodu peab olema soe pesa, kus lapsed saavad kaitstult ja elutormide talumiseks hästi varustatult sirguda. Räägi, kuidas kasinategi võimalustega saab jõulumeeleolu luua. Või kuidas haljendavad kased äsja kraamitud pisikessegi hütti õige jaanipäeva toovad. Aga kui kalts, kott on talvest talve akna ees, millal jääs, millal ainult härmas. Ja nõud on enne pestud, kui märgatagi jõuad. Põrand — mis sest küürida, kui see varsti täis sülitatakse ja kirbud nagu ennegi ringi kargavad. Ja räpased täitanud rõivad, kivikõvad saapad, tolm, batsillid. Ja need lapsed! Ma olen neis kodudes käinud... Mängisin tobedat heategijat. Ei, see ei meeldinud neile, mitte üks põrm. Aga ma olen neid lapsi vaadanud, neid, kes siis sündisid, kui mina seal sünnitusmajas olin. Mis neist on saanud? Minu laps suri minu üsas. Aga ühe käe sõrmedel loe üles need vähesed, kes nüüd, ainult mõni aasta hiljem enam-vähemgi terved on. Mõni on nendestki juba surnud, täiesti põhjusetult, sest pole olnud jõudu või oskust hoolitseda või vähemalt abi kutsuda. Mõni on päris ilma hooleks, sest ema on tiisikusega maas ja isa teab kus või igatahes töötu. Ja ometi! Kui lootusrikkad ja julged need emad sünnitusmajas olid. Ma lausa kadestasin neid, seda südikust. Aga pärast paistab kõik käest pudenevat. Ja kui ma neilt küsin, miks... Arvatavasti tobe küsimus... Jah, ja isegi kõige reipamad, kõige tugevamad — kes teab, kui palju lapsi pärast seda veel ilmale kandnud — vaatavad mulle otsa, ja nende pilgus pole enam midagi. Mida elult ikka oodata? Elus läheb ju üldiselt ikka halvasti! Peaks nüüd ainult ilusat ilma, saaks pesu kuivaks. Või hoia ja keela seda põuda, pali kuivas lõhki! Ainult mõni, õige haruharv üritab veel

midagi, veel mõnda aega, ja väsib varsti. Väsib, sest mingit pääsu ei tule, ja sinna ei saa midagi parata, mitte midagi. Igatahes mitte jutlustamise ja tühise heategevusega, mida ei tunnegi, sest see kisub aidateski kogu aeg allapoole. Mis nende inimestega on? Ei, ära vasta, ma tean küll, liigagi hästi! Nad on väsinud, ja neil ei ole lootust.»

Mees hoidis harjumuse kohaselt sõrmeotsi koos, napsutas neid hääletult vastamisi. Altkulmu takseeris ta ikka veel väga ilusat naist, takseeris mitmes mõttes. Just Taimi õhutusel, keda Anja oli maininud, oli ta temaga läbikäimist taotlenud. See oli läinud hõlpsasti, sest tal oli tervisi tuua. Varsti ta peab otsustama, kas seda naist võib usaldada. Palju aega ei tohtinud ta enam raisata, tal läks uues kohas abi vaja. Tundus, et hädaldamine on igatahes ära kobrutamas, järele hakkasid jääma üksnes elust nopitud kogemuskübemed, puhtad ja kõvad. Aga ta ei öelnud ikka veel midagi. Kas Taimi oli selles naises kindel olnud? Tal polnud võimalik seda küsida, sest nüüd oli Taimi ise ettevaatamatute sammudega ohrankas vahele jäänud ja kinni kukkunud. Seega istus ta omakorda Tammisaares ja tuleb sealt ühel heal päeval välja, endisest veel kindlam, otsustavam ja teadlikum. Nagu oli tulnud temagi. Ja üha õppinum, nii et kibedusest ja vihast pole enam jälgegi järel, sest eesmärk on aina selgemaks muutunud. Kuidas selle kohta öeldaksegi: lahenduse leidmiseks olgu kõigepealt probleem.

Trepil käidi, kusagil paugatas uks. Mees tõusis korraks, läks ja sulges esikuukse, tõmbas ka kardina ette, käis aknast välja vaatamas. Viimane kevadtuul, taevas sinine kui emailastja külg.

«Ja mis nende laste heaks tehakse, isegi sel juhul, kui nad niinimetatud paarematesse oludesse, hoole alla, vahest mõnda varjupaika satuvad. Ma tean sedagi, väga hästi. Või nojah, eks ole teistsuguseidki tööliskodusid, neid, kus mõistetakse asju ajada, tööandjaga mehkeldada või vähemalt läbi saada. Nendele on see ainult äri. Äri, ja mitte midagi muud. Tõsiselt viletsuses vaevlejaist pole neil sooja ega külma. Ja ühingus sporditakse, näideldakse, lauldakse, maadeldakse. Muidugi, noortel on seda kõike tarvis. Aga kas nad vajavad operette, Lehári? Küllap vist, kui harjutatakse vajama. Ja siis kasvab neist paras vägi sinna, tolle partei jaoks, mis on pealtnäha nii kange tööliste ühist asja ajama. Aga kas-

vatab üksnes väärt tööloomi sellele ühiskonnale, mis oskab loomulikult ekspluateerimise eest hoolt kanda. Varsti istub sealt mõni kõigele krooniks valitsuses, ja mis lootust siis enam üldse on? Just nii, istutakse ja kindlustatakse muudkui seda ühiskonda, mis peab ometi purunema, lõplikult, enne kui siit midagi head saab tulla. Miks sa midagi ei ütle?»

Anja jäi tugitooli taha seisma, hoides seda nagu kõrvust, raputas ja hakkas jälle edasi-tagasi kõndima. Mees mõtiskles, miks tal oli kuidagi raske säherdust endist õpetajannat paugupealt usaldada. Tal oli olnud raske uskuda Taimissegi, kes pärines ometi kehvadest oludest ja oli teatud mõttes kogu elu olnud üks neist. Loomulikult tuli see ainult tema enda päritolust, nii seda asja seletati. Kui alalõpmata põdeva puulõhkuja poeg pidi kaheteistkümne-aastaselt minema mööblipolsterdaja juurde õpipoisiks, kas ta tahtis või mitte... Rebima pärandijagamisel haamri alla läinud või lausa tagahoovist päästetud sohvadest ja toolidest välja meriheina, puitvilla ja roostetanud vedrud — ühe rotipesa samuti, nagu tal ikka meeles seisis —, kuni järel oli ainult puitsõrestik, luustik. Jälgima, püüdma õppida, kuidas neist jälle müügikõlblikud mööblitükid said, vaatama müümistki, teadvuse aeglaselt süttides mõistma, kuidas kasu saadi... Ja kui kohtasid siis vana käsitöölist, väljaõppinud meest, kes pistis raamatuid pihku ja ütles, et neist selgub tõde, kui on antud selguda. Ja kui õppisid siis tasapidi ise ka midagi kätte leidma, midagi kas või pisutki jagama. See oli hoopis teistmoodi algus, teistmoodi tagapõhi. Ja rabelemine ülestõusu ajal, veritseval südamel kõigist vangilaagritest mööda Venemaale pagedes ja sealt ühel heal päeval tagasi ja põranda alla ja kinni ja Tammisaarde, kus tehti läbi lõplik kool. Kolm aastat süstemaatiliselt õppinud, sai inimesest elukutseline revolutsionäär ja igasugune vaht oli minema pühitud. Asemel oli selgus, otsustavus ja möödapääsmatult ka julgus.

«Hästi!» Anja päästis valla uue tulva. «Muidugi on minus isiklikku solvunud kibedust. Olgu, aga on juba muudki. Mul on olnud aega mõelda ja lugeda. Ma olen olnud aeglane ja ruttu ära väsinud, see on tõsi. Mul on head vanemad, nad soovivad mulle ainult head, päris kindlasti. Selle pudru järel, mis ma ise endale kokku olen keetnud, on kõik hästi või vähemalt kuidagimoodi

joonde aetud. Ja nüüd peaksin ma siis lõpuks ometi nagu, jah, nagu hobune õiges latris püsima. Siin, eratunde andes, koralikku elu elades, aastast aastasse, aastakümnest teise, vanaduseni ja surmatunnini. Niisugune peaks olema Anja Julini, endise Anja Hännise elutee. Aga kuidas ma saan, kui mul on siiski vähemalt natukenegi mõistust, hingeelu ja õiglustunnet järel? Kas ei pea just minusugune inimene, keda miski ei seo...? Ma tunnen ühte perekonda, nii mees kui naine olid saeveskis tööl. Ja streikisid, sest mõeldi, et niimoodi... Ja nad olid nende hulgast, kellel oli veel tarmu, tolle Vieno Gröönroosi ühingusse ja parteisse nad ei kuulunud. Ja siis! Just siis, kui Inkeri ja mina olime kordki teineteist leidmas, niipalju kui see meie vahel üldse võimalik on, tuleb tema mees tagasi ja kõik on kaotatud. Ei, ega see Inkeri lugu midagi ei tähenda, meid on alati kuristik lahutanud, ja see jääb, üks haige poisi juures valvatud öö ei saa seda kuidagi muuta. Aga kui siis mees tuli...»

Ta jutt takerdus, hääl jäi kurku kinni. Aga nüüd seisis ta viimaks ometi vähemalt paigal, käedki sirgelt rippu.

«Uus omanik...» torkas mees vaiksel häälel vahele, nagu oleks ta vaid erapooletu, peaaegu ükskõikne kirikuõpetaja või arst, kellel tuleb seegi haiguslugu ära kuulata, enne kui ta pääseb veini ja leiba pakkuma või retseptivihikut võtma, enne kui on aeg sulepead haarata.

«Jah! Kõik vallandatakse, viimane kui üks! Ei taha isegi mõelda, mis rahaga see mees endale selle õiguse on ostnud. Raha on raha, ega see haise! Ja kõik on kaotatud, streikimine, võitlus, kõik on olnud asjatu. Mis sellegi lahingu ohvreist saab? Miks neid üldse võitlema õhutati? Kas ei oleks siiski parem olnud Vieno joonest kinni hoida? Ainult alandlikult läbirääkimisi pidada, kui omanik, vana või uus, suvatseb selleks võimalust anda? Ja mis sellest välja oleks tulnud? Eks küsi sellelt mehelt, sellelt Vieno Gröönroosilt.»

Anja pööras järsult ringi ja läks akna alla. Ta seisis, selg sirge, rind kerkvel, ja hingas, nagu näis, ainult ajuti, kui meelde tuli. Ta elas taas läbi paar tundi tagasi toimunud kohtumist, nii nagu ta hakkab seda vist ikka ja jälle läbi elama, kuni jõud üles ütleb.

Vastu õhtut, jälle kord, tänase õhtu hakul. Ta oli üksi toas olnud, kauget rasket automürinat kuulnud, välja

teele sööstnud, ristmikule jooksnud, seal seisnud ja vaadanud, sest polnud tahtnud uskuda, mida oli juba siit aknast vaadates aimanud. Ta oli seisnud seal ihuüksi, paljapäi, sest oli aeg ja olukord, millal arukad inimesed välja ei läinud, vähemalt mitte muidu seisma. Sest nagu kord varemgi vedasid veoautod jälle jaamast läbi küla võõraid mehi, ja need olid pohjanmaa streigimurdjad nagu kord varemgi.

Toas oli vaikne, nii vaikne, nagu oli olnud teeristil, kus autode hääled olid seda selgemini kostnud ja osutanud, kui põhjalikult nad kõik juba eelnevalt purunenud lootused enda alla rullisid.

Ja kogu vaikuse ja tühjuse ja uue mürina vahelt läbi oli liginenud lapsevankrit lükkav abielupaar, trullakas naine ja mees, Vieno. Nagu kuhugi külla minemas, kohvijoomisele, millest ei tahtnud tühiste pisisündmuste pärast loobuda või kuhu ei tasunud kõrvalteid mööda hiilida. Mõlemad kenasti kasitud, pealtnäha muretud, tõenäoliselt teineteisega ja oma eluga üpris rahul. Vieno oli Anjat asjalikult teretanud, naine oli noogutanud, ja möödas nad olidki.

Tuul oli Anjat juustest sakutanud, muud polnud ta sel hetkel veel tundnud. Uus auto oli mööda mürisenud ja ta oli püüdnud igale mehele näkku vaadata, telegrafeerida, teatada midagi, mis oleks pannud nad äkitselt kastist alla hüppama, kahetsema, tagasi minema. Ei juhtunud loomulikult midagi peale ime, et järsku oli Vieno tema kõrval seisnud. Nagu kord varem, ainult mõni aasta tagasi. Kümmekond meetrit eemal ootas naine, kummardus vankrisse vaatama, vahest tekki kohendama, mis mingit kohendamist ei vajanud. Ja viha Anja südames oli muutunud, mitte meelekibeduseks, sest selle oli ta juba ammu iga ilmakaare poole hajutanud, vaid ehtsaks, terveks raevuks. Juba enne, kui Vieno oleks jõudnud sõnagi lausuda.

«Ära seisa siin,» oli Vieno öelnud, ja need sõnad polnud tõesti rohkem kui keele lipsatus üle kinnikleebitava lahkumiskirja serva. Ja käsk nagu mõistmatule loomale: «Mine ära. Mine kohe ära.»

«Ükskord seisid sinagi,» oli Anja vastu kähvanud ja Vieno polnud isegi hämmastunud ega pealtnäha pahaseks saanud.

«Tookordki ilmaaegu. Mine nüüd ära. Sellest pole vähimatki kasu.»

«Kasu! Ja sinu, sinu ülinupukast tegutsemisest on kasu! Või veel, sul ei ole volikogus mujal sõnaõigust kui koeramaksu määramisel! Mis on sinu ühing? Pettus, puha pettus. Mis sinusse on läinud?»

Vieno pilk oli libisenud naisele, oma naisele, kes rahulikult edasi ootas. Ja palun väga, miks ta oleks pidanudki ärrituma, oli tal ju lapski vankris, laps, keda kõige ilma arutuse, ähvardava ohu vastu kilbiks või kiivriks tõsta.

«Siin pole selleks jutuks õige koht,» oli Vieno öelnud. «Aga ära nüüd seisa siin. Ja kuule, ära sellele teele mine. See ei vii kuhugi, usu mind.»

«Mine ise ära.» Anja mäletas maikugi, mis tal suus oli, kui ta neid lühikesi lauseid kuuldavale tõi, tuul ikka seelikut sasimas, vastu reisi surumas. «Mine ja peta. Petta sa oskad. Mine aga naise ja lapse juurde. Ole ja ela ja tee karjääri, nagu soovid. Mina seisan, mina pean vastu, ole sina missugune reetur tahes!»

Lõpuks ometi oli Vienol pahane nägu olnud, aga ta oli ainult veel korra öelnud: «Ära sellele teele mine,» ja siis minema kõndinud, viivitamata, kiirustamata. Kuna parajasti kusagilt poolt automürinat ei kostnud, oli Anja pöördunud talle järele vaatama ja näinud, kuidas ta oli omakorda vankrist kinni haaranud, nagu oleks see töö sellele naisele liiga raske olnud. Ja Vieno vana tulipunane ema oli hauast sinna Anja kõrvale ilmunud ja seltsis olid nad kaevelnud ja mõnanud, kuni ta oli — enne kui emaarmastus oleks ehk mõistma ja kadunud pojale sedagi andeks andma hakanud või enne kui maine naisekadedus oleks ehk Anja meeli vallanud — tõesti minema läinud, jooksnud siia oma tuppa, kust ta oli samuti väga hästi autode saabumist ja tagasisõitmist võinud jälgida.

Pangadirektor oli mingil ajal pangast lahkunud ja ebatavaliselt hilja koju läinud, nagu oleks ta kontoris üksipäini mingi maksutähtpäeva küsimust tahtnud lahendada, üks väikeametnik käis juuksuri juures, kooliõues rehitseti korralikke ruute, mille peale ei tohtinud astuda, sest järgmisel päeval pidi lõpupidu olema, üks naine tuli apteegist, rohupudel peos, keegi sõitis muretult, suu vilepruntis, jalgrattaga mööda sõiduteed, üksik väike auto vuras rannateele ja viimaks pani papa Hänninengi oma poe kinni, olles müünud ehk paraja koguse odavat okastraati, ja läks koju sööma, kus kõik oli kindlasti

vana viisi, aastakümnetevanuseisse rööpaisse jääbinud, ainsaks mureks vahest küsimus, kas julgeb ikka poevorsti osta, ehk on see siiski lõpnud loomade lihast tehtud, nagu räägitakse.

Aga kus olid streikivad töölised, meel masendatud nagu mahatallatud rohi, millest nende suurte autodega üle sõideti? Kus nad olid, nemad ja nende meeleheitel, kaltsudes pered? Anja ootas neid, aga neid polnud näha, mitte kusagil. Neid polnud enam olemaski, nagu paistis.

Kui Anja oli tolle kohtumise jälle kord läbi elanud, laskis mees käed põlvedele ja ütles, nagu oleks ta aimanud, et see on nüüd jälle kord lõppenud:

«Tule istu korraks, ajame juttu.»

Anja hingas välja, tegi paar kärsitut liigutust, aga kuuletus, istus toolile, mida ta oli äsja sakutanud, vangutas pead:

«Ja kõik on kaotatud, kogu võitlus! Paar piiritusevedaja sõna, ja ongi läinud!»

«Ei, sa eksid,» ütles mees järsult. «Sa eksid. Midagi pole kaotatud. Ja niimoodi ei kaotata kunagi. Kõik jätkub, ja üha hoogsamalt, kuni võit on käes.»

Anja tunnistas teda. Olgugi et ta polnud lausa nutnud, oli ta nägu tunnetepuhangust jäik.

«Sa ütled nii? Aga kõik need inimesed? Abita ja tööta, mine tea juba missuguses mustas nimekirjas. Ega nad kusagilt mujaltki tööd saa.»

Mees vaatas Anjat, mitte üksisilmi, laskis vaid pilgul aeglaselt üle libiseda nagu viimast korda hinnates.

«Sa pead õppima sellest lahti saama, sellest üksiku inimese pärast muretsemisest. See raiskab asjatult jõudu. Jajah, ära ütle midagi, ole nüüd vakka. Sellest see algab, kõik algab sellest, aga siis tuleb see ära unustada. Sa pead viimaks ometi õppima niimoodi mõtlema, et üks inimene ei tähenda mitte kõige vähematki. Nii et sinagi ei tähenda midagi, kui peaks räbalasti minema. Sest iga kaotus pöördub võiduks, kui õpid seda võiduks pöörama. Õnnetused on inimestele, inimkonnale suuremaks õnnistuseks olnud kui mis tahes õnn või ootamatu kordaminek. Jajah, see ei tohiks sulle enam uus olla. Nälg toidab rohkem kui toit. Iga löök annab allesjäänutele jõudu. Ja allesjäänute hulk kasvab kogu aeg. Mõeldagu mida tahes, nii see on. Seda peaksid sa ikkagi teadma. Rõhumise ja alanduste ajas on alati suurust. Rõhumises ja alandustes on jõudu.»

See jutt oli Anjale tuttav, seegi oli jutlus, nii raske, et pidi olema tõsi. Aga veel tuli tal oma üksikut võitlust võidelda, kas või selleks — nagu ta mõtles —, et oma tähtsusekübekest ära unustada. Kui üksik, pettunud inimene. Sellepärast oligi ju seda jutlust peetud. Tal polnud midagi öelda.

«Kas su jõud pole juba küllalt kasvanud?» küsis mees järsku päris leebelt. «Minu arvates on.»

«Miks sa oma minevikust rohkem ei räägi?» pöördus Anja kärmelt mehe poole. «Miks sa ei kõnele, mida sa oled üle elanud?»

«Mis see siia puutub? Mis tähtsust sel on? Enne siiatulekut olin mujal. Ja ei jää kindlasti kauaks siiagi, kui nüüd ainult... Katsun siia kohaliku organisatsiooni luua, vaat nii. Vahest sul polegi hea ülearu teada. Võid kunagi pihtide vahele sattuda. Kui ei tea, on kerge keelt hammaste taga hoida. Aga kui mina ühel päeval kaon, tuleb teine. Ära sellelegi mingit tähelepanu pööra. Kuuled minust küll hiljemgi, kui midagi peakski juhtuma. Teated liiguvad. Ja sa ei tohi ilmaski mõelda, et mina, üks teiste hulgast, nii palju tähendasin. Aga mis nüüd sellest, ma olen siin ja pean millegagi toime tulema ja tulen ka.»

Anja väänas sõrmi. Talle tundus, et ta on vastu näppe saanud. Ta oli jälle midagi kujutlenud, endale aru andmata. Vahest koguni midagi armastusetaolist, või seda nüüd ehk siiski mitte? Kuid mees oli tuttav, turvalise moega, temast palju vanem, tark, kindel — kõike, mida ta naisenagi oli kujutlenud igatsevat.

«Noorsooühing pühitseb detsembris juba kahekümnendat aastapäeva. Mõtle selle peale, Anja. Mis see aeg muud on olnud kui lahingute ja tegutsemiste jätkuv lugu, ühtesoodu jätkuv ponnistus. Valguse ja vabaduse poole, jah. On kaotusi kantud, on vigu tehtud ja mõnikord täiesti viltu lastud, valesti arvestatud. Aga üks on jäänud: võitlust pole kunagi kardetud ega välditud ja vaenlase armule pole kordagi loodetud. Võitluseta päevi ei ole, võitlus on tavaline seisukord.»

Jutt jätkus, aga Anja mõtted ekslesid ikka veel leivata kodudes, kindlasti juba maanteedel vaaruvate perekondade juures. Või oli nii, et need tõesti üksteist seesugusel kombel toetasid, mida tema, väikekodanlikus egotsentrilises peres kasvanu, ei suutnud ette kujutadagi. Koonerdamisele lähenev kokkuhoid, peaaegu piinana

tunduv varandusekorjamine, ainult seda oli ta näinud. Kuigi ta teadis ja tahtis, et oleks teisiti, oli teadmisest lihakssaamiseni olnud pikk maa ja ta ootas viimast plahvatust. Ehk sünnib see täna lõplikult ja kähku nagu riide katkikäristamine, kui kääridega on esmalt sälk sisse lõigatud.

«Mis juhtus mullu sügisel? Kommunistlikule noorsooühingule anti nii kõva löök, et teda ei arvatud sellest enam iial toibuvat. Aga kuidas läks? Lõplikku otsust pole ikka veel välja kuulutatud, aga likvideerimine tuleb. Seepärast ja seda teades on noorsooühing juba ümber organiseeritud, on uusi erinimelisi õppeorganisatsioone. Ja tuleval sügisel pidutseme jälle. Ära kirtsuta pidude peale nina. Kui kõik lipud kokku kogutakse, kui teade rühmast rühma käib, kui hulgakesi kokku saadakse, räägitakse ja lauldakse, see... See... Kui siis maa eri kolkaisse laiali minnakse, läheb leek kaasa ja sütitab uusi. Sest: «Täna sada kui vanglasse pannakse, tuhat homme ju tasuma tõttab.»»

«Kas see on... see on ühest laulust.»

«Jah. Ja sa teed päris õigesti, kui ei usu sõnakõlkse rahvavõimust, mida tannerlased levitavad. Usu mind. Ma olen sulle nüüd ainult noorsooühingust rääkinud, sest sina, ma usun, et sina...» Mees kaalutles ja muutis meelt. «Mõtlesin, et saan sinust suvelaagrisse juhendaja, aga... Sa tuleksid sellega toime, ma ei kahtle põrmugi. Aga sul pole ehk tark siit ilma pikemata kaduda.»

«Ma oleksin selleks valmis küll.» Anja laskis juba fantaasial lennata: näljast närvutatud noored, kelle nälg ja janu poleks siiski ainult materiaalne, vaid õppimistahe, et ükskord valmis olla.

«Aga küsimus on selles, mis on kõige kasulikum. Mulle tundub, et sa oled kõige kasulikum just siin, sest sa tunned seda kanti. Aga Anja, veel kord: igasugusel kõikumisel, igasugustel mängudel on siis sinu poolt lõpp. Järel pole muud kui puukingaarmee marss. Ja vastutus, vaikimine ja absoluutne ustavus. Sa tunned seda ühiskonda ja see pole sinu arust hea. Niisiis?»

«Ma olen mõelnud tundide andmise lõpetada,» ütles Anja kähku. «See seob, ja alati käib keegi. Peab aegadest kinni pidama ja...»

«Ei. Vale. Sa pead täpselt nii edasi elama nagu ennegi. Oled nagu varem, hoolitsed enda eest, oled ilus, oled rõõmuski. Aga oled ka vait, oled ustav, viimseni, kui vaja.»

Anja pettumus läks peagi üle, ehk seisis tal raskematki tööd ees kui kursuste juhendamine. Ja kuidas võidi temalt midagi nii lihtsat nõuda nagu ustavus? Kes oli enne tema ustavusest hoolinud?

«Kui nüüd, kui nüüd ainult tõelist tööd saaks!»

«Saad. Ja nagu ma ütlesin, pead õmblejal käima, soengu tegema, enda eest hoolitsema. Kes sulle seda viimati ütles, noh, võib-olla ema. Aga kui mina ütlen, siis sellepärast, et sind vajatakse. Ei vaja mitte mina, vaid vajavad need vaesed ja töötud, kelle saatus sind erutab. Ja...» Mees tõusis ja valmistus lahkuma: «Ma ütlen just niisamuti nagu see Vieno Gröönroos. Et ära mine seisma ja neid streigimurdjate autosid vahtima. Sellest pole praegu kasu, tõepoolest. Sest mitte midagi pole kaotatud ega kaotata iialgi. Kas usud?»

Anja noogutas. Ta uskus, ja ainsatki sõna polnud enam vaja. Mees seisis viivu uksel ja silmitses kübara higipaela, siis pani ta kübara pähe ja läks. Anja ei läinud akna alla mehe minekut vaatama, ta ei kuulnud enam sedagi, kui viimane auto pohjanmaalastega saeveskisse sõitis. Tal oli muud mõelda ja ta oli valmis. Mitte enam endisel närvilisel, võbeleval moel. Nüüdne valmidus oli rahulik, vankumatu ja kindel.

14.

Oskari Hänninen, kaupmees, pidas poolvargsi poolpüha. Puhkusest ei saanud unistadagi, ei teadnudki õieti, mida selle all mõeldi, aga mõnikord õhtupoolikul võis ometi õue peale kuuri pugeda, ruttamata millegi kallal nokitseda. Nüüd suveleitsakuga oli seal hea vilu ja poes oli ju poiss. Abi tollest suurt polnud, aga otsima oskas ta vajaduse korral ikka tulla. Ja kuidas ta ka seanahka ei vedanud, käratada tema peale ei söandanud, ta oli siiski jõuka taluperemehe, tuttava kaasistuja poeg.

Oskari hakkas aknaklaasi lõikama. Kunagi tullakse sellele järele, on hea seegi töö kaelast ära saada. Hännisele meeldis niisugune täpsust nõudev omaette tegevus. Teemant ühes, lauajupp teises käes. Kõrvukriipiv lõige, kerge vajutus, ja klaas lõhenes riginal täiesti õigest kohast. Kui sõrmedega äsja lõigatud servast kinni haarasid, kui oskasid seda teha ilma kätte lõikamata, siis ikka midagi oskasid. Neljakandilisi ruute oli juba paras virn seina ääres.

Tal polnud praegu millegi kallal eriti pead murda, küll aga, millest mõnu tunda, sest elu oli üsna kenasti rööpas. Äri edenes tasapisi, tõi mõõdukalt sisse. See oli ehk kõrvaletõmbumine, et ei oodanudki enam suurt midagi, vaid jälgisid mõtteid mõlgutades rohkem seda, kuidas läks teistel. Ja otsida ei olnud vajagi, esimesena meenus ikka see Matti lugu. Muidugi oli tal kurgus pitsitanud, kui ta oli vaadanud väimehe esimesi vägikaikavedamisi saeveskis, mille too oli nagu muuseas endale näpsanud. Ehkki ta kommunistide ettevõtmistele suuremat tähelepanu ei pööranud, naerda tuli nende üle ometi. Eks nad kavatsenud ju oma streikide ja korrarikkumistega Aleniust kukutada, sel moel vahest kogu ühiskonda põlvili suruda. Ja seltsimehed — Hänninen pugistas naerda —, seltsimehed sekeldasid omakorda mujal, teistes saeveskites ja dokkides ja

vabrikutes, jajah, kui kuulujutte uskuda, siis ränkas neil terve ülemaaline võrk tööd teha. Aga mis tuli välja? Mõnes mõttes neil ehk Aleniuse kukutamine õnnestuski, aga upakil, valmis kukkuma oli see niigi olnud. Ja kes sellest viimaks kasu lõikas? Üldse mitte töörahvas, mitte mingi revolutsioon, vaid reibas, hakkaja Matti, Matti Reima! Oi, see oli tõepoolest uperpall, niisugune, mis ajas kõrvalseisja naerma ja pilama.

Ja kuidagi oli ta suutnud needki päevad siin kuuri all püsida, kui töökoda müüdi ja mööblit teise majja koliti. Siin oli rahulik, ei tarvitsenud imestamistele ega pärimistele vastata ega klaasubriku nurgas kühmu kiskuda, kui mõni joobnu uksele räuskama tuli. Sest neid tuli, igasugu maailmaparandajaid ja käsilasi, ähvardama tedagi, täiesti ilmsüüta meest, kellel selle ettevõtmisega midagi pistmist polnud. Põgusalt vihastas — kas siis mässu ajal huligaanidele õiget kohta kätte ei näidatud? Nii et jälle muudkui meruldati ja lõriseti? No on aga põrgu lahti... Kuid suupruukijatega harjusid ära ja siis polnud neid enam nähagi. Ja Inkerist tütre peres oldi jälle uhked ja võidukad. Kaotuse pärast ei pidanud veel alla andma, selles oli Mattil täiesti õigus. Alistujad, alistunud on alati valel teel. Inimene peab võitma, noh, kuni ta on veel noor.

Aga eks siin võinud ju närvid nahka minna! Nõnda pöörases ettevõtmises. Vististi mitte, see võitlus andis vist jõudugi, kuigi paistis olevat ränk. Mitte naljaraasugi enam, ainult range ainitine pilk, mees pealaest jalatallani soomusrüüs. Aga ennäe, palgid sai ta saetud, sest töölistest, neist nüüd puudust ei olnud. Ja Inkeri oli päris väärikas, või ehk hoidis esialgu alles hinge kinni. Aga pere oli jälle koos. Nii et vähemalt ühe tütrega olid lood õige hästi. Ja ega teise ülegi midagi kaevata olnud, kui olid kord sunnitud leppima tõsiasjadega, mis selle eluteel olid ette tulnud. Ja tõepoolest, kui kergeis suverõivais Anja vahel poest mööda lippas, vuratas ta ju nagu käest vallalastud pääsuke, põikas teinekord sissegi.

Ühel päeval, kui Hänninen oli pidanud kirikusse minnes Julini kivimajast mööduma, oli ta jäänud seisma, nii nagu ikka seisma jäädakse, kui midagi uut silmapiirile on ilmunud. Ta oli muidugi kuulnud, et alevisse on tulnud uus fotograaf, aga polnud teadnud, et sellel on kohe midagi ateljeetaolist. Igatahes oli ukse kõrval seinal seisnud reklaamkapp. Ta oli pidanud päris lähedalt vaatama minema. Nojah, oli mudilaste portreesid, vaatasid, kael

kenus, pehmevillaselt lambanahalt otse vastu, oli leeripilte, koolilõpupilte, eks piltniku juures käidud igal elupöördel. Ta oli lasknud pilgul ringi käia, hoidudes keskel asuvat suurt pruunis toonis pilti vaatamast, kuigi oli seda otsekohe väga hästi näinud. Sa pärgel, Anja siin, ja nii ütlemata võluv, rahulik, otsekui mõnest ajakirjast, poolprofiilis nagu mõni poseerima harjunud maailmakuulus näitlejatar. Mitte pisematki kortsu, kena soeng, kael kui luigel, pilk mahe ja kaugusi igatsev. Oli olnud päris raske end jälle liikvele nügida, meelde tuletada, mis tal kirikhärra juurde asja oli. Kodus ei olnud ta pildist midagi rääkinud, aga õige varsti pärast seda oli kummuti peale sama pilt ilmunud, ja üpris peenes raamis.

Salme oli sel päeval naeruse suuga ringi käinud ja siis kombe kohaselt jälle kahtlevaks muutunud. Sest lugu oli nii, et Anja oli selle fotograafiga käima hakanud. Käima? oli Oskari imestanud. Kuidas, kas Anja elu polnudki seesuguseks määratud, nagu see nüüd oli? Pidi ta siis mingisugust meheloikamit sussutama? Lahutatud naine... Salme pähe ei tahtnud see mahtuda, ja mees oli tema arust Anja jaoks liiga vana, kindlasti juba neljakümnene. Aga kui... kui Anja end väga üksildasena tundis. «Ah et sa oled seda meest näinud?» Ja Salmel tuli ära rääkida, et nad olid koos pilti toomas käinud. Seega jälle asi, mida oli tahetud Hännise eest varjata. «Aga abielluda nad ei kavatse,» oli Salme öelnud. Nii oli Anja talle sosistanud, kui ta oli hakanud kohvilauda katma. «No hea seegi!» oli Hänninen ohanud. Aga kas see oligi hea, suhelda avalikult ja, ja — mis veel hullem — mine tea kui vargsi ja mis moodi. «Vast saab nüid nendest halbadest asjadest lahti, ei mõtle änam Laurile ja sellele...» — «Jah, Gröönroosi-poisile,» oli Hänninen kohe sõnast kinni haaranud. «Noh, kui nendest lahti saab, siis...» — «Ja sii oo vast peris väärt mees, niisuke rahulik igastahes, vagusa olekuga... Kui vaigistab Anja ka ää.» — «Aga niisugusest käimisest sigineb jälle jutte. Või eks neid ole ju ennegi olnud. Aga päevapiltnik, ets kae, must riie üle pea ja pigistab muudkui kummipalli...» — «Et sa aga nüid jälle enneaegu põlema ei läheks. Kui neist põle abiellujaidki! Anjal vissist peab keegi olema, olgu vai jutukampaljon.» — «Jutukampaljon!» oli Hänninen Salme sõna korranud, kuid siis otsustanud, et ei vaeva selle looga oma pead. Ja Anja oli ju rõõmus, säherdune asi oli hea ja südantkergendav, sellega pidi isa hing soostuma, sest kan-

natanud oli ta nagu Anjagi, öelgu mõistmatu maailm mida tahes.

Hänninen võttis kastist uue suure klaasitahvli, viskas õled põrandale. Tahvel paindus, nõtkus, aga jäi paigale, kui ta selle paari kasti peale pani ja teemandiga kriipse hakkas tõmbama.

Poiss, poepoiss... Või mitte tema, vaid isa, talvel ilirode pärast nii ähmis. Matti oli kõnelnud, et neil käemeesteks olnud ja nüüd kinnimakstud talunikel olevat vist plaan oma saeühistu asutada. Selge see, eks muidugi, kui enne nägid, kuidas teine asjad joonde ajas. Ei see oleks mingi ime olnud, töödeldud metsamaterjalist sai ju alati paremat hinda. Sedasi oli Hänninengi kord kalkuleerinud, kui oli arvanud, et saab endalegi tüki metsa. See mets oli läinud sama teed kui teatav abiõpetajagi... Aga kahtlemata sai ka sularahaga osanikuks hakata, kui sellest kavatsusest nüüd midagi välja tuli. Korraks mõtles ta küsida, kas poiss teab midagi. Kuid klaasi jälle kuulekalt murdudes leidis ta asja säärast mõõtu olevat, et ta sellest niisuguse kollanokaga ei kõnele. Parem natuke oodata, vaadata. Ja kas kõlbabki väimehega võistleva ettevõtte osanikuks hakata? Igatahes õiget lusti ei olnud. Ei, käigu kus kurat, hakka veel tühjaga jahtima.

Oskari Hänninen otsustas vahet pidada. Ta istus tagaseinal rippuvale reekorupile ja õngitses rinnataskust sigari. Kui saaks nüüd veel natuke aega olla, mõtles ta, pahvides suitsu lae poole, kust rippus traadivihte, džuutkotipunte, poolpruugitud korve, millest enam ei mäletanud, kust nad olid siia saanud või mis nendega oli tehtud. Siis silmitses ta sääsavõrgurulle, virna laotud ookrikotte ja petrooleumivaate. Küllap ligines vanadus, sest ta vaatas neid lihtsalt vaatamise pärast, mitte enam hinnates, kui palju oli müümata, mitu protsenti ta vahelt võiks saada. Aga ega ta kaua mallanud istuda, läks küürutades, sigar suunurgas, põrandalt pikki klaasikilde korjama ja neid lauapragude vahelt põranda alla poetama. Aastakümneid oli ta nii teinud ja ikka mahtus sinna veel. Need hoonetealused olid head küll. Kuhu seda rämpsu õige paneks, kui kõik oleks betooni täis valatud?

Ja nii tähtsaid mõtteid pidi poiss muidugi segama tulema, sest Hännist taheti telefonile.

Noh, kõigel tuli kord lõpp. Ja väike hea äraolek oli ju tehtud. Ta poetas sigari tuhalepõlenud otsa õue ja hoidis ülejäänud pooliku alles, sellest sai veel teisekski korraks.

Nii et väike äraolek oli tal siis tehtud. Aga kui oli hääli, mis ta oli unustatavate asjade kotti kõige alla pannud, siis üks neist kraapis, kraaksus kõrva niisama värskelt nagu eilne.

«Mida kuradit!» Ehtne viha paiskus torru ja traatipidi teise Soome otsa. Hänninen püüdis köhatada, halva kuuldavuse üle nuriseda, küsida, kust üleüldse helistatakse, kuigi teadis, sai kahetsustäratavalt hästi aru. Siis ta ainult ägises: «Kas läheb jälle lahti!»

Poiss pungitas leti taga silmi, kulmude poolkuud peaaegu juustepiiris kinni. Hänninen pöördus ära ja vaatas seina, püüdis juhetki lahti harutada. Ta suutis olukorda seal kauges kantseleis väga hästi ette kujutada. Sest seal see armas õde, peast põrunud lahkusuline nüüd ukse kõrval toolil õhetades või tõntsilt istus ja direktriss rääkis temaga, Hännisega — jah, karjus talle. Miks ta temale helistas? Mis see temasse puutus, et kõne ootamisega oli pool päeva läinud ja et direktriss Sofiga oma kallist aega raiskas.

«No mis ta sealt otsib?» hüüdis Hänninen, sest paistis, et nõrgemat häält ei kuuldud. «Ta peaks ju olema — jah, kes seda teab, kus. — Ema! Otsib ema? Issand hoia. Ema on ju aastaid siin olnud, või õieti see, mis tast järel on. Ise ta ju ema siia tõi. Miks mu... hm... õde ise telefonile ei saa tulla?»

Teadagi ta ei saanud, temast polnud ju telefoniga rääkijat. Püha Vaimuga oskas ta küll maad ja ilmad kokku ladrata. Oligi ehk parem võõra inimese jahedat häält kuulata kui oma õe teab mäherdust soigumist. Direktrissi jutust sai vähemalt aru. Aga et... niipalju Hänninen nüüd mõistis, et Jeesus oli oma pruudi järsku maha jätnud, sõrmused-rubiinid Sofi sõrmest lihtsalt ära näpsanud ja hõlstitaskusse tagasi pistnud. Nii et Sofi oli oma usutaudist paranenud. See pidi ju hea olema. Aga kas oli? Nüüd oli ta siis rännanud, nagu nad ikka rändavad, ja jõudnudki lõpuks tagasi majapidamiskooli, kust oli teele asunudki. Vist oli ta mõelnud, et võib lihtsalt tööd jätkata, nagu poleks midagi olnud, vahest oli ta arvanud, et vali ja riidlev emagi ootab üha majahoidjakambris ja et kõik on nagu vanasti. Kas ta nendest jahmerdamiskuudest või aastatest ülepea midagi mäletaski? Ehk oli see lihtsalt sulaselge nõdrameelsus olnud?

«Asjad pole kaugeltki head.» Direktrissi hääl oli tähtis, järsk. «Öelge, mis ma temaga teen? See on ju teie asi.»

«Kas ta on... Kuidas ta tervis on?»

«Ja seda ma küll öelda ei oska! Andke andeks, aga mul on temaga ennegi küllalt tüli olnud. Hüva. Et ta justkui ema otsib, siis ma võin talle vähemalt öelda, kus vanainimene on. Ja siis olgu mindud. Söögu pealegi kooli köögis, söögu, aga öömaja ta siit ei saa. Siis ei saa temast ilmaski lahti. Jah,» lisas direktriss, kui oli rääkides, kärades vist Sofit silmitsenud, «kehaliselt paistab ta küll terve olevat.»

«Kas tal raha on?»

«Ei usu! Vaevalt küll. Aga ega see talle vist midagi tähendagi. Ja nüüd on ju suvi, hea käia ja ringi hulkuda.»

«Jah, jah,» ütles nüüd Hänninengi jahedal toonil, sest hakkas tõesti taipama. Ja Sofi istus vist veidi hämmeldunud näoga, pea pisut kergitatud.

Vaevalt ta midagi jumalagajätuks ütleski, see direktriss, lõpetas lihtsalt, tõusis arvatavasti laua tagant püsti ja hakkas Sofit surnuks rääkima, teda tagant kiirustama, talle kinnitama, et see on sedapuhku viimane heategu.

Heategu! Kõike ka pähe tuli, kuid niimoodi võis see naine mõelda. Aga Hännise tuju oli mõru. Ta oli end rumalalt uskuma äiutanud, et ei kuule õest enam iial midagi, nagu poleks teda olemaski. Üks telefonikõne hävitas jälle kogu rahu ja ainsaks lohutuseks jäi mõte, et õel pole vist siiski raha. Kesine lohutus seegi, aga paremat ei olnud. Sest nüüd hakkab Sofi paratamatult siiapoole rändama, nii järeldas Hänninen klaasubrikus. Jeesus oli teda vana ema eest hoolitsemisest vabastanud, otsekui oma mõrsjaks võtnud ja kõiksugu jaburust, vaata et lausa häbitustki tegema pannud. Ja kui nüüd paistis, et see liit on lõppenud, siis pidi Sofi muidugi selle leidma, kes teda enne oli käsutanud ja suunanud. Ehkki Hänninen ei soostunud õele rohkem isegi mõtlema, kui hädasti vaja oli, tundus talle, et see oli niivõrd lapse tasemele jäänud, et teda polnud enda meelest nagu olemaski, kui keegi tal kogu aeg silma peal ei hoidnud.

Justament, üks maailma nuhtlus puha. Aga et õde on siiski ilma rahata ja et eksiradu, lausa äraeksimistki võib ette tulla, siis kestab see reis sealt siia... jah, parimal juhul jääb paar kuud hingetõmbeaega. Aga... Ja Hänninen tõusis kräbedalt püsti. Oma silma all ta teda taluma ei hakka. Ta toimetab ta kuhugi, vaatab esmalt, ja siis ära, kas või hullumajja. Ta on koguni valmis sularaha maksma, kui ainult lapsepõlvega arved klaariks saaks. Aga siiski mitte väga palju, tingimata ta ei jäta. Vaene ema

oli, mis ta oli, kuid ta oli teda ju ikkagi südame all kandnud, nagu öeldi, ja armastanud, jah. Aga Sofi, sellest polnud iial muud olnud kui häbi ja pahandust.

Hänninen puges jälle kuuri ja jätkas klaasilõikamist sealt, kuhu see oli pooleli jäänud. Ta kirikueestseisja-peas lõi õige paslikult kumisema lauluviis: «Saatan see nuputab riukaid ja linge, kuidas saaks kütkeisse inimesehinge.» Jah, käsipõsakil istus sarviline ja murdis pead, kuidas taas üht parajat Oskari Hännist kiusata. Oligi teine juba küllalt rahu saanud. Ja midagi mõtles kurat igatahes välja. Aga, otsustas Hänninen, üleliia ta seda tühja asja südamesse ei võta. Enam ta närvi ei lähe. Inimene õpib välja kannatama, hoope peaaegu tundetult vastu võtma, kui nahk on kõigis tormides parkunud. Ja see polnud ju isegi löök, ainult vastik kiusutemp, ja just oma tühisuses nii ärritav, lausa — jah, naiselik. Tal õnnestus meelerahu peaaegu tagasi saada. Sest omajagu aega peaks ikkagi kuluma, enne kui too kirstunael ihuilmsi siin poes või tõenäolisemalt kodus köögis seisab.

Ja siis läks ikkagi ainult nädal või pisut üle, kui Hyvinkääl ümberistumist ootavale Lauri Julinile kleepis end külge vana, alandliku moega, kompsuta ja kotita naisterahvas. Lauri oli koduseid vaatama minemas, ligemale aasta järel esimest korda, olles viimased kuud Ikaalises advokaadibüroos istunud. Minematajätmiseks polnud põhjust, sest isa ja poeg olid väikest kirjavahetustki pidanud. — «Kas kaer on kokku saadud?» — «Sajud on vähe kimbutanud. Kuidas rahaga lugu on?» — «Teil on vist head reeteed.» — «Vana Eriksson, see torpar, sa vist mäletad teda, suri mineval nädalal ära. Käisin matustel.» — «Kannatab vist juba äestada?» Niimoodi. Õige, halastamatu malli kohaselt nad tülis ei olnud. Lauri oli ainult ikka veel sügavalt haavunud, kuid ei oodanud, et isa püüaks või suudaks kunagi mõista. Või kui suudakski, siis ei vihjaks ta sellele igatahes iial ainsagi sõnaga. Lauri läks õigupoolest hea meelega mõneks nädalaks koju. Aeg Ikaalises oli olnud nukravõitu, kuigi mingeid tõelisi muresid polnud. Ta oli lihtsalt harjunud teistmoodi suvede, teist laadi looduserütmiga. Sellelgi kuival läbisongitud jaamaesisel oli juba tunda elu lõunapoolsemat viretust, energilisemat kasvuhoogu nii maas kui ka inimestes.

Lauri vaatas alla naise poole. Miks see siin seisis, peagu tema küljes kinni, kuigi igal pool oli vaba ruumi? Pea longus, ruuduline rätik tihedalt ümber kolba, luitunud kleidiõlad. Lauri võttis maast kohvri ja astus paar sammu eemale. Rong tuli juba, aga vagunite vahetamisega, tavalise edasi-tagasi nõksutamisega läks aega. Rahvast voolas ustest välja, möödus vasakult ja paremalt, nagu oleks ta mingi veelahe olnud. Aga kui perroonile olid jäänud ainult Hanko poole sõitjad, oli naine jälle Lauri ligi. Lauri võttis uuesti kohvri ja läks pikkade sammudega rongi juurde, ronis kähku trepist üles ja kõndis kiiresti paar vagunit läbi. Ruumi oli, aga ta läks muudkui edasi, kuni istus täiesti tühjas kupees puupingile. Tema taga käisid uksed, ja enne kui ta oleks jõudnud isegi kohvrit võrku tõsta, istus sama äsjane naine tema vastu, kohendas seelikut ja ohkas sügavasti, aga nii, nagu käiks see kuidagi lihtsalt asja juurde. Lauri kortsutas laupa, mõtles isegi teisele poole vahekäiku minna, kuid rahunes siis. Ehk polnud vähemalt vaja kõnelda. Ta avas kohvri, võttis endale lugemist ja jättis kohvri igaks juhuks enda kõrvale, et naisel pähe ei tuleks sinna istuda. See oli tõesti vana, kunagi vist lihavad põsed olid lotakil. Ja ta oli väga päevitunud. Liigutused ei reetnud iga, ta näis istudeski nõtke, selgroog polnud kange. Siiski oli ta olemuses midagi elutut. Käed lebasid süles, pihud ülespoole, jalad õige kulunud kingades olid täpselt kõrvu. Samuti midagi valvast, peru, nagu oleks ta võinud iga hetk midagi ettearvamatut teha, esimese mõttesähvatuse järgi talitada.

Lauri tõstis lehe silmade kõrgusele ja hakkas lugema. Akadeemiline Karjala Selts oli üliõpilaskonnas juhtpositsiooni saavutanud. Lisaks ülikooli täielikule soomekeelsusele nõuti assigneeringute jagamist mitte vastavalt soome ja rootsi keelt kõnelevate üliõpilaste arvule, vaid proportsionaalselt terve rahvastiku keelelisele jagunemisele. Lauri arust oli see õige, selts köitis teda muugi poolest, eriti nüüd, kui Soome soo suurest tulevikust, Suur-Soomest ja hõimumõtteist enam nii palju ei kõneldud kui algupäevil. Meeletuseni vaimustuda ta ei suutnud, aga loomulikult polnud kehvemate hüveks tegutsemine ja kõrge soome kultuuri loomine meeletus, see oli lausa vältimatu. «Ühteliitmistöö nõuab siiraid tegusid, mis ilmutaksid madalamategi rahvakihtide vajaduste mõistmist, ja egoistlike tagamõteteta tahet vaesust ja puudust kaotada.» Lauri sirutas jalgu. Kas see polnud juba koolipäevilt, rektori ekslevaist, laialivalguvaist kõnedest tuttav? Kas ta ei

läinud nende tõttu seminarigi? Aga siin oli peale selle muudki: «Tööd suudab teha vaid haritud noorsugu, üliõpilaskond, kellele klassihuvi on võõras. Haritlaskonnal tuleb oma tegevusega võita rahva usaldus ja tõsta siis haritlaskonna staatust. AKS seisab täielikult väljaspool erakondi. Ainus riiklik partei, mida AKS ei tunnista, on kommunistlik partei. Liikmetel oleks hea eri parteidega, aga ainult soome parteidega liituda, et neid seestpoolt AKS-i vaimuga mõjutada.»

Lauri kuulis naist midagi pobisevat. Mõttesse vajunultki hoidis Lauri lehte kaitseks näo ees.

«Nii ilus... nagu... õnnis Jeesus...»

Hääl oli vaikne, sosistav nagu endamisi õnnistust jagaval abielunaisel. Siis jäi ta päris vait, kuni plahvatas järsku valjusti karjudes:

«Uhke nagu Jeesus! Aga Jeesust ei ole, ei ole enam! Jeesust pole iial olemas olnudki!»

Lauri ei suutnud jätta vaatamata, kuid naine istus jälle päris vagusi, ei paistnud isegi murelik. Ja Lauri langetas lehe, mõtiskles rongi edasi tõnksutades omi asju. Kuidas said sotsiaaldemokraatlikud üliõpilased AKS-i kuuluda, kui sotsiaaldemokraadid eduskunnas rootslastega ühte köit vedasid? Ja Tanner oli ju nimelt öelnud, et keeleprobleem on kuuenda järgu küsimus. Ei, Lauri meelest oli AKS oma puhtsoomluses äärmisel juhul maaliitlik organisatsioon või organisatsioon, mis andis oma toetuse igal juhul soome parempoolsetele. Oli kaunis raske teistsugust orientatsiooni näha, kui kord juba poliitilistest parteidest rääkida tuli, ja nii paistis aina olevat.

Uksed hakkasid jälle paukuma. Lauri otsis pileti ette valmis, kui konduktor lähenes. See tõstis käe mütsinoka juurde, ulatas pileti tagasi ja Lauri haaras uuesti ajalehe: «Eluaegne sõjaväekohustus. Te ei kuulu enam endale, vaid Isamaale. Te seisate...»

«Sõidupilet, palun!» Konduktor hõikas valjusti nagu ukselt ja Lauri vilksas naise poole vaadata, sest teisi vagunis ei olnud. See istus tuimalt, pisut keha kõngutades nagu kimbatuses, uje laps. Kuid käed olid endiselt rüpes, valged pehmed pihud veidi higiläikvel.

«Kuhu sõit läheb?» Konduktor oli nüüd julm ja tähtis isand. «Pilet, pilet või raha. Kas teil pole... Mis, kas ei saa sõna ka suust!»

Naine väänutas end aastate kohta üpris nõtkelt, püüdis natuke naeratada, põsenahk tõmbles.

«Nii et tulite lihtsalt rongi peale ja mõtlesite, et nüüd sõidame... Kui raha ei ole, on esimene peatus kähku käes. Noh, tõuske juba aegsasti püsti.»

Lauri võpatas. Siin see rahvas nüüd oli, olgu rumal või valelik, aga rahvas.

«Kas te ei oska öelda, kuhu te sõidate?» Ta sekkus asjasse, mitte meelsasti, kuid pidas seda oma kohuseks. Ja temale naine vastaski, tasakesi, aga selgesti nagu kätteõpetatult. Konduktor seisis ja hoidis kotti kõhul lahti, tegi oma tööd. Ja nii nagu naine oli ilmselt arvestanudki, võttis Lauri rahakoti ja maksis ta pileti kinni. Konduktor rebis rullist paberilipakaid ja läks sedamaid minema, sest temasse puutusid ainult riigi raudteede asjad, muu talle korda ei läinud. Lauri vaatas naise poole, aga see jäi jälle rahulikult istuma, nagu oleks ta ainult tõdenud, et lugu lõppes just nii, nagu pidigi.

Sest Lauri Julin juhtus nüüd lihtsalt olema see üksik reisija, enamasti mees, kelle kannul ta oli õppinud kõmpima, tungima millal missugusesse sõiduriista, enamasti rongi. Paar korda oli juhtunud, et ei mees ega keegi teine vagunis olnud nõus tema eest paari peatusevahetki kinni maksma, ja siis oli ta konduktori sõimu ja sõitlemise saatel järgmises jaamas lihtsalt maha läinud, rahulikult teist rongi ootama ja uusi sõitjaid vaatama jäänud. Keegi polnud talle seesugust kavalust soovitanud ja kindlasti ei mõistnud ta seda pealetükkivuseks pidadagi. Aga edasi ta sai ja aeg-ajalt ulatas mõni talle toidukotist võileivagi, sepikuviiluka, mille peal oli enamasti kõvakskeedetud munarõngaid. Ta sõi rahulikult järades, nagu oleks ka tema toitmine olnud endastmõistetav ja teistele kõrgemalt poolt antud ülesanne. Ja kui ta oli saanud, mida tahtis, oli ta täiesti leplik ja vagur.

Lauri luges alustatud vandejutlust edasi:

«Te seisate avatud ukse ees: siinpool on kõik see, mida nõrk inimhing peab ihaldamisväärselt au sees: mina ise. Teisel pool on eneseohverdamine: Isamaa. Te astute uksest sisse ja sulete selle enda järel avanematu riiviga: mehe vandega. Veel võite te taganeda, veel võite te endale kaalumise ja enesevaatlemise aega võtta. Aga pärast vannet enam mitte. Kes teist valmis ei ole, astugu tagasi ja valmistagu ennast ette!»

Hakkas tulema nõmmemaid ja savipõlde. Lauri ei hoolinud enam lugemisest, vaid kummardus aknast välja vaatama. Naine lehkas higist ja muustki mustusest. See

oli Laurile vastik, kuid ta ei läinud kotta seisma. Ta kiikas silmanurgast naist, kes oli jälle midagi Jeesusest ohanud. Neil oli siis üks tee. Kui Lauri oleks küllalt uudishimulik olnud, oleks ta võinud küsida, mis käigul naine oli, keda ta kohtama läks. Ta oleks ehk vastusegi saanud, aga kindlasti ka kapaga ülearust juttu. Ja tal ei tarvitsenudki midagi küsida, kõik asjad tulid meelde nagu ikka, kui üle hulga aja koju tuled. Kõik asus oma kohale.

Muidugi tundis ta naise nüüd ära, kui oli jõudnud sisse elada. Niisiis oli neid, tagasitulijaid kaks, ja mõlemad olid muutunud. Naisel oli kuidagi suu lukku jäänud, ennast ei suutnud Lauri hinnata. Või tema muutumine või kasvamine oli toimunud sel üksildasel kevadtalvel kodus, kui ta oli oma solvumuse piisavalt üles kütnud. Enda meelest oli ta pärast seda sirges sihis läinud ja haavad ei kipitanud enam. Kui neid oligi olnud. Oli muidugi, mis seal salata. Ja kipituse lakkamisel jäi suhu kaotuse maik. Anja oli mingit Vieno Gröönroosi Laurist paremaks pidanud, lihtsustatult oli lugu nii. Et Vieno omakorda Anja hülgas, oli juba väljaspool tema sasipundart. Kaotuse maik — iga päev loenguil, korporatsioonis, üüritoas eksamiks tuupides. Siis oli kaotusest saanud vanadustunne. Tal oli natuke liiga palju aastaid turjal, mitte õppimiseks, veid pimesipäi innustumiseks, üliõpilaselust osavõtmiseks. Ja ometi läks ta kaasa, sest... Mida siis veel? Ja puhuti vaatas ta hajameelselt üht naistudengitki, üht asjalikku prillikandjat, kes tões ja vaimus koguni arstikutse poole rühkis. Kuid naerulagistajat Laurist küll ei olnud. Ükskord oli ta selle kange arstihakatise läbi kevadtuulise linna koduukse ette saatnud, kuulates kogu aeg üksikasjalist ettekannet kuulmekäigupõletikust, või mis see oli, selle seostest põsekoopapõletikuga ja nii edasi. Välisuksel oli ta viimaks naeratanud, tema, Lauri Julin, ja öelnud seda, mida ta iseenda pealt oli õppinud ja mida ta endale tihti kordas: «Ma olen maailma igavaim mees. Nii igavat meest teist ei ole!» Ja siis oli naine helinal naernud, koguni kikivarvule tõusnud ja põgusalt ta põske riivanud. «See igatahes pole tõsi!»

Nüüdki, mitu kuud hiljem, läks Lauri meel heaks. Kus see tüdruk praegu on? Kas ta teda sügisel kohtab? Noh, mingil määral ta uut semestrit siiski ootas, ütleme või nii. Ja nüüd elas ta juba kaotustundetagi ja tal oli eesmärk, oma eesmärk, mitte ainult isa talu. Aga ta ei tundnud sellegi vastu enam viha. Ta arutles, kes isa õigupoolest on.

Missuguse erakonna raames temast kogukonnanõunik oli saanud? Vahest mitte ühegi, vahest oli usaldatud lihtsalt tema kuiva asjalikkust, arukust. Tõenäoliselt oli ta esmajoones koonderakondlane, liberaal, aga ometi kõva koonderakondlane. Ja et asjad oleksid veel rohkem pea peale pööratud, oli Laurist, kes oli öelnud, et ta talust ei hooli, mõtteviisilt maaliitlane saanud. Ta uskus puhtsoomlusse vandeid vandumatagi, ja maaliidus see vaim elas.

Tuttavad peatused, päris õiget nägu põllud. Lauri tõmbas taskust kella, ei jäänud enam tundigi. Naine paistis ka aja kättejõudmist ootavat. Jälle otsis ta temalt tuge, sõna lausumata, ainult nende Hännise-silmadega otsa vaadates. Hea tahtmise juures võis neis justkui midagi märgata — mitte Anja, vaid tolle teise õe pilguvilatust.

«Ega teil vist kedagi vastas ei ole?»

Naine kummardus nagu rakke või pinde otsides kämblaid uurima. Rätik püsis hädavaevu koos, märkas Lauri. Ja ei mingit kompsu, mitte midagi, ainult seljas rippuvad räbalad. Tõenäoliselt tabab Hännist, endist äiapapat, praegust kaasistujat, tulevast aukohtunikku täna ebameeldiv üllatus. Rongiga, sedasi see vääramatult lähenes. Ja niipea kui Lauri tõusis ja kohvri kätte võttis, tõusis ka naine, järgnes talle sammugi maha jäämata mööda pikka kõikuvat, vappuvat vagunikäiku.

Varjuline pärnatukk, peaaegu valge liiv, tuttav lai, valjuhäälne, otsekohene jutt. Ja ennäe, Albert Julin oli parimast järgmise hobuse kaariku ette lasknud rakendada ja kõige kasituma sulase vastu saatnud. Lauri naeris ja teretas Juhot, mitte kättpidi, sest see oleks ülepakkumine olnud ja meest peaaegu solvanud, vaid lihtsalt valju häälega. Ja naine ikka kannul, näe imet, juba kaariku tolmunud musta istmenahka silmitsemas, koguni käega katsumas.

«Mis hernehirmutis see siis nüid oo?» Sulane hoidis hobust kinni. «Kas peame selle vanajumala rõkakulli ka kuhugi viima vai?»

Lauri naeris jälle. Mis patisaks temast õige saama hakkas? Nii et ta oli siis kõigest hoolimata siia igatsenud? Ja jääbki aina igatsema? Ei pääsenud vist temagi neist veresidemetest ja rakkude sajanditevanustest mälestustest kuhugi.

«No ega ta palju kaalu,» ütles ta ja naine roniski juba käbedalt, vilunult kaarikusse.

«Ei kaalu vai? Sihuke räbalapunt, roidusk. Siis pead

peremehega rääkimise enda peale võtma. Meil juhii hää hobunegi ees.»

«Räägin, räägin. Kas kõik on hästi?»

Sulane pööras kaariku minemahakkamiseks ringi. Ta ei vastanud kohe, alles seljakuteel pööras niipalju pead, kui vajalikuks pidas:

«Hästi vai miskit! Heinagi sai nii kuramuse palju, et ei tea, kuhu see ära pannakse. Aga selle moori viskan ma küll kohe kraavi. Vahi nüüd, vehmredki kisub viltu!»

«Jajah, aga viime ta siiski küla algusse välja.»

Ja siis oligi juba tunda kuiva heina lõhna, tehasekorstnad ei suutnud selle vastu midagi. Vähemalt kord aastas näitas maa oma väge.

«Ja siin see küla on!»

Esimese vooderdatud, valgeks värvitud villa kohal pidas sulane kinni. Ja nagu oleks naine isegi seda kohta oma meeli kõige paremaks pidanud, selle välja valinud, hakkas ta maha kobima ja siis edasi kõndima, algul hobusega ühte jalga käies. Lauri istus nüüd keskele, et aisade pärast enam muret poleks, ja siis mindi, nii et tolm taga.

15.

Hotelli teisel korrusel, niinimetatud kabinetis, istus vägev esindus alevi ärimeestest ja ametnikest. Teisel korrusel, sest alumised restoraniruumid olid kitsaks jäänud. Pidutsemiseks jätkus alati põhjust ja keeluseadus ning sellest tingitud raskused ja nõksud nendest jagusaamiseks olid igapäevaseks muutunud. Omanik oli paaril kõrvaltoal otsustavalt vaheseinad lasknud eemaldada. Teenindusruumid suurenesid, söakaid ettekandjaid tuli juurde palgata — kaugel olid need ajad, millal proua ise võõrastemaja köögis toitu oli valmistanud. Juhuslikud öövõõrad kaebasid lärmi üle, aga sinna polnud midagi parata, vaigistamine ei aidanud. Kuid need olid inimesed, kes tulid ja läksid, nendega rikkaks ei läinud. Vahel jättis mõni kingad lootusrikkalt ukse taha, mõeldes, et jalavarjudega seal midagi juhtub. Ei juhtunud, kellelgi polnud aega läigitada ja pühkida. Äärmisel juhul võis mõni nokastanu paarid omavahel segi ajada või muud ulakust teha.

Ajalehetoimetaja algatusel oli nüüd asutatud kohalik klubi. Sest nagu ta oli laialt seletanud, vaim paikkonda elama asunud haritlaskonna hulgas oli küps, ja siis oli tegu ikka vältimatu. Muidu haihtus vaim taevatuultesse, maapragudesse, ja enam teda polnud. Tegu tähendas ühist tegevust, ühingut, mis ühendaks end orbudena tundvad inimesed. Nad kõik olid viimase paarikümne aasta jooksul siia kanti asunud ega võinud järelikult veel suurt kedagi tunda. Teadmatult olid nad otsustanud liituda võitluseks, mida siin oli alati peetud, oli pidanud Oskari Hänninengi, kuigi teda nüüd vaevalt keegi meelde tuletas. Vaistu ajel ja hädasunnil olid nad otsustanud lõpuks ometi murda paikkonna alatu, rõsket külma hõngava kitsa ringi, millest oli nii palju räägitud ja

mille olemasolu oli aimatud. Ja saada sealjuures muidugi veidi meelelahutustki. Aga kui vaist oli sootuks valele teele juhatanud, mida loomaarst — tallihaisuline ja juba kergelt timmis — söandas kartagi. Kui siin mingi väljavalitute ring on, siis kindlustab see end endisest kõvemini. Asjata loota, et sealt keegi nende maskipeolegi tuleb, mille nad kunagi veebruaris kavatsesid pidada.

Karjal poleks tohtinud midagi viga olla: kaks pangadirektorit, jaamaülem, kaks arsti, loomaarst, kaupmees Julini kivimajast, uus apteeker ja keegi, kelle nimegi enam ei mäletatud ja kes sügavalt magas, põsk vastu lauda.

Põhikiri oli nüüd siiski koostatud, valitud maast ja valitud rahvast kõnelevate isamaaliste fraaside ja värssidega täiendatud ja toekamaks muudetud. Aga oli neid siis vaja naeruks teha! Peremehelt oli saadud luba kinnitada ukse kohale silt, ja kuni jõud veel võttis, viis toimetaja tooli koridori ja hakkas seda loomaarsti pisut pilavate õpetuste saatel nõpsikute ja nupslitega üles panema. Sildi oli ta ise ühel igaval päeval toimetuses visandanud ja tema leeriealine tütar oli selle õlivärvidega ovaalsele papitükile maalinud. Otstes olid laialilaotuvad vahtralehekämblad, keskel ruumipuuduse tõttu natuke liiga väikseks jäänud kala, selle kohal sõna «Kogukonna» ja all «Klubi. Asut. 1926».

«Mis sa jändad seal! Uks kinni! Tõmbab!» hõikas vanem tohter, nii et trepikoda kajas.

Proua tuli etteheitvalt trepist üles, uhke ja ilus, aga tühjade kätega. Loomaarst võttis noomitusterahe vastu, aga toimetaja ronis toolilt ettevaatlikult maha ja vaatas klubimärki, pisarad silmis. Seal see nüüd oli!

«Siia ei tohi oma suupoolist kaasa tuua,» ütles proua rangelt, kuid loomaarst sihtis ainult ta sääri, hüüdis otsekui hämmelduses:

«No on aga, on aga kuradima sääred! Ei ole mina varem sihukesi sääri ega sihukesi sukki näinud! Mis — on need kalliskivid, mis seal säravad? Ei, proua ise kullendab sealt vastu nagu kuu, nagu kuu . . .»

«Härrad lähevad nüüd sisse tagasi ja panevad ukse kinni. Juba kaevatakse.»

«Jah, kulla proua. Ja siis mõni kann teed ja mis sinna juurde kuulub, jah.»

«Kõigepealt sisse. Ma saadan tüdruku.»

Toimetajat oli raske oma töö imetlemiselt eemale kiskuda. Loomaarst vedas teda nagu sõnni enda järel tagasi tuppa, kus veljed istusid paksus suitsus ja aurus, just nagu oleks seal olnud esmaspäevane pesupäev kuskil köögis. Tohtrid olid nihkunud vastakuti istuma ja vanem jõllitas seda Hännise majja kolinut. Oli teada, et nad veavad vingu. Noorem arst polnud päris heas kuulsuses, või noh, tühja sest kuulsusest, aga temaga oli eelmises kohas kahetsusväärt lugu juhtunud, mis polnud muidugi jäänud sinna, kuhu ta kolimise järel oleks pidanud jääma: unustuse pilkasesse sügavusse. Teadagi suri tohtrite käes inimesi, seal nad ju nüüdsel ajal enamasti surid, tervishoid oli niisuguseid edusamme teinud, aga see surija oli olnud oma naine, tähendab selle arsti proua. Verekaotusse, aga miks? Miks ei kutsutud abi, kui oma käes untsu läks? Noh, asi oli vist ära klaaritud, sest arstiõigused olid tal alles. Aga siiski. See vanem, ööde viisi joodikutest kaklejate haavu sidudes karastunud, lapsi ilmale aidates härdameelseks muutunud, sapihaigeid lõigates kogu seda soppa näinud, mis inimestel sees on, põrnitses nooremat pahaendeliselt nagu juhust passides.

Pangadirektorid vestlesid poliitikast algul üsna rahulikult uratades, kuid mõne hetkega kasvas vestlus üksmeelseks ärritatud lärmiks. Sest oli sündinud peaaegu uskumatu asi. Soome, tähendab valitud rahva ja valitud maa peaministriks valiti Väinö Tanner, sotsiaaldemokraat. Mis sellele maale, sellele väljavalitule sisse oli läinud, et ta niimoodi valis? Ja eelkõige, mis selle maa parempoolsel tiival viga oli? Kas see oli absoluutselt halvatud? Kas see oli kaotanud isegi mälu? Viimast korda oli sotsialistlik valitsus olnud üheksa aastat tagasi ja mis oli olnud selle tagajärg!

«Ja nüüd on neil üks neiugi ministriks, üks Miina või mis ta on. Mina olen neiusid näinud, ma tunnen neiusid, hea, et neiud olemas on. Aga jumalapärast, ometi mitte valitsuses!» põrutas loomaarst, ja nagu ärritudes ikka, pidi ta äkki tõusma ja minema klosetti otsima.

«Igatahes majanduselule on sotsiaaldemokraadid hukatuseks,» ütles vanem pangadirektor raskelt. «Ja see vist eesmärk ongi.»

«Ära neid nüüd siiski kommunistidega segi aja,» arvas noorem paremini teadvat. «Ja see on ju ainult vähemusvalitsus, see kaua ei istu. Või veel, kes teda

peale rootslaste toetab? Aga nendega see Tanner mehkeldab, kurat võtaks!»

«Mina...» No muidugi, tuline rootsimeelne oli ju hulgas, see sinisooneliste põskedega jaamaülem. «Kõneldagu, mida tahes, kui jälle otsustavate küsimuste ees seistakse, siis on kommunistid, olgu nad näiliselt pealegi Tanneri vastu, kindlasti valmis temaga käsi lööma. Ma sooviksin, et veljed ei hakkaks rootslastest kogemata halba rääkima, kes siiski...»

«Nende käsi on juba nii kaua hästi käinud, et neist pole enam asja. *Paralysis bulbaris*, bulbaarparalüüs, vaevab neid lapsest saadik.» Vanem arst valas piiritust klaasidesse ja pani apteegipudeli tagasi lauajala juurde. «Aga olgu, hulle on igal pool, pööra silmad, kuhu tahad.»

Jaamaülem piirdus solvunud häälitsusega, nii ei võinud siis poliitikastki kõnelda. Tuppa hakkas laskuma rõhuv vaikus. Tiidsas taktis rüübates oli esimene klubile langenud hoop peaaegu ununenud, aga nüüd hakkas see kõneainet otsivaile ajudele jälle meenuma. Sest niipalju kui säherduses jõulueelses hämus üldse suudeti meeles pidada, siis oli fakt, et kui klubi loomist plaanitseti või esmajoones toimetaja sellest õhinasse sattus, pandi kindel lootus Matti Reimale, uuele saeveskiomanikule.

Sest ütlematagi oli selge, et lubjavabrikust ei palutud kedagi, ei palutud ka ühtegi inseneri, sest need kõik olid ju nii kauged. Ja tselluloosivabrik oli samuti ülemaiste võimude juhtida. Aga Matti Reimale oli toimetaja ilusa viisaka lugupidava kirjaliku kutse saatnud. Matti Reima oleks siia klubisse kuulunud. See loodigi vahest usus, et ta tuleb ja sellest midagi teeb. Aga härra saeveskiomanik polnud suvatsenud isegi kirjale vastata, oli seda lugedes ehk ülbelt muianudki, ja see oli solvang, kirjeldamatu, jultunud tegu. Oli ta siis oma arust nii tähtis härra? Oli tal alust nina püsti ajada? Kus oli endine mõnus semu?

Aga veel ei räägitud sellest solvangust, nii armetult purjus siiski ei oldud, hiiliti nagu rebaseuru ümber, alustati kaugemalt.

«Üks asi on mind kõvasti imestama pannud...» Prillid laual, põrnitses süfiliitikute tohterdaja vanemat arsti lühinägelikult, märgade laugude vahelt. «Kuidas on õigupoolest võimalik, et üks alevi ja maakonna vähestest vaimuhaigekohtadest Kellokosel anti naisele, kes ei seisa isegi kogukonna hingekirjas?»

«Ja mis see sinusse puutub? Kas sul oleks mõni oma hull olnud välja pakkuda? Hull mis hull, mina tunnen hullu alati ära. Hullud nüüd kusagil kirjas... Minema tuli ta ju toimetada. Jeesus halasta, mina lähen sinna, sinna jah, see tee on mul selge. Noh, vanamoor nagu nuhtlus proual kaelas. Proua püüab pliidi alla tuld teha, teenija pakib juba asju, on otse mineku peal ja ega seal midagi imestada ole. Ja see püstihull on proua küljes kinni nagu takjas, pigistab kõrist ja jõurab mis jõuab. Mina lähen nagu ikka saali, seal vanamutt sama hästi kui surnud, aga hing sees mis sees, teda ei tapa miski. Aga sealgi oli see hull jahmerdanud, tõstnud palmi või mis lille mullaga tükkis põrandale, pööranud pildid tagurpidi, teinud nii palju kurja, kui oli suutnud. Ja nad suudavad, jõudu neil jätkub. Kui ma talle peale põrutasin, lõpetas vähemalt jõuramise. Noh, ma kirjutasin hullupaberid välja. Seda ma tegin. Oli vaja ta ometi minema toimetada. Hännisele aitab vanamutistki, see juba ei sure, tee või tina.»

«Egas onu lellest parem ole!» püüdis noorem õelutseda. «Aga et nii lihtsalt koht saadi. Mis eesõigused sel Hännise perekonnal on? Mis muud kui jälle suhted mängus. Aga kas see on õige?»

«Suhted... Mis suhteid ühel vanal ätikõbil ikka võib olla. Või kui on, vahest ongi, küllap jah, siis on ta need ise oma arunatukesega loonud. Loo aga sinagi, poiss. Suhete pärast te siin kõik kadedad oletegi. Aga enne kui neid suure vaevanägemise läbi tekib, tuleb midagi teha ka. Oleks hea seda meeles pidada.» Ja ta lajatas kämblaga vastu lauda: «Hull oli ta ikkagi!»

«Ei pruukinud olla!»

«Oli küll! Ja nüüd olgu sel loril lõpp! Sel proual, või kuidas teda nimetada, on käed nii tööd täis, et seda ei kujuta ettegi. Ta teeb mis suudab, et selle vanainimese lamatisigi ravitseda. Ja oi-oi, ma olen neid tütreidki tohterdanud, seda ilusat ka, ja oi-oi, missugune hommikupoolne öö kord oli! Vaata, võib olla arst, kellel nuga ööpäev läbi pihus, aga ega sellepärast säherduseks tarvitse muutuda nagu veli! Tsipa südamesoojust võib nimelt ikka säilitada.»

«Ja hullupabereid anda!»

«Neid võiks anda pisut rohkemgi.»

Vanem arst oli nagu juba valmis puskama. Aga õnneks tuli proua tellimust täitma, ja tuli tõesti ise. Ta

puhastas lauda ja härrad passisid peale, et ta poolikuid klaase ei puutuks.

«Nüüd oleks ehk aeg süüa. Meil on väga head sinki, ja lõhet, kui see juhtumisi rohkem meeldib.»

Loomaarst tellis mõlemat, sest nagu ta pasundas, pidi ta hommikul vara joones olema ja maakonda mööda ringi sõitma minema. Proua ootas, kuid teistele söök ei istunud. Tüli oli siiski summutatud.

«Mis mees see uus päevapiltnik on?» arutas vanem pangadirektor. «Kas oleks pidanud selle ka klubisse kutsuma? Või ei, ta on alles nii vähe aega olnud. Ja ainult päevapiltnik . . .»

«Ah see.» Ja jälle pidi noorem arst suu lahti tegema. «See käib seal Anja Julini juures. Käigu, käigu, ainult et see on nii ilus naine. Laulab ja lõõritab.»

«Sellele ära sina silma viska!»

Kas jälle oli tüli puhkemas? Aga noorem tõmbus tagasi, rääkis ainult, et seal selle naise pool on omajagu saginat. Ja vahel pole teda mitu päeva näha. Kuna ta tuba on just arsti üksildase magamistoa kõrval, kuuleb arst kõik paratamatult ära.

«Kõige peale ka täismees aega raiskab! Veli ei mõista. See ilus naine on Julini pojaga abielus olnud ja aher, lihtsalt seesmiselt surnud. Vaene inimene! Nii et minu meelest tuleb ta rahule jätta. Ja siin pole mingi eitede kohvilaud! Ena, või keelt peksma. Nagu laste jõulupuul, piparkoogid ainult puuduvad!»

«Velled!» Toimetaja püüdis oma häält kuuldavaks teha, kergitas koguni põhikirjapaberit, mis oli ühest nurgast juba määrdunud. «Meie eesmärk on üksmeele saavutamine, eks ole?»

Tema meeldetuletus vahest mõjus kuidagi, sest vanem pangadirektor asus otse asja juurde, mis kõige taga seisis.

«Küll te näete,» köhatas ta nimme pihku ja söandas oma teadmistelt pisut katet kergitada, sest siin olid nagu arstidki juba oma vaikimiskohustuse unustanud. «Enne kui kevad käes, jah. Eks vaatame, kuidas Matti Reima käbarad käivad. Noh, rohkem ma ei ütle. Üksainus väike dokument, olen ühte väikest dokumenti näinud. Kuidas läks äsja ühel ettevõtjal? Nimesid ma ei nimeta. See oli Julinit vallavalitsuses aastate viisi seganud ja ärritanud . . . Iseenesest täiesti tähtsusetu mees. Jah, intresside maksmise tähtpäevast polnudki rohkem kui nädal üle,

aga laen öeldi üles. Öeldi, sest Julin nõudis. Ja kuna sel mehel olid juba endisest ajast kehvad suhted ka teie velle pangaga, siis mis sai? Pankrot, ilus pankrot. Sest nagu Julin ütles: «Lõpuks ometi tuleb seda meest õpetada.» Nii et vaatame kevadeni!»

«No kuule,» julges jaamaülem kahelda. «Reima mängib suuremat mängu. Põrgut, mina lähen magama.»

Ta istus kindlamalt maha.

«Ma tahaksin südamest loota, et võiksime oma jõu siin klubis ühendada, kuidas ma ütleksingi . . .» Ja kui toimetaja oma laulu jälle lahti laskis, läks loomaarst otsimisreisile. Ta sikutas koridoris esimest ettejuhtuvat ust, kõmpis järgmise juurde, kui see ei avanenud või selle tagant magamatusest tõre hääl vastas. Ta jõudis alakorruselgi ära käia, salvrätt krae vahelt tilbendamas, ja sealsed külalised üle vaadata. Kindlasti oleks ta jõudnud mõnda poegimishalvatustki ravimas käia, kui ta oleks jäänud ootama, et toimetaja ise lõpetab.

«Pankrotti ta läheb,» ajas pangadirektor oma joru, kui loomaarst tagasi tuli. «Nii suuri asju nii väike mees valitseda ei suuda.»

«Aga teeme siis tripsud selle auks, et õde lauavabrikusse tööle sai!» Seal see koloniaalkaupmehe geniaalsus oli, selle üle ei tasunud isegi naerda. Ja üks, see poolkogemata kutsutud kohtuniku sekretär, muudkui magas. Hea oligi, et magas, ei kuulnud, mida räägiti.

«Mis meil selle mehega üldse pistmist on,» imestas jaamaülem. «Kust ta pärit on? Mitte kuskilt. Ja kuidas ta haridusega lood on?»

«Jah, tühine mees, päris tühine,» kinnitasid mõlemad pangadirektoridki. Aga viimase kui ühe velle hinges puuris ja uuristas teadmine, et Reima oli ennast nende seltsi tulemiseks liiga heaks pidanud. Ja need jutud koerakoormast, mis siin kandis ikka veel liikusid? Ja see piiritusetrust ja vanglakaristus? Nii et kui seesugust meest üldse ühingus kaasa lööma oodati, siis oli see juba iseenesest ühingu väärikuse alandamine ja selge tunnistus allakäigust.

«Aga niisugune asi . . .» Nüüd julges noorem pangadirektor järjekorras igaühele otsa vaadata. «Ja ma tean seda täiesti kindlalt. Tal on tohutult metsa, seda, mille ta ostis enne saeveskit. Teate, juttu pole kümnetest hektaritest, juttu on sadadest, võib-olla tuhandetest hektaritest!»

Oi jah. Kui proua jälle kandikuga tuli, oli meeleolu päris alla nulli. Härrad olid hakanud üksteist põrnitsema, ainsaks ühiseks tundeks oli kadedus, ja sellepärast ei tarvitsenud vist küll neid nägusid taluda ja öid läbi üleval istuda.

«Ja räägitakse, et kui Reima oli oma kannupoisi, selle asendamatu Heikkisega neid metsi mööda kõmpima läinud, siis olid tal kõik taskud punaseid lõngajuppe täis olnud. Neid oli ta — või see kannupoiss — siia-sinna puude külge sidunud, et oskaks pärast eksimata tagasi tulla.»

«Kes see hull talle metsa müüs!»

«Müüs, kes müüs. Ja miks ka mitte, kui sai hea hinna.»

Vanem pangadirektor jäi päris vait, tal polnud enam isu pankrotistki rääkida. Aeg näitab, küll aeg näitab, kui elu ja tervist on.

«Kas see ilus naine on Reima-proua õde?» Noorem arst ei jätnud ikka veel oma meelisteemat.

«Oi-oi, vellel peaks asjast rohkem aimu olema.» Vanem kavatses veel kord piiritusepudeli lagedale tuua, aga loobus.

«Aga kas ta ei ole mitte väikselt ideeline vahutaja?» See oli nüüd viimane trump, mis arstil lauale oli heita. «Kas ta ei lippa mitte töölismaja vahet?»

«Oi Jeesuse Kristuse püha valgust! Oled sa kindel, et see pole Päästearmee maja?» Vanem, ikkagi Hänniste majaarst, keeras koguni külje, ta ei kannatanud kolleegi nägemistki enam välja. Toimetaja vaatas teda ahastavalt ja puudutatult, niimoodi siin siis läks, kuigi mõte oli olnud nii ilus. «Jah,» rääkis arst nüüd temaga. «See sinu artikkel karskusühingu loomisest — mis külas see nüüd oligi, ei mina neid kõiki mäleta — oli hea. See koht, see viimane lause: «Kahe kõvasti alkoholi järele lehkava härra innukal eestvedamisel otsustati selts asutada.»»

«Noh, nojah. Seal ju teisi polnud. Nojah, lapsus, mis sellest enam. Mul ju ka niisugune töökoorem kukil.»

«Ju vist jah, kui säherdust jama... Ära sa ainult selle meie ühingu asutamisest reportaaži tee. Kuule, ära tee, satume kõik naeru alla. Kindla peale. Mul on sinu jaoks kogemuste läbi omandatud väärt uudis või ettekuulutus, ja see kõlab nii: «Sinna, kuhu kaardikamp koguneb, on laip ette tellitud.» Muu on sõnnik. Ja kas mul on nüüd au sellest ühingust kohe siinsamas välja astuda?

Mis ma siin — meelsamini lähen haavu õmblema, veenilaiendeid katsuma. Vaata kui ongi juba mõni ootetoas. Seda ma...»

«Veli ei kavatse ometi...» Toimetaja oli jahmunud. Alles äsja oli ta klubimärgi paika pannud, nüüd juba lahkumisähvardused ja riid.

«Jah, jätame selle. Mina kohitsen parema meelega kas või seapõrsaid, kui istun ja ajan suust soppa välja.» Loomaarst sõi ära viimased singiviilud, kolm-neli tükki korraga kahvli otsas.

«Kes maksab?» Proua oli jälle õigel ajal uksel, ja kuna vastuseid kohe ei kostnud ja rahakotte välja ei ilmunud, astus ta rinnakana akna alla ja lükkas mõlemad pooled lahti. Sigarisuits seisis hetke paigal ja läks siis ekslema kärekülma detsembriöösse, kus ei vilkunud ainsatki tähte. Kirjutaja raputati ärkvele ja silmi pilgutades maksis temagi oma osa, sest lühiajalise vendluse nimel jagati kõik võrdselt, arve vähemalt.

«Nagu ma olen näinud,» — õige arst seisis tikksirgelt, proovis jalgu, painutas sõrmi — «ei nõuta siin inimeselt mitte midagi muud, kui et ta teeks kuradi moodi tööd. Kõigepealt päevatöö ja siis takka otsa teine päevatöö. Kui te seda teete, siis olete ikka midagi kätte saanud, nii umbes kolmekümne aasta pärast võite siinsete silmis armu leida. Nii lihtne on see. Pole siin mingit seltsi vaja.»

«See on ikkagi Matti Reima süü, oleks ta ometi tulnud,» halises toimetaja, aga kui teised juba üksteise kannul alumisele korrusele hiilisid, rüüpas ta klaasipõhjadest viimased tilgad.

«Muidugi on, Matti Reima süü jah,» hüüdis loomaarst üle õla. «Ja olgu. Rõõmsaid jõule kõigile!»

Trepilt heitis toimetaja veel valulise hüvastijätupilgu klubi vapile. Sinna see esialgu siiski jäi. Põhikirjalehed jäid vist ka, jäägu. Unesegast kirjutajat talutades läks siis temagi läbi pooltühja restoranisaali minema, täitumatute lootuste näitelavalt ära. Õine õhk värskendas sedavõrd ta pead, et ta mõtles, sepitses värsijuppe. Ta seadis neid meelsasti kokku, trükkis veerutäiteks leheski ära. Ainult oma nime ei tihanud ta neile alla panna, sest see kant oli ju nii südametu, nii lahkusetu.

16.

Nüüd, kui Inkeri elas kingul veel suuremas majas, ei saanud Salme niisama lihtsalt teda vaatama lipata, sest selle maja juurde oli paar kilomeetrit. Vahel sõitis Inkeri ise vanematekodusse, jalgrattaga nagu mõni tüdrukuhilbats, nii tüsenenud kui ta oligi. Aga, ütles ta mõistlikult, Mattil polnud tema küütimiseks mahti ja Heikkise aega ei tohtinud ka selle peale raisata. Nii et säherdune „saeveskiomaniku proua oli tema, imestatagu ja naerdagu pealegi. Oma juhiloast polnud juttugi, ei, sest nüüd tuli kõiges kokku hoida.

Võõrastav Inkeri suust kuulda, aga Salme noogutas tõsiselt. Ta oli püüdnud seda ju aastaid südamele panna. Ja siis jõudis see kokkuhoidlikkus otse jõulude eel suure pinnukoorma kujul päris iseenesest Hänniste õue. Õhukesed saeveskijäätmed, põlve peal hõlpsasti murduvad, aga ka nii vuhinal põlevad, et midagi keetes pidid vahetpidamata pliidi ees küürutama.

Ja sellest hoolimata olid ikkagi kõik kohad pinde ja saepuru täis. Hänninen vaatas hindaval pilgul, kui Matti Reima nad ühel jaanuariõhtul viimaks külla sõidutas. Oli ainult kerget lumekirmetist, korralike kinnikaetud lauavirnade vahelt paistis kõiksugu rämpsu. Matti Reima sõitis väikese silmapaistmatu autoga aeglaselt, nii et nad said rahus vaadata. Ta tutvustas kohti kärata, vaikselt, väledalt üle libisedes, nagu oleks ta seda ülevaadet kellelegi, vist peaasjalikult iseendale päevast päeva andnud. Muidu oli ta kaunis sõnakehvaks, isegi tõsiseks meheks muutunud, küllap olid nüüdsed mured seda sorti. Oskari ja Salme istusid ligistikku ja hääletult, peaaegu häbelikult, mõlemad sõnades ettevaatlikud. Sest nii tohutu ettevõtmine, jah, päris suurushullustuslik ...

«Ja sinna, sinna allapoole kavatsevad nad siis uue saeveski ehitada.»

Selle asjaga oli Hänninen hästi kursis, hüpoteekegi oli hulganisti kinnitatud.

«Õnneks ostsin aegsasti metsa,» ütles Matti. «Kuigi see on nagu tilk vett kuumale kivile. Saaksid nad sinna ainult õige kurje kommuniste tööle. Ehk saavadki ... Mina rookisin need välja, ei tea, kas rookisin küllalt hoolikalt või on juba uued pesitsema pääsenud.» Ja õue pöörates lisas pisut liiga kähku: «Nii et Anjal oli mujale minekut?»

Talle ei jõutud vastata. Anja oli emale helistanud ja lausa talumatut peavalu kurtnud, selle all kannatas ta nüüd alatasa.

«Niisuke toores puu, küll lõhnab hästi,» ütles Salme, kui nad saeveskit vaatasid. «Papa veskiski ennevanast saeti, aga sii nüid oli, mis ta oli, ainult mõni laud korraga.»

«Jah,» ühmas Hänninen. «Aga see siin ... Jajah, generaator on ja transportöör on, sootuks teine värk.»

Kuid peaaegu linnapärase elamu pooltühje tube ei mõistnud nagu hinnatagi, sest neisse eksis ju ära, jõuetusetunne tuli peale. Olgu pealegi, et oma tütar siin, põll ees, köögis laste seltsis tõsisele, punsunud näoga teenijale õpetusi jagamas. Sinna nad ajusidki kõik ja võtsid aset, sest see oli vähemalt hädapäraselt sisustatud. Olid laud ja toolid ja samuti pinnuvirn tohutu pliidi taga.

«Jah!» Inkeri hoidis ilusat käsi sirutavat tüdrukut süles ja andis ta siis Salme igatsevate käte vahele. Teenija murdis pinde, hoolitses selle töö eest, ja Inkeri keetis kohvi. «Ma vaatasin sügisel seda jäätmepõrgut. Suitsu oli nii, et maailm must, mehed torkisid pikkade teivastega, lobjakat ajas taevast alla. Ja suits muudkui tihenes. Mattile see küll ei meeldinud, aga ma läksin ja ütlesin neile, et kas te olete hullud, põletate head puud. Ja nemad vastu, et kui see kraavidesse ja jõkke enam ei mahu. Nii et nemad, jutu järgi nii otsata vaesed, ei viitsinud nii paljukestki vaeva näha, et oleksid jumalamuidu küttepuudeks korjanud. Ei, neil olgu teadagi kasehalud! Aga mina mõtlesin, et minu korstnast kerkimiseks kõlbab pinnusuitski. Ja kõlbab! Kõlbab Heikkiselegi, ega ta loll ole. Anjalegi helistasin, aga kus nüüd tema, ühtevalu üks tulemine ja minemine ja teab mis, tal ju uus kavalergi. Ei olnud temal säherduse selge, maise, mõistliku asja jaoks kõrvu peas. Jah, papa ja mamma, niiviisi on nüüd!»

«Kõik, kõik on ju suurepärane,» kinnitas Hänninen. Ta vaatas mööda kööki kõndivat Mattit, silmad suurtest imetluspisaratest lausa läikimas. «Ja kõik on sul korda aetud. Sinust ongi suur härra saanud!»

«Sellest ei tea ma midagi. Kõnnin kogu aeg kuristikuserval, nii on lugu. Esialgu pole jalg veel vääratanud, aga... Olgu!» Ja ta hakkas laulma, üritas igatahes: «Lahingus saatust on proovida kena!»

Inkeri raputas pead. Isegi oma juustega polnud ta midagi ette võtnud, need olid koguni lokkimata, kuigi ta enne Salmelegi tuliseid tange pihku oli toppinud.

«Ära jumalapärast laula enam seda laulu!»

«Aga kuristiku serval, jajah, haa, haa. Oleks ainult vundament tugev. Ju siis on.»

Hännised naersid pisut, sest seda pidi tegema. Hirmu ei usaldanud mõtteissegi lasta, mis siis, kui see oleks välja paistnud?

«Sa maksad õige hästi,» ütles Hänninen. «Kuuldavasti head palka. Mis mõtet sellel on?»

Poiss seadis vabu toole ritta, lükkas neid mürinal ja kolinal mööda kõva põrandat, mängis rongi, laadis pinnukoorma peale, müristas edasi ja ajas rämpsu laiali. Aga tal oli käes kogu pliiditagune köögipool, pikk nagu kuur. Natuke aega vaatasid kõik teda, Matti kaasa arvatud.

«Jah, ma maksan. Käigu see kumu üle maakonna. Ma maksan. See on hea kumu. Ja end alati ära tasunud. Ei saada vähemalt selle koha pealt ninna karata. Ole siis muidu missugune kitsipung tahes. Vaadake kas või Heikkist, mis imet talle makstud on, aga truu.»

«Teised tööandjad võivad pahaks panna,» arvas Hänninen.

«Aga neile mul ei ole võimalik mõelda. Ja viimane kui üks lauatassija ja käksimees teab, et kui nad suud paotama hakkavad, on minek, jalamaid. Ja ei nad paota. Ei, küllap nad juba jagavad. Kui vaatad hommikupimeduses seda laternate rodu, kui nad tööle marsivad. — Pikk, pikk on see rodu. Ja kõige täiega minu pihus. Küllap ma tean, et teised tööandjad panevad pahaks ja kommunistid jooksevad jalad rakku. Kui kõik vihkavad, ei pane seda tähelegi.»

«Sul on alati need...» Imetlus võttis Hännisel sõnad suust.

«Kuid nagu ma ütlesin, kuristiku serval ja looja käes.

Aga kui on varandust, on sellega ka hoolt. Eks ole, äiapapa?»

«Minul nüüd midagi...»

«Aga kas sa seda sügisest lugu lubjavabriku laevast, lodjast või mis ta oli, oled kuulnud? Ei ole? Ma polegi seda suureks puhunud, õige mul vaja. Aga vabrikant teab seda hästi, küllap mäletab, kui õige aeg jõuab. Jah, see oli põhjas, uppunud mis uppunud, liigses lastis muidugi. Niisiis läksime kahe praamiga sinna, Heikkinen ja mina ja paar meest veel. Mina ise nagu saarmas vaiereid lodja alla torkima. Ja vesi oli külm! Ja siis praamid vett täis ja pumbad tööle. Nii et sedamööda kuidas praamid tühjenesid, kerkis lodi, aeglaselt küll, aga kerkis. Üks insenerihakatis kargles rannal, imestust täis. Mis tasu? Heikkisele ja meestele maksin ekstra. Ise sain põrguliku nohu. Aga see asi seisab meeles. Ja kuigi lubjavabrikul on oma saeveski, panen ma ta ükskord siit puidujäätmeid ostma. Ja tselluloosivabriku ka, kasutagu tooraineks. Mine tea, ehk saab suuremast jaost pindudest lahti.»

«See oli õudne rassimine,» kurtis Inkeri. «Matti oli poolsurnud, kui ta sealt tuli. Järv juba jääkirmes. Aga...»

Inkeri vaatas Mattit rahulolevalt, Salme ja Oskari ei teadnud, kuidas olla. Kõik oli nende jaoks liiga pöörane, lausa halastamatu. Niisuguse vaardiga kisub see mees end tükkideks, kas pisut vähemast poleks aidanud? Ja nad olid ju Mattit sageli lihtsalt suupruukijaks, pisisahkerdajaks pidanud. Kas pidi siis tõesti uskuma, et ta oli mees?

Kohv hädavaevalt joodud, võttis Inkeri Salmelt tüdruku ning andis toitmiseks ja magamapanemiseks teenijale, kuna Matti viis Hännise oma tuppa, et nendest eriskummalistest, liiga suurtest asjadest edasi rääkida. Poiss möllas rongivusserdisega, tagurdas seda ja laadis tühjaks, hakkas jälle otsast peale.

«Sul oo nüid suur maja,» ütles Salme üsna aralt. Ta oli tüdrukut nii vähe hoida saanud, et süli igatses enamat. «Kraamimistki palju, siis kui toad täis saad. Kas sul millaski tolle vana maja järgi igatsust põle?»

«See oli igas suhtes teistsugune aeg,» ütles Inkeri, istus lapsekingadest väljakasvanud inimese tõsisel moel tema vastu. «Mis sellest taga kurta, oleks aga nüüd... Matti on vandunud, et ennustatagu mida tahes, pankrotti

ta ei tee. Ja ta ei tee, olgu kui tahes ränk. Kui nende kommunistidega alatasa häda ei oleks, asja ees, teist taga...»

«Sellest mina aru ei saa,» ütles Salme. «Kõikse aeg räägitakse kommunistidest. Lehtegi ei hooli änam lugeda. Kas neid oo siis tõega olemas?»

«Et kas on! Siin saeveskis liigub ikka veel agitaatoreid, ehkki Matti tõi uued mehed. Ässitavad igasugu tegudeks üles. Küllap Heikkinen teab, on koguni omal nahal tunda saanud. Kord sai ise pussiga reide. Ühe mehe käest, kelle Matti oli sunnitud jälle lahti laskma. Ma ise sidusin seda haava. Vaat nii. Vihkavad Heikkist, sest ta on Matti poolt, on alati olnud. Ja ta on täiesti asendamatu, alati, kui midagi rikki läheb, kutsutakse Heikkinen, ikka Heikkinen. Ja midagi puruneb alatasa, ja siis uuritakse, mis kappsae alailma ära lõhub või kust pakuhunnik risti rööbastele kukub. Ei, tead, siin on hoopis teistmoodi elu kui töökojas. Too oli mäng, lausa mäng... Ja siis kogu see kadedus!»

Salme noogutas, püüdis kõigest väest neidki asju mõista. Ta silmitses pliiti ja külma, kõledat nõudepesulauda. Tema oma köök vähenes tibatillukeseks, peopesasuuruseks, kuid siinsega poleks ta seda vahetanud, mitte ilmaski. Siin polnud ju põrandaluukigi, kus see vaene tüdruk oma kartuleid hoidis?

«Inimese loomus on niisuke, kadelik.»

«Paistab olevat jah! Siin on tulnud sedagi tundma õppida. Ei julge õieti ninagi uksest välja pista. Või mis seal julgeda, nüüd julgen ma juba ükskõik mida. Aga mine kuhu tahad, igalt poolt õhkub külma. Suu ees ollakse küll mesised, ülearugi. Aga mine kas või apteeki, ja seal on mul ometi vanast ajast üks tuttav, siis lõksutatakse Anjastki, kõikidest ta jaburdamistest!»

«Sii õnnetu lahutamiselugu peaks olema jo ää unetet?»

«Kes nüüd enam sellest räägibki? Aga kui ta ilmast ilma töölismajja jookseb. Või vähemalt alati, kui seal mõni koosolek on. Kujuta ette, meie Anja!»

Salme püüdis mõelda, kuid ei saanud kuidagi otsa peale. Anja oli väga südamlik, kui vahel külas käis, natuke endasse sulgunud küll, aga oli see siis ime? Kuid oma üksildase eluga oli ta pealtnäha päris kenasti kohanenud, harjunud, nagu Salme oma lihtsameelsuses leidis. Ja eks tal olnud nüüd ju nagu seltsilinegi, oleks see nüüd sedapuhku õnneks, mitte jälle mureks.

«Jah, meie Anja, nii uje nagu ta vanasti oli. Ja nüüd

arvustab kuuldavasti Vienot... No see asi... Mis ta nüüd sellest enam. Ja Vieno teeb Tanneri valitsuse toetamiseks loomulikult kõik, mida suudab ja amet nõuab. Ei, aga sa vist ei tea üldse, kes Tanner on.»

«Tean küll! Tanner põleks üleüldse miskit ülestõusu taht, tookord.»

«No nii. Ja minu poolest olgu Tanner kes tahes ja Vieno temaga tükkis. Aga et Anja...» Inkeri näis tõsiselt pahane.

«Ema huilgab,» nentis poiss kolistamise vahelt. Salme pöördus ruttu poisi poole, vedas tema jaoks näo naerule. «Ema, huilga paremini!» Aga Inkeri ei teinud väljagi, hakkas ainult kohvitasse kokku korjama, kõndis, nii et põrand kõmas, ja klõmmutas nõusid pesulauale, mis näis pikk nagu aastasada.

«Nii et ei vana Grööonrooska suguvõsast välja ole surnud, elab edasi... Aga häbilugu sellest tuleb, ja hinge ajab täis, kui Heikkinen jälle kaebab...»

«Heikkinen ja Heikkinen, ühtevalu Heikkinen. Mis klatšimoor sii oo? Ja mu meelest oo Anja jüstament nigu ennegi.»

«Olgu, ärme temast räägime. Mis sinna parata? Vaata, ma panin siia akna ette vanad lastetoa kardinad. Lastetoas on nüüd ainult ruloo. Kuna ma Mattile lubasin, et ei taha tükk aega ühtki uut asja, siis ei tahagi. Ajame need kitsikud päevad niisama läbi.»

«Kas see võib kaua kesta?»

«Kõik sõltub välisturust. See on kuuldavasti elavnemas. Aga see peab tublisti elavnema, enne kui kõik võlad kaelast ära saab. Metsaga tegi Matti tarka äri. Pani templikirve korraks käima, ja juba sai ostuhinna tagasi. Ja Matti oskab õigesti raiuda, seemnepuud tuleb alles jätta ja noor mets muidugi ka. Ja mina müün varsti jälle kruusa. Pisut aitab seegi.»

«Et sa ka nii targaks oled saand!»

«Saad, kui kõik need koolid läbi käid, mis mina olen käinud.»

«Mõtled sa seda aega, kui sa Mattist miskit ei teand?»

«Nojah. Kui tookord Heikkist poleks olnud... Ja Olavi oli haige ja plika päris tilluke. See see kool oligi. Aga just siis ma arvasin, et Anjast on tuge. No oligi, aga nüüd on kõik jälle vastupidi. Aga jätame nüüd tema, mis me ikka, ei maksa... Kuidas vanamutiga on?»

«Hästi, niipaljukest kui ma mõistan. Sööb ja magab,

nigu ta tost ajast saadik oo teind, kui Sofi siit laamendamast ää saadi. Häh, eks ma olnd ise ka üks paras tola, kui ma küsisin, et kaua sul seda kitsast aega oo. Sutike vast saad vahet pidada, nii et jõuad nati hinge tõmmata, ja siis tuleb jälle midagi uut. Aga praegast saame me papaga vähemasti hästi läbi.»

«Ahah. See on ka midagi. Papa kohe räägib ja puha?»

Salme punastas ja ta tegevusetud sõrmed silusid laudlina.

«Nojah,» sai ta sõna suust ja Inkeri naeratas:

«Siis on ta tõepoolest vanaks jäänud. Vaene papa, ätiraasuke.»

«Ei ma nüid nõnna joht ei ütleks...»

Salme läks kangesti häbelikuks, sest tundis end järsku üpris õnnelikuna. Aga nii see oli, kui võrdlesid oma elu tütarde omaga. Neil mõlemal tuli veel kaua võidelda. Kuid siis kolises trepp ja mehed tulid kööki. Et Matti enam istuma ei tulnud ja siis Hänninengi mitte, mõistis Salme, et temagi pidi tõusma. Matti näis mõtetes, vaatas kella.

«Matti peab täna veel Helsingisse sõitma,» ütles Inkeri. «Homme hommikul vara on jälle mingi koosolek.»

«Jah, ja meie hakkame ka minema.» Salme vaatas poissi. kes ladus jälle lauajuppe mängurongile. «Aga kannatage no veel nõnnakaua, et ma saan poisiga väheke mürrata. Kas tuled varsti meile, mängime vai vaeste võõruspidu?»

Poiss ei paistnud mäletavat, ta vaatas vanaema laialt naerul suud, nagu oleks teda tähtsa töö juures segatud.

«No tule siis muidu. Heikkinen viskab su ju kähku sinna. Eks ole?» Salme ajas end kumarast püsti ja vaatas Inkerit. See noogutas õige kõrgelt, ja oligi minek käes, ja ta läks õigupoolest meeleldi, ronis oma lihtsast trepist üles, kloppis tuttaval astmel lund maha, hingas auruses eeskojas, astus kitsasse sooja kööki ja läks kambrisse, kus lõhnas aina vaniljepärgade järele.

Nad olid juba voodis, kõik õhtused talitused talitatud, Inkeri ja Matti asjad mitu korda läbi hekseldatud, Anja maha vaikitud, ja kuu paistis riidekapi iluliistule. Salme vaatas ettevaatlikult Hännise poole. Mehe silmad olid lahti, kumasid tuhmilt kuu portselanjas valguses ja ta ohkas, aga mitte raskelt.

«No on aga imeasi,» ütles Salme tasakesi, aeglaselt, ootas, kas mees uratab. Kui midagi ei kostnud, käsi ainult

kohmakalt tekiserva otsis, jätkas Salme, mõtles valjusti. «Mul on täna vahetevahel Julin meelde tulnd. Ma ei tea, misperast. Aga kui too kuugi sedasi vahtida sõõritab... Mul oo tost vanamehest kahju.»

«Miks? Eks tal ole ju oma olemine, igasugu käimised, kavatsused nagu ennegi. Või siis sellepärast, et Lauri niimoodi ära on? Noh, eks ta ole ju õppimas, olgugi et kodus käib küll imeharva.»

«Nojah, selleperast kah. Aga et ta nij üksi oo. Ja vana ka juba. Eks meiegi hakka vanaks jääma, aga... Temal ju niisamuti kõik vanadusevaevad, ei neist tea keegi ja ega minagi nüid neist. Aga et tal põle kedagi, kes mäletaks, misuke ta noorest pääst oli. Sii sii vanaduse man nii kole oogi, et kõik nooremad mõtlevad, nigu oleks sa alati samasugune olnd. Kangust täis ja õel, niisuke, et paneb kohe suutäie naerma. Ja siis nad seletavad sulle kõiki asju jüst nigu mudilasele. Ja kui näitad neile kas vai mõnda vana päevapilti, et vaadake nüid, niisuke ma olin, kui rahvakoolis käisin. Vai vaadake seda kihlusepilti. Jah, nad viskavad ainult pilgu pääle ega tunne ää. Ei tunne. Ega usugi. Et kõikide nende kortsude all oo jüst üks ja siisama inime. Meie, meid oo kaks. Meie mäletame. Vai mina vähemalt mäletan, misuke sina olid — vai kuule'nd hullu, põle sa suurt muutund miskit. Aga Julinit ei mäleta keegi. Kudas ta jaksab? Et tal ka tahtmist oo! Kui kellelegi niikuinii põrmugi korda ei lähe, mis ta teeb. Kas istub vankrisse ja sõidab koosolekule. Vai ei sõida. Üks kama puha. Ei mina tea, aga mul oleks nagu mässuvaim sehes. Et inime ei võiks sedasi vanaks jääda ja veel nõnna üksipäini. Peab ikke kõva iseloom olema, et seda välja kannatada. Et lased muudkui edasi, olgu vai üksi. Ja hommen oled jälle päeva jagu vanem. Sii põle õige lugu, sellega on küll miskit võlssi läind. Inime peaks ää pääsema, ennegu tal õkvalt kael käänatakse.»

Hänninen oli natuke aega vait, Salme püüdis teda vaadata. Ei, ta ei maganud.

«Jah, seda märkad küll, kuidas jõud kahaneb. Eriti kui näed, kuidas noored edasi tormavad. Matti iseäranis...»

«Ei mina selle Sofiga jäksand. Lihtsalt ei jäksand.»

Oskari nühkis teki all jalalabasid teineteise vastu.

«Aitab sulle sellestki vanainimesest.»

Mõelda, nii ütles Oskari Hänninen, ja Salmele tulid pisarad silma. Aga nutta ta ei tahtnud, sest seda Oskari ei kannatanud.

«Noh,» ütles ta puhk hiljem. «Tema talitab muude tööde kõrvalt ää. Ja mõelda, keegi ei mäleta sedagi, kui ilus ja hepp ta noorest päast oli. Teab, kas änam isegi mäletab.»

«Ega vist. See on vahest heagi. On ehk hea, et mälu ära kaob. Aga...»

Kuuvalgus liikus edasi ja Salme jäi seda jälgima. Põlved valutasid ja ta pidi asendit muutma. Polnud enam midagi rääkida ja peagi hakkas Oskari ühtlaselt hingama, magas. Salmegi vajus poolunne, kuid ärkas varsti. Tuba oli nüüd täiesti pime, aga ta pidi tõusma, jalad olid nagu puust, tundetud. Käsi appi võttes sai ta nad voodiservale, sealt põiad põrandale. Tuli sundida end tõusma, seisma, paari sammu tegema. Kui jalad ikka veel sõna ei kuulanud, läks ta neid kangelt järele vedades kambrisse ja hakkas seal käsikaudu ümber laua kõndima. Ta suu oli hirmu ja hädaga lahti vajunud. Kas see oligi vanaksjäämine? Ta kõndis ümber oma armsa, hea, tuttava laua, mis oli nagu inimene, tugi ja turve. Magamistoast kostis Oskari potilkäimist, temalgi polnud kerge. Mari kuivas oma koikus kokku. Ja küürats saalis elas üha, pidas hinge sees. Kui jalad viimaks omadena hakkasid tunduma, läks Salme magamistuppa tagasi ja heitis vaikselt pikali.

Kardinad liigatasid, pakane vist tugevnes. Kombe pärast pani Salme käed kokku, mõtles natuke Inkerile ja Mattile ja lõpuks, aina lõpuks vaesele Anjale. See keha siin pidi mingite kunstide varal veel kaua vastu pidama. Vastu pidama, kas või nui neljaks. Kui ta nüüd nõrkeks, siis... Või kujutles ta ainult, et on nii hirmus tähtis. Tähtis või mitte, nii kaua kui kurvastada ja muretseda jaksas, tuli ka vastu pidada, kehal ei jäänud muud üle kui kaasa teha, paratamatult.

17.

Vienol oli mõne aastaga tekkinud harjumusi, millelt ta teadmatult tuge otsis, kui pidi alatihti — mitte andeks paluma, vaid ikka ja jälle tõestama asju, mis ta ise mitmeid kordi selgeks oli mõelnud. Ta tõmbas harali sõrmedega läbi juuste, pigistas lõuapärad kokku, laskis pilgul ringi uidata, kuni leidis koosolekuliste hulgast mõne sobiva nimetu, päris tavalise mossis mehe, ja jätkas jälle. Rahvast oli sel talvel koosolekuil palju, vastu kevadet üha rohkem, huvipuuduse üle polnud põhjust kurta.

«Siin on täna põhjalikult püütud selgitada sotsiaaldemokraatliku vähemusvalitsuse tegevust ja eesmärke ning katsutud tähelepanu juhtida neile küsimustele, milles valitsusel on võimalik kaasa aidata meie, tööliste asja edendamiseks. On esitatud kriitikat, nagu õige ongi. Aga kui... kui arutaks seda praegu ja siinsamas veel, et poleks tarvidust selle üle töökohtades maid jagada. Ja et võiks ühel nõul kummutada kõik alusetud jutud, mida samuti levitatakse, nagu poleks muud teha. Ma annan järjekorras sõna ja palun, et ei katkestataks ega karjutaks asjatult vahele.»

Ta pilk käis mööda seinaveeri ja ahjuäärt ringi. Sama lugu mis eelmisel korral, seal istusid või seisid kõige halastamatumad ja käremeelsemad ja imesid igast sõnast ainet homseteks töökohatülideks. Ta langetas pilgu ja vaatas esimesi ridu. Kylanderit ei olnud, see lamas gripiga maas ja oli ka muidu loobunud. Nurmi tõstis oma tohutu käe.

«Jah, ma tahaksin esimeest selle koosoleku eest tänada. Ka need, kes lehte ei loe, on siin selge ja kindla käsituse saanud, et isegi partei ei oota sellelt valitsuselt mingeid imetegusid. Ei ole veel imetegude aeg, kui väga seda ka ei soovitaks. Ei hakka kaljust ühti niisama heast-paremast vett voolama. Aga Tanneri valitsus võib siiski töö-

lisklassile kasulikke otsuseid vastu võtta, kui meie teda viimaseni toetame. Me ei või ega tohi nüüd alla anda, lasta kommunistide lakkamatul kriitikal liikmeskonnas vastukaja leida. Tuleb mõista, et see poleks muud kui lihunike ja purusoomluse toetamine. Vähemusvalitsuse moodustamine otsustati parteinõukogu ja eduskonnarühma ühisel koosolekul ja valitsusse astumise taga seisis kaks kolmandikku osavõtjaist, nii nagu partei kongress nõuab ja eeldab. Miks me siin kongressi otsuse vastu lärmi tõstame, olgugi et Aalto ja Ampuja olid vastu. Parteis peab distsipliin valitsema ja meil tuleb nii parteid kui ka valitsust toetada.»

«Tee kaitseliiduküsimus selgeks!» Kusagil saali keskpaigas seisis tuttav usaldusväärne sotsiaaldemokraat, tselluloosivabriku laadija. «Seleta, ära hädalda. Programmis polnud sellest sõnagi. Perroonil enam muud ei näegi kui mundrimehi... Ja valitsus pole ihust ja hingest sellelegi seaduseelnõule vastu seisnud, et ajateenijad, kes on kaitseliitu kuulunud, saaksid kolm kuud lühema teenistusaja. Ma küsin seda sellepärast, et oma poeg on sõjaväkke minemas.»

«See on vana asi.» Vieno suutis hääle kajama panna, seegi oskus oli tulnud selgeks õppida. «Tänu meile lükati selle ettepaneku arutamine juba kahekümne neljandal aastal edasi. Jajah, nii oleks soositud kaitseliitlasi, ja kui see oleks heaks kiidetud, poleks sõjaväeteenistusaja üldist lühendamist üldse taotlema saanud hakatagi. Nüüd on lühendamine igatahes päevakorral.»

«Kogu see kaitseliiduvärk tuleb ära lõpetada!» Mehe punetavate soontega näo kohal oli hall juuksepahm nagu tasane mätas. «Kui ma ütlen nii, nagu ma arvan ja nagu siin mõni teinegi arvab, siis terve see väljakuulutatud programm oli ainult komejant. Sellega ei öeldud kõige vähematki ära.»

Nii et hakka aga jälle otsast peale. Vieno kiikas Nurmi poole, selle nägu oli liikumatu ja ilmetu nagu alati, ainult saapanina kerkis korra ja vajus.

«Programm esitati ju eduskunnale sooviga kohe alguses välja selgitada, kes valitsust toetavad. See oli hädatarvilik. Kui vähemusvalitsust keegi ei toeta, võib ta sama hästi jalamaid laiali minna. Ja sellega ärritati siiski koonderakondlasi, nii et nad esitasid arupärimise. Aga meile avaldati usaldust. Küllap tuleb lähtuda just nendest tingimustest, mis siin maal sel hetkel valitsevad.»

«Mis see sotsiaaldemokraatia on? See muutub aina valgemaks ja valgemaks! Ei, ta juba lehkab! Terve maa vajab muutust!» Hõiked kostsid ahju äärest, hääl oli nagu sarvehüüd ja teenis paar toetavat hüüatust. Vieno jätkas, kui need olid lõppenud:

«Aga väikese sissetulekuga inimeste vallamaksu soovitati vähendada, tehti uus ettepanek mässu järel vangistatute amnesteerimiseks ja kodanikuõiguste tagasiandmiseks neile, kes on oma karistuse ära kandnud ja pole seda veel saanud. Samuti tööliste haiguskindlustuse kohta.»

«Kas kuulsite, ta ütles mäss! Ja karistus!»

Vieno lõi vasaraga vastu lauda, keel oli vääratanud, sel ei tohtinud lasta mõjule pääseda.

«Ka valitsus ütleb. Need pole põrmugi häbiväärsed sõnad.»

«Jah, sinu valitsus!» Ei tulnud kõne allagi, et seinaveertest oleks sõnavõtuks luba palutud. Karjugu, mõtles Vieno, karjume siis vastu.

«Ei paista mingit pööret paremusele! Kas sa pole seda märganud, Gröönroosi-poiss? Ainult sinu elu on paremaks pööranud!»

Nurmi tõusis püsti. Tõusmine ja siis aeglane kokkutulnute poole pöördumine võttis aega.

«Kui ühingu vana asutajaliige ma ei luba, et siin karjutakse seda, mis paika ei pea. Ega siin valimiskoosolek ole. Valimised on alles suvel, kui teil juhuslikult meeles ei ole.»

«Ja siis, siis saab kogu partei näha! Kuidas läheb, kui sool maitse kaotab. Ei sünni see maha ega sõnnikuhunnikusse ega sigade ette visata!»

Vieno koputas haamriga lauale, heitis pilgu protokollijale. Ta oli vihane, ja see oli hea. Aga nii täis ta süda enam ei läinud nagu kunagi algul.

«Järgmine sõnasoovija? Seal!»

«Andke andeks, lugupeetud kõrge esimees... Aga tuli meelde, et kuidas selle amnestiaga õigupoolest on. Varem ikkagi nõuti, et välismaale, tahtsin öelda Venemaale põgenenud juhtide kohtu alla andmise määruse peaks tühistama. Aga nüüd ei ole sellest sõnakestki. Seltsimehed sotsiaaldemokraadid vist soovivadki, et neil poleks enam siia tulemist. Mina pole miski kommunist, ma ainult küsin. Kui asi kahekümne viiendal aastal eduskunnas ees oli, hääletati see muidugi maha. Kas valitsus arvab, et

amnestiaseadus läheb nüüd paremini läbi, kui nendest midagi ei räägita?»

«Võib küll minna,» arvas keegi esireast, aga Vieno haaras ise asjast kinni.

«Ei siin maksa vist siiski oletama hakata, mis eduskunnas toimub või ei toimu. Peab ikka valitsuse otsustusvõime peale lootma.»

«Aga miks ametist lahtilastud raudteelastega lõpuks midagi ette ei võeta?»

«Ja mina tahan teada, miks Lindali Ninni kohvikupidamise õigust ei saanud?» Nüüd tõstis häält naisterahvas. «Miks see Malmqvisti Saimale anti? Kas sellepärast, et ta on Passi sugulane või?»

«Aga need on ju volikogu asjad. Nendel pole Tanneri valitsusega midagi pistmist.»

«Jah, ja see oli vist ka volikogu asi, et maahärrale kaitseliidu uue lasketiiru rajamise kohta arvamus saadeti, ja nõusolek. Kas sul, Vieno, hakkab aiatagusest paugutamisest villand saama?»

Vieno rehitses juukseid, kus olid juba sügavad rajad nagu lamandunud rukkipõllus.

«Iga siinolija on võinud kodanlikustki lehest lugeda, et volikogus olevad sotsialistid ei võtnud selle küsimuse hääletamisest osa.»

«Jajah, poolt nad ei olnud, aga vastu ka mitte. Olid niisama, istusid läikivatel pinkidel nagu sitahunnikud! Ja sotsialiste on ometi pea sama palju kui kodanlasi! Või on sotsialistid sagedamini haiged? Või ei käi nad koosolekuil? Kodanlased käivad küll, lasevad end kas või kanderaamiga kohale tassida.»

Vieno hoidis haamrivarrest, kergitas seda, aga ei koputanud.

«Kui just peab volikogu asjadest rääkima, siis räägime. Maahärra on määranud, et igat volikogu liiget ähvardab puudumise korral tuhandemargane trahv. Ärajäämisi on ette tulnud küll, aga mitte sotsialistide hulgas. Niisuguseid ärajäämisi, et istung ei ole pädev otsuseid tegema. Aga hääletamistega on lihtsalt nii, et kaksteist häält ühe ettepaneku ja üksteist teise poolt. Süüdistage siis nende otsuste pärast. Kuid viimasel koosolekul oli muu hulgas päevakorras koolitervishoiuametniku koha loomise asi. See suudeti läbi suruda, kuigi nõuab puhast raha. Laste tasuta tervishoid on siin ainult Mannerheimi Lastekaitseliidu najal püsinud, ja selles suhtes me oleme ju kogu

aeg ühel meelel olnud. Et see ei vasta meie eesmärkidele ja nõudmistele. Säherduse tervishoiuametniku saamine peaks huvitama kõiki, kel on lapsi. Ja nii valitsuses kui ka volikogus töötamisel tuleb ikka see aluseks võtta, mis on võimalik, mis mitte. Muidugi, vallamaksu vähendamine eduskunnas läbi ei läinud, sest rootslased vedasid tookord alt. Aga ega valitsus oleks pidanud siis selle komistuse pärast tagasi astuma? Peab ikka natuke kaugemale vaatama. Kui juba valitsuses istutakse, tuleb ka nurjumistega arvestada. Ja uut võimalust oodata. Paavo!»

Paavo Asikainen tõusis, turske, aga siiski vilgaste liigutustega lubjavabriku mees. Punakad juuksed, valged kulmud, süütu naeratus — mees, kelles oli raske selgusele jõuda. Ta oli esimest korda juhatuses, aga käis harva koosolekuil. Igatahes oli ta varem huplilaste* hulka kuulunud. Paavo heitis pilgu selja taha ja rääkis siis otse Vienole:

«Mina pole selle koosoleku vaimuga rahul. Siin esitatakse loa järgi küsimusi. Ja saadakse neile mingisuguseid vastuseid. Aga mulle tundub, et need vastused ei rahulda neid, keda töölisklassi tulevik tõsiselt puudutab. Kuidas see võikski puudutada meest — ma ei nimeta su nime —, kellele, noh, mingi koolikuraatori ametikoha saamine on nii tähtis, et ta on valmis igasuguseks kauplemiseks. Nii see on. Ja üksainus küsimus olekski ja sellele peaks saama selge ja sirge vastuse. Kas ütlen, mis küsimus see on?»

Vieno vahtis talle otsa. Saal oli vaikne, ootel.

«Kui kõik sõltub ühest küsimusest, siis on asi küll väga lihtne...» Vienol tuli pisut hapu maik suhu. Siiani oli Paavo olnud ainult kõrvalehoidja, nüüd hakkas temast ehk midagi nähtavale ilmuma, ja see polnud vist meeldiv ega ühingu huvidega kooskõlas.

«Jah, esimees peab uskuma, et partei ringkondades on palju seesuguseid, kes vägagi, vägagi kähku kisa tõstavad, kui säherdusi märke paistab, et hakatakse kodanliku ühiskonna jooni kaitsma. Me oleme pettunud. Oldagu pealegi valitsuses, maa probleemide lahendamisel see pööret ei too. Sa oled seda ise näinud, kui julged endale tunnistada. Ja nüüd ma esitan selle küsimuse, kui tohib.»

«Lase käia!»

«Nojah. See on lihtne ja selge. Kas on tõepoolest nii,

* Soome töölisliikumises lühiajalist ja vähetähtsat osa etendanud poliitilise voolu esindajad. — *Tõlk.*

et sotsiaaldemokraadid tegutsevad olemasoleva kodanliku ühiskonna kindlustamiseks? Siin see küsimus on.»

Ahju ääres oleks nagu mets kohama löönud.

«Vasta sellele, Gröönroosi-poiss! Vasta nüüd, siis kuuleme!»

Vieno heitis pilgu oma toele ja turvale Nurmile, ja see paistis olevat tõsiselt vihane, niipalju kui ta harilik ilmetus välja laskis paista. Paavo oli ju ometi juhatuse liige, ja kui ta neil koosolekutel mõnikord kangekaelsust avaldaski, siis see oli midagi muud. Niisugusel suurel koosolekul oodati juhatuse liikmetelt üksmeelt või vähemalt suu kinnipidamist. Vieno köhatas.

«Kui jätad sõna «kodanlik» ära.»

«Aga seda ju ei saa!» Kuidas ta sai peaaegu naeratada ja sellest hoolimata jonnakalt näägelda! «Tead seda ise kuradima hästi. See ühiskond on kodanlik ja nende kunstidega, valitsuste ja volikogudega seda teiseks ei tee!»

«Paavol on täiesti õigus.» Nüüd tõusis sõber kõrvalt rääkima. «Muust siin ei teatagi kui viletsusest. Vaadake nüüd, streigitakse, aga mis sellest välja tuleb. Streigitakse jah, aga niikaua kui saeveskid ja ettevõtted kuuluvad üksikisikutele, käivad need ainult käest kätte. Streigitakse — jah, elatakse seegi kuradi nälg ja viletsus üle ja ollakse maanteel, kui räbalasti läheb. Tuleb üks uus molkus, ostab piirituserahade eest kogu kupatuse ära ja hakkab rõhuma uute nõksudega, nii et neist enne aimugi ei ole, kui ta on juba kukil ja jääbki sinna! Tööinimese osaks on ikka sama. Ei aita siin mingi koolikuraator. Aga sa, Vieno, oled ju koolist alati hoolind. Koolist ja õpetajatest.»

«Soo-oh!» kõmatas Vieno hääl. Ta pahameel, koguni viha oli juba üle läinud. Volikogu koosolekud olid oma ühingu saunade ja leilitamiste kõrval puhkus. «Kui keegi arvab, et seda ühingut saab jälle üle võtta või et ma astun enne volituste lõppemist tagasi, siis ta eksib ja eksib rängalt. Nimetage seda ühiskonda, milleks tahate, aga kui partei, millesse meie ühingki kuulub, — kui ta on valitsusse läinud, siis seisab ta ka selle huvide eest. Nii see on! Juulivalimised peavad näitama, missugust toetust ta leiab. Edasi volikogudest. On niisuguseid linnu ja maakohti, kus sotsialistidel on volikogus ülekaal. Kas meilgi ei tasuks selle poole püüda? See pole sugugi võimatu. Siis oleks sõnaõigust. Aga selleni ei jõuta, kui ei õpita meisse uskuma. Kui me isegi endasse ei usu. Siin pole

midagi naerda, siin on mõistust vaja, ja andke andeks, kübeke enesevalitsust. Noh. Eks see ole ju ka midagi, et ametiühinguorganisatsioon kogu aeg kasvab. Et meiesugune on saadud ja saadakse kaasa lööma. Vaadake pisut, kes siin tookord järele andsid? Kommunistid. Ja mispärast? Kuna SKP, kuna Moskva nii käskis. Rohkem ma selle kohta ei ütle, aga seal on teil õigus ja vabadus nende põhimõtete kohaselt toimida. Aga siin, selles ühingus ollakse ja püsitakse valitsuse seisukohal.»

Ja terve õhtu oli läinud nii pingelises sõnavõttude ja vahelehüüete jälgimises, et Vieno polnud Anjat isegi märganud, enne kui see nüüd käe tõstis ja kohe tõusis. Tema ümber oli tühjus ja inimesed jäid vagusi ja ootasid, niisuguse näoga, nagu oleksid nad sobimatut ilmutust näinud. Anja lõi pea kuklasse ja alustas:

«Seltsimehed! Viimaks ometi räägiti siin streikidest.» Habras hääl tegi pingutuse, et valjem olla. Ta rääkis lausete kaupa, tõmbas vahepeal sügavalt hinge, nagu pausiga punkti pannes. «Neid tuleks näha üksnes väikese osana suurest võitlusest, mis on ülemaailmne. Siin räägitakse aina vaid sellest ühiskonnast. Aga just praegu, praegugi valmistub terve Euroopa suurteks töövõitlusteks. Need kujutavad endast uut tegevusvormi, uut revolutsiooni. Need halvavad metallitööstuse nii siin kui Ruhriski. Ka vähesed tekstiilitöölised Poolas, Prantsusmaal ja Tšehhoslovakkias ühinevad sellega. Ja sadamad sulguvad, kui seda tahetakse.» Kõne katkes, kostis mingi häälitsus, aga ta sai järje siiski uuesti kätte. «Nii kuidas rahvas tahab! Mida suudab üks Tanner oma streigimurdjatega või maksualandamistega, millest isegi asja ei saa! On töörahva petmine, kui neile väikestest uuendustest kõneldakse. Sellega, seltsimehed, läheb terve inimiga ja veel teinegi, enne kui mingit paranemist paistma hakkab. Ärge olge arad. Olge julged! Ja... Ja... Mõelge Leninile, Rosa Luxemburgile, Liebknechtile! Avaldage ühisel jõul vastupanu, ärge murduge. Üks inimene ei tähenda midagi, tulevik on ikkagi kogu maailma töölisklassi päralt, kui ta vaid ise seda tahab!»

Anja istus kiiresti ja püstipäi maha. Hetke valitses seletamatult piinlik vaikus, kuni üks räme hääl saali keskelt ütles:

«Sedasi jah, ja salm otsa! Et Taavetti ja Tiina, minu järel! Aga kui nüüd on nii pagana kehvasti, et säherdustel meiesugustel töölistel, sel lihtrahval, polegi papat, ei

Julinit ega Hännist, kes raha ja ko·teri annaks. Kui on nii täbarasti, et palja leivakannika pärast peab kuradi moodi tööd rabama . . .»

Keegi naeris avalikult, enamik oli siiski vait. Vieno vaatas sekretäri pliiatsit, mis seisis, tera vastu paberit. Nurmi jälgis, kuidas Vieno enesega võideldes otsuse tegi Anja sõnavõtust täielikult üle libiseda.

«Tänase koosoleku eesmärgiks, nii nagu kuulutusel öeldi, oli sotsiaaldemokraatliku vähemusvalitsuse tegutsemisvõimalusi ja taotlusi selgitada. Kas selle kohta on veel küsimusi? Kui ei ole, siis lõpetame. Valitsuse käsutuses on olnud ainult mõni kuu ja tema töö pole olnud ega ole ka edaspidi kerge. Keegi võib öelda, et säherduste koosolekute pidamisest ei ole midagi kasu, sest ei teata, kuidas ja mil kombel eduskund tegutseb. Aga tuleb õppida seda jälgima, et ei sugeneks ekslikke arusaamisi ja asjatuid oletusi.»

Kui töörahvamarssi lauldi, lipsas Anja üksinda uksest välja. Kui sekretär pabereid kokku korjas, hakkas Vieno minema ja haaras samuti juba minekul Paavo Asikaisel õlast kinni.

«Lähme koos. Oota.»

«Kuradile!»

«Oota siiski. Räägime natuke.»

Mees jäi, aga tõrksalt, muie visalt näol. Vienol oli kombeks saali jääda, kuni see oli tühi, käia einelauaski. Nurmi lahkus viimaste hulgas, noogutas ära minnes Vienole, pööras ringi ja noogutas uuesti.

«Miks sa niimoodi rääkisid?» küsis Vieno Asikaiselt otse, kui nad eeskojas jopesid selga tõmbasid. Õhk oli paljude hingusest raske, ehkki uks oli lahti. Paavo käis topsi sülitamas.

«Sa oled siiski juhatuse liige.»

«Mind valiti sinna. Aga mul on täielik õigus meelt muuta.»

«Jah . . . Tuli lihtsalt üllatusena. Või eks nad üllatusena tulegi. Ja keset üldkoosolekut.»

«Sa oled esimeheks natuke liiga pisike poiss.» Paavo vaatas teda oma ärksal, segadusseajaval kombel. «Sinagi võiksid oma seisukohti revideerida. Või ega see ole vist enam võimalik.»

«On küll, aga ainult siis, kui ma ise tahan. Jah, ja sinust on siis kommunist saanud. Ka sinust.»

«Seda nüüd ka mitte. Mina olen iseseisva organisatsiooni poolt. On võimalik tegutseda SKP juhtnööridetagi.»

«Nii et ajad siis Välläri joont? Oi-oi!» Vieno tundis, et jääb peale. «Kuidas sa võid arvata . . . ?»

Väljast kostis kevadvihma pladinat. Aga see võis veel lobjakaks muutuda, külmagi võis veel tulla. Talle meenus, kuidas Paavo oli koosolekul isiklikuks läinud, vihjanud ja solvanud, aga seesugused asjad teda enam suurt ei puudutanud.

«See on täiesti võimalik. Ei tarvitse kommunistidelgi Moskvat kuulata. Mitte igas asjas.»

Vieno mõtles, et ei tasu aega raisata. Välläri plaanid võisid ehk Tammisaare sunnitöövanglas muude plaanide hulgas üpris teostatavad näida, aga väljaspool vanglaväravaid oli süsteem tugev. Radikaalset liikumist valitsesid fraktsioonid, kõik kõrvalekaldumised olid juba ette hukka mõistetud.

«Ju saad näha. Kas kavatsed juhatusse edasi jääda?»

«Sa muidugi soovid, et ma välja astuksin. Aga kuule, sa oled esimeheks liiga pisike poiss, nagu ma ütlesin. Ja ma astun juhatusest välja just siis, kui ma ise tahan või kui mind enam ei valita. Pane aga kõik rattad käima, et minust lahti saada. Pane muudkui. Aga ega sina ka nii kindlalt istu, nagu sa arvad.»

«Käi siis koosolekutel, ma mõtlen juhatuse koosolekutel!»

«Võib-olla käingi.»

Vieno ei vastanud enam, ja vist omamoodi halvakspanu osutamiseks käis Paavo veel kord täpselt niimoodi räpasesse topsi sülitamas, et lärtsakas põrandale nõu kõrvale sattus, ja läks siis kolinal trepist alla. «Pisike poiss» riivas siiski, kuigi oli ainult seesama kadedus, millega tal oli tulnud juba harjuda. Sõimusõnad tegid omal kombel tugevamaks. Ta ei kartnud õigupoolest enam midagi. Muidugi oli ta esimehe ametit teistsuguseks pidanud. Algul oli see lausa kerge paitusena tundunud. Siis tegi Tanneri valitsus selle veel täbaramaks kui enne. Lõõtsus ja nühkis ja hõõrus igast kandist.

Öövaht, mässu ajal kuuli jalga saanud vana lombakas mees, käis ümber maja. Vieno võttis seina äärest ratta ja katsus kumme. Ta võttis mütsi peast ja jättiski selle millegipärast tagasi panemata. Ta hakkas kodu poole väntama. Mütsisirm paindus pihu ja lenkstangi vahel, teise sarve otsas rippus portfell.

Üksildasena sõitis Vieno läbi alevi, peatumata joodikuid tänavanurkadelt minema tõtutama, nagu ta kunagi ammu oli teinud.

Sellest poleks nagunii mingit kasu olnud, saati siis veel abi. Kas sellest oli abi, et kommunistid kisasid: «Iga lonks tulivett, mille sa jood, on kuritegu revolutsiooni vastu! Iga porujommihetke võiksid kasutada oma klassi suure vabadusvõitluse heaks!» Suurt kasu ei paistnud sest olevat. Aga Vieno mõtles juba eelseisvale päevale, ja kui ratas lobjaka alt väljatulnud oksal libises, vandus ta valjusti, ja Anja nimel. Pidi ta ka nende koosolekutele ilmuma ja täna koguni kõnega maha saama! Kõmava sooloettekandega... Ta ei tundnud Anja vastu enam vähimatki poolehoidu. Kaastunne oli viimseni surnud, mälestustes ei olnud midagi meenutamisväärset ja arukalt temaga kõnelda ei tasunud. Ei nendega tasunud, ja ta mõtted libisesid Paavole. Ei temagagi tasunud. Ja ometi tuli temalgi nii palju kui võimalik silma peal hoida.

Valgustatud kodu ilmus järsku nähtavale, ja kui laps peaks magama, kuulab Siiri mingit mõistlikku näputööd tehes tema seletust koosoleku kohta, nõnda nagu mõistlik inimene ikka kuulab. Ja tõuseb halisemata püsti ja toob söögipoolist lauale.

18.

Kevade tujukas, petlikult paljutõotav tulek ja minek kurnas iga aasta üha rängemini jõudu. Keha vedas end edasi, talvisest olesklemisest tursunud, jalad higistasid kitsaks jäänud kingades, peas rõhus — mõnel päeval. Siis tuli nõtkus tagasi ja usk samuti, liikmed olid nagu uued. Vaheldumisi seda ja sekka uinutavat udu, vihmaveerennidest pudenes piisku nagu raiskuminevat aega. Oli kuu, mil tänavu surra kavatsevad vanakesed mõtte teoks tegid, rääkimata noortest inimestest, kes polnud elus muud teinud kui mõõdu täis kasvanud, et mässu tõstmata tiisikusse suikuda. Hännisel oli tulnud pea iga päev kalmistuplaani avada ja kokku murda, kvartalinumbreid uurida ja uue osa teid kavandada. Praostil ja abiõpetajal oli kibekiire, kirikuteenrist ja köstrist kõnelematagi. Matusekellad kõmisesid ja helisesid. Johtus ehk nende häälest, et mõned noored, alles päris elavad ja kehaliselt terved, kannatasid aukussilmse masendustõve all. Ootamine, ootamine, ja kui sel ootamisel lõppu ei tulnud, kahtlus, kas oligi midagi oodata. Kas see tee üleüldse kuhugi viis. Uneskäijad, unelejad, kelle und oldi röövimas — kõiksugu hullused, mida läbielamuste vankriratastega kolgitud ja kistud ei mäletanud enam olemas olevatki, sest olid ikka veel kolgitavad ja kistavad.

Ent siiski. Oskari Hänninen oli õnneks selles eas, kus enam palju ei unistatud. Temagi oli end kaua väsinuna tundnud, kuid lõpuks tuli ometi muredeta hommik. Öösel oli olnud kerget külma, nüüd tõusis päike väledalt, veeres taevas õigesse kohta ja hakkas asjalikult paistma. Ja mis jäi inimesel muud üle kui ülepeakaela uude päeva söösta, töödest ja tegemistest kinni hakata.

Tee oli nii tuttav, et seda ei vaadanudki enam. Ka oma pool kivimaja oli sama hästi kui kinni makstud, nii et sealgi polnud enam midagi huvipakkuvat. Apteeki pol-

nud asja, juuksuri juures oli Hänninen käinud eile. Niisiis astus ta selles erksas hommikus lihtsalt edasi, kuni peatus ja jäi maha vaatama, otse oma kingade ette. Kas öösel oli jälle kaklus olnud? Kas mõnda selli oli õige kurjasti pussitatud? Nii ta algul mõtles. Aga kuidas nii lihtsa, igapäevase seletusega oleks saanud leppida, kui — ta ei tõstnud ikka veel pilku — vähemalt äsja täiesti pilvitust taevast sadas tasapisi otse alla punast ja vist ka soolast verd. Väga vesist verd... Hänninen nihkus kõnniteeservale, et seda rohkem mantlile ei tilguks, kui seal juba võis olla.

Ega keegi vist ei näinud? Väga ettevaatlikult tõstis Hänninen pead, kõht korises kõvasti, sooled karjusid, sapi kollast nestet hakkas soontesse tungima... Ta läks ruttu edasi, pidi oma jalgade otsa komistama, jäi näppepidi luku külge kinni, kuni poiss juhtus tulema ja tema eest kähku ukse avas.

Et tast polnud enam ukse avajatki... Sõrmed vabisesid ikka veel, kui ta läks mantlit seljast võtmata kuntrikku ja helistas, väntas pikalt ja hüüdis torru, et tahab politseid. Jah, politseid, ja kiiresti. Toru võbeles vastu kõrva, käed ei püsinud paigal. Siis pani ta toru järsku ära ja andis ärakella. Muidugi pidi keskjaamanaine tagasi helistama, ta oli ühendanud, liin oli vaba.

«Olgu, olgu,» suutis Hänninen öelda. «Eksitus, laske olla.»

Ja poiss seisis keset poodi, vaatas ukse kõrval naelas rippuvat pootshaaki ja kirvestepunti. Ta kartis, alles hommikuselt unine, kevadtalvisel ööl kes teab missuguseid unenägusid näinud. Hänninen püüdis rahuneda, sügavalt hingata, õue vaadata. Nii muretu hommik, just nii see oli. Aga siis...

«Kuule!» Hännise hääl oli leebem, kui oleks võinud arvata. «Võta ja mine täna kuuri kraamima. Võta see töö ette. Korjad põrandalt kõik kolu kokku, paned oma kohale ja siis pühid. Hari peaks seal uksepiida juures olema. Oleks hea põrand üldse puhtaks pesta. Või, jah, on vist veel liiga külm. Aga pühi hoolega.»

Poiss läks jalamaid, heitis minema hakates ainult põgusa pilgu ja Hänninen sai niisiis üksi olla, oma toolil istuda, pea tühi, sest ta oli nii imestunud, et ei suutnud isegi kosutavat viha tunda. Mantel ikka seljas, vaatas ta käsi, need hakkasid tasapisi rahunema. Neile võis juba pead toetada, nii et kübar kukkus lauale. See oli punasest värvist täpiline. Ta keeras selle kummuli. Ta oleks meelsasti Salmele helistanud, aga see keskjaamanaine... Ja muidu ka, mis sest ikka. Hiljemalt tunni aja pärast, kui Mari on turult jooksujalu tagasi velkinud, teab Salme niigi.

Sest asi oli seda laadi, nagu Hänninen läbi häda oli jõudnud märgata: tema maja üks külg oli mingi imetrikiga, jah, punaseks värvitud või pritsitud. Jääpurikadki katuseräästas olid punased, tilgutasid punaseid piisku. Ja Anja aken, kuhu ta pilk oli muidugi mõista kõigepealt libisenud, oli üleni värviga kaetud, läbipaistmatu, tume. Aga niisiis punane.

Ometi kord oli Oskari Hänninen täiesti nõutu. Ta mõtles siiski politseisse helistada, kuid loobus taas. Ju need juuksuritüdrukud helistavad. Või politseinikud vahest juba teavadki. Ja mängivad lihtsalt täies kopitanud rahus kaarte. Aga seina peaks võimalikult kähku puhtaks saama. Ent kuidas? Aknaid saab vist pesta, kuid sein? Peaks minema täpselt vaatama, aga ta ei tihanud, ei julgenud. Ja või tal tarvitseski seda teha, sest teised nagunii vaatasid. Teel liikus innukalt vatravaid eitede salku. Ei tundnud need täna turukottide raskust, koduseid muresid, pondunud sääri, komusid ega muhke. Kui nad, kui nad — Hännise mõtted käisid kõrgelt, lennutades lootusigi kõrgele —, kui nad säästaksid mind ainult talumatutest õelustest, trööstimisest ja hädaldamisest. Ja ta läkitas isegi väikesi palveid kuhugi taeva kantseleisse, et nüüd ei tuleks üldse ostjaid, soovitavalt kogu päeva jooksul mitte. Aga ka homne seisis ees. Kuid enne seda tuli siiski muud, tuli täies mundris politseinik, kõmpis klaasubrikusse sisse, sest Hänninen ei liikunud sealt.

«On sedasi,» ütles Hänninen, kui piiritusevedajate jahtimisest kõrini tüdinud mees seal pugerikus seisis, hoides kahe käega rihmast kinni, nagu poleks see muidu paigal püsinud. «Mind ei tasu üle kuulata. Mina ei tea midagi.»

«See tuletõrjeprits on nüüd üles leitud, millega sinna eelmisel ööl punast värvi pritsiti. Seda ma tahangi küsida, kas siit on viimastel päevadel punast värvimulda ostetud?»

«Hankosse või?» küsis Hänninen rumalalt, vehkis käega ja eitas. Ei olnud ostetud, aga seda sai mujaltki, siin oli nüüd ju ühiskauplusigi. «Mis, kas nad on kohe värvi keetnud?»

«Oh ei. Punast värvimulda on ainult vette segatud, nii et kui nüüd vihmad ja...Tuleb vist hoiatusmärgid panna või tänav sealt täiesti sulgeda, et inimesed riideid ära ei määriks. Kuna seda sealt ikkagi tilgub... Tuletõrjeprits oli lihtsalt kooli aia taha visatud. Nüüd peab järele uurima, kust see kadunud on.»

«No eks uurige siis! Kurjategijad tuleb kätte saada. Sulitempude, teise omandi rikkumise ja... ja teise seadusliku tegevuse takistamise eest on selged paragrahvid. Mina tunnen paragrahve, konstaabel!»

«Kahtlemata.»

Politseinik seisis omapärases asendis, keha puusadest natuke tahapoole lükatud, nagu oleks ta end pisut lühemaks tahtnud teha. Ta oligi õige pikk mees, aga peenikese pihaga. Ka tema põskedel oli värsket puna, kuigi naha all. Et Hänninen ka kõike vihkama hakkas, mis vähegi punast tooni oli!

«Oleks suureks abiks, kui kaupmees võiks natuke mõista anda, miks säärast ulakust tehti. See on samasugune lapsikus nagu töölismaja tõrvamisedki. Ka need jäävad alati välja selgitamata.»

«Mis hullu juttu te ajate! Minu maja pole ometi töölismaja! Seal elavad ausad inimesed, elab arstki. Küsimus on ainult selles, kui kaua!»

«Nii et te ei oska siis üldse arvata, kellel oleks kas või mingisugust põhjust olnud...»

«No mitte kellelgi! Aga minu maja peab puhtaks saama ja otsekohe. Ei tihka siit enam inimeste silma alla minnagi. Kandke hoolt, et see puhtaks saaks!»

«See ei seisa minu võimuses. Kui ainult selle koha üles leiaks, kust prits puudub.»

«Siit igatahes mitte. Kas te pritsimaja juures olete käinud? Jajah, sügis jõuab vist enne kätte, kui teie tööst...»

«Kaupmehel ei maksaks ärrituda. Neil inimestel on lihtsalt niisugune huumorimeel. Tõrvatakse või tõugatakse putkasid ümber, siis pritsitakse punast värvi...»

«Ma pole põrmugi ärritatud!» Hänninen päris röögatas, kui politseiniku sõnad meenutasid talle ka Mattile tehtud õelustükki. See oli enne tema vahelejäämist. Jajah, säherdused asjad ennustasid alati midagi. Rahvas avaldas meelt, rahvas ütles asju omal kombel välja ja nüüd... Aga stopp, Hännisel polnud isu mõelda, mille eest rahvas nüüd kohut tahtis mõista.

Politseinik lõi käe mütsinoka juurde ja lahkus, jättis uksegi poikvele, nii et kelluke helises lakkamatult. Hännisel tuli viimaks tõusta ja ust sulgema minna. Alles tagasi tulles märkas ta, et tal on ikka veel ülerõivad seljas. Ta rapsas nööbid lahti ja viskas mantli ristikuseemnekotile. Olgu seal, tunamullune oli seeme, tunamullune oli mantelgi, lisaks kõigele määrdunud, punasejutiline.

Ta läks ubrikusse tagasi, keeras poe ja tee poole selja, mossitas tahtmist mööda. Ja päike vahtis kuurikatusele. Sees pühkis poiss niisutamata harjaga, nii et sel tööl polnud muud tagajärge kui see, et kõik enne vähegi puhtam kraam oli nüüd endisest paksema tolmu all. Või mis vahet seal oli? Mitte mingisugust.

Ei läinud täit tundigi, kui Salme seisis kõheldes õues, vaatas luuaga vehkivat poissi, vaatas poe tagaust. Kui ta nägi Hännist käega viipavat, astus ta arglikult sisse, sest käis ainult äärmise häda korral meest segamas. Aga nüüd oli just säärane juhtum ja telefoni ei võinud lihtsalt kasutada.

«Noh, sa tead.»

Salme ei püüdnudki naeratada. Kübar oli otse peas, riided nagu vaja, aga hirmu ei suutnud ta näolt peletada. Oskari hakkas judisema, külmavärin tuli peale, nüüd oli lugu tõesti täbar.

«Meie nõu änam ei aita,» ütles Salme ja vaatas talle näkku. Oskari oli nii kühmu vajunud, et nende silmad olid ühekõrgusel. Kaugel seljataga oli aeg, millal Salme oli saanud kummardumata Oskari õlale toetuda või üles tema kord vaguraisse ja tarmukaisse, kord vihast kollastesse silmadesse vaadata.

Oskari ei leidnud vastust. Salme oli öelnud kõik, muud ei olnud öelda. Salme küll kõneles, et ta oli püüdnud Anjale helistada, keskjaamast hoolimata, aga tüdruk polnud vastanud. Siis oli ta ilma pikemata uhkelt kõigist latravatest inimestest mööda majja läinud, värvimulda pudendavast käepidemest kinni haaranud, üles roninud. Lõõtsutades oli ta hetke Anja ukse taga seisnud ja selgesti kuulnud, et sees käidi. Jah, ta võiks selle peale kas või vanduda. Uksekardinat oli tõmmatud, messingrõngaste ridin oli trepikotta kostnud. Aga kui ta oli uksekella tiristanud, polnud Anja avama tulnud. Ta oli mitu korda tiristada kellanud, hüüdnud siis Anjat nimepidigi, öenud, et seal on ainult tema, mamma. Aga talle polnud siiski avatud. Sammud sees olid peatunud, pai-

gale tardunud. Viimaks oli Salme pidanud ära tulema, sest arsti vastuvõtule oli hakanud inimesi kogunema, silmad püsti peas, haigused peaaegu unustatud.

«Nii et ta ei lase sisse? Ega võta telefoni?»

«Ei. Nüid oo sii sedasi. Meie nõu änam ei aita. Meie abist põle änam kasu. Kui võikski ... Vai nüid mina tean, aga ehk peab nüid lõpuks oma suu kinni. Sii, mis ülevaltpoolt antakse. tuleb nii vai teisiti ikka kätte.»

«Või pritsitorust,» ütles Oskari, halb, peaaegu oksemaitse suus. Salme näksis suunurka, sest midagi pidi näoga ju sääraseski olukorras tegema.

«Jah. Ja ma pean minema. Aga kõrvalisi uulitsaid pidi ma ei lähe. Olgu päälegi, et oleks nagu veel raskem kui millaski ennemalt. Olgu küll, et oo ennemaltki igatsugust olnd.»

Hänninen köhatas. Parem mitte kõnelda asjast, mida nad mõlemad aimasid, tobeda majavõõpamise põhjusest.

«Oo vissist nõnna, et ei saa änam kõikse vähematki teha. Kui ta ei lase änam ligigi. Jääb ainult loota. Ja lootmine — sii oo sama hää kui linnupiim. Aga tule sa ajalt sööma. Mari teeb pekisousti, mis ta muud selle mõlduga mõistabki. Aga seda asja ta õnneks ei jaga. Õnneks, jah. Aga süia tuleb, ja tublisti, kui elu oo üheksainumaks korraks ant. Kui teaks selle vaese plika toidujärgegi ... Aga kui ei ...»

Üksinda oma kuntrikus, arvas Hänninen kusagilt lugenud olevat, et nimi on enne. Ju siis Anjalgi. Aga sel ajal läks äri Venemaaga hästi ja sealt oli mõlemale tüdrukule nimi tulnud, lihtsalt, selle peale mõtlemata. Kuid see oli vana Venemaa aeg — ükspuha, missugune paisepesa see ka ei olnud. Kas Anja pidi siis selle uue pärast ... Aga ei, kaas kinni ja raskus peale! Neid mõtteid ei tasunud mõlgutada, midagi kindlat neist ju ei teadnudki. Kuule nüüd, tüdruk oli olnud viimastel kuudel rõõmsam kui aastate jooksul, tähendab neil harvadel puhkudel, kui teda nägi. Niimoodi jah, ja kaas praotus: kus kohal ta võis alailma ringi lasta? No taevas hoia, tal oli ju uus kavaler, muidugi kulus aeg selle seltsis. Jah, nii see oli. Ja püsigu aga raskus kaanel!

Kui kelluke helises, võttis südame alt külmaks, kuid minna tuli. Ja midagi pahandavat ei olnudki. Üks peremees tellis ainult katusekive ja küsis, kas Hänninen võiks tapeeti hankida. Kuidas siis muidu! Nii et remon-

diplaanid? Nojah, eit poriseb juba oma viiendat aastat. Kui materjali valmis muretseks, rahuneks ehk sellestki.

«Kas tellime roosidega või triibulist? Kui saali jaoks, siis vist roosidega. Kas peremees oskab rullide arvu öelda?»

Peremees oskas, ja Hänninen arvas, et igaks juhuks oleks tark tellida pisut rohkem, et tapetseerijal oleks hõlpsam kujutisi kohakuti sobitada. Ei-ei, kulud jäävad samaks, ta võtab võimalikud ülearused rullid tagasi. Ikka läheb mõnel väikesigi koguseid tarvis.

Kui mees oli läinud, jäi Hänninen katseks poe poolele, seisis niisama, vaatas ega näinud midagi. Aga kuulis küll, kui poe ees jälle vanker peatus. Ta kiikas välja. Muidugi, Julin oma kaarikuga, mustas nagu alati. Hänninen ei mõelnud muule kui sellele, et tee oli nüüd siis paljas, sest sõideti kaarikuga. Ta läks leti taha ja tõmbas rahalaeka välja, tegi, nagu loeks seda oodates üle. Aga midagi polnud kuulda, ja kui ta silmanurgast vaatas, istus Julin sama moodi, vahtides enda ette kõrvi kronu seljale. Ja siis liigutas ta maha tulemata ohje ja hobune astus edasi. Kostis rataste rigin, mis jäi Hännise peas kõlama. Mis etendus see oli olnud? Lihtsalt üks neist Julini etendustest, mille üle võisid pärast selgust saamata juurelda. Kuid oma tähendus neil oli, alati. See tegi sind nagu veel väiksemaks, kui see nüüd sedapuhku üldse võimalik oli. Jälle raasike väiksemaks.

Aga enne lausa põrandaprakku jõudmist tõusis Hännise tuju jälle, sest nüüd sõitis Matti oma kaunis logu autoga mööda. Sõitis mööda, aga tagurdas suure hooga uuesti poe ette, seiskas mootori, hüppas välja, lajatas ukse kinni ja tuli sisse. Kõike liiga kiiresti, Hännisel oli raske teda jälgida, kui ta rääkis ja kõndis ühteaegu.

«No mis see meie Mata Hari ise ütleb? Mata Hari, jajah. Võib väga hästi olla, nii ilus naisterahvas on ta ikka veel. Oi, anna andeks, anna nüüd andeks. Aga mul rikub ka natuke tuju. Kas talle ei saa mitte mingil moel aru pähe panna? Miks ta seal töölismajas kooserdab? Neil olevat ka tema pärast piinlik. Ja mida ta on seal lobisenud? Kurat, mul suri mootor välja, kui ma seda seina nägin.»

«Mata Hari?» Hänninen isegi ei püüdnud reibast nägu teha. «Ära nüüd, see oli ju salakuulaja ja meesteküttt. Ära parem tee nalja.»

«Ma palusin andeks. Aga Mata Harist nad räägivad.

Ja kellestki paganama Petronellast. Muidugi, see ei pea paika. Ta on ainult rumal, see Anja. Aga püsti kurat on vist praegu lahti küll. Kui ainult pilli kõige täiega lõhki ei aja . . .»

«Ah, jäta juba.» Hänninen vaatas lakke, püüdis viha koguda, aga nägi üksnes müümata õlilampe ja mõtles, et müümata need jäävadki.

«Olgu, jätan. Aga äiapapa! Võiksid ajalehti lugeda.»

«Ma loen, päevad otsa. Muud ma suurt ei teegi.»

«Loe natuke muud ka peale kuulutuste. Või toimetaja taevassiniste, terveid eluviise käsitlevate vestete. Nagu ma olen öelnud, käin ma oma asjadega kuristiku serval. Ja siis on saeveskis lakkamatult kommunistide ässitustööga pahandust. Kümmekond fanaatikut, teised ei tõsta häält. Ja sama lugu igal pool mujalgi. Ka lubjavabrikus käärib, kuigi seal on tööliskorterid ja haigekassad ja pensionid. Loe nendest, loe streikidest. Ja vahel püütakse ikka mõni spioon kinni. Loe kohtuprotsessidest. Ja ehkki need midagi ei räägi, siis asitõendid räägivad. Üks kuradi põrgu kõik. Vaat sedasi. Töölistega lubjavabriku kombel miilustada ma ei saa, aga ma püüan hästi maksta. Saa nüüd aru, see on kahe töölispartei omavaheline võitlus. Sotsiaaldemokraatidel on kitsas käes, sest kommunistid püüavad tõestada, et ainult nemad on tööliste asja eest väljas. Ei ole enam nii, et on ainult punased ja valged.»

«Ja mis see kõik Anjasse puutub?» Hänninen hakkas paberilipakaid keerama, tuhnis sahtlis. Jälle oli tulnud võlgu anda. Ja Matti, saeveskiomanik tuiskas mööda poodi. «Ja maja on ära rikutud, minu hea maja.»

«Need võisid sama hästi ka töölismaja inimesed olla.»

«Kes need?»

«Need pritsijad. Anja on neid kõrini ära tüüdanud. Või mina tean, aga temast paistab samasugune usuhüürgaja saavat nagu tollest moorist, tollest hullust, Sofist. Oli ta nimi Sofi?»

Nüüd hakkas Hännise mõõt täis saama, Matti läks liiga kaugele.

«Või noh.» Matti käis labidaid kergitamas, nagu kavatseks ta neid osta. «Põhimõtteliselt küll, tegelikult mitte. Kui keegi praegu pigis on, siis Tanner ja nemad. Ei ole neil aega pritsimas käia. Ei, see on muidugi mõne logardikamba lollus.»

«Ütleksid vähemalt sinagi ühe aruka sõna. Ütleksid,

kuidas maja puhtaks saada. Niimoodi ei või teda mitte vaadatagi. Tuletab kogu aeg meelde. Ja keset küla!»

«Noh, võta sina ka tuletõrjeprits. Pane ohtrasti «Persili» pulbrit, kalla vett peale, sega, leota hästi. Ja lase aga käia! Pese, ära vahuga koonerda, uha kolm korda, kuivata! Ju ta siis maas on!»

Ja ta naeris, see Matti Reima, pogris istunud, ilma mööda ringi rännanud, mine tea veel, missugune mees. Hänninen otsustas, et ei lausu enam mitte sõnagi.

«No ei põrgut!» Matti oli valmis kõike tagasi võtma, muutus jälle natuke inimlikumaks. «Lase kõik olla, esialgu. Näe, ma pidin jaama sõitma, siis keerasin alla vaatama, mis rahvakogunemine seal on. Juuksuriplikad pesid oma akna äsja juba puhtaks. Apteeki polnudki eriti hullusti tabanud.»

«See on minu maja, noh, poolenisti.» Hännise mõtted käisid sama rada, nõksatades ja topates, aga sama. «Suur ettevõtmine ja siis niiviisi ära plätserdada . . .»

«Kuule, neil pole majast sooja ega külma. Anja on neile . . . mine tea, mis. Jahivad niisama ajaviiteks, kevad ju käes. Võib-olla ongi ainult tühi jutt. Aga ega vist ei ole. Ei, ma pean jaama minema. Ja oleks parem, kui sa võtaksid kõike naljana. See, tead, on alati parem. Naera teistega kaasa. Mine ja hirnu täiest kõrist. See mõjub neile kõige paremini.»

Ja uksed pidid piitadelt maha kargama, kui Matti läks. Autosse istudes hõikas ta midagi arvatavasti üha paigal kõõluvale rahvatropile, mis ehk vaheldus, kuid ei vähenenud, viibutas kätt, naeris ja tegi siis keset teed hulljulge pöörde. Vingu ja kärsahaisu oli poeski tunda ja Hänninen läks klaasubrikusse mossitama, nüüd juba Matti peale. Siis oli aeg sööma minna, aga kuidas Oskari ka jalgu sundis, need ei soostunud tavalist teed majast ja täna siis ka rahvahulgast mööda kõndima. Hänninen lipsas õue kaudu põiktänavasse, läks ringi ümber roostetama jäetud raudvoodi ja muu kolu, võib-olla kassikorjustegi. Ja varesed lendasid madalalt. Ta oli ilma mantli ja mütsita, mõlemad olid hukas.

Ja siis samade prügihunnikute kõrvalt püksisääri kõrgemale kergitades tagasi. Hänninen saatis poisi sööma ja ütles, et ta on õhtupoolikul prii. Nii et ta sai poes, kuntrikus omaette tapeediproove silmitseda, nahkjaid, ilusate kujutistega lehti leerata, sobivat leides sõrme märgiks vahele panna, teist järgmise kohale. Kuni tõm-

bas sõrmed ära, jättis lehed rahule. Sest nüüd katsus tema omakorda Anjale helistada.

Keskjaamapreili hääl oli käbe ja rõõmus ja harjunud, kui ta teatas, olles nagu püüdnud kõigest väest ühendust saada: «Ei vasta!»

«Proovige poole tunni pärast uuesti,» ütles Hänninen ja naine lubas seda teha. Muidugi, loomulikult, kas või varem, niipea kui ta mahti saab ja aega leiab. Aga Hännise poes ei helisenud telefon, ei helisenud terve õhtupooliku, mitte kordagi.

«Ma põle saand magada,» ütles, kuulutas Salme hommikul, niipea kui Oskari avas alles sõgedad silmad ja hakkas vaevaliselt teadvuse poole triivima. Salme oli juba alusrõivais ja rahmeldas, keeras kleiti õiget pidi, tõmbas selle siis üle pea selga. «Jaa, jaa, ma öelsin, et meie nõu änam ei aita. Aga see oli eila. Peab! Peab vähemalt proovima!»

Hänninen istus natuke aega sängiserval, kui Salme oli juba läinud. Uksed kolksusid, käidi. Hänninen hakkas kõngeil jalul akna alla minema nagu hommikuti ikka. Nüüd jäi kevad püsima, nüüd jäi. Ja siis hakkas peas keerlema, nagu oleks mingi põrgumasin käima läinud. Kõik tuli uuesti meelde, kõik, või eilne igatahes. Ta vaatas ringi, otsis rõivaid ja alles siis jõudis Salme äsjane jutlus temani. Naisterahva jutt, aga midagi ta oli otsustanud. Olgu see mis tahes, kuid parem siiski kui mitte midagi. Oligi olnud jubedalt rõhuv õhtu, kui Salme oli ainult kambris istunud, täiesti valel toolilgi, keha kõngutanud ja ohanud. Salme! Nüüd kattis ta vähemalt kiiruga kohvilauda ja hüüdis kambrist:

«Kusagilt ma ikke selle muti leian, kes sääl kalidorisi koristab. Sellel peavad võtmed olema. Ja kui tal põle vai kui ma teda üles ei leia, siis ma toon sepa! Aga sisse ma lähen. Änam ma ei istu ja ei muretse, et kuis Anjaga oo. Teab mis, niisuke ehmuv tüdruk . . .»

«Jajah. Aga mida sa sellele Anjale öelda kavatsed?» küsis Hänninen, kui ta kraenööpi kinni pusides kambrisse tuli.

«Küll ma sõnad leian . . . Ja kui ei leiagi, võin vähemalt akna puhtaks pesta. Ma võtangi nati kaltsusi ühes, ämbri samuti. Tal nüid mõni ämber. Et mul oo asja, lähen ja pesen akent.»

Hänninen noogutas, mõte polnud rumal, igatahes oli see mõte. Ta sõi ja jõi üksinda, sest Salme jagas köögis Mariga maid, kes ennast kaasa mangus. Salme ei halastanud, ja keegi pidi ju kodus vanainimese juures olema. Hänninen piilus aknast, Salme läks juba ämbriga, jääkirme lompidel praksatas ta jalge all puruks.

Kui otsus oli tehtud ja mõtetelt tegudele asuti, kadusid takistused eest. Ei läinud poolt tundigi, kui Salme seisis juba Anja väikeses esikus ja hakkas uksekardinat kõrvale tõmbama. Tüdruk polnud varrast puhtaks nühkinud, rõngad ei libisenud. Ja siis ka toas, jah, vaieldamatult väga punases hommikuhelenduses, sest aken oli värvist paks nagu mõni sakste vähipilgari latern.

«Kus sa oled? Anja, vasta nüid.»

Voodis ta oli, vedeles rõivastega päevateki peal, kleit kortsus, tekk kortsus. Tuli tahtmine mõlema asja kohta märkust teha, aga Salme ootas, silmitses Anjat, niipalju kui seal hämaruses nägi. Ei, nutnud ta polnud, aga nägu oli jäik, nagu oleks seda hirm või muu tunne külma lahvanduselainena uhtnud, algul tursuma pannud, siis tarretanud.

«Miks sa põle meie helistamiste pääle vastand? Ja miks sa avama ei tulnd? Me olime juba hirmul. Mis sii siis nüid oo? Oled sa keele alla neeland?»

Salme prõnnatas ämbri põrandale ja pani seljast võetud üleriided tooliservale.

«Mis tollest paremaks läheb, et sa enda luku taha paned. Ma tulin, ma mõelsin, et ole vai kui vihane taht, niikaua kui mul veel pää otsas tudiseb, niikaua ma midagi teen. Kas sa vaene plika oled mõist endale jälle supi kokku keeta?»

Anja ei vastanud ikka veel ega kavatsenud ka tõusta. Salmel oli hale meel, aga nüüd tuli olla range, ükskõik kui ränk see ka oleks ja mida Anja sellest arvaks.

«Mul on olnud üht-teist mõtlemist. Ma tahtsin rahus mõelda. Miks mulle rahu ei anta?»

«Ja mida sa siis nii kangeste oled mõeld? Ei võta vaevaks öelda vai?»

«Jah!» Ja Salme mõistis, et see, mis oli nägu tursutanud, polnud sugugi hirm, vaid tõesti midagi muud, võibolla siis järelemõtlemine.

«No kas sa vähemalt oma kavaleriga oled kõnelnd?»

Salme arvas, et sellele küsimusele ei vasta tüdruk ammugi, aga Anja ütles ükskõiksel, võõral häälel:

«Ta käis kohe eile hommikul siin...

«Ahah, ja seda sa mõistsid sisse lasta. Aga teisi mitte. Ja mida ta ütles?»

«Ütles mis ütles!»

Anja tõusis solvunult üles ja läks köögikapi juurde seisma, selg toa poole. Just nii, siin oli ta eile hommikulgi seisnud, kui Vilho oli — jah — tema peale õrisenud. Ja Anja oli püüdnud end algul kaitsta. Tema meelest pidi tal olema luba ja õigus minna töölismajja rääkima asjast, mida ta pidas tähtsaks, mis oli tema ja Vilho ühine. Kuid talle ei antud armu, vaid viimast korda järelemõtlemisaega. Ja Vilho oli olnud külm, ainult külm, isegi mitte loomulikul kombel vihane. Anjast ei ole temale, neile, revolutsioonile, kogu sellele unelmale, mida ei saa siiski nimetada unelmaks, vaid tööks, vähimatki kasu, kui ta ei pea kinni oma rollist, kohustustest, mille suhtes oli kokku lepitud. «Kasu!» oli Anja rumaluses, ägeduses nähvanud ja Vilho oli vastanud ja nende sõnade jäisus polnud veelgi põletamast lakanud: «Just nii, kasu! Sinust peab olema kasu. Ma ei tunne sind enam pärast seda päeva, kui ka oma nahas ei püsi. Sa ei tähenda midagi, oled nullistki tähtsusetum, kui sa sõna ei kuula. Lõpetad vastuvaidlematult koosolekutel käimise, annad inimestele mõista, et mitte mingisugune poliitika ei huvita sind enam, oled tavaline ilus naine, kes ainult minuga käib. Aga kõnedel olgu lõpp! Täielikult. Või muidu...» Ja rind alles suureliselt ette aetud, oli Anja turtsatanud: «Või muidu annad mu kas või üles!» Vilho oli mühatanud: «Annan üles? Sinu? Mis kasu sinu ülesandmisest oleks? Sa ei tea ju veel mitte midagi.» Ja siis hetkegi kõhklemata: «Kui ülesandmisest oleks kasu, kui see oleks vajalik, siis miks ka mitte?» Ja siinsamas kohas seistes oli Anja näinud, kuidas mees oli pärast lahkumist õue kaudu minema hiilinud, et rahvahulk ei saaks öelda, et ta oli siin käinud. Küllap ta oli sama teed tulnudki. Ja nii oli maailm kategooriline, jälle kord, ja Anja pidi talle vastama.

Salme läks akent lahti tõmbama. Koristatud oli muidu hoolikalt, jäi elaniketa hotellitoa mulje. Salme võttis tooli ja otsis ajalehte, mida enne toolile ronimist jalgade alla panna. Anja tõi talle pakkimispaberit. Aga esmalt tuli vett soojendada ja see võttis aega, sest pliit oli paberituhka täis ega tahtnud tõmmata. Anja näis vihane, talle

ilmselt ei meeldinud, et ema tema toas rahmeldas. Kortsunud kleit seljas, kõndis ta ringi, nagu oleks üha mõelda püüdnud.

«Kui pettund ma olen!» Salme oli mõelnud, mida öelda, ja laskis sel tulla. «Nii pettund. Kui oled ise jälle supi keet, siis vastuta ka. Mis asja sa siin ootad ja pääd murrad. Arvad, et häda hetkel tulevad need, keda sa ootad? Ee-ei, hoiavad eemale, ja vissist oo neil põhjust kah, nigu alati. Noh, sii mees siis ikke käis. Kas põle änam tulnd? Tähendab põle nägugi näitand. Ja inimesed oo ka väga osavad süüd ja seletust leiutama. Häda puhul — vai mina tean, mis häda, aga midagi vissist oo — peab olema külm ja pelgamatu. Peab olema jüstku jääklomp. Ei tohi sulada. Ega muretseda.»

«Jah, sina nüüd ka seda... Nagu sina ka hirmust midagi teaksid.» Anja mühatas ja läks asja ees, teist taga leivakasti vaatama.

«Küllap mulle terve eilane päev seda täädust õpetas... Ma mõelsin teab mida kokku. Et sa oled suremas maas. Vai et sa oled ahastusest miskit teind.»

«Ja mina olen tahtnud ainult rahus olla ja mõelda.»

«Räägi aga! Oi jessas, kas sii tuli ei hakka ilmaski põlema!»

Salmel oli okas kurgus, ta istus järile tuld vaatama.

«Ma olen õppinud niimoodi, üksipäini elama. See sobib mulle. Inimesed on vastikud, aga... Küllap ma üksinda toime tulen.» Anjal polnud muud nõu kui püüda mõistlikku juttu ajada. Muidu ei saaks ta emast ealeski lahti.

«Aga kui ei saa ise akentki pestud.»

«Noh, mõtlesin, et ei pese. Arvaku inimesed kas või seda, et olen ära sõitnud. Nüüd tuleb oodata, et see ununeks, et varsti tuleks midagi muud, mille peale mõelda.»

«Aga misperast...? Kas oo siis nii, nigu Inkeri räägib?» Tuli oli juba tükk aega põlenud, aga Salme isegi ei märganud seda, ta õõtsutas end loiult toolil ja vaatas poolsaabaste nööpe.

«Mul pole aimugi, mis ta on rääkinud. Või, noh, võib muidugi arvata...»

«Kas sa siis oma elus miskit muud põle mõist välja mõelda? Oo sii sul nii hinge pääl? Kui sul ka teisi põleks olnd, siis sii Sylvi jo ikke. Kui sa ka vanematest miskit ei hooli.»

«Sylvi, jah. Vähemalt kooliteele ma ta aitasin, kui ka muud mitte. Aga praegu läheb tema elu nii, nagu Julin

kamandab. Küllap temast tuleb... Mõelda, et see ihnuskoi Julin on talle päris oma sadula ostnud! Sel kombel kasvatatakse töölislapsest usaldusväärne kodanlane. Sealt see algab. Petetakse maiuspaladega ära.» Ja jälle eksis Anja oma rolli või taotluse vastu rääkida rahulikult, arukalt tolle naisega, kes oli ta ema.

«Ei peteta sääl kedagi! Julin hoiab plikat, ja Lauri ka. Ma tean.»

«Nende hoidmised... Aga siis meenus Anjale tema osa, ta kaalus, mõtles veel nagu viimast korda, noogutas pead ja muutis tooni. «Sylvi oli mulle väga kallis. Või on loomulikult ikka veel. Ma võiksin teda vist vaatama minna? Aga vesi juba peaaegu keeb. Kas peabki?»

Ei, miskit ei pidanud. Ja Salme, kui range ta ka oli otsustanud olla, puhkes järil istudes vaikselt, halisevalt nutma. Eilne tunne, et enam ei saa midagi parata, tuli kindlalt tagasi. Ta oli ainult veel kord püüdnud vastu tõrkuda, kui tal kord juba oli säherdune — kui ka mitte muud, siis põikpäine loomus.

«Ah, ära nuta. Ei minu pärast ole vaja nutta, ei enam. Sul on ainult nii tugev omandivaist, on alati olnud.»

«Kudas nii? Jah, et ma ei taha oma lastest lahti lasta? On sii siis nõnna suur patt?»

Anja vaatas ema vormitut nägu ja pöördus ära. Vesi katlas auras juba hullupööra, tuba haises läppunud, rõskunud tolmu järele.

«Ma põleks nii mures, kui ma kas vai natukegi teaks, mis plaani sa nüid õige pead? Ja misperast nad toda värvi pritsisid? Oled sa siis tõega nii päratu punane? Oma emale võiks ju ometi ää rääkida?»

Anja kahmas pange, tõstis kaltsud ja pulbri lühikesele nõudepesulauale, kallas katlast vett ja laskis kraanist külma hulka. Ta oli kogu aeg vastamas, aga sekeldas ringi, astus üle Salme jalgade. Salme jälgis teda ustava looma hämmeldunud silmadega, vaatas seda ilusat naist, tüdrukut, last, kes oli libisenud käest, kes põgenes iga päevaga kaugemale, kuni teda enam polnudki. Aga oli ikka, igas õhtupalves, aina mõtete taga, mingu ta või Venemaale. Salme tuju tõusis ja langes vaheldumisi.

«Kuula nüüd.» Anja vaatas seina, aga rääkis selgesti. «Poliitika mind enam ei huvita. Olen selle üle siin järele mõelnud. Jäägu sinnapaika, ma ei saa sellest aru. Ja mis see minusse puutubki. Niisuguse tulemuseni olen ma jõudnud. Ütle papale ka.»

«Ah et sedaviisi vai?» Ja kuna Salmel tundus olevat raske seda uut pööret mõista, lisas Anja:

«Mis on mul töölisklassi üritusega pistmist? Päh, ei ma nii narr ole. Hoolitsegu ise oma asjade eest. Aga peseme nüüd selle akna puhtaks. Vesi on varsti jälle jahtunud.»

«Ah et sa oled nigu ennegi...?» Salme tundis kergendust, kuid umbusuniidike oli olemas. Polnud Anja loomusele omane nii kergesti loobuda, vähemalt mitte inimeste, aknavõõpajate survel. «Oo sii ikke tõsi?»

«Sa oled päris lootusetu!» Anja naeriski natuke, see polnud nüüd igatahes omal kohal. Ja siis läks sedasi, et Salme ei julgenudki väljapoole akent kõlkuma minna. Vaevalt piidad ta raskust oleksidki kandnud. Järsku oli ta jälle väga väsinud, vana ja vaaruv. Kui oli nii, nagu Anja ütles, siis oli akna ja maja määrimisest isegi kasu olnud. Oskari igatahes usuks, et Anja on mõistuse pähe võtnud. Aga Salme krabas Anjal kleidisabast kinni, vedas selle trammi.

«Hoidku küll,» kaotas Anja kannatuse. Käsi käis laias kaares, kuivanud vesivärv ligunes lahti, punast leent valgus küünarnukkidele, tilkus jälle alla kõnniteele. «Ära hoia kinni, ära sikuta! Seda kindlamini siit alla kukub, kui ei saa ise keha valitseda. Lase lahti, jalamaid.»

Salme laskis aeglaselt lahti. Imede ime, Anja ei kukkunud. Siis polnudki temast muud abi, kui et ta käis paar korda vett vahetamas. Anjat hakkas läbi klaasi juba nägema. Ja järsku laskis Salme valju töinamise valla. Anja oli klaasi taga eluohtlikult kiikumas. Ja temast ei saanud isegi kinni hoida. Salme pages teise toa otsa ja nuttis seal. Ainult nuttis ega taotlenud sellega enam midagi. Sest Anja oli nagu kuidagi alatiseks klaasi taga ja Salme ei teadnud, mida uskuda, mida mitte. Kuid ta püüdis vähemalt oma nutud ära nutta, enne kui tüdruk pärast akna puhtakspesemist tagasi põrandale põntsatab, või taevas hoidku, alla tänavale kukub.

Suur kuri maailm. Kus oli väike soe turvaline kodu, perekonnaring?

19.

Aprill vahetus maiks, nagu sel kombeks on teha. Mai tõi jalakatest piiratud väljakule teede ristumiskohta kaheks õhtuks nädalas pasunakoori, seegi klappis. Piiritusevedajate autod ei häirinud nii väga nagu pimedal ajal, sest harjunult mindi jälle üle paadivedudele, mis olid läbiproovitud ja kindlad. Külgkorviga mootorrattad tiriti kuuridest lagedale ja puhastati suuremast õleprahist, ülejäänu lendas ümberkeerdu, kui kihutati, kurvides hirmuäratavalt kallutades ja gaasi andes. Teenijatüdrukud harjutasid õhtuti nõusid pestes tšarlstonisamme, kuigi sellest tantsust teati kindlalt vett põlvedesse tulevat. Seltsimajades tantsiti tõsiselt — kaitseliidumajas ja töölismajas, üle maakonna lisaks veel noorsooseltsides. Sääraseks oli muutunud moraal! Ükskõik kuidas praost kantslis ka märatses, mingid Siioni tütarde pattude kuulutamised ei jõudnud pärale, lood soolasambaist või śurnud maast, kus midagi ei kasva, samuti mitte. Kuidas nad oleksidki jõudnud, kui neid kuulas ainult vanaeitede pahur parv, must ja sünk otsekui varesekari. Pelgalt varese vaakumisena nende jutt siis noorte kõrvus kostiski. Maailma mahtus seegi, ka see. Nüüd ei hoolitud enam kiriklikest asjadest ega õieti väärusulistest lahkudestki. Naiste seelikud oli tähtsamad, need napid häbitud hilbud. Ja siidsukad, mis paljastasid kõveraid või sirgeid sääri, igasuguseid kaalikaharvendamisest pondunud ja mõhnunud põlvi ja — oi, armas Jeesus — reisi ja sukatrippegi, kui õige hästi läks. Milleks jutlused, sest kurba minevikku ei saanud ju muuta. Praeguse hetke seevastu võis ära rikkuda, muretsedes selle pärast, mida tulevik kaasa toob.

Aga nagu kaasistuja Hänninen oli selgeks õppinud: täielik tõestus on harukordne ja ikka erand.

Kevadekerglus, patuhelin oli silmanähtav, aga ometi ainult noorte ja hullude tõde. Sest selle maikuise aja

valgus nõrgenes tegelikult kogu aeg, pimedus muudkui süvenes, kuigi seda tantsusaalides ainult vahel harva märkas. Pussitamised sagenesid, terad tabasid kummalisel kombel otse südamesse, tassiti laipu, ja kui hästi läks, kõlksatati rauad kinni. Tuli ette isegi kaklusi ilma viinata, mida see tähendas?

Ega see ometi sellest võinud juhtuda, et maa naeratav ja rõõmsaloomulisena näiv president oli haige? Seesugusesse ametisse astunud mees ei tohtinud loomulikult mingil moel põdur olla. Väikesed nohud tuli välja kannatada, kui saadi suurt palka. Või oli süüdi maahärra? Tema alatus oli tuntud eriti siin külas, kus politsei oli kord ta auto peatanud ja selles piirituseotsingu ette võtnud, vähimatki hoolimata isanda vastuvehkivast kepist. Seda ta vist ei unustanud, sest käis karmilt inspekteerimas. Ega leebunud ta ilme ühti, kuigi tuldi mõttele katta alevivalitsuse trepp punase vaibaga, mis oli ju lausa roomamine, ja pista külahull selleks päevaks kindluse mõttes pokri neid ainsaid sõnu karjuma, mida temalt oli kuuldud: Pea lõhki, pea maha!

Ei-ei, see kõik oli ainult pealispind. Pimedus tõusis maa alt ja sadas taevast, leotas maad, mis juba nõtkus jalge all. Seda mõistis viimane kui üks, kes vähegi ajalehte luges. Just siis, kui kõik oleks hästi olnud, kui Läänеriigid isusid ja jänusid uue vabariigi metalli, metsamaterjali ja paberit, streik streigi otsa. Tselluloosivabriku tunnitasudegi kohta oli valeteateid levitatud. Ega nendest poleks osanudki midagi arvata, kui neid pärast ajalehes poleks õiendatud. Kuidas säherdusi valesid võidi levitada ja eelkõige: kelle kätetööna? Mine küsi, streik käis ja seal nüüd jokutati. Lubjavabrikus jõudis streik ainult kaevandust haarata, siis suudeti see tõkestada, aga sealt heitis see kiirgust kogu ettevõttele. Ja mäenõunik — värske mäenõunik — vandus nagu parvepoiss, kui mitte veel hullemini. Ja üle maa, kõikjal sama möll. Ja kui kusagil veel töö käiski, siis sadamaist ei teatud iial, missugune neist kinni, missugune lahti oli.

Ja kuulu järgi tülitseti nüüd töölismaja koosolekuil nii, et kõik varasem oli olnud pelk harjutamine. Töölisühingut sõimati, peksti nagu karja hulka sattunud võõrast siga. Vieno Gröönroos tagunud haamri tükkideks, selle pea veerenud kolinal einelaualaudade alla välja. Volikogus suitsutunni ajal oli ta asju oma vaatenurgast valgustanud, napisõnaliselt muidugi, sügav mure alaliselt

laubale kirjutatud. Temast ei teadnud, kas uskuda või mitte. Sest kes kord mässuline, see alati mässuline. Kimpus ta paistis olevat jah, aga eks ta saanud nüüd tahtmist mööda isandaseisuse kõiki külgi ja muret maitsta. Praktilistes asjades sai temaga hakkama, igatahes volikogus. Vedas tookordki ühist köit, kui oli vaja otsustada suure kanalisatsioonitoru küsimus. Ja saadi kui saadigi see naabervalda juhtida, tehku seal solgiga, mida heaks arvavad. Oma vald pääses suurtest kulutustest ja niisugused probleemid olid tõelised probleemid, sest maksustamisüksust ja selle suurust tuli aina meeles pidada.

Aga päev kulus päeva järel ja saabus kuueteistkümnes mai. Nagu poleks asjad vasakpoolse valitsuse ajal juba küllalt segaseks läinud, pidi Tanner minema ja veel sellegagi hakkama saama. Vienole oli see nüüd siiski liiast, oli vist liiast kõigile, isegi umbusklikele valgetele.

Sest president lamas muudkui tõvevoodis, rohupudelid ümberringi, ei püsinud jalul, ja nii läks siis Tanner harjatult ja klantsima löödult ja võttis Senati väljakul Mannerheimi päeval, mässu mahasurumise aastapäeval nii armee kui ka kaitseliidu paraadi vastu. Nii et nüüd, üheksa aastat hiljem, võttis ta nagu valgeid selle eest tänada, mis nad olid teinud!

Kommunistide salajased trükikojad vorpisid teksti: «Vaadake verekoerte ninameest, vaadake hoolega! Hästitoidetult seisab reetur veriste mälestuste peol! Kahekordne kõrvakiil maa ausale töölisklassile ja tema iseteadvusele. Võtke teatavaks: Tanner õhutab sõda!»

Ja sotsiaaldemokraatlikud lehed kurtsid ja keerutasid: kas peaminister ilmutab soovi töölisliikumisest lahti öelda?

Valged võitjad muhelesid esmalt. No nii, seal ta seisab. Aga siis: see on ju solvav! Kas marsitakse siis sotsialistliku peaministri pärast! Ei, nüüd on tõesti vaja valvel olla.

See kõik oli kindlasti mäng. Ja eduskund pidi suviste valimiste eel peagi laiali minema. Kuidas valitsus seda vaheaega enne uue eduskunna kokkutulekut kasutab, ega ometi mõneks ühiskonda vapustavaks teoks, kui igasugust jampsi oli niigi parasjagu? Õnneks valvasid urgudes vanad rebased, pealtnäha magadeski teine silm ikka pilukil. Oli vaja tuttava kodukalju lävel ringutamas, haigutamas, õhku nuusutamas käia, enne kui võis tagasi pöörata, jälle suigatamiseks kerra tõmbuda. Tuldi mõttele edus-

kund ainult puhkusele lasta, nii et ta oleks valmis ükskõik millal kokku tulema, kui põhjust tekib. Nõnda, seegi oli ettevaatusabinõu. Aga miks ei suudetud riigis rahulikku, või vähemalt seesugust olukorda luua, nagu oli aasta tagasi? See oli Tanneri süü, ehkki ta polnud veel päris õiget värvi näidanudki, või just sellepärast. Ei teadnudki õieti, kelle vastu võidelda, peale kommunistide muidugi. Aga see oli sama hea kui katsuda konna taldrikule istuma panna.

Ja juhtus tõesti igasugu võpatamapanevaid asju. Täiesti korraliku taluniku harjasjuukseline poeg oli läinud sõjaväkke ja tulnud sealt ühel heal päeval tagasi, tugev ja mehistunud nagu ikka. Pisut lihtsameelne oli ta alati olnud, aga mis tema ajudega nüüd oli juhtunud? Ta laulis revolutsioonilisi laule, põrnitses ainult vastu, kui papa keelas, pidas oma jutlust, nii et memmetudil ei tahtnud enam lauluraamat peos püsida. Põllutööd ei mekkinud, ei, pidi aga ringi ajama ja kogu suguvõsale häbiks olema, valmis vaadatud pruut pages kõige kaasavaraga. Läksid linad, pargitud lambanahad ja tiined lehmad.

Niisiis oli tõsi, mida sosistati? Et Soome armee, too uljas kangelasarmee, mille kuulsus pidi olema surematu, on varsti kommunistide võimuses. Agente oli igas kasarmutoas ja suust suhu käis punane üleskutse: õpi sõdimisoskust, aga kui sind piirile käsutatakse, siis tea, et vaenlased pole mitte teise riigi töölised, vaid kapitalistid ja nende sabaliputavad abilised. Ja kui see läkitus oli pärale jõudnud, siis täienduseks: võta pakutud püss, õpi seda proletaarse revolutsiooni heaks kasutama. Vana armas sõjamarss: Punane on idataevas, tuld ja verd see ennustab ... Seda ei söandanud enam ümisedagi, sest see oli liigagi tõsi.

Miks siis kaitseliit midagi ei teinud? Tegi ju, passitas uusi univorme, suusatas ja jooksis, lottad keetsid spordiväljakute ääres suppi, nagu poleks lasketiirud olnud tähtsamad kohad, pakkusid uutest «Lotta Svärdi» tassidest kohvi, auhinnalusikaid hakkas mõnda majja juba tosina jagu kogunema. Aga kas sellest piisas, kui kogu maa müdises ja muudkui pimenes? Ainult Hännise maja alevis luitus kevadvihmades aegamööda roosaks ja pleekis päikeselõõsas oranžiks.

«Vanad head ajad on nüüd lihtsalt läbi!»

«Uued head ajad on alles ees!»

Neid arvamusi ei saanud ühendada, kuidas ka sobi-

tada püüti. Oldi jälle murdekohas, või kas elus üldse teistsuguseid kohti oligi? Kurat seda teadis, vähemalt paistis ta murdekohti terasel pilgul, väsimatult kokku passitavat, sarved heast toidust läikimas.

«Vaata sina, igavesest ajast igavesti hea naine Inkeri, inimesel peab olema kannatust! Ja julgust nagu sel postilenduril Lindberghil. Mida ta sinu meelest üksinda üle Atlandi ookeani New Yorgist Pariisi lennates mõtles? Sest mõtlemiseks seal aega oli. Täpselt kolmkümmend kolm tundi ja kolmkümmend kaks minutit. Ei ta tohtinud järsku ära tüdida, öelda, et nüüd ma enam ei viitsi. Ei, tuli aga edasi suruda. Elu või surm silme ees, nagu minul, nagu minul!»

Inkeri harjas trepil Matti mantlit ja muheles varjamatult. Paekillustik krigises, kui Matti käis särgiväel otsekui neid ilupõõsaid vaatamas, millest Inkeri oli nii vaimustatud, peaaegu tänulikult. Nokitsetud oli siin kõvasti, Inkeri oli kusagilt poolvalmis kompostigi leidnud. Ja kõiksugu värvi püsililli õitses kivide vahel, need olid kindlasti päris aedniku istutatud. Aga peagi tõstis ta pilgu. Tema silmade ees oli saeveski-territoorium, kus vingus, mürises ja kolises, sest seal ei raisatud aega. Matti keeras siia- ja sinnapoole ning rääkis, keset rahutut aega oli ta eeskuju ja mudel. Tuli närve valitseda, see oli kõige eeldus.

«Vaata, ei läinud poiste kogukonnaklubisse, ei läinud ja õigesti tegin. Kes vähesega lepib, see vähe saab. Kas pole nii? Varblase saab alati pihku. Nüüd on mind tõeliselt suurte meeste koosolekule kutsutud. Mis sa arvad, mida su isa ütleb? Lubjavabriku juhtkond, tselluloosi peainsener ja teisi... Tehasedirektorite nõupidamine. Mis sa ütled?»

«Noh,» teeskles Inkeri halvakspanu ja harjas varrukasuid. «Su kuub on hirmus kulunud. Ja mis nad sinust tahavad?»

«Mis nad ikka... Neil on streigid, minul mitte. Vist küll ainult aja küsimus. Pihkala ei saa enam küllalt mehi kokku. Siitki läks neid koju külvitöödele. Tühja kah! Mingi nõksu ma ikka välja mõtlen.»

«Kallid nõksud! Ja su kingad on päris viletsad. Õige mul saeveskiomanik! Aga...» Inkeri vaatas hellalt oma meest, palju rõõmu ja meelehärmi ja muret ja jälle kuhjaga rõõmu toonud Mattit... «No nii, ja papalt meelitasin kanavõrgu päris ilma välja. Aga nüüd on see igatahes paigas.»

Inkeri otsis silmadega poega, seda ei paistnud kusagilt. Aga Heikkinen oli künka järvepoolsesse külge tugevad postid pannud ja nende külge võrgu kinnitanud, nii et ta ei pidanud kogu aeg, süda hirmu pärast rinnust välja kargamas, poisi kukkumist ja sügavas rannavees hukkumist kartma.

«Mul pole mahti mõelda säärastele asjadele nagu riided. Jaa, ja autogi on vana. Aga nii ongi hea. Vanad ja inetud ja isegi vaesed uhkeldavad riietega, nii me ju leidsime.»

«Aga ära veel mine. Kuhu see kõlbaks, kui sa seal ees ootamas istuksid. Tule ometi sisse, taevane aeg.»

Matti polnud kavatsenudki kiirustada. Ta läks sisse, kuid jäi aknast alla järvele vaatama. Toad olidki peaaegu ainult aknad. Et mööblit polnud, pääses neile vabalt ligi. Kostis tüdruku lalinat, aga kaugelt. Siin majas häälbusid kõik hääled. Inkeri jäi Matti kõrvale seisma. Temagi hingas sügavalt. Oli suur päev, mis seal salata. Aga Inkeri oli kujutlenud, et Matti on rohkem õhinas, sekeldab ja seletab laia suuga. Mõni aeg tagasi oleks ta vist veel olnudki, nüüd enam mitte. Vist rõhus vastutus ja lakkamatu ebakindlus. Nüüdki kiprus Matti nägu, kui ta vaatas üksisilmi ühe lehtpuudest valendava neeme taha, sinna kohta rannas, mida ei ulatunud nägema, aga mis oli liigagi hästi teada.

«Ma imestan, et nad suutsid ettevaatliku Julinigi oma saeveskivärki kaasa tõmmata. See on nüüd uljust täis läinud. Vana ätiköbi, Lauri lahkumine oli talle vist ränk löök. Täidab siis päevi, millega saab.»

«Seda teed ju sinagi. Teed aina midagi. Või kui ei tee, siis plaanitsed.»

«Aga mina olen ju noor!» Matti kõmistas rusikatega rinda. «Kas pole? Kuula, kus kopsud!»

«Jaa, jaa. Papagi paneb imeks, et nii noor ja nii kaugele jõudnud.» Inkeri ei lipitsenud, ta mõtles tõemeeli nii, ja oli oma mehesse jälle kõvasti armunud, saanud vahepeal aastapäevad jonni ajada.

«Aga kui...» Ja Matti muutus tõsiseks, mitte lapsikult kibestunuks, vaid täiskasvanu moodi muretsevaks nagu kunagi inimene, kes teab hästi, mis on unetu öö, kuidas on vaja mitu korda linu sirgu tõmmata, sest need

lähevad aina keerdu ja rõskuvad higist, ükskõik kui vagusi sa ka katsud olla. «Sest siin pole küsimus ainult töölistes nii nagu neil teistel, vaid muuski. Kust ma metsa saan, kui need paganama talumehed... Vajalikul hulgal, susi neid söögu. Et saaksin kõik rihmad jooksus pidada. Ei, tuleb üha kaugemalt osta. Tuleb ise ostma minna, muu nõu siin ei aita. Ja kähku. Aga vaatame, vaatame, kes vastu peab, kes alla jääb — eluteel.»

«Kas sa üldse ei karda?» küsis Inkeri, kuigi teadis ja tundis juba Mattit. Ta pidi niiviisi elama, muu ei kõlvanud, muidu ei tundnud ta end hästi. Ja sellega tuli temalgi harjuda.

«Või veel, vaata, kuidas püksid püüli lasevad. Ja süda on saapasääres. Ja käed värisevad. Jessas!» Matti mängis tola, veiderdas. Ja muutus jälle kiiresti tõsiseks, nagu oleks kämbla teisipidi pööranud. «Saad õhtupoolikuks Heikkise,» lubas ta, kuid muutis kohe meelt. «Ei, pagan. Kui mina olen ära ja Heikkinen on ära, siis nad... Mis seismine seal sorteerimisplatsil jälle on? Mis põrguma koosolekut seal jälle peetakse? Noh, nüüd hakkavad ometi liikuma. Mitte ei saa aru, aja nagu pudulojuseid sulgu. No ajame siis! Ja pohjanmaalastega on neil alailma üks mädin ja möll. Kui neid ainult jälle juurde saaks! Arva, mille Heikkinen eile ühest lauavirnast leidis? Sinna oli räpane lendleht peidetud, Peterburis trükitud. Sirge jutt oli peal, torkasin ta kassakappi hoiule. Streikijaile tõotati nii vaimset kui ka materiaalset abi. Nii et ärgu öelgu, et meil ei ole raha, kui hakkavadki streikima.»

«Kas Tanneri pooldajad ka seda raha saavad?» See oli nii igapäevane jutt, et pidi katsuma seda jälgida...

«Neid püütakse vist selle rahaga ära osta. Ei mina tea, üks põrguma supp puha.»

«Kuidas selle raha vastu saab?» Inkeril oli hirm, kuigi ta kogu sellesse rahajõesse õigupoolest ei uskunud.

«Noh, suurem osa sellest läheb... kuhu läheb, igasugu käsilastele, organisatsioonidele, nii või teisiti raisku, loodetavasti. Mis kell on? Ahah, no hästi, ma sõidan aeglaselt, keeran kõigepealt lauahoovi sisse, heidan naistele silma peale ja pruugin väheke suud, see meeldib neile.»

«Missuguse kübara sa võtad?»

«Ükspuha missuguse, ei sellel ole tähtsust.»

«Ära sa siis ülearu räägi!»

«Paiu, paiu, ema manitseb. Küllap ma juba oskan, kas ma pole alati osanud? Nojah, ütleme nii, et see kohtuni-

kulugu õpetas mind sakste suhtes ettevaatlikuks. Lubadustesse ma enam ei usu. Või mis, ega nad hakkagi mulle midagi lubama. Ja viimaseks ma sinna ka tukerdama ei jää. Iga sõna mu suust tuleb otsekui Saalomoni tarkusest. Hei, kas viin sind koju käima? Viskan ühelisti sinna?»

Ei, ei, sest Inkeri tahtis just nimelt koju jääda ja Matti minekut vaadata, ehkki ta ei jõudnud seda Mattile öelda, sest see vuhkis juba ustest läbi, välja õue. Sel kombel tundis ja adus paremini, et mehel on oma, peaaegu tunnetamatu sihtpunkt, kust ta tuleb mõne aja pärast tagasi siia, oma teise sihtpunkti. Pealegi sai kodus tolle koosoleku käiku paremini ette kujutada, mõelda, kuidas Matti heidab nüüd jala üle põlve, süütab nüüd sigari, ütleb nüüd paar tarka, kaalutud sõna, mis ei väljenda mitte ainult nõustumist või kahtlemist, vaid milles on alati ka selge ettepanek asjade joondeajamiseks. Ja kuidas need, keda Inkeri, olgugi alevis sündinud ja kasvanud, ei osanud õigupoolest ikka veel luust ja lihast inimesteks pidada, kuulavad lugupidavalt, pika ninaga, väikeste silmadega näod terased ja keskendunud.

Vanas kodus polnud ka muidu mõnus liiga tihti käia. Noh, mõnes mõttes küll, miks mitte. Ema päris ikka Olavi ja Liisa kohta ja õmbles või heegeldas neile oma pahklike sõrmedega mõne riidehilbu. Aga see terav naftaliinilõhn, ja vanainimese pesu alati leos ja Mari torin pindude või millegi muu pärast. Papa poes ja ema kõige keskel üksi, püüdes visalt naeratada, naeratada sellegi asja peale, et Anja oli siis vist ometi lõpuks ja täielikult oma poliitilisest jampsist paranenud. Õige kähku läks see üle küll. Aga nii need Anja rahmlemised aina läksid. Alailma pööras ta terve maailma pahupidi, siis mõtles midagi muud välja, ja kõik oli möödas. Nüüd siis... Inkeri kaalus, kas lasta lastest pildid võtta, mõlemast koos, kõige peenemais rõivais. Kas rahakott lubab? No ta mõtleb järele, sel kombel pääseks vähemalt seda meest takseerima, kellega Anja nüüd siis kuuldavasti tõsiselt käis. Päevapiltnik... Midagi hiilgavat seal muidugi polnud. Ja kas ta ikka oli vallaline! Kas ta polnud järsku vastutuse ja kohustuse eest teise paika põgenenud? Seda tuli ette ja mees ei olnud enam noor. «Ta oo niisuke rahulik, tasane,» oli ema öelnud. «Rahulikku kätt Anjal vissist vaja oogi.» Aga kuidas ema ka oli püüdnud naeratada, ta näis kuidagi nukrameelselt alistunud. Ja see oli ju mõis-

tetav. Anjal oli paljuski halb õnn olnud ja ise oli ta selle endale kaela tõmmanud. Ema vist ei osanud muud kui muretseda, karta.

Seda ema alistunud pelgu Inkeri just nimelt näha ei tahtnudki. Ta mõtles, et läheb koju käima homme, kui tal on Mattist midagi uut ja virgutavat rääkida. Ja seal akna all seistes meenutas ta, kui palju minekuid selles abielus juba oli olnud, ja nüüd see, olgugi vana autologuga, mida Matti koguni jalaga togis, enne kui käega katsuma või kõnetama hakkas, nagu ta ütles. Inkeri pöördus alles siis ära, kui Mattil oli lauahoovile tiir peale tehtud. Ta käis õues poisi järele vaatamas. See oli kenasti liivahunnikus, ehitas suurt kindlust, ega ta enam koogitegemiseas olnudki.

Inkeri läks sisse tagasi, astus magamistuppa, võttis heegeldustöö, viskas kera põrandale ja alustas. Nad olid niikaugel, ta keerutas võrguniidirulli ja tegi «Perenaiselehest» leitud mustri järgi aknakardinaid. Ta võtab ehk töö homme koju kaasa, ema on seda nähes rahul. Inkeri alustas uut rida ja jäi mõtlema, kuidas koosolek võib areneda. Sekka mõtles ta ka oma kruusaaugule, mis iga nädalaga laienes. Sealtki kõlksatas ikka mõni mark korvi.

20.

Ja kui eeldatakse, et kõik päevavalges või sedapuhku õhtuhämaras selgelt nähtav on kindel ja usaldusväärne, siis nüüd oli ju Anja Julinist jälle kord palju kõnelda. Asi oli ainult kuidagi vildakal viisil liiga lihtsalt seletatav. Anja oli niisiis ilmselt taas armunud. Päris harilik mees oli asunud ta ellu. Enam ei kobrutanud ta suust tema päritoluga kokkusobimatuid aateid, napakaid kõnesid, kõiksugu ülearust ja häbiväärset. Seega läks vaja ainult meest, et kõigil uhketel kõnedel, mässamisel ja tusal oleks lõpp. Niisugune oli naiste huvi ühiskondlike probleemide vastu, ehee, kõige taga oli ainult mehetarve. Seda oli ju muidugi arvatudki, seda oli viimane kui üks ette arvanud.

Nüüd jäi siis ainult peale passida, kui kaua see õnnehurm kestab. Millal saabub naine lapsega, mine tea, vahest koguni kaksikutega, oma jagu tagasi nõudma. Aga sulatõsi, Vilho Hyytinen oli vallaline, vanapoiss. Kas seda võis niisama heast-paremast uskuda? Ta oli mõõdukalt meeldiva välimusega, asjalik, igati pereisa tüüp. Siis vist vähemalt lahutatud? Ei, kuuldavasti mitte sedagi. Seega ainult mees eikuskilt, antud neile ja Anjale. Aga kas sellest abielu saab, sest Anja ju ometi . . . ? Kas üks mees võtab naise, kes ei ole isegi võimeline sünnitama? Äh, mis nüüd selle kallal pead murda, võivad väga hästi sohki hakata elama. Jah, oleks vähemalt skandaalilootustki. Või mine tea, kas oleks, moraal oli ju tõesti alla käimas.

Aga see pea igaõhtune minek fotoateljeest, kus Anja veetis nüüd pikki päevi, pühkides pehme pintsliga ja jaapani siidpaberiga tolmu suure kaameramonstrumi seest või sättides tagaruumis purke, tilgutuspudeleid, mõõtklaase ja klaaslehtreid, lastes veel voolata, õppides võib-

olla fotoplaatide ilmutamistki. Teda oli juba nähtud valmislõigatud pilte kartongile kleepimas... See minek, uks lukku, ja need kaks kepsasid seltsis tänavale, kõndisid käsikäes, nagu poleks kõrvuti käimisest piisanud, kokkusurutud kätesõlme viipudes rahulikus sammutaktis. Ja seisnud natuke aega juteldes, noogutades ja naeratades Anja välisuksel, pöörasid nad samasugusel rahulikul sammul tagasi ja läksid jälle fotoateljee uksele, seisid, pöörasid ringi ja läksid taas tänavat pidi alla, saates teineteist, nagu teevad leerieelikud, otsekui oleks lahkuminekut, hüvastijättu ilmvõimatu ära otsustada. Mõnikord jooksis Anja küll koju ja üksi, siis oli mõni järeleksamiks õppiv koolipoiss juba ukse taga ootamas. Aga muide, terve alev teadis, et kui Anjale eratundide asjus helistada tahtsid, siis oli õigem, vähem aegavõttev lihtsalt fotoateljeesse helistada. Sealt vastas tema hääl, kui üldse vastas.

Mõnel õhtul jalutasid nad kino ette välja, seisatasid reklaami vaatama, aga ei läinud teatavasti kordagi sisse «Meie elu muinasjuttu» vaatama, või mis film seal jooksis. Mis tarvidust neil elavate piltide vaatamiseks oligi, nende pildid ja elu ja muinasjutt olid teineteises. Nad ainult seisid seal, inimestele vahtida. Ja kui mõni luuletusi lugev endine klassikaaslane oligi mõelnud, et Anja kohta käiks üks värss üle kõige, siis pühkis ta selle peast. «Mind elu täidab hirmuga ja surma pime öö...» Ei pidanud paika. Anja oli jälle ilus nagu ennegi, terves olemuses seda läbipaistvust, mis juba kooliajal oli teisi teda kadestama pannud. Silmadki olid nii põhjani selged ja avalad, et poleks uskunud, et tal kunagi mingeid raskusi on olnud, et kuri maailm teda varjugagi riivama on pääsenud. Ja järsku tunti tolle võõra mehe vastu, kes teda nüüd õhtust õhtusse saatis ja kelle juures Anja oma päevadki veetis, peaaegu kadedust. Anja oli siiski oma küla tüdruk, kas tälle siin siis sobivat kaaslast poleks leidunud? Vist siis mitte, vähemalt mitte kedagi, kes oleks suutnud teda niimoodi mõistusele tuua. Pidi arvama, et päevapiltnikus oli mingeid, jajah, lausa suurepäraseid mehelikke voorusi, mille abil ta tolle vaieldamatult armsa väljanägemisega, aga päris peruks läinud olevuse oli taltsutanud.

Vahel sattusid nad koosolekult koju mineva Hänniseega vastamisi. Nad peatusid viivuks jutlema, täiesti sundimatult, pealtnäha häirimatult. Niisiis oldi tuttavad

ja tunnustatud. Kui Hänninen oma teed jätkas, köhatas ta ainult kuuldavalt.

Aga mida neil oli rääkida ja miks seda ei võinud teha Anja juures tolles üha kahvatupunasemaks muutuvas majas? Sinna nad siiski peaaegu alati lõpuks välja jõudsid, astusid välisuksest häbenematult sisse. Noh, need jätkujutud — või teod — võis kõigi nende teineteist rahulolevalt hellitavate pilkude järgi ära arvata. Vahest oli tänavail ja teil hea kopsud kõikidest potaseaurudest puhtaks tuulutada ja siis sisse tõeliste tegude juurde minna.

Muud ei suudetud kujutleda ja sellestki piisas.

Aga Anja ja see mees, nagu teda alevis lihtsalt nimetati, lakkasid kohe naeratamast, kui ukselukk oli kinni klõpsatanud. Nad ohkasid korraga, vaatasid küll siiski teineteise poole, kui riputasid üleriided nagisse. Mõnikord jõid nad kohvi või teed või ainult klaasi vett, seisid viivu niisama nagu toibumiseks või lihtsalt keskendumiseks uuele, teisele tööle, mis oli sootuks muu kui latatarad eales oleksid suutnud välja mõelda. Vilho ehk pigistas mõnikord Anja õlga, Anja heitis talle põgusa pilgu. Ent siis läks Anja juba laua juurde, otsis sahtlipõhja paberi alt lehed, mille täitmise kallal nad õhtust õhtusse vaeva nägid. Ta võttis samast peidikust sule ja istus tõsisel ilmel ootama.

«Lubjavabrikus, tselluloosis ja saeveskis on see võrk nüüd koos,» ütles mees edasi-tagasi käima hakates. «See oli see sinu nimekiri. Loodetavasti see siis ei rebene.» Ta tuli ja vaatas üle Anja õla. Trükitähed olid täpsed, isikupäratud, selged, kopeerimiseks valmis. «Kas siin see algus on: anna lendlehte ainult parteikaaslastele, käest kätte?»

Anja näitas esimest lehte, mees vaatas, noogutas ja hakkas nüüd teistmoodi kõndima, väsinud moel, aga keskendunult. Siis alustas ta vaikselt ja aeglaselt dikteerimist, sest trükitähtede maalimine võttis rohkem aega kui tavaline kirjutamine.

«Victor Hugo... Ei, jätame nimed, need ei ütle neile midagi. Ei, alustame lihtsalt nii: «Ainus võim koma mis on sõjaväest tugevam koma on aade koma mille aeg on saabunud.» Seejärel tuleb Marxi, aga seda peab ju kogu aeg kordama. Niisiis: «Töölistel pole isamaad punkt Neilt

ei saa võtta koma mida neil ei ole punkt.» Kas sai kirja?»

«Kohe.» Juuksed langesid Anja laubale, tal polnud aega neid kõrvale lükata. Mees vaatas nüüd ainult tema kätt, mis pidi usinalt töötama, stiilist kordagi välja langemata. Kui käsi peatus, jätkas mees viivitamatult:

««Proletariaadi pääsemine pole väikeses pahes ehk sotsiaaldemokraatias, see on proletariaadi enda tugevuses, tema enda revolutsioonilises ühisvõitluses. Väiksem pahe viib ainult üha halvema poole, sest ta ei võitle mitte revolutsiooniliste, vaid väikekodanlike, reformistlike võtete abil, lakkamatult järele andes ja reetes. Väiksem pahe on suurim pahe.» Pane punktid ja komad, kui ma pausi pean. «Mis tundemärke meile veel vaja on, kui juba kividki maas karjuvad küsimärk. Kogunege kommunismi punase lipu alla, sest kõik teised on teid hüljanud. Kõik, mida igaüks teist klassi vabaduse heaks teeb, kõik, mida ühiselt internatsionaalse väena korda saadame — pane kriips — on tehtud. Kõik muu on ja jääb tegemata. Töölisklassile ei tule mingit imet appi. Sõda sõjale hüüumärk on kommunistliku noorsoo deviis. See pole sõda postkaartide ja fraasidega. See tähendab tõelist sõda, kodusõda sõja puhkedes ja väsimatuid ettevalmistusi selle tarvis.» On su käsi väsinud?»

Anja raputas pead. Ta käsi ei võinud endale väsimist lubada, see ei jõudnud nagunii palju teha. Nad jätkasid süvenenult, vaevalt suuremat mõeldes. Polnud vajagi mõelda, vaid tekst kähku valmis saada, sest sellele tullakse homme järele või viib selle paljundamisele fototarbeid toova auto juht.

««Kas suure perega töölised võivad selle kahemargalise tunnipalgaga eluvajadusi rahuldada, nii et nad ei pea ränga töö kõrval külma ja nälga kannatama? Ma tean, et sageli on pereisal väga raske minna kütmata kodusse, sest ta teab, kuidas kahvatu naine ja näljased lapsed ootavad seal isa nädalapikkuselt reisilt koju, et ta neile midagi süüa tooks. Aga peaaegu tühi on isa kott, ainult mõni kilo jahu ja veerand kilo võid on isal külakostiks. Rohkem pole tal võimalik olnud tuua, sest temagi on pidanud ränga töö tõttu natuke sööma. See lausa sunnib meid ühisel jõul kõigest väest paremat palka nõudma. Meie ainus abinõu on loota ühisele jõule ja . . .»»

««Töölised, hoidke lurjuste eest. Tselluloosivabriku rihmaparandajad Nikolainen ja Myrsky on mõlemad

juhtkonna nuhid. Saeveskis tegutsevad nuhkidena noske Mikko Hiillos ja Antti Nevalainen. Hakkame neid pidevalt paljastama . . .»»

«Ma tunnen seda Hiillost,» ütles Anja, tema sulg peatus ja ta vaatas mehele otsa. «Ja ma tunnen ka ta perekonda, isegi väga hästi, tema küll ei . . .»

«Jah?» küsis mehe hääl, aga vihaselt, külmalt, ta ei soovinud vastust, vestlust. «Kas jätkame?»

Anja kirjutas, mis ette öeldud, noogutas ja jäi ootama.

««Töölised, proletaarlased, rõhutud! Tanneri valitsus on valget riigikorda püsti hoidev valitsus!»»

Mees tegi pausi ja Anja jäi vaatama. Õige pea hakkas trepikojast samme kostma ja Anja oli juba pabereid sahtlisse lükkamas, kui helistati naabri uksekella. Ta süda peksis, mees näis üha trepikojast kostvaid hääli kuulatavat. Anja tõmbas pabereid tagasi, ta käed värisesid pisut, ta käskis neil rahuneda. Haruharva tuli mõni enne ette helistamata tema poole, ainult ema, kogukas ja naeratav, oli kord midagi sooja kostiks tooma tulnud, tänulik, et nad olid vähemalt riides. Anja oli hakanud teed üles panema ja Vilho oli suutnud naeratuse näole manada, kiitnud küpsetatut ja küsinud tervise järele, vestelnud, koguni andeks palunud, et ta sedasi tütre seega viidab. Aga ta vajab ühe saksakeelse teksti tõlkimisel abi. Ta on partii uudset kuldloputusvedelikku saanud, ta kavatseb hakata päris kunstipäraseid sametpehmeid pilte tegema. Ala on huvipakkuv, kui ei lepi ainult tavaliste lahendustega. Salme oli teetassi tühjaks joonud ja varsti lahkunud, temal neist kolmest kõige hämmeldunum nägu peas.

«Noh. «Klassiteadliku töölisliikumise peamiseks ülesandeks on kasutada kõiki massiorganisatsiooni võimalusi, et mobiliseerida töölisi aktiivselt osa võtma võitlusest selle valge riigikorra vastu, seega ka sotsiaaldemokraatliku valitsuse vastu. Ärge uskuge sotsiaaldemokraatlike ajalehtede valesid! Peagi suitsevad jälle kahurisuud. Maa peale saabub Egiptuse pimedus.

Ekspluateerijail on olnud head päevad, ja et endale majandusliku languse künniselgi tohutuid kasumeid kindlustada, asuvad nad tööliste juba niigi madalaid elutingimusi jõhkralt maha tallama. Komintern on öelnud: See on halb kommunist, kes ei tunne maa majandust.»

Ja edasi: «Eva Korhonen esines lihunikekohtu ees

suurepäraselt. Aga Lindforsi esinemises oli tõsiseid vääratusi. Kommunistil peab olema kõrge moraal. Ta peab olema võimeline tõesti paljust teiste seltsimeeste julgeoleku nimel loobuma. Isegi seltsimeeste ringis on lapsik suurustada. Igaüks peab kohanema ühise tööga. Seda ei suuda kõik alati meeles pidada. Partei on meie perekond, teist perekonda meil ei ole.» Mitu lehte?»

«Kaksteist, peaaegu täis.»

Anja hoidis ikka sulge käes, ootas.

«Sellest peab jätkuma.» Mees räntsatas diivanile istuma, ta paistis roidunud. «Kui võiks, kui julgeks kopeerimisaparaadi muretseda. See säästaks aega ja... Homne autojuht on kuuldavasti uus. Mulle ei meeldi need pidevad vahetamised.»

Anja luges üle, mida ta oli kirjutanud. Hoiatus Hiillose eest ajas teda üha segadusse, aga ta pidi uskuma.

«Kas sa julgeksid kopeerimisaparaati siin hoida?»

Anja noogutas kohe. Ta silmad olid sootuks teistsugused kui äsja tänaval, need olid keskendunud ja kirkust täis.

«Ma võin seinakapi tühjaks teha või selle sinna riiete taha peita.»

«See on riskantne. Isegi kui saaks niisuguse, mida on võimalik lahti võtta... See on riskantne.»

«Ma saan sellest väga hästi aru. Nende paberite vedamine ja lehtede tagasitoomine on ka riskantne. Ja laialijagamine, olgu see võrk kui tugev tahes. Iga asi on vist riskantne.»

«Mina pean ateljee puhta hoidma. Sinna võib igal ajal ohranka tulla. Aga kui mina vahele jään, jääd sinagi.»

«Sellest me oleme juba rääkinud!» Ja millest kõigest ka Anja Vilhoga ateljees või tänaval ei lobisenud, niimoodi kahekesi, õhtuti, selle töö juures oli ta napisõnaline või lihtsalt iseenda suhtes ettevaatlik. Vilho pidi olema tema kavaler, kaaslane, aga ainult näiliselt. Ta ei tohtinud mõtet, et tahaks Vilhot endale tõeliseks armsamaks, ligigi lasta. Aga käsikäes kõndimine, silmavaatamine, naeratamine, mõni kudrutav sõna — täiesti õige, ainult teater. Kuid eks armunud ju teatriarmastajadki mõnikord teineteisesse tõsiselt? Ta mäletas seda kuulnud olevat. Aga niisugused mõtted tuli eemale peletada. Ta korjas paberid ümbrikku, jättis ümbriku lauale, kust

Vilho paneb selle alles minema hakates kuue põuetaskusse või pealisriide ja voodri vahele.

«Anjuška!» oli see nüüd asjatu või väär, et Vilho pehmendas siin, nelja seina vahel häält, kuigi seda üldse vaja ei olnud. «Sa oled nüüd käsi, minu käsi, tüdruk. Kõigest, mis inimene on kingituseks saanud, kuulub talle ainult see, mille eest ta võib tänada. On keegi öelnud. Hea, et ma võin sinu eest tänada. Homme ma siis kohtan neid inimesi... Saame töö lõpuks tõepoolest käima.»

«Ja mina ei või tulla!» Anja tõrjus Vilho hellad sõnad kõrvale, tahtis need unustada. Või ei, ei tahtnud. Aga miks Vilho nüüd nii rääkis, nagu ta rääkis?

«Ei või. Sina peaksid minema saeveskisse õde vaatama või koju või kuhu tahes. Jah, sina hoiad sellest kõigest eemale. Ettevaatamatud võivad siiski sõna poetada. Ma tahan sind säästa ja kaitsta. Ei, mitte sinu ilusa persooni pärast, kuigi ka see on üks põhjus. Anjuška, tule siia!»

Kas ta võib minna? Kas ta söandab Vilho kõrvale istuda ja lasta käel kaela ümber libiseda? Kas tema osa kukub läbi? Või saab üksnes kindlamaks? Mida Vilho nüüd õigupoolest tahab?

«Kommunistki on ju inimene.» Mehe sõnad vedasid nagu õngenöörist ja Anja siis läks, istus päris ligidale, pehme ja ainult pisut veel valvel. «Sa küsisid kunagi, miks ma oma minevikust suurt ei räägi. Võiksid mõelda niimoodi, et minu mälu on mõne koha pealt kadunud, nii nagu ma käskisin tal kaduda, kui kinni kukkusin. Võin öelda nõnda: see oli ju see Niilo, ei mäleta. Või: Arvo teerajad, neid ma ei talla. Ja see on tõsi, neid oma varasemaid kujusid ma ei mäleta.»

«Ja nüüd on Vilho, Vilho Hyytise aeg. Eks ole?»

«Jah.»

«Ja...» Anja süda paisus, kopsudel jäi kitsaks, ta sosistas: «Sa annad selle aja minule. Tahad sa seda öelda?»

«Jah.» Nii et teatriarmastus muutus tõeks, nii et ka Vilho-taoline mees oli selle võimuses. «Anja, sa oled mulle tõesti väga kallis.»

Kuidas oligi üks ilutseja kusagil öelnud: nad kohtasid oma saatust. Aga seal oli vist olnud juttu surmast, mitte meeletust või rammestavast armastusest, kui see kõik polnud just üks ja seesama, ikkagi saatus, mida selle all siis ka võidi mõelda.

«Sa annad selle Vilho Hyytise aja mulle?» küsis Anja veel kord.

«Või ma muust tean. Vahest seda jätkub. Vahest muutub maailm peagi. Sellepärast me tööd teemegi. Sellesse tuleb uskuda.»

«Siis . . .» Ja ikkagi ei julgenud Anja öelda, mida ta mõtles, lootis, ei, vaid millesse ta tahtis uskuda: et Vilho Hyytise aeg on ja jääb. Aga päris taltsutamatult surus, vajutas ta näo Vilho kaelaõnarusse, hingas sügavate sõõmudega ta ihu lõhna. Talle kippus nutt peale, kui ta tundis oma lõuga kindla käega kõrgemale tõstetavat. Aga ta ei nutnud, ei. Talle meenus järsku uus lause, ta oli seda kaua aega tagasi ühest idamaa muinasjutust lugenud. Kuuldavalt ei ütleks ta seda eales kellelegi, isegi mitte sellele mehele siin, aga ta tundis, kuidas ta nüüd üleni selle tundejõuga täitus. «Mata mind, jalad tema jalgade vastu, et võiksin viimselpäeval koos temaga üles tõusta, nägu näo vastu.»

21.

«Mis need peremehed peenramaal teevad?» Julini virtin kloppis akna all seistes koogitainast ja vaatas. Kerges, vaevumärgatavas vihmauitses vaatasid kaks pikka meest jalgade ette maha, noorem kummardus korra, võttis sealt väikese kivi ja viskas punasesõstrapõõsasse. «Kunas neid enne peenramaal on nähtud? Ja siis kantakse muidugi kalidorid roppa täis.»

«Ehk teevad lepitust,» arvas uus teenija, kah mingisugune, Lauri kojutulekust saadik alati puhta põllega, üliagar ja naeratav.

«Oijee, sa ei taipa mitte tuhkagi. Nad pole ju veel palju üle kahe aasta tülis olnudki. See ka mõni aeg! Ei, oma kümme aastat peab ikke täis saama, kui nüüd sellestki aitab. Kas oled vormi ää võitanud? Ja saiapuru ka riputanud?»

«Suurema või väiksema?»

«Muidugi suurema.» Ta kergitas tainast, vaatas seda, ja siis jälle õue. «No nüid lähvad. Jah, ja teadagi üle peenarde. Ja peremees veab jalgu järel. Ja siis tagasi kaerapõllule. Aga ilmaasjata sa ennast vurhvid, noor peremees ei näegi sind.»

«Korralik võib vist ikka olla.»

«Jah, ole aga, ole siis kah, kui sii jälle läind oo. Ja nüid ma ütlen selle kah ää, kui oo paras aeg. Et töölismajja siit talust ei joosta. Ei kisama ega tantsima ega joodikute kaklemist vahtima.»

«Pole plaaniski olnud.»

«Kui nii, siis oo hästi. Ma lihtsalt ütlen, alailma ju ikke midagi. Ja mina vastutagu. Jaa-ah, ja nüid siis tullakse lõpuks sisse. Kui läheksid vähemalt paraadnapoolelt. Jah, ja lähvadki. Poole tunni perast võid siis kohviteebretiga sinna minna, aga mitte ennem. Pane katel tulele.»

«Kas on tõsi, mida räägitakse, et sa ei tahagi tallu uut perenaist saada? Ei vana ega noort.»

«No ega ei tahagi. Aga millas me sinasõprust oleme teind? Kui mina sind sinatan, ei tähenda see veel, et sina mind võid sinatada! Miski ornung peab olema. Noh, näita seda vormi!»

«Kas oled väsinud?»

Vana Julin istus kiiktooli ja ohkas. Liikudes ei märganud vananemist nii väga kui jõude olles. Ei näinud seda värinatki, mis pani vasaku käe vastu põlve kopsima. Lauri pööras pilgu ära, suutmata sõnakuulmatut kätt vaadata.

«Ma olen alati väsind olnd, nagu see midagi uut oleks. Tüdrukud on tüütuseni tohtrist rääkind, nii et ära sina selle pääle aega raiska. Põdema ega pillisi sööma ma ei hakka. Söögu teised, need, kellele elu nii armas on. Või kes ennast nii hädatarvilikuks peavad. Ma pole kunagi miskit arvand.»

«Aga hakkasid ikkagi saeveskiga jändama.» Lauri püüdis asja vastu huvi üles näidata. Pika äraoleku ajal oli nii isa kui ka temaga jälle palju juhtunud, aga aluse, põhja muutumist poleks soovinud. Seepärast viis isa vabiseminegi ta pisut rööpast välja, pani hetkeks nagu kahetsemagi.

«On ikke alati mõeldud, et kui oled mõnda asja kümme korda proovind, siis üheteistkümnendal korral juba oskad. No see saeveskivärk, minu osa on sääl väike. Palju usku mul sellesse pole. Aga mõtlesin, et olgu päälegi, teen kaasa. Noh, majanduslik olukord on ju praegu hää, aga see võib muutuda kah. Ja säherdused peremehed, mida nemad sellest mõistavad? Kõik muudkui aga tagatiseks, kõik panti, terve talu, soomaad ja puha. Ja võib ju hästi ka minna. Neile hakkas selle, selle Reima, või mis ta nimi on, selle viinakaubitseja temp pähe. Kergeusklikele hakkab. Oijah, keegi peaks neile ütlema küll, et ärge nüüd päris lagedaks, olgu kännuhind kui kõrge tahes.»

Isa on rääkima hakanud, imestas Lauri. Ju ta on siis nii üksildane olnud.

«Mind üllatas veidi, et sina ka. Kui igasugust sekeldamist ja koosolekuid on niigi ülearu. Nagu sa oled alati kurtnud.»

«Ei tihkand ära öelda.»

Jah, isal oli vist jälle piinlik olnud. Mine tea, võibolla oli käinud päris saatkond, kraapsanud jalga ja palunud.

«Siin on kõik hästi,» ütles Lauri, kui vaikus oli jälle mõnda aega süvenenud, nii et seda oleks võinud varsti kuulda. «Põllud. Sama viisi kui ennegi. Oled lasknud tüki uut teed teha?»

Kiiktool hakkas ilma tõuketa kiikuma, narmad vaibaservas huljusid, lainetasid toolist hoogsamalt. Isa oli viivu natuke häbeliku moega, siis hakkas kiiresti kõnelema.

«Sama viisi, jah. Ja on olnud hää, et ma pole kunagi kellegagi eriti semutsenud. Ei tööliste, ei isandatega. Olen lihtsalt olnd. Ja nüid on siis see Tanneri valitsus. Ja volikoguski kõik need sotsialistid. Kas sina tead, kui palju neid päris on? Noh, või minagi arvu mäletan. Eks ta lähe pääst ära, kui suud ainult asja pärast lahti teed. Ja sedagi vähe. Ja sina, sa oled siis kohtuistungitelgi olnd?»

«Olen. Mõtlesin kohe alustades, et kui sai õppimisega nii hilja peale hakatud, siis tuleb kiirustada. Et saaks kunagi valmis ka.»

Julinil oli tahtmine midagi küsida, ta käsi tümpsis põlve, aga keelt suutis ta valitseda. Lauri pani käed rüpes kokku otsekui naisterahvas. Tal oli plaan mõneks nädalaks koju jääda, aga ta ei teadnud veel, kas võib. Isa oli olnud vägagi sõbralik, sootuks teistsugune kui mullu, mil ta oli Lauri kodusviibimise ajal ainult toas istunud, küll kõnetlusele vastanud, aga mitte välja viinud, midagi rääkinud. Nüüdki saabus pikk vaikus, tapeedi vahel krabistasid mardikad. Siis tuli Lauril pähe Sylvi kohta küsida.

«See...» Julini nägu süttis, elavnes. «Täitsa tüdruk. Aga lähmegi vöörusekambri, siit ei näe, kui ta tuleb. Ta peaks kohe tulema. Lähme vaatame, kui ta tuleb.»

Julin õõtsutas tooli ettepoole ja tõusis kerge mehe väledusega. Vilets käsi vehkis kõrval, kui ta haruldase õhinaga ees läks. Või tuli see ainult sellest, et polnud vaja vestlust üleval hoida, sest see oli temalt alati pingutust nõudnud või vähemalt loomuse vastu käinud. Lauri järgnes talle kambrisse, mis oli nüüd vist tüdruku valduses. Ouepoolne väike hubane varjuline kamber. Nurgas oli talmeraam, kapi otsas tuhmide klaassilmadega kassikakk,

kelle Lauri oli kunagi koolipäevil lasknud ja täis toppinud. Laepapp oli kõvasti rebenenud ja allapoole kummis, nagu oleks seal raskus peal olnud.

«Hobustega, hobustega ta alailma rümmab ja jahib...» Julin oli õige virge moega, vist oli talle tüdrukust meelelahutust, imestamist igatahes ja võib-olla meelehärmigi. «Vaata sinna!»

Julin näitas näpuga otse rikutud lakke.

«Jah, kuidas ta sügisel nuttis ja lunis, et peab aga sadula saama. Või oli see augustis, kust mina kõike mäletan, paberitesse ei pistnud. Punnisin kõvasti vastu. Väike tüdruk ja sadul... Punnisin vastu, nädal aega ei rääkinud ühegi inimesega sõnagi. Kus tema, kus tema, ajas aga oma jonni nagu teab mis saks. Mõtlesin, et jonni pealegi. Aga kus siis hakkas viimaks ubinatega lage pilduma, hääd lage. Siin need augud nüüd on ja jäävad. Ja üks läks paberist läbi sisse ja jäigi sinna. Nüüdki vajutab ja venitab sääl. Ime, et pole mädanema läind. Aga on vissist lihtsalt ära kuivand. Võib-olla oligi mõni talvesort, mine neid tea. Aga seal ta nüüd on!»

Lauri muheles, muudkui muheles. Kodune, inimlik, tavaline elu. Linnas, visalt õppides, tuliselt tõsistel, pisut ülepakutult võitlusvaimulistel koosolekutel või asjalikku laadi, mainimisväärsete kuumade puhanguteta suhtlemisel selle arstikutse poole rühkiva tüdrukuga oli ta lihtsalt käinud ja läinud ja istunud ja aeg-ajalt koguni arvanud, et selles ongi kõik. Ja siis pillub keegi õunu vastu lage ja jonnib.

«Ja siis lubasid tal osta. Või ostsid.»

«No mitte kohe. Teenijad siin... Ja kuna mulle ei meeldi tülitseda. Ja tüdruk on natuke kasvand ka. Kui nad kasvavad, siis nad muutuvad... noh, niisukesteks. Vahivad ennast peeglistki, nagu oleksid ära unustand, mis nägu nad on. Ja kui nad täies rahus pingil istuvad, siis peavad järsku käise üles käärima ja kas või küünarnukki vahtima, et kuidas see paindub. Nigu see mõni ime oleks.»

Isa oli tõesti väga jutukas. Laurile hakkas tunduma, et isa häbeneb jälle midagi, kas või oma tegu, vähemalt tüdrukule järeleandmist.

«Ja kust ta praegu tulema peab?»

«Ratsutamast muidugi. Ja see on niisuke kihutamine, et ei sääl orasest numbert tehta. Aga ei minust ole tal sabas jooksjat. Ja hobuseid jätkub, olgugi et pole välja õpetatud. Ja tallimehed kisavad. Aga... ma olen vissist

vanaks jäänd. Ja vanale on noor silmarõõmuks. Noortega peab vissist katsuma läbi saada. Need jäävad ju ikkagi siia, kui ise oled...»

Lauri krae jäi kitsaks. Isa polnud eales surmale vihjenud, saati veel läbisaamisele, tal oli paistnud alati aega jätkuvat. Lauril hakkas ebamugav, meenus igasugu asju, ühed neist pisenesid, teised suurenesid.

«Vaatame nüüd. Aga nii kui ta on tulnd, lähme minema. Talle ei meeldi, kui teda passitakse.»

Mõtelda, isa oli nii tähelepanelikuks muutunud või ühe algselt täiesti võhivõõra lapse tujude all niisuguseks paindunud. Või oli tüdruk tema jaoks tõesti ainus, kes talle ka muidu tähelepanu pööras, kui et hommikuti lihtsalt käske oodata ja siis oma teed minna. Ta vähemalt jonnis ja nõudis. Lauri mäletas Sylvit niisugusena nagu toona, tol kaugel ajal, kui Anja oli toonud ta nende ellu ja tema oli püüdnud vastu sõdida. Nii arg, abitu, alandlik olevus... Neid kleidikeste õmblemisi, neid hoope, peast segase ema juurde tirimist, sealt plehku panemist ja siis... Noh, kummiga mahanühitud lugu, kummipurugi minema pühitud, aga tüdruk oli olemas, elas nüüd siin talus, ja kindlalt, sedamoodi tundus.

Ja sealt ta tuligi, tõesti nii, et seda oli näha ja kuulda. Lauri ei mõistnud sõnagi öelda, isagi oli vait, piilus, pisut ettepoole kumaras, selle väikeseruudulise aknakardina tagant, mis siin aina on rippunud. Hobune traavis kaldateelt kärmesti üles, pöördus kartulikoobaste taha, oli hetke nagu tujutsevalt tõrkudes nähtamatu, siis täie galopiga õue, üle usinalt võrsuvate jaanirooside, üle pojengipeenra ja rabarberimaa ja sama ülemeeliku hooga joonelt tallikaaruse alla.

«Ei!» lipsas Lauril suust. «See on ju...» Aga ta ei jõudnud öelda, saati möödapääsmatuna näivast õnnetusest lõpuni mõelda, sest viimasel hetkel, päris vihuviimasel, paindus tüdruku hele pea just sedavõrd, et ei trehvanud vastu ülemist põikpuud. Ja sees nad olid, latritevahelises hämaruses, nii hobune kui ka tüdruk.

«Ptüi, kurat!» Lauri tõmbas hirmust, siis kergendusest hinge. «Ja nii teeb ta alati?»

«Just! Teenijad on küll käranud, usu mind! Nii tüdrukud kui sulased on lärmi tõstnud. Nii et mul pole õnneks vaja olnudki. Nüüd ei hooli enam keegi. Ta on lihtsalt sihuke meeletu. Aga nüüd on meil aeg kaduda.»

Läbi saali minnes mõtles Lauri, et isa on tüdruku üle

lausa uhke. Kartmatus, vahest koguni mõni mälestus oma noorusest aina süveneva vanaduspõdurusega kõrvuti.

«Kuidas tal koolis peaks minema?» uudistas Lauri, kui nad jälle isa kambris olid. Lauale oli tekkinud kohvikandik ja nad hakkasid jooma, aeglaselt ja poolsunnitult, kui seda kord juba oli toodud. Isa toppis saia suhu, ei suutnud vastata, näris otsekui suure vaevaga, lõputult, neelamata. Aeg läks, sama saiakämp suus ja viimaks kurgust alla.

«Kuidas siis seal kohtus on? Või kui sa ei hooli...»

Lauri vaatas, kuidas isa võttis uue saiatüki. Mis ajast saadik ta saia sõi? Noh, ta hakkas napisõnaliselt ja uue intonatsiooniga rääkima kohtuprotsessidest, tavalistest kreposteerimistest, kinnitamistest, salakaubalugudest, kõigest. Vana Julin kuulas, vahest oli ta seda kunagi aastate eest soovinud, nüüd tundus lihtsalt hea, et Lauri midagi rääkis. Jah, sekka mõni mõrv, üks ja seesama igal pool. Ja siis need kommunistide protsessid, aga need läksid siin lõunas Turu kohtusse, peaaegu alati. Needki ebameeldivad, tüütud asjad. Revolutsiooni ettevalmistamine, riigireeturlik tegevus. Selle seaduseparagrahvi alla mahtus nii ühte kui teist.

«Kuidas... ega ma taha tagant lükata või kinni pidada, aga sa ikka jääd mõneks päevaks?»

«Mõtlesin... jah, jään küll. Püüan natuke Sylvi seltsis ka olla. Ja ärklikambreid jų on, saab seal lugeda.»

Julin haaras oma vabisevast käest. Lauri ei teadnud, mis nüüd lahti oli. Isal oli sulaselgelt hea meel, aga ühtlasi jälle kuidagi piinlik.

«Ei aita mul siis midagi... Hää on, et jääd... Aga... ei pääse ma siis kuhugi. Sedasi, sa nägid uut teejuppi... No sellega on nüüd nii, et... Kui Sylvi hobustega hakkas jändama. Ja lehmadega ka, kiskus sinnapoole... Ja siis mullu sui hakkas ta piima meiereisse vedama. Lihtsalt hakkas, ma ei teadnudki enne kui ükskord... Ja siis oli juba hilja. Väike tüdruk, tõnksutab piimakarra otsas istuda, vanker kardu täis... Meierei man aitand tal keegi neid kuuldavasti maha tõsta. Aga kui siin tee pääl oli nii võimata palju värateid, igasugu valtaid ees... Nii et tüdruk ei saandki muud kui maha karata ja seda või teist väratit avada ja siis edasi sõita ja jälle kinni panema minna, siis, jah... No nii, olgu siis öeldud! Ma lasksin uue tee teha, niisukese, et see kellegi karjamaast ega kellegi õuest läbi ei lähe. Sedasi, sedaviisi ma tegin. Ja kel-

lelgi pole vaja mulle ütlema tulla, et see polnd mõistlik tegu. Ega ei olndki. Aga kui põllutöödel oli ka parasjagu vahe sees ja...»

«Noh, mis selles paha on.» Lauri mõtles, et peaks vist koguni kuidagi lohutama, sest isa oli nii otsata kohmetu. «Oma tee on ju ikka hea. Talvelgi kindlasti parem, olgugi et siis valtaid pole. Ju see piimavedajale, sellele päris piimavedajale ka rohkem meeldib. Et ei pea enam kellegi õuest läbi sõitma.»

Mis tegi selle asja nii rängaks? Isa pomises omaette, käsi vabises, jalg põntsus vastu põrandat, tool kiikus ja nagises.

«Ainult seda, et... Tüdruk vedas ka kogu talve piima.»

«No aga...» Lauri märkas, kuidas sooned isa oimukohtadel verega täitusid. «Kuidas ta siis kooli jõudis? Meiereist ei saa ju enne keskpäeva tagasi.» Ja siis ta järsku taipas.

«Kas Sylvi ei käigi siis enam koolis? Jättis pooleli? Nii andekas tüdruk!»

Julin andis alla, lõtvus, mis seal enam parata.

«Ei meie ole saand teda minema. Teenijad on rääkind, minagi olen proovind. Aga mis sa teed temaga ära.»

Jah, see Laurile ei meeldinud. Omal ajal oli Anja just tüdruku head pead ette toonud, talle kooliteed tahtnud lahti teha. Ja ta ju oli või vähemalt oli olnud andekas. Ja nüüd siis veab siin täiesti võõras talus piima, mine tea kui tühine tulevik ees ootamas. Oli tunne, nagu oleks jälle märgist mööda lastud. Ta oleks pidanud asja muidugi jälgima, aga midagi nii pöörast polnud ta osanud ette kujutadagi. See võib Anjalegi pettumus olla — või ta ehk teab juba.

«Koolist käidi ka küsimas. Neil oli vissist õpilastest puudus või mis see oli.» Isa hakkas end koguma, ja mis siin muud üle jäigi. «Noh, ja kas see siis nii tähtis ongi. Ja vast läheb tuleva sügise. Kui hääks arvab.»

«Ega siis niisuguse tüdruku aru peale või loota,» ütles Lauri. «Tuleb ikka veel rääkida.»

«Räägi siis! Minu rääkimised on igatahes räägitud. Tüdrukud ütlevad, et ta on ära rikutud ja hellitatud. Kes teda hellitand on? Mina või? Millas mina kedagi hellitand olen? Kui nüüd ka just kivikõva põle suutnud olla, ainuke on ta ju olnd...»

Kes on vähegi hoolinud, täiendas Lauri mõttes. Ehk oli nii. Muidugi oli. Üksipäini siin kambris, siis koosolekutel,

niisama üksi. Ja tüdrukunähvits, olgu kui tahes võõras, aga ikkagi, vähemalt nõudmas, nuiamas, mõnikord ehk lausa ligi, kehaga vana mehe põlve nühkimas.

«Egas tal siis majast puupaljalt tule minema minna. Nii ma olen mõelnd. Kui sul midagi selle vastu pole.»

«Muidugi mitte. Nii või teisiti, mina ta ju siia tõin. Aga rääkida kavatsen ma küll. Kool on ikkagi kool, ja kui seal käimiseks võimalust on...»

«Nojah. Aga kui läheks sööma. Eks viskad siis tüdrukule silma pääle.» Julin tõusis ja Lauri laskis ta enda ees uksest välja. «Ma olin nooremast päast ka äge mees. Ei seda enam usukski. Siis õppisin suud kinni pidama. Vait on siin enamasti oldud ka, täna nüüd, jah, läks lobisemiseks. Peabki ette vaatama, et ei hakka uuesti lapseks muutuma. Üks asi ainult on, millest enam üle ei saa... Teab, mida seegi tähendab? Kohe mitte, mitte ei taha enam uutest inimestest kuulda. Ega uusi näha. Neid ongi siin joosnud.»

Õnneks oli mitu tuba ridastikku. Isa selg ees oli kitsas ja tuttav. Viimased sõnad rikkusid pisut Lauri tuju, kuigi isa oli muidugi lihtsalt kõik hinge pealt ära rääkinud, nagu öeldi. Aga Lauri oli kavatsenud talle just nimelt ühest uuest asjast, uuest inimesestki kõnelda. Ajapikku oli ta Essisse, arstisse, kes kavatses juba spetsialiseerudagi, uuris kõrvu, ninasid, kõrisid, oli asjalik ja teadis rahulikult, mida tahtis, üha rohkem kiindunud. Nad olid käinud, raiskamata selle peale ometi meeletult aega. Lauri oli kavatsenud rääkida isale oma plaanist kunagi, võib-olla üsna pea uuesti abielluda. Aga nüüd jäi see rääkimata. Pidi jääma, ja ega sellega kiiret olnudki. Eeskambris ütles Lauri siis isa seljale ainult, et ta viib oma asjad ja raamatud sinna ärklikambrisse, mida nad ükskord, isa kuuekümnenda juubeli aegu seltsis olid vooderdanud. Isa ei vastanud, ei pööranud ringi, kuid ta kindel parem käsi püsis asjatult kaua ukselingil, enne kui ta selle alla surus ja nad koos tuppa astusid.

«Julin!» Tüdruku hääl oli neil kohe vastas, kui nad jõudsid peretuppa, kus valitses alatine pühapäevatunne, ükskõik kui palju rahvast seal ka parajasti oli ja kuidas müüri kõrvalt nõusid ja toobreid esile tükkis. Tüdruk kohmetus natuke Laurit nähes. Ta oli kusagilt vanad poistepüksid leidnud, võib-olla Lauri omad, ja langetas nüüd pea ning näppis traksipannalt. Lahk jooksis sinka-

sonka läbi heledate juuste, patsid olid pikenenud, nii nagu tüdruk isegi.

«Jälle paljajalu,» arvas virtin vajalikuks poriseda. Tüdruk sai sellest söakust, tuli neile vastu ja teretas Laurit täiskasvanu kombel, vaatas otse silmagi. Ei, mitte trotslikult või ninatargalt, vaid nagu näidates, et siin ta seisab. Ja siis väle hüpe isa Julini juurde.

«Julin!»

«Nonoo...» Isa oli rahul, paistis sellegagi rahul olevat, et tüdruk nimetas teda nii reipalt nime pidi, mis tal oli. «Mis siis on?»

«Ma ju võin ööseks valvama jääda? Tippa toob vasika! Nad ütlevad, et ma ei tohi. Aga tohin. Eks ju, Julin?»

«Nonoh...» Peremees läks laua otsa poole, tüdruk järgnes talle. «Kas siis kohe peab? Vasikas tuleb ilma sinutagi ilmale. Seal on ju karjatalitaja ka, niipalju kui nüüd mina miskit enam jagan.»

«Peab, ilmtingimata peab.»

«Sest et sa nii hirmsasti tahad või? Hull, hull tuju jälle. Tule nüüd ja hakka sööma. Vaata, Laurigi on tulnud. Küsiksid nüüd tema käest. Alati minu kallal...»

Tüdruk heitis Laurile möödaminnes pilgu, aga istus peremehe kõrvale, päris ligi, tõstis talle suppi taldrikusse, jäi nagu uurivalt ootama. Laurile näis, et tüdruk pelgab teda veidi või arvab vähemalt, et kohe hakatakse koolist rääkima. Inimesed asusid kohtadele, ka Lauri asus endisele, pingil ainult pisut edasi nihkunud paigale. Tüdruk, Sylvi tegi nüüd võileiva ja pani selle peremehe taldriku kõrvale.

«Mis asi ma olen, et valmis tehakse. Et ei oska ise enam midagi. Nonoh, no mine siis, mine ja valva, kui see nii ilmtingimata vajalik on. Käib pääle nagu uni...»

«Ma teadsin seda, ma teadsin seda, et kui Julin tuleb...» Tüdruk vaatas virtina poole, lükkas juuksed silmilt. Teenijatüdrukud sõid kõik pliidi juures naistelauas. «Kas ma ei öelnud?»

Virtin tegi, nagu poleks kuulnudki. Siis ütles tüdruk karjatalitajale, täpsele asjatundlikule inimesele, kellel oli alati kiire ja kes sõi vastavalt tähtsusele meeste seltsis:

«On ju nii, et Tippa toob pullvasikaid?»

«Jah, mine tea, mida seegi tähendab? Nii hea lüpsilehm ja seitse pullvasikat... Teab, mis sedapuhku.»

«Ja pullvasikale võin mina nime panna. Ma olen alati

võinud.» Tüdruk oli rõõmus ja veidi kelmikas. «Sest neid ei jäeta niikuinii ellu. Sügisel tapale ja süldiks.»

Julinile näis see lõbu pakkuvat, ta pilgutas silmi ja vehkis süüa.

«Söö vahepääl... Räägid nii, et sõnad puntras... Noh, mis nimi sul siis valmis on mõeldud?»

Ma olen olnud liiga kaua ära, mõtles Lauri. Koht ei jäänud iial tühjaks. Küllap oli nii, et Sylvi oli tema koha isa südames paremini täitnud, kui ta ise kunagi oli suutnud. Ja mis tähtsust sel oli? Mitte vähimatki. Kas nende kahe vahekorra tegi nii hõlpsaks see, et polnud isa ja lapse suhteid ega niinimetatud ühiseid huvisid, alalist talu saatuse üle ja talu pärast juurdlemist? Kui ma hakkaksin nüüd abiellumisplaanidest rääkima... See ainult häiriks isa, kui ta üldse kuulekski.

«Kas neelasid keele alla või?» Julin lükkas oma taldriku kaugemale ja kõneles ainult tüdrukuga, kuigi laud oli mehi täis. «Kas Poika või Nestori või koguni Yrmy?»

«Ei, hoopis...» Lusikat viibutades, külitsi istudes piidles tüdruk silmanurgast Laurit. «Ei, hoopis Holopainen. Või Härra Holopainen. Või Fredrik Holopainen.»

«Või nii. Kust sa sihukese Holopaise peale tulid?»

«See on üks rumal mees... Käis siingi. Täitsa rumal mees.»

«Nimi tundub tuttav jah,» ütles vana Julin, ja teadis kindlasti, kellest jutt. Lauril oli päris süda täis. Isa ju lausa õhutas tüdrukut rumalusi tegema. Fredrik Holopainen oli kooli rektor, ja oli ta muidu, kes ta oli, aga head mõtles ta igatahes. «Mis karjatalitaja ütleb?»

«Kui ta nüüd pullvasikas on. Minu arust kõlbab Holopainen sama hästi kui iga teine.»

Tüdrukus oli kuhjaga kavalust, ta ei hakanud taas võitjaks jäädes mürama ega kilkama, sõi täiesti korralikult. Aga isa Julin oli lõua püsti ajanud ja ta näol oli harukordne, hääletu naer. Kuidas sai siin tüdrukuga üldse koolist rääkida? Kui rektorgi seisab varsti vasikasulus ja õpib seal kõigepealt jalul püsima ja siis möögima. Ja pannakse sügisel tõesti patta. Lauri läks kohe pärast sööki oma kraami ärklisse viima.

22.

Fotode toorkoopiad olid Inkeri köögilaual laiali, nurgad ülespidi. Olavi üksinda ja Liisaga, Liisa üksi, ja mitmeid pilte, kus Inkeri istus lehvikja palmi all laua taga, mõlemal pool laps. Peade kohal on sellepärast nii palju ruumi, et inimesed ei näiks kokkusurutud, seletas Anja. Siin, sellel pildil on Olavi täpselt nagu Matti, eks ole? Aga siin? Olavi on lausa väike näitleja, käed puusas, madruseülikonnas otsekui laevatekki kiigutamas, maailma vallutama minemas. Ja Liisa pontsakad varbad... Eks olnud ju hea, et tal sukad ja kingad jalast ära võeti? Noh, ta nuttis natuke, kui pildistama hakati, silmad veelgi veidi kriimud. Aga seegi kõlbab mälestuseks.

Ent Inkeri vahtis üksisilmi teda, õde.

«Jessas, kui ilus kleit sul on! Ja lühike. Nii et nad peavad nüüd nii lühikesed olema? Pööra ennast! Hoia ja keela — sul pole eluilmas nii ilusat kleiti olnud! Mis see on, kas satään? Ja pikk valge krae ja valge siil seelikuservani. See on ilus, ilus! Millal sa oled hakanud jälle riietest hoolima? Ja sukad ja kingad ja kõik. Küll sa oled ilus, seda peab ütlema, midagi pole teha.»

Anja naeratas, ja kui ta pilte nihutades käsi liigutas, kahises riie ja andis endast märku.

«Ma igatsesin vist virgutamist,» ütles ta. «Ja milleks vananeda.»

«See on õige jah,» möönis Inkeri. «Võtsidki neid oma asju liiga kaua südamesse. Mina pean ka vaatama, alati saab ju midagi ümber, moodsamaks teha. Ei, ma pean hakkama ennastki natuke kohendama, natuke välimusele mõtlema. Ainult et iga nädal on mõned protsendid maksta ja... nojah. Mina ju kunagi ainult riietele mõtlesingi. Aga et ka sina... See on muidugi see Vilho... Sa hoolid temast vist väga.»

Anja noogutas ja punastaski natuke.

«Ära nüüd teeskle! Kas kohe päris abiellute?» Aga kui Anja tõsiseks muutus, lõpetas Inkeri jutu, otsekui mõistes, et Anja ei tohtinud abielule mõelda. «No mis siis, pea lusti, vaba inimene. Minagi ei läheks enam mehele, selle mõistusega, mis mul nüüd peas on. Aga vaatame neid pilte...»

Lapsed olid muidugi ilusad, aga Inkeri värvitud kulmud läksid kortsu, kui ta ennast uuris. Kust ta säherduse ilme oli saanud? Ja ausalt välja öeldes, kortsud? Ta polnud teadnudki, et on nii karmi näoga. Ei, ta lükkas pildid eemale. Ta oli sootuks abitu, ja noorem õde siin, satäänis ja siidis.

«Ei, kuule nüüd,» ütles Anja, kui Inkeri närviliselt pilte loopis. «Need ju retušeeritakse, parandatakse. Lambid on liiga eredad, annavad tugevaid varje. Need tehakse alati pehmemaks. Vilhol on selle töö peale kätt.»

«Võtab kindlasti aega, enne kui mind inimesesarnaseks saab,» ütles Inkeri, valmis juba sellele vaieldamatule vanaksjäämisele alistuma. «Noh, proovigu. Ma pole kunagi mingi iludus olnudki. Oi-oi, vinniarmidki paistavad, jäävad paistma, kui vanaks ma ka elaksin. Et ma need ka ravida ei osanud...»

«Vilho teeb su siledaks nagu kanamuna, kui tahad. Aga inimene peab ju ikka isikupärane olema?»

«Küllap jah... Tuleb siis katsuda ainult meeles pidada, et ei teeks alati nii karmi nägu pähe. Aga kui... On muret, kohe nii, et upu või ära.»

«Jah...» Anja hakkas pilte tagasi ümbrikku korjama. Inkeri istus mõttessevajunult. Maja oli vaikne, sest teenija oli lastega kuskil ära. Aga saeveskist kostsid hääled sissegi. Anja heitis sinna aknast pilgu, ainult pilgu.

«Olen mõelnud...» Inkeri tahtis rääkida ja Anja jäi ootama, olgugi et oli kavatsenud vaid korraks sisse hüpata, sest Vilho tahtis, et ta võimalikult tihti koju ja Inkeri poole lippaks ja ka muidu ringi liiguks. «Sest elu on nii ebakindel... Kui midagi peaks juhtuma... Nojah, Matti teeb, mis suudab, aga pärast seda kui ta laskis mul mingit elumärki andmata nii kaua oodata, olgugi et Liisa sündis ja puha... Ei, läbisaamine on meil nüüd küll väga hea. Aga kui midagi juhtub, siis jääb laste eest vastutus ikkagi minule. Ma olen selle üle mõelnud. Ja kui kõik läheb, siis läheb vist ka kruusaauk. Ja üldse. Ma olen mõelnud, et peaks midagi päris oma ette võtma. Niisugust, et ei sõltuks üleüldse Mattist või sellest Heikkisest ja

veoautost ja muust. Ja millega ma toime tuleksin, kui midagi... Faktid jäävad faktideks, neid tuleb ainult enne näha, kui on hilja.»

«Jah...» Ja Anja laskis pilgul mööda seinu käia, leidis siis küsida: «On sul midagi välja mõeldud?»

«Et sa siis ära ei räägi... Natuke piinlik on ka. Inimesed mõtlevad muidugi, et lauavabrikandi proua, või sellele vaja... Sest keegi ei tea, et siin ei ole veel mööblitki... Aga sellest ei maksa muidugi hoolida, mida inimesed ütlevad. Noh, ma olen mõelnud, et kui asutaks midagi kohvikutaolist. Jajah. Midagi tõesti head, mitte mingi viletsa urka. Vaid peene, kardinad seintel ja korralik põrand, marmorjaks värvitud lauad ja moodsad toolid... Niisuguse, kus parem rahvas võiks õhtupoolikuti istumas käia. Muretseks Helsingist korralikke kooke... Ei usu, et see oleks võimatu. Varem ma mõtlesin, et iga töö seob. Aga enam ma nii ei mõtle. Tuleb midagi ette võtta, igaks juhuks. Sest mine sa tea... Noh, nüüd on mul muidugi jälle vali nägu peas. Sinna ei saa midagi parata. Kui Mattil öösel und pole, ei ole minulgi...»

«See kõlab päris mõistlikult,» ütles Anja ja mõtles, mida ütles. «Miks sa ei võiks kohvikut asutada? Seal oleksid sa inimeste seas, mitte alati üksi või lastega. Ka minu meelest oli see algul kõige raskem, et olid nii üksi. Mis nüüd mõni õpilane vahetevahel.»

«Anna andeks, aga kas sa sellepärast hakkasidki sedasi rabelema, töölismaja vahet jooksma ja muid narrusi tegema?»

«Võib-olla kah.» Anjal polnud üldse halb nii kõnelda, möönda, ta oli seda juba harjutanud, selle selgeks õppinud. «Siis, kui ma Vilhoga tutvusin... noh, eks inimene vaja ju ikka teist inimest. Mattist pole sul praegu kindlasti suurt seltsi. Mina saan Vilhoga palju rohkem koos olla.»

«Nii et sinu meelest polegi see kohvikumõte päris jabur?» Inkeri oli päevapildid nagu hoopis unustanud, ta istus kaalutledes, näppis mõtlikult kuklakarvu. «Ma ei taha sellest veel Mattilegi rääkida, ta ütleks selle kohta jälle midagi. Ütleks, ütleks, ma saan aru küll, et ta ei jõua muule kui sellele pagana saeveskile mõelda. Aga kui ta ütleb midagi niisugust, et taga targemaks, või eitede jahmerdamine või... Siis kaob usk ja tahtmine. Peaksin vist ise sobivaid ruume hakkama vaatama. Ja ka laenu tegema kui saan.»

«Kas papa ei võiks aidata, vähemalt nõuga?»

«Võiks ehk. Kui nüüd temagi asjast aru saab. No eks ma vaata. Aga nii see on, et olgu naine mehel või vallaline, ühtemoodi kaitsetu on ta ikka, kui tal oma tööd ei ole. Ja kui Matti juhtuks ütleme surema — jajah, ma olen kõigele mõelnud —, kas mina peaksin siis nende võlgade ja saeveskiga... Selle peaks silmapilk maha müüma, ükskõik missuguse hinnaga. Ja üks on igatahes kindel: homme pole ma igatahes noorem kui täna.»

«Miks sa ei võiks tõesti midagi ette võtta?» Anja oli juba minekul, seisis keset ruumikat tuba. «Mõtle või mammale, elu läbi papa meelevalla all elanud. Ja ega ta selles vist midagi imelikku ei näegi, ta on ju nii vana ja hoopis teises eas. Aga mesipuud tal ometi on, vähemalt need.»

«Ja nendegi pärast ajas papa jonni... Hea, et sa tulid, hea et sinuga jälle rääkida saab. Ma arvan, et Matti läheb kohe alevisse, siis saad autoga. Ja veel säärased kingad, kuidas nendega kõnnitakse? Või nojah, aga sa oled tõepoolest ilus! Ja parandagu Vilho mu näolapp vähemalt piltide pealgi nii ilusaks kui suudab!»

Kihlatud seisid lõunamaise maastikukulissi ees, kus õitses sidrunipuu ja alumisel oksal laulis lind, nokk lahti. Kaks ujedat, pelglikku külainimest, kes püüdsid väärikat muljet jätta, kuna Vilho katsus neid käeviipega teineteisele lähemale saada. Siis väntas ta aparaadi püstisemaks, vedas jalgupidi kaugemale ja kadus katte alla. Anja läks tagatuppa, et mitte segada. Ta oli tõepoolest liiga peen kuhugi käsi külge panema, kuid ta otsustas oodata, kuni seegi pilt on võetud ja ta saab Vilhoga enne kojuminekut natuke vestelda. Vesi pladises vaikselt loputusanumas, tuttavaks muutunud hääl. Anja pani ümbriku retušeerimisraami peale. Nõguspeegel raami all oli pisut määrdunud, selle oleks pidanud puhtaks pühkima. Ajaviiteks teritas Anja «Faber-4» pliiatsi nõelteravaks, vaatas peenikest pintslitki, mida Vilho harva kasutas. Riisiõli ja linane lapp olid omal kohal. Oodates kuulas Anja ateljeest kostvaid hääli. Vilho oli imelikult vaikne, ei öelnud peaaegu midagi neile kahele, kelle elu ühte pöördepunkti ta oli ometi jäädvustamas, põlistamas. Jälle lükati kaamerat, süüdati lamp, kustutati teine. Ja siis kolksatus, teine, veel mõni, ja pingevaba liikumist ja

samme, mis läksid eesruumi, sosistamist, mida kardinad summutasid, kuupäevade kaalumist, ei, ettemaksmist, sest pildid pidi saadetama postiga. Siis klõpsatas välisuks ja Vilho tuli varsti pärast seda tagatuppa.

«Ma mõtlesin,» alustas Anja, «et kas ma ei peaks pildid juba veest välja võtma.» Ta jäi kohe vait, sest Vilho polnud sama mees, kelle juurest ta paari tunni eest oli lnkeri poole kõpsutanud. Vilho oli sootuks teine, sünge, end suurivaevu valitsev. Ta avas kapiuksi, sulges neid, pööras nende poole ja jälle ära. Ta silmad olid absoluutselt külmad, koolnukülmad, külmemad kui jää.

«Mis on?» sosistas Anja ja õud oli nagu kämmal, mille iga sõrmeots pigistas ta südant, kuni sinna enam verd ei pääsenud.

«Kas keegi on käinud?» Ta toetus vastu seina ja pani käed selja taha, et need ei vabiseks. «Kas politsei?»

«Hullem!»

Siis ütle vähemalt — aga mis võiks ohrankast, politseist hullem olla? Anja püüdis rahuneda. Ta teadis juba, et vahel harva erutudes Vilho liialdas ja häbenes seda pärast, ütles, et oli olnud nõrk. Nüüd võttis ta vähemalt kuue seljast ja riputas selle kapi käepideme külge. Särgiväel seistes jättis ta pisut kühmus mulje, õlad olid laiad ja tugevad, aga longus. «Siin käis mees, kes poleks pidanud enam ealeski Soome pääsema. Nii oli nimelt palutud, nii oli kokku lepitud. Enam mitte Soome, sest siin ei vajata joodikuid ja koostöövõimetuid mehi. Aga mis sai?» Vilho pööras ringi ja Anja ei suutnud ta viha vaadata. «Mees marsib siia, kui piirkonnasekretär, või seesugust märki ta vähemalt näitas. Naerdes, kui mina küsisin, kas see oli siis see tähelepandamatu tulek, millest on alati räägitud, mida on alati rõhutatud. Et kus nüüd teda enam ära tuntakse, ta on ju lasknud käe peale ankru tätoveerida. Minagi...» Vilho madaldas häält. «Ei, ma panen ukse hetkeks kinni.» Anja jõudis läbi õudusesõrmede ainult mõned korrad hingata, kui Vilho oli tagasi. «Jah, ankru! Nagu oleks ta väike laps. Nagu oleks see mäng. Ja pohmeluses, kõvas pohmeluses. Ei julge mõeldagi, kus ja kelle seltsis ta selle peatäie võttis. Ja mida rääkis, välja lobises. Või mis selle kallal enam pead murda. Ta on Soomes, ta on siin, ta on jälle kõrges ametis, vähemalt piirkonnasekretäri asetäitja. Ja niisugused kõnnivad ringi, alati. Kui võiks... Ei, ta on kõrgemal positsioonil. Tuleb lihtsalt sõna kuulata, nii ränk,

nii arutu kui see ongi. Kui saaks kellegi kiiresti kätte... Aga ei saa ju! Anna aga aru säherdusele, kes on vist mälugi maha joonud, seleta, kuidas kohalik organisatsioon on tegutsema saadud, kuidas...»

«Miks peab sõna kuulama?» küsis Anja. «Ära kuula.»

«Sellepärast, sellepärast, et selles parteis kuulatakse sõna!» Nüüd näis Vilho tigedus ja raev ka tema vastu pöörduvat.

«Aga mis mees see on?»

«Ma ju ütlesin! Ta on välja koolitatud, ta on kõik vastavad ülikoolid läbi käinud, omal ajal oli ta vist silmapaistev, vankumatu, usaldatav. Siis... Koostööks polnud temast eales tõsiselt asja ja alati ta ärples. Algul omade hulgas, aga kui viin mängu tuli... Ta on Moskvas jälle lipitseda osanud, aga mida ta siin teinud on — ainult putru kokku keetnud. Kui saadi ta Moskvasse tagasi, oldi kindlad, et sinna ta nüüd jääb... Aga ei, ta on vist suutnud seal kaine püsida, osanud jälle rääkida, seda ta mõistab... Ei mina tea.»

«Aga kui ta on tõesti muutunud?»

Vilho ei vastanud, vaid hakkas pilte loputusvannist kuivama tõstma. Ta käed tegutsesid kindlalt, kuid kukal oli punane ja tõmbles.

«Mine tee uks lahti. Ei või siin niimoodi olla.»

Anja läks ja tuli tagasi.

«Mul on õhtul kaks tundi, üksteise järel,» ütles ta.

Vilho noogutas.

«Ongi parem. Ei mingit õhtust jalutamist. Ja ma pean selle mehe õhtul siia laskma, pean talle kõik ära seletama.»

«Kõik?»

«Niisugune on käsk. Ja kus on piir?»

Viimane vesi vulksus vannist minema, kui Vilho ketist tõmbas. Anjal oli tahtmine küsida, kas ta saaks midagi teha, kas või ilmutamist proovida, aga siis ütles ta ainult:

«Ma vist lähen ära...»

Mees noogutas, nii oli kõige parem. Ta sooviski üksi olla ja nende võimalike klientidega üksi õiendada, kes juhtusid tulema.

«Kaua sellega aega läheb?» küsis Anja veel. «Selle mehega?»

«Ma toimetan ta kähku minema, mõtlen mingi käigu välja. Ma ei saa, ei, ma ei julge temaga koos istuda, ma

kardan iga oma sõna. Ja mine tea, nõuab veel endaga hotelli kaasa.»

«Kas sa pärast seda tuled?»

«Võib kergesti juhtuda, aga ma ei tea. Ei tea midagi, niikaua kui see mees siin või üldse kuskil vabalt ringi liigub. Ja kui ta kinni kukub, kui ta ikkagi uuesti kinni kukub — noh, siis ma tean veel vähem. Nii on lugu. Aga sinna pole midagi parata. Kui talle on Moskvast jälle võim kätte antud ja ...» — Vilho oli ikka raevunud, kibestunud — «jah, kõrgem võim...»

«Ma siis lähen...»

Vilho ei vastanud enam. Ta püüdis end kätte võtta, valmistuda inimesi päevapiltniku asjalikul, rahustaval moel vaatama, aga heledaks tõmbuvate silmade sügavuses oli üha väike terav, täpselt piiritletud täpp. Anja läks minema, vaatas ennast eesruumi suurest peeglist, püüdis näole naeratust manada, lipsas uksest välja ja hakkas elegantselt, nõtkelt tänavat mööda alla minema. Ta astus algul poodi, seisis rahulikult korda oodates, ostis, mis tal osta oli, ja läks koju, oma tuppa. Alles seal andis ta hirmule voli, viivuks, ja asus siis toidukraami välja pakkima, kappi panema. Vilho kindlasti eksis. Ta võis eksida nagu iga teinegi inimene. Vilhol oli selle mehega mingi halb kogemus, aga see ei pruukinud enam midagi tähendada. Küllap nad seal Moskvas teadsid, mida tegid. Meeste vahel oli kindlasti kunagi kanakitkumist olnud. Inimesed olid ju nemadki, nagu Vilho oli ise rõhutanud. Anja mõtles, et nüüd on tema kord rahulik ja kindel olla. Pärastpoole, et kogu asjale mitte ülearu mõelda, läheb ta poodi isaga juttu ajama, laseb isalgi ilusat kleiti imetleda. Tal hakkas vanast mehest äkki kahju, hale. Põhjuseks oli ainult vananemise tõdemine, loidumise märkamine. Kui palju igasugu vana müümata kraamigi riiuleil, mis sellest vananemisest otsekui tunnistust andsid, talle seltsi pakkusid ja selles mõttes vältimatud olid, mida õigupoolest ei saanudki enam müüa. Kui kellelgi oleks torganud pähe tulla temalt tolmust ja rasvast petrooleumilampi ostma, oleks see olnud sama hea kui viia temalt mõni mälestus ja jätta asemele just nimelt ja ainult tühjus. Oli siiski hea, et Anjal oli õhtul õpilasi. Nende kõrval istudes ei saanud mures ega oma mõtetes kinni olla. Ta oli omandanud hea, kannatliku tunniandja maine ja pidi seda hoidma.

Kui Vilho õhtul hilja tuli, õngitses ta kõigepealt taskust piiritusepudeli ja pani selle esikuriiulile. Ta oli pidanud mehele oma voodi andma, see oli nüüd seal ja lahkub hommikul aegsasti. Nii oli kokku lepitud. Kuid piiritusepudeli oli ta ära toonud, kui mitte muidu, siis sellepärast, et tal läheb seda homme retušeerima hakates vaja. Tal oli tahtmine lisada: kui Looja annab. Ta mühatas, aga näis nüüd rahulikum, ja Anja valas teed tassidesse ning vaatas, et ta sööks. Lõuapärad liikusid, ta neelas, näris jälle, vaadates kogu aeg kuhugi, kus midagi näha ei olnud.

«Kas sa jõuaksid veel kirjutada? Kas või natukene, midagi hakkas mõttes keerlema... Homseks võib see ununeda või...»

Anja tõusis kohe ja läks laua taha, oli valmis, ootas. Vilho ajas end püsti ja hakkas kõndima, nagu tal mõeldes ja keskendudes kombeks oli, nagu meestel igavesest ajast igavesti kombeks näis olevat.

«Pane nii: «Napilt aasta veel, ja kümme aastat on möödas ülestõusust, mis ebaõnnestus. Aga see oligi ainult proov. Kui tuleval kevadel kümme aastat täis saab, pühitsetakse seda viisil, mis kõik teiseks pöörab. Siis on revolutsioon täielik, siis kistakse kehvikute klassi ahelad lõplikult puruks. Rahas rübelnud valitsejad leiavad end kaenlast saadik mitte ainult veres, vaid veel halvemas, soolases vees. Seda sajab taevast ja purskab maast.» Kas kirjutasid? Märkisid üles? Siis: «Elu kaob nende ümbert. Nad näevad surma, kuhu iganes vaatavad. Kõik, mis on neile nii hirmus tähtis olnud, lüüakse puruks. Nende külv jääb katki ja vajub maapõhja. Viimsel hetkel näevad nad neetud, surevat maad, nende oma külvi tulemust. Ise määrasid nad selle orjastamise ja sõgeda ning omakasupüüdliku ekspluateerimisega surema. Soolakõrbe tühjus jääb nende kannule ja...»»

Vilho läks akna alla, jäi sellest meetri kaugusele, vakatas poole pealt.

«Kas kirjutad?» Hääl oli nüüd järsku väsinud, murdunud, tuim, kõlatu. «Noh. Vaatasin täna kaua kiriku risti. Vaatasin, kui kedagi nägemas polnud. Ja mõtlesin nii: «Isamaa uljad verekoerad maitsevad plaskusuust kristuse verd — väikese tähega see Kristus — ja astuvad seejärel rahulolevalt kirikusse. Saksad söövad ja möllavad ja söödavad meile näljastele seda kristuse ihu,

mida rahvale varsti juba kaks tuhat aastat on söödetud. Kehvikute klassi ahelad...»»

Aga hääl vaibus täiesti, enne jutt, siis sulekribin. Tänavalgi valitses vaikus, ainult Anja äratuskella tiksumine täitis toimekalt ja tarmukalt tuba. Vilho pööras ringi, tegi paar sammu, peatus.

«Jätame. Ei suuda. Midagi ei tule välja. Proovime teine kord.»

«Sa alustasid kümnendast aastapäevast, uuest revolutsioonist,» vaatas Anja kirjapandut. «Olid soolakõrbe tühjuse juures, kas sa poleks pidanud sealt jätkama?»

«Vist jah. Eksisin kirikuristide juurde. Püüan teiseks korraks meeles pidada. Anna need paberid siia, ma torkan pliidi alla. Ma ei tahaks midagi muud kui magada.»

«No mine magama!» Anja vaatas, kuidas Vilho süütas kuidagi ükskõikselt, peaaegu laisalt paberid, vaatas, kuidas need lõpuni, tuhaks ära põlesid, nagu ei usaldaks ta enam isegi kolde ja lõõride vuhinat. Saamatu moega, aga sügavalt mõttes silmitses Vilho üht väikest anumat pliidiserval. «Mine heida nüüd magama.»

«Aga homme tuleb tööd teha,» punnis Vilho nagu iseendale vastu.

«Jajah. Aga praegu lähed magama. Mis selle mehe nimi on?»

«Mis sa selle teadmisega teed?» Vilho hakkas vähemalt riidest lahti võtma, kuid ikka pliidi ees, justkui viimaseid tuhakübemeid vahtides. Anja silmitses teda kartmatult. Keskealine mees, keha, mis oli ennast säästmata elanud, kõikvõimalikku kogenud, keha, ainult hinge kest. «Ma olen nüüd väsinud, aga küll see kaob, kui öö jälle ära on magatud. Kuid tema on kõrgemal kohal, nii et...»

«Päeval sa ütlesid, et kui saaksid kellegagi rääkida...» Anja läks diivanit vaatama, tema pikutab seal. Ega ta olnudki väsinud, mitte nii läbi nagu Vilho. «Mida te temaga teeksite, selle mehega, kui ta on nii väheusaldatav?»

«Mida?» Vilho kergitas juba tekki, Anja ema antud pitsidega lina, soputas patja. «Noh, mida tahes.» Ja siis ta juba lamas ning Anja läks tuld kustutama. «Ma ei karda midagi, mille vastu saab võidelda. Selles see on. Selles see asi on. Tema vastu ei saa võidelda. Aga alla pole ma andnud, ei nii ega teisiti.»

Mida tahes, juurdles Anja. Mida tahes. Samast asjast

oli ta kunagi Taimiga rääkinud. Mida tahes tähendas, jah, kas või tapmist, salamõrva. Varem oli see talle hirmu peale ajanud, nüüd ei suutnud ta suurt midagi tunda, ainult nentida seda kui tõika, mida tuleb mõnikord aktsepteerida, mõista, mis on ehk vältimatugi. Miski ta hinges ei võpatanud. Ta hakkas oma ilusat kleiti seljast võtma, riputas selle riidepuule ja viis minema. Nagis vaatas ta seda veidi aega. Valge krae ja pikk siil seelikurservani moodustasid ta silmis risti kujutise ja ta pöördus ära. Jah, ta oli juba üsna rahulikki. Tekk süles, läks ta Vilhot vaatama. Silmalaud olid suletud, otsekui oleks kastikaaned kinni lastud. Aga hingamine oli virge ja mees ise ka. Anja läks diivanile ja ootas, et mees tõesti uinuks. Ta jõudis ise tukastada, ta uinus ja ärkas öö jooksul mitu korda ja mees lamas ikka endiselt, tõelisest rahust kaugel, hingamine ebaühtlane. Läbi hämaruse näisid suujoonedki valvsad, mees oli ergemgi kui päeval. Ta oli jäsemed puhkama käsutanud, aga mingi uni see polnud. Kas inimene võib ennast kahjustamata niimoodi aastast aastasse elada, niimoodi nagu Vilho? Pikad üksindused, katseks näiliselt põranda alt väljas nagu praegu, lakkamatu hirm, et satud kokku mõne vana tuttavaga, kes elab teises seltskonnas, aga teab temagi käekäiku, vaimse kokkuvarisemise oht. Ja kokku variseda ei tohtinud! Aga kui kaua jaksas üks inimene seda elu taluda? Kes võis olla see mees, kellest Vilho oli ükskord rääkinud? See, kes täiesti kindlas kohas, vanade läbiproovitud seltsimeeste ringis — vahest sellepärast, et ei tarvitsenud parajasti valvel olla ja võis kõik paisu taha kogunenud asjad valla lasta — oli karanud äkki püsti ja hakanud asju enda ümber puruks peksma nagu tõesti absoluutselt peast segi ja hull. Oma kogemustest oli Vilho korra maininud, et vanglas olid lõppude lõpuks nagu puhkusel. Ehkki kogenematule ei suutnud seletada, mida kongis istumine, see esimene kaheksa kuud üksikkongis tähendas, oli see ometi kergem kui see elu. See niinimetatud vabaduses viibimine.

Kui Vilho järsku voodis istuli hüppas, sulges Anja kähku silmad, teeskles omakorda magamist. Mees ohkas mõne korra pikalt ja laskus aeglaselt tagasi.

23.

Nojah, elu üle võis väga hästi juurelda, kui muud tegemist polnud. Mis see elu oli? Oli see härg, keda pidi sarvist hoidma, nõnda, hetkekski järele andmata? Salme ei teadnud. Igatahes oli see samade tööde üksluine lõputu kordumine, vahelduseta, erilise fantaasialennuta, igatahes hõlpu saamata. Ja see ei tundunud isegi enam rõhuv, osa sellest, vanaproua Hännise eest hoolitsemine igatahes mitte. Lusikas liikus peaaegu iseenesest suhu, teine lusikatäis ootas. Taldrik tühjenes, suu pühiti puhtaks, voodist klopiti jombud välja, jalad kohendati sirgu. Tundmusi see enam ei tekitanud. Siis veel taburetil istudes oodata, tühi taldrik süles, pilk hämune, oletada, kas silmad vajuvad kohe kinni või on täna neid õhtuid, mil hambutust suust tuleb mõmisevat või karmi juttu, sõnasäilmeid, tapvaid nooli. Igatahes ei maksnud kohe tõusta, see kulutas ainult selle põlvi, kes pidi hoolitsema, alati valvel olema, sest selle igavese nuhtluse otsa küll ei paistnud. Tasapisi, oli öelnud jälle kord kiiruga kohale toodud arst, tasapisi ta, see kidub lihtsalt ära. Võis ju olla, ükspuha. Sest kui üks nuhtlus kaelast ära saab, tuleb teine. Oli Salme mõelnud. Kõik maailma vaevad olid pealistikku, lapiti reas nagu vanad katuselaastud. Kui räästaservas kõige alumine mädanemismärke ilmutas, kildudena maha hakkas pudenema, oli järgmine valmis, küpsemas, omapäi juba küpsenudki.

Tuli leida oma saatus ja see otsast lõpuni läbi elada, tervenisti ja täielikult... Niimoodi jah, vaene Anja. Kas sellest oli aasta, kui sa ühel õhtul nii ütlesid, suutmata muud kui ohata. Mida selle peale oleks mõistnud kosta? Nii et kõik muu oli siis lihtsalt iseenda petmine, hirm või kergema vastupanu teed minek või sündmatu sobing? Just nõnda ütles värske nuhtlus. Oi, plika, millal sa õpid teistega arvestama, sina, kes sa oled kõik nii üksipulgi

läbi mõelnud? Aga kui see polnudki Anja saatus, tema kohus, niivõrd kui nende teiste all mõeldi isa, ema, õde? Inimene pidi endale ise jumala looma, küll see õnnistab, kui küllalt kangelaslikult võitled. Sedasi vist jah, kiriku jumal oligi üksnes rumalate ja mõtlemises vilumatute valmis mälutud ja seepärast hülgamist vääriv pettepilt, üks suuremaid valesid. Ah nii, aga kui pead elu lõpuni oma rumalusi parandama, tehtud samme kahetsema, mis sest, et seda teeb iga inimene, kes just päris hull või täiesti paadunud ei ole? Aga Anja pea, see polnud ju segi läinud, vaid ühest küljest teise, ühest küljest teise pöördunud, kõigest teadmisest täiesti rahulik. Kuni sellele kõigele tuli lõpp ja Anja mõtles jälle riietele, lõõritas laulu, naerunägu ees.

Tuli lõpp?

Kas ikka tuli? Kahtlemata õppinud Salme polnud põrmugi kindel, kui rõõmsalt, mukitult ja igapäevaselt Anja nüüd ringi liikuski. Ja kui tuli, siis kuidas nii järsku? Kuhu jäid nuuksed ja visklemine? Aga Salme ei võinud oma kahtlustest kellelegi kõnelda, ta oleks ainult kurjailmalind, tüütus olnud. Ometi nägi Salme nüüdki vanainimese asemel tütart. Anjat vaatas ta, kuni kostis nõrk soigumine ja ta ärkas saalis, taldrik ikka süles. Siis järgnes naeratus ja kõik asus oma kohale — tekid ja sallid ja terav ninaroots ja vanamuti suust voolavad selged sõnad:

«Vaata, see direktriss valvas aina, kas meil ka küllalt vara üles ärgati. Jajah, seal majapidamiskoolis. Kuigi see temasse ei puutunud. Arva ära, mis ma siin tegin?»

Silmad pilutusid, nõudsid. Salme püüdis aega tagasi kerida, kuhugi neljakümne, viiekümne aasta taha.

«No mida?» Salme sirutas selga, katsus abaluid liikuma saada. Tähendab oli õhtu, kambris krabistas Oskari ajalehte. Päike loojus vaikselt ja mahedalt, paitas sel juunilõpuõhtul viimasena jasmiinipõõsa paisuvaid õienuppe.

«Vaata, mina... Ma olen alati väga nõukas inimene olnud. Eks ma ole ju veelgi. Jah! Andsin endale käsu hommikupoole ööd üles ärgata, nii kolme paiku. Sest inimene suudab, mida ta tahab! Jah, ma ärkasin, ja kas tead mis? Tõusin ja panin pliidi alla sammalt. Jajah, sammalt. Ja siis natuke tõrvaseid laaste ja tuli otsa. Siis läksin uuesti magama ja magasin hästi!»

«Sammalt, no mida kõike ka kuulda ei saa!» Salme

oligi veidi imestunud, päevade üksluisuses, mure, kahtluste ja hirmu sekka juhtus vanainimene aeg-ajalt siiski lausa üllatama. Nüüd oli ta rahulolev ja Salme mõtles, et kuivetuks kulunud näojoontest oli hakanud viimaseil nädalail paistma peaaegu ilu, vanade päevapiltide trotslikku jonni. Või oli see ainult Anja portree, mis läbi kumas.

«Jah, sest vaata, sammal põleb kaua. Mitu tundi. Nii et kui juhataja tõusis ja muidugi kõigepealt aknast vaatas, kas meil oldi üleval, siis tuli korstnast suitsu. Kuigi me magasime sügavat und!»

«Ah sedaviisi! Sii oli küll õige hää temp! Ma põleks selle pääle tulndki.»

«Kus sa sellega. Sina ajad vaese Oskari alati üles, olgu mis aeg tahes. Mina seda ei tee, mul ongi ikka kaastundlik ja hea süda olnud. Aga ega sinult võigi midagi nõuda.»

Salme hakkas tõusma, ehk olid jutud nüüd räägitud. Vanainimese silmad vajusid kinni, nägu oli pisut pahur, liikumatu mask. Aga ta polnud veel uksele jõudnud, kui käsi hakkas tekkide alt välja rabelema, kobas kellanööri. Salme tuli tagasi.

«Mis siis veel oo?»

«Kell on kaksteist.»

«Soo-oh. Kudas nii?»

«Kas sa siis ei kuule. Kirikukellad löövad. Nõnda oli siis keisril, ilusal Aleksandril minek, ja nüüd kellad kõmisevad. Varsti on aasta täis ja iga päev kell kaksteist. Kas on meeles?»

«No mis siis?» ei saanud Salme kohe otsa peale. Ajaratas oli vanainimese teadvuses nii pika tee tagasi võnksatanud, et sinna ei jõudnud kuidagi järele.

«Mis ja mis ja mis? Seda, et see suri ära.»

«No sures siis sures, alati sureb keegi.»

«Jah, aga see oli ju keiser. Kui saaks isegi minema.»

«Sinna keisrite manu vai? No teie nüid küll ää ei sure, teiega põle lugu veel kaugeltki säälmaal. Ja eks ole ju pärast seda teinegi keiser olnd ja mis kõik veel.»

«Aga surnud ei ole. Need on Aleksandri kellad.»

«On jah surnd.» Salme hakkas täiesti põhjusetult vastu vaidlema, tal oli himu. «Ja päris tapetud kohe. Keisrisi põle änam olemaski. Ega löö kellad ka.»

«Miks sa pead alati valetama? See on päris imelik. Räägin sellest vaesele Oskarile. Et keisreid nagu

polekski! Võta vaevaks sinna saali vaatama minna! Seal on see eelminegi Aleksander.»

Salme pööras pead siia ja sinna, tegi, nagu vaataks seinu.

«Saalis vai? Ei näe ma miskeid keisrisi.»

Vanainimene viibutas kätt, mis tal veel liikus, suutis suulegi põgusa halvakspaneva ilme anda.

«Ma ütlesin, et mine saali. See siin on ju ainult pugerik, vilets pugerik... Siin pean ma põdema. Aga saalis, tõelises saalis... Pane kroonlühtergi põlema, võid panna, ehkki oled niisugune... suur ja hirmus kohmakas.»

«Kuulge nüid!» Suurivaevu suutis Salme end veidi solvuma panna, seegi oli midagi muud kui alatine muretsemine. «Olgu meie saal päälegi pugerik, aga keisrisi põle ikkagi. Sii viimane tapeti ää, lasti maha, kõik said otsa, keisrinna ja suurvürstitarid ja sii prints vai mis verehaige kah.»

«Hoidku küll neid valesid! Või...» — kus tal oli ikka täna jaksu — «ega ma ei kahtlegi, kui täpsemalt järele mõtlen. Jah, mitte raasugi ei kahtle. Sa käisid ise tapmas.»

Salme tõmbas hinge ja jäi vait. Aga kui jõudsid ära oodata, vagusi püsida, siis pääsesid ometi õige pea minema.

«Tunnista aga üles, et ise käisid. Oled küll kole naine. Aga tunnista üles.»

«Olgu siis,» ohkas Salme korra ja veel teisegi pikalt. «Ju siis sai käidud. Tapmas. Kas olete nüid rahul?»

«Noh.» Vanamutt ohkas ka, põgusalt. «Tõde, see tuleb viimaks ikka välja. Nii et need on siis need kellad?»

«Kui te kord juba kelli kuulete... Kas saate nüid magama jääda?»

«Ma proovin. Aga hirmus oli see tõde küll. Kuid olgu missugune tahes, tõde peab avalikuks tulema ja ma kannatan selle välja, kannatan, kui peab kannatama.»

«Noh, ja magage nüid.» Viimaks söandas Salme ukse avada ja ära minna. Ta püüdis end sirgu ajada, viis nõud kööki ja läks kambrisse.

«Mis see ema nüüd tahtis?»

Oskari lugemisest väsinud silmad vaatasid ainiti vastu, midagi teesklemata või varjamata.

«Noh, ma olla ühe keisri ää tapn. Mis sest ikke, põle

kõneväärtki. Muud ei miskit. Ma ju lähengi muudkui paremaks ja paremaks!»

Oskari ümatas, nagistas tooli, kõlgutas ühes käes lehte, teises prille.

«Kas ma rääkisin, et Matti juures käis täna üks õige vägev saematerjali kokkuostja. Või eksportija. Toimetab need otse Hulli. See pisike poiss on mõistnud suhteid sõlmida.»

«Teab, kas sii oo väga tähtis?» imestas Salme, taas uue asja ette paisatud. «Vissist jah, eks ta ole muidugist.»

«On! Matti astus korraks läbi ja ta süda oli hoopis kergem. Kui on see teine saeveski ja siis... noh, kommunistid igatahes pidada rääkima, et varsti võivad täbarad päevad käes olla. Aga seda on nad juba mitu aastat soovinud.»

«Mis see nendesse puutub? Aga puutugu päälegi, hea oleks, kui Matti nüüd omadega mäele saaks. Oleks Inkeri asjad korras.» Salme võttis kapi pealt väikese messingkühvli ja harja ning hakkas laudlinalt leivapuru pühkima. Hänninen laskis lehel põrandale kukkuda ja nühkis ninajuurt.

«Kas su prillid hõõruvad?» küsis Salme vaikselt, et vanamutt teispool seina saaks ikka päriselt magama jääda. Kui ta magas, võis ükskõik kui valjul häälel rääkida.

«Hõõruvad. Ja vihmalind laulab. Läheb vist sajule.»

Salme ei vastanud. Oskari oli hakanud nüüd virisema, jonni ta enam suurt ei ajanud. Ei olnud Salme äsja kirikukelli kuulnud, ei kuulnud nüüd mingit linnulaulugi. Oli ta kurdiks jäämas? Või kes see sihuke vihmalind üldse oli?

«Tahad, ma loen sulle?»

«Noh... Prillid hõõruvad ja on muidu ka viletsad. Püüad lehtegi lugeda, kui muuks pole enam jaksu. Kui muuks pole enam isugi. Nägemine ka kehvaks jäänud.»

«Mis sa nüid. Pead ainult uued prillid saama.»

«Nagu see aitaks. Kui väsimus on kogu aeg peal.»

«Oota, las hakkame värskeid kartuleid saama! Sedagu suvel oled veel jüstku roidund ja ää kuivand, aga oota, kui jälle värsket kraami saab! No nii, ma loen sulle, mul ju uuemad prillid.»

«Siis jälle mingi saatuslik hetk käes... Vaata, kui pole juba...»

«Iga hetk oo! Kas põle? Aga ma loengi, kui sa tahad.»

«Rektori kirjutisele viskasin korraks pilgu peale, muidu jälle paljalt valimisjutt.»

Salme võttis ajalehe, prillid ja asus laua juurde. Oskari istus oma toolis, mõlemad käed põranda poole rippu. Varsti korjub neisse verd, nad ponduvad, tursuvad ja siis tuleb neid masseerida. Salme hääl muutus, kui ta kirjakeelt luges, murre andis tekstile ainult ilmet, muud sellest järel polnud. Kui Mari oma perenaist valjusti lugemas kuulis, tuli ta näuhti tema vastu istuma. Oskarile ei meeldinud, et Mari kambris istus, aga kui ta ei hakka nüüd sukki jalast kiskuma ja jalapõidasid uurima nagu ükskord, siis olgu.

«Teab, kas ma ikke oskan,» ütles Salme paari lause järel. «See paistab nii peenike olema.»

«Loe, kuidas loed, aeg ikka kulub!»

«Kes siis veel mõistab, kui mitte proua. Laske aga tulla, lugege, nii et seinad kajavad!»

«Noh... kuhu ma jäin? Ah jaa. Et... «Enamik on märganud valimisplakatite räiges värvimeres seda, mis esitab kändu ja sealt võrsuvat rohelist oksa. Selle valimisüleskutse «Ärka, Soome!» ei ole valimiseelõhtu väljamõeldis, see on meie maal juba aastaid kaikunud. See on taassündinud rahvusliikumise valimishüüd ja märksõna, see lööb rahvuslikult ühtsele, vaimult ja mõtteviisilt iseseisvale Soomele väravad valla. Tänapäeva noorsugu, kes on karmide tähtede all sündinud ja kasvanud ja kes isamaa vabanemise rasketel aegadel on harjunud ainult iseendale ja soome rahvale lootma, tunneb veres uue, tervikliku ja võimsa Soome rajamise nõuet. Pole kerge teha siin maal seesugust tööd, mis apelleerib rahva uhkusele ja eneseväärikusele. Meile on ju lapsest saadik õpetatud, et alandlikkus on soome rahva põhivoorusi, ja me oleme harjunud laulma lemmiklaulu, kus räägitakse piskuga leppimisest.»»

«Päh,» turtsatas Mari. «Laul vai asi, ma põle tollest lirinast millaski hoolind.»

Oskari köhatas, nii et kajas, Mari tõmbas suu nupsu ja Salme jätkas:

««Üks rootsi teadlane ütles mõni aeg tagasi, et soome rassil puudub teu... teutooniline,» — kas niisukest sõna ilmas oogi? — jah, «valitsemistung, enn ja öö, vallutamis- ja võidutahe. O... oletuses on kahtlemata palju tõtt, niisamuti nagu see kinnitab käsitust ülearu suurest kohast,

mis alandlikkusel ja piskuga leppimisel rahva hinges on. See alandlikkus ja alistuvus on halvim, mille võimusesse soome rahvas sel hetkel võib jääda.»»

«Jüstament,» pahvatas Mari ja Oskari heitis talle valju pilgu.

««Üks selle tagajärgi on see, et me re... reageerime häbistavalt loiult oma maa ja tema iseseisvuse vastu suunatud solvangutele. Rahvuslik iseteadvus ja ühistunne vajavad äratamist. Selle esimeseks tingimuseks jälle on Soome rahvuskultuuri süvendamine ja tugevdamine. Siinjuures ei ole võimalik esitada neid raskusi, mis takistavad puhtsoomekeelse haritlaskonna tekkimist.» Aga,» — Salme langetas ajalehe — «kas te jaksate seda kuulata?»

«Ta laob ju selgeid sõnu ritta. Ja selle peale on ju paberit ja trükimusta raisatud.»

«Noh... Siin räägitakse miskist kakskeelsest ülikoolist ja rootsi keele valitsevast kohast. No olgu. «Meie maa soomlaslikult ja rahvuslikult mõtlevad inimesed on näinud viimasel ajal vastas sotsialistide-rootslaste ühisrinnet, mis on andnud meile ühe hoobi teise järel. Meil tarvitseb siiski vaid mõelda rohkem kui sajale miljonile venelasele piiri taga, jõudmaks veendumusele, et kindel ja vankumatu meel on hädavajalik.»»

«Sada miljonit,» ohkas Oskari. «On aga vägi! Kas see võiks tõsi olla?»

«Egas ta lehes ometi valeta,» arvas Salme. «Aga mina ei oska nii suuri numbrisi ette kujutadagi. Aga et «... rahvas, kes ei tunne oma väärikust ega maa vabaduse tähendust, ei taha ka järeleandmisi teha. Keegi ei tea, missugune saatus meid pärast valimisi ootab. Küsimus seisab siiski selles, kas rahvas astub oma saatusele vastu ühtsena, kindlana ja tugevana, või on ta lõhenenud, riius, koguni valmis end mõne rubla eest ära müüma. Me oleme naiivsemad, kui oskame arvatagi. Pidades oma lubadusi, olles seda meelt, et meile on jõukohased sisemised parteitülid ja igasugused kulissidetagused intriigid, on Peterburis ja Moskvas mehi, oma soome mehi, kes külmal ja kättemaksuhimulisel pilgul hoolikalt kõike jälgivad, mis meil sünnib. Nemad ootavad oma aega. Nad hangivad endale otsustava hetke tarvis vajalikke teadmisi. Nad ootavad Lääne-maailma suurt majanduslikku kokkuvarisemist.»»

«No siin kummitab jälle see halb aeg,» imestas Hän-

ninen. «Aga loe pealegi, olgugi et see läheb vist ka jälle valimistejutuks.»

««Süstemaatiliselt ja kaine asjalikkusega valmistuvad nad suureks päevaks, mil pealinna valitsushoonetel lehvib punane lipp. Ja nende tuulte tõugata jäänud olendite seljataga on bol... bolševistlikud tellimuseandjad, kes hoiavad niite. Kõik ilusad sõnad on neile ainult udu ja hämu. Kõik pidulikult sõlmitud lepingud ainult paber. Kogu tegevus on suunatud vaid ühele eesmärgile, bolše... bolše...» no selle, jah, «levitamisele üle maakera.»»

Salme jäi vait, ootas, vaatas, mis edasi tuli. Ta oleks lugemise meelsasti katki jätnud. Mari paistis tukkuvat, ka Oskari silmad olid kinni ja suu kannatav. Aga siis liikus mehe käsi, viipas, ja Salmel ei jäänud muud üle kui jätkata.

««Organisaator — missugune uhke tiitel!» Nüid tõstab juba häält! «Aga enamasti noor kogenematu töölisnooruk. Ehk on ta hingesügavustes mõni sünge mälestus kaheksateistkümnendast aastast, mis hoiab viha ja rahulolematust ülal. Ehk ahvatleb kõrge palk ja lootus härraks saada. Nüüd on neil võimalus. Kord kuus käivad nad tarkusesõnu kuulamas. Nad on parteikooli kursustel käinud. Pikemalt mõtlemata oskavad nad pidada tunniajalisi ettekandeid kapitalismi jäledustest, selgitada leni... leninistliku vahetu tegutsemise õpetuse ainsat õndsakstegevat teed. Organisaator on õppinud mees, kõikteadja, saladustesse pühendatu ja tulevikuennustaja. Kui palju kordi on tubakasuitsust küllastatud koosolekuruumes palavikulisel, ainitisel pilgul kuulatud tema säravatest tulevikunägemustest täidetud ettekandeid, kui sageli ta on salapärasel näol tõlkinud äärmiselt tähtsaid salakeeles koostatud teadaandeid, mis erisaadikud on kõrgematest ringkondadest toonud. Nagu tohutu kasvaja peenikesed nähtamatud niidid...» ei, nüüd ütleb mu jõud küll üles! Noh «... võimalust varitsev viies kolonn selle sõna kõige selgemas ja käegakatsut...» — jajah, nii sii oo — «käegakatsutavamas tähenduses. Moskvast makstakse neile palka, aga kui nad on oma räpased teod teinud, vahele jäänud või läbi kukkunud, pole neil halastust loota. Sel valimiseelõhtul sooviks, et neile ei tarvitseks ainsatki mõtet ohverdada.» No ärme siis ohverdame!»

«No vahest, vahest jõuab varsti asja juurde.» Hänninel oli loost juba tõesti küllalt, Salmel ülearugi, Mari nooksatas, virgus, nooksatas endisest sügavamalt.

««Kahjuks...»» — ja Salme hääl tõesti kahetses — ««kahjuks märkad paratamatult seda häbiväärset vihakülvi, millega nad on toime tulnud. Ühiselt panevad rootslased ja vasakpoolsed liikuma kogu laialdase valimismasinavärgi ja suured rahad, et garanteerida endale seda hukatuslikku mõjuvõimu eduskunnas, mille nad on saavutanud, ja seda kindlustada. Rahvuslikult ärganud üliõpilasnoorus on seadnud endale ülesandeks meenutada soomlastest hääletajatele olukorra tõsidust ja kodanikukohustusi Isamaa ja tema tuleviku ees.» Siin oo isamaa kohe peris suure tähega... Jah, «üliõpilasnoorsugu ei tegutse mingi partei, vaid soomlaste Soome nimel. Kui tema saadik tuleb sinu, soomlasest valija juurde, õhutades sind koos kodakondsetega valimisurni juurde valvama riigi tuleviku kindlustamist rahvuslikus tähenduses, õhutame meie, esindades kõiki soome parteisid, sind neid üleskutseid tõsiselt kuulda võtma. Sinu ja su kodakondsete hääled lähevad üksmeelse soomlasliku Soome heaks.» No nii, nüid olen ma puterdand küll. Aga ikke jõudsin lõpuni!»

«Nii et siis valimisjutt,» ohkas Hänninen. «Kuidas rektor, vanapoolne mees juba, endast nagu noort tudengit kujutab? Aga selles võib, peab omajagu tervet mõistust ka olema.»

«Aga siin kõneldi miskist saadikust?» Mari ei olnud vist muust aru saanudki. «Mõni võikski nigu käima tulla!»

«No see oli nüid ainult niisuke piltlik ütlemine. Aga oo vast lugu küll. Ja õkva siinsamas kõrval oo, et eduskund peab karskuse- ja keeluseaduse eest hea seisma. Kudas siis kõike saab? Ja siis... jah, see oo ainult jälle üks uus tants. Aga see: «Kas kuulud magajate hulka? Kui tahad kolm lähemat aastat rahus magada, ole vähemalt homme ärkvel.» Ja siis, heida ainult pilk vähe kõrvale: «Vaadake vasakpoolsete, nii kommunistide kui ka sotsiaaldemokraatide valimisdeklaratsioone ja te märkate, kuhu need sihivad. Teile meenub aeg kümme aastat tagasi. Ükski oma isamaad, kodu ja perekonda armastav kodanik ei soovi, et see aeg korduks.»»

«No ei soovi joht! Kui ei nähtud mitu nädalat võidki! Ja kõikse aeg üks pliksutamine ja põmmutamine! Et sest siis põlegi rohkem kui kümme aastat! Kui sii Gröönrooskagi siin ringi kargas!»

«Võiksid teed keetma minna.» Hänninen ei käskinud,

ainult nimetas. Mari vaatas proua poole, käsi vastu lauda toetatud, valmis, kui vaja, tõusmiseks hoogu andma.

«Jah, mine pääle,» kinnitas Salme. Kui Mari oli läinud, luges ta edasi, esmalt omaette, siis valjusti: ««Soome rahvas on praegu tormitseva mere kariderikkail vetel. Nüüd on dekil iga meest tarvis.» Peab siis vissist minema, olgu pääle, et sugugi ei viitsiks.»

«Vist jah. Tuleks lehte jälle korralikke uudiseid. Mida sa nüüd loed?»

Salme ei kuulnud kohe. Siis võpatas, silmad õudu täis:

«Ei saa surnudki änam enamlaste eest rahu. Kisuvad Piiteris hauadki valla, otsivad sõrmuseid, ja Issand Jeesus, sikutavad saapadki jalast. Kas sääl siis surnutel riideid seljast ää ei võetagi?»

«No see pole küll naisterahvastele lugemiseks mõeldud. Kas see nüüd tõsigi on. Tuleval nädalal on siis... uued asjad.»

«Jajah. Aga: «Lootkem, et tulevased sugupõlved võivad iseseisvusajale aluse rajanud sugupõlve veetud vagudes näha töörõõmu, tajuda vabadustunnet ja leida sealt isade usku.» See vähemalt oli ilusasti öeldud!»

«Oli. Aga lõpetame juba.» Hänninen hakkas käsi sirutama, sõrmi rusikasse pigistama. Siis ta tõusis, ja kui telefon helises, läks vastama. Salme murdis ajalehe kokku ja alustas lauakatmist. Kui Oskari üsna pea tagasi tuli, oli tal rahulolev ja kuidagi kergendunud nägu peas.

«See oli ainult Anja. Ei, ega tal asja ei olnud. Kaebas, et on kiire, õpilasi kui palju. Tal võib veel hästigi minna, kui viimaks otsa peale sai. Jah, käskis tervitada ja... Hea süda on tal ikka alles... Soovis head öödki, otsekui elataks ja oldaks veel samas majas.»

«Soo. Kui ta nüid ise kah hästi magaks...» Salme liigutas tasse tolli võrra siia-sinna, vaatas, kuidas Oskari oma kohale ootama istus. Mari murdis köögis pinde ja ümises endamisi. Mingit muud häält ei kostnud, oli ainult suveõhtu sügav rahu, uks klaastrepile lahti, ja rahu. Inimene selles õhtupunas, pelgav, mäletav süda omaette oma anumas tuksumas, omaette, oma ajaks.

24.

Tolm oli valge, kuiv, elutu. Palavus hõljutas seda peaaegu paigal püsivate pilvesaarekestena, kust ilma nähtava põhjuseta aeg-ajalt väikesi püstjaid keeriseid õhku kerkis. Iga hingetõmbega läks sõõrmetesse tolmu. Kui näpuga nina nuuskasid, tibatas põrandale ainult pisut tumedam plekk, mis kuumuses kähku väikeseks lohuks kuivas, lüües kohe samuti tolmama. Vieno oli üksi, käis mõõdikuid vaatamas, kontrollis põletusahju luuke. Kuskil väljas kolises vaguneist kive, kostis, kuidas ahi käima läks. Vagun tõi sisse halge, jäi seisma.

Vieno läks välja, vaatas teise põletusahju poole. Vaikus, ei suitsu, ei mehi. Olgu, ta tõmbas kotipaelad lahti ja kükitas maha, hakkas sööma. Relsse risti-rästi, natuke maad eemal virnas ehituslaudu, mingi tolmust nahkjas lehtpuu. Kui tuli tuulevire, pööras see lehti raskelt nagu unes.

Olgu, mõtles ta vihaselt, lõualuud võileiba jahvatamas. Kõik oli otse kuradi moodi hästi ehk päris pahupidi. Kusagil jooksis üks ülemus piki rööpaid. Ta pööras pea ära, polnud tema asi. Streik oli kaevandusest siia levimas, midagi polnud parata. Seal oli see juba täielik, kaks õnnetust kahel päeval järjestikku olid ka oma töö teinud. Kõigepealt jäi üks mees kivilaadungiga allamäge veereva vagoneti ja vintsiposti vahele ning murdis mõned roided. Ja järgmisel päeval sööstis samasugune vagonet rööpailt kahe ja poole meetri kõrguselt alla ja seda juhtinud mees paiskus koos vagonetiga kivihunnikusse. Pea sodiks ja jalaluud puruks. See lamas veel praegugi teadvusetult. Põhjuseks öeldi olnud pöörmeviga. Kas ikka oli? Vieno neelas viimase suutäie alla ja läks sisse tagasi.

Vahepeal oli halge siiski vagunist maha laadima haka-

tud. Salminen oli Vieno söömise ajal ometi oma töö juurde tulnud. Keskealine vaikne mees, suur pere kahe toa ja köögiga vabrikumajas. Ümber aiamaa ja lilli, just, nende juhiste kohaselt, mida kõrgeim, valituim, täht tähtede seas oli otsatu tarmuga jaganud. Vieno noogutas talle ja läks mõõdikute juurde.

«Saab nii kah,» ütles Vieno vähehaaval kerkiva raevuga.

«Mida?» hõikas Salminen. Nüüd, kus kõik kortsud ta näol olid silenenud, nii nagu nõutus neid siledaks triigib, võis märgata, et see mees oli kunagi naernudki. Endised kurrud paistsid heledate peenikeste niredena muidu punetavas näos.

«Et saab nii kah!»

Salminen jättis oma halu ja tuli ligemale. Müras, kuumuses, tolmus tundus hingeõhu lõhn samasugusena nagu kunagi, kui oli juhtumisi mõne maja jäähunnikust mööda mindud, jaheda tärpentinilehana.

«Aga ei saa,» ütles Salminen. «Mina igatahes enam ei julge.»

Vieno ei vastanud kohe. Asi oli just nii: julgus oli lõppemas, mitte ainult hetkeks nõtkumas, vaid lõppemas, kiiva jooksmas. Ja ikkagi — mis pagana pärast?

«Võiksid järele mõelda, mida sa kaotad.» Vieno rääkis liigagi valjusti. «Korteri, kui sa ka palka ei vaja. Ja mida sa vastu saad? Lubadusi. Või kui liitud selle parteiga, siis oled eluks ajaks seotud. Ja tuule peal.»

«Ei ma kuhugi nende parteisse... Ma kuulun ühingusse ja olen selle seisukohtadel, nagu teada. Ma ainult kardan. Sinu meelest on see häbiasi, aga ma ütlen, nii nagu on. Mina kardan. Sedavõrd mees olen ma küll, et julgen öelda.»

«Ja mida? Mõtle nüüd hoolega. Mina pole streikide vastu, kui need on seaduslikud, sa tead seda. Vastupidi. Aga see siin. Sa tead, millest see algas. Tead? Et kui käsitsi puurimine lõpetati ja masinaga puurima hakati, siis said need kaksteist meest oma töö eest kahekordse palga. Juhatus leidis siis, et see pole õige, ja kehtestas uue, see tähendab endise palga. Ma ei ütle selle kohta midagi, palk peakski suurem olema. Aga kõigil ja organiseeritult.»

Mees laadis tujutult halge.

«Nad said eduskunnaski kaks kohta juurde. Meie — hea, kui endisedki alles jäid. Nemad võidavad.»

Vieno hingas tolmu, mis voogas edasi-tagasi. Ta oli terve juulikuu nii palju kordi ettekannet pidanud, et ei märganud enam sõnu, mis kusagilt tulid ja kuhugi kadusid. Ainult kurk kuivas.

«Küll sa mõistad,» hüüdis ta. «Nad ootasid palju enamat. Eelmiste valimiste ajal, siis istus nende juhatus, peaaegu kogu eduskunnarühm kinni. Nad püüdsid agiteerida, aga see läks vett vedama. Nüüd polnud neil mingeid takistusi, nad rassisid täiest jõust. Sa tead seda. Ja siiski ainult kaks kohta juurde. Seda pole palju. Me moodustasime valitsuse ja kuulume ka praegu valitsusse, kartsime, et kuidas läheb. Mitte mingit muutust. Mees, hei, loe kommunistide lehti, need ei varja pettumust. Meie parteis ei toimunud mingit lõhenemist. Mitte mingit kommunistide läbimurret. Mis sulle sisse on läinud, sulle, vanale rahulikule ühingu liikmele?»

«Nii nagu ma ütlesin, ma kardan. Sellega on õige palju öeldud, eks ole?»

«On, on küll. Kui teaks ainult selle haiguse vastu rohtu. Muidugi on kergem minna ja salaja hääletada. Käivad nad koduski?»

«Käivad.» Salminen tuli lähemale, nendest asjadest polnud isu karjuda. «Mutt on haige, see ei pääse eest ära ega minema kihutama. Ega oskagi. Ja sellest saab villand. Siin seesama jahtimine, kodus jutt jutu otsa. Enam ei viitsi. Käigu kus kurat, hakkan streikima.»

«Kuule. Mis sa arvad? See Pihkala on juba ise käinud. Enam ta neid mehi ei saada, enne kui on käinud ise vaatamas, otsustamas, kas streik on seaduslik või mitte. Nii et igal juhul peaks püüdma seadusliku streigi poole. Aga sedapuhku ei tule sellest enam midagi, sest seltsimehed on asjad nõnda keeranud. Tähendab streigimurdjad tulevad, ükskõik mida ka välja ei mõeldaks, tulevad ja teevad ja sina seisa siis lageda taeva all ja püüa ühel heal päeval tagasi saada, ja kui saad, siis saad just säärase palgaga, nagu sulle pakutakse. Ma olen seda enne näinud. Ega taha teist korda näha. Muidugi oleks tore võidelda, ehtsat võitlust pidada, aga sellest ei tule ju niisugust võitlust. Siia pannakse politseivalve välja, kui töörahu ei saa, võib tulla kaitseliitki. Su majast tõstetakse kolud ja värgid õue ja sinna asuvad pohjanmaalased elama. Kuhu sa ise lähed? Arvad, et kommunistid külvavad sind rahaga üle. Sa eksid rängasti.»

«Sa räägid nagu mõni ülemus!»

Vieno püüdis naeratada. Ta tonksas jalaga halgu, sellelt tuli koor laia siilukana maha.

«Nii nad vist ütlevad jah. Ja sina oled õppust võtnud.»

«Ja käid kuuldavasti vabrikandiga koos söömas!»

«Ah niimoodi! Ma pole teda isegi rohkem näinud kui ükskord autos. Ta tõstis kätt, seda küll. Aga ma olen igasuguste ütlemistega nii harjunud, et need ei kõiguta mind enam ei siia ega sinna. Ma olen ühingu esimees, eks ole? Ja ei teadnud, mihukesse auku ma lasksin ennast ajada. Aga see mind veel paigast ei nihuta, mitte kuhugi poole. Tulgu kommunistid minu juurde! Miks nad ei tule? Ära sa tule ütlema, et mina võin, mul on oma tare. Selle nimel just võibki. Aga ma tahaksin, et ka sul oleks, edaspidigi, mitte ainult homseni.»

«Aga kui peaks natuke kaugemale mõtlema? Oma ninast kaugemale? Nii nagu nad ütlevad.»

«Peabki. Aga kui... Kui oleme nüüd niigi kaugele jõudnud, siis pagana pihta, jõuame kaugemalegi. Ilma kommunistideta ja kõige selleta, mis jookseb lihtsalt liiva...» Vieno käis jälle mõõdikuid vaatamas, hüüdis seinaluugist välja, sai imekombel vastuse ja tuli tagasi. «Tule õhtul meile, jah, koju. Ma nimetan mõnele teisele ka, kaalume seltsis. Või ütle sina edasi. Katsume täies rahus ja igast kandist vaadata. Räägid siis, mida kõike on lubatud ja kuidas ähvardatud. Homme on ühingus koosolek. Hea oleks kogu sellele lärmile natuke põhja alla saada. Kas tuled?»

Salminen vaatas maha, siis noogutas.

«Nad ütlevad, et sa...»

«No muidugi, võib arvata. Viis aastat tagasi poleks ma neid nimesid välja kannatanud. Ei. Ma oleksin vist koguni ära ehmatanud. Nii et ega ma sind milleski ei süüdista. Aga kui oled kaasa teinud, olgugi et sind peetakse veel nooreks meheks... Kui oled kaasa teinud ja näinud, et kuskil ei ole lõppude lõpuks muud kui riidu, siis harjud sellega ära. Kui muud välja ei mõelda, siis seda, et siin on pikseilmugi rohkem kui mujal... Ja siis soovid vaid, et pea püsiks selge. Eriti lõbus see ei ole. Kindlasti oleks lõbusam nende teiste hulgas joosta ja räusata ja röökida, nii palju rääkida, et hakkad ise ka uskuma. Aga tule õhtul, räägime. Ja ütle edasi.»

Kuid nagu vaistu ajel, vaistu sunnil heitis Salminen

pilgu uksele, nägi seal mehe nägu, tavalist kutsuvalt viipavat pead. Salminen sattus nagu kimbatusse, pillas halu maha ja läks Vienole pilku heitmata kiiresti, alandlikult, heitunult minema. Lahtisest ukseavast nägi Vieno, kuidas ta mehele järgnes. Liiv jalgade all tolmas poolde säärde, valge, kuiv, elutu. Mehed kadusid lauavirna taha. Vienot valdas viha. Ta hakkas rapsides halukoormat maha laadima, jooksis vahel mõõdikute juurde, vandus endamisi, et mitte leebeks, mõistvaks muutuda. Ja ometi kahtlus — mitte oma seisukoha õigsuses, sootuks miski muu valas sääremarjad nagu tina täis. Miks ta siin vabrikandi, sel hetkel vist maa kirutuima mehe heaks rabeles? Kas vabrikandi heateod töölistele polnud lihtsalt üpris arukas oma huvide eest seismine? Korterid, haige- ja pensionikassad, tantsulava ja spordiväljak, kolm saart, kuhu võis sõuda või mootorpaadiga sõita, kui olid suutnud selle muretseda. Ja siis vabrikukool, mille tarvis oli valmis too lauavirn. Aga ta oli ju need asjad ammu põhjalikult läbi mõelnud, tähendab leidnud, et neist jäi väheks. Mis pani nad täna vaevama? Teadmine, et ta on varsti üksi. Ja nii ei saa, niimoodi lihtsalt ei saa. Üksi. Üksik narr.

Vieno tormas välja. Summutatud hääled, kuhupoole sa ka pead ei pööranud, üha summutatumad, kustuvad nagu mootori kaugenev tuksutus selges õhtus.

Miks nad siia, minu juurde ei tule? Ma räägiksin nii kaua, kui vähegi oskaksin. Varsti... Ta läks sisse tagasi, tegi, mida oskas ja suutis, ning ootas vabrikukorstna undamist. Homsest ei teadnud midagi. Kas temast oleks koos streigimurdjatega töötajat? Kas ta suudaks? Vaevalt. Ei. Niisiis kommunistidele järeleandmine, jah?

Ülemust oli ta viimasel ajal harva kohanud. Aga täna, seesugusel ebaharilikul päeval pidi ta teadagi siia, põletusahju juurde kõndima, ja nagu poleks ta muidu enda meelest küllalt ärritanud, oli ta kaitseliidumundrisse, oma sõjarüüsse rüütatud, see mõnes mõttes vähemalt selja tagant tuttav mees. Ja just sel hetkel, kui korsten hüüdma hakkas, astus ta sisse, kimp ümbrikuid käes, ja ulatas ühe neist Vienole. Korsten hüüdis üha, polnud võimalik isegi midagi küsida, ja ülemus läkski kohe minema, et jagada samu teateid veel teistelegi, keda ta juhtub nägema. Mitte ainsatki sõna, ainult korstna läheduse tõttu läbilõikav, pisut igatsev hääl. Vieno tõmbas ümbriku lahti ja hakkas lugema.

Siiri oli alles kartulimaad rohimas, kui ta rutuga koju tuli. Vieno laskis silmadel üle õue käia. Tüdruk, pepu püsti, mängis kaevukaanel, aga see oli kõvasti haagis, nagu oli alati olnud, tema enda lapsepõlveaastatest saadik. Siiri kiskus maast konnatatart ja orasheina, kahlas kartulipealsete vahel, kogus umbrohu korvi, ajas end täis korvi tassimiseks ja kemmergu taha viimiseks püsti, kuna Vieno seisis põllulapi ääres, kavatsemata ennast kokku võtta, sisse minna või isegi sõnakest lausuda.

«Hoia pisut kõrvale,» ütles Siiri ja hakkas korviga edasi minema, aga laskis selle siis äkki maha. «Mis, mis on?»

Vieno ulatas Siirile kirja, nagu oleks see nüüd maailmas ainuke tähtis asi olnud, nagu ju oligi. Siiri kavatses nüüd vähemalt käed puhtaks pühkida, kuid jättis sellegi. Vieno vaatas kogu aeg naise lugemist pealt. Nägu ei muutunud, ainult tumenevad silmaterad nihkusid realt reale.

«On nad hulluks läinud? Või see. Mis see õieti tähendab? Et ta on otsustanud hakata tööliste hooldajaks, kui need ise ei suuda oma asju joonde ajada. Ja et siitpeale ei tohi ükski lubjavabriku tööline kuuluda mingisse ühingusse peale — Issand Jeesus — noorsoo- või spordiseltsi! Ta on peast segi läinud! Mida — kes sinna siis veel üldse jääb!»

«Aga kui ta just seda tahabki! Teeb ühe raksuga puhtaks.»

«Kõik lähevad minema! Või peaaegu kõik. Ei jää kedagi peale lihunikkude — jah, aga ega kaitseliit ka mingi spordiselts pole!»

«Või . . .» — ja selle kallal oli Vieno koduteel juurelnud, mõtted sasipuntras läbisegi üksteise otsa kuhjumas — «või nad lahkuvad ühingust. Kas nii või naa.»

«Ei, ühingust nad ei lahku!» Siiri andis kirja tagasi. Läinud korraks keema, oli ta nüüd jälle võrdlemisi rahulik. «Võta nüüd vähemalt müts peast ja klopi puhtaks. Mis sa tühja pärast, sel ei saa olla mingit tähtsust.»

«Aga kui siiski, siis on see kommunistide võit. Ja täielik. Nagu siin ei oleks juba niigi küllalt. Minu mõistus seda ei võta. Nad ei taha olukorrast aru saada — nemad, või see härra seal mõisas.»

«Küll sa näed, homme ütleb ta oma sõnadest lahti.»

«See mees lahti ei ütle. Kas või nui neljaks, aga ei

ütle.» Vieno hakkas mütsi vastu põlve kloppima, õppigu seegi vana näru peremeest tundma.

«Aga mis siis? Kas jälle pead sina olema see, kes midagi ette võtab?»

«Kui suudaks vähemalt enesegi eest otsustada. Et kas homme üleüldse tööle minna. Minematajätminegi oleks ju järeleandmine, nii vabrikandile kui ka kommunistidele.»

«Ja sina oled ühingu esimees!»

«Seda ei pruugi mulle nina peale kirjutada!»

«Kui ei, siis ei. Mine nüüd pesema. Ma võtan värskeid kartuleid, need saavad kähku pehmeks. Ja siis on sul muidugi jälle minek!»

«Kuhugi ma ei lähe enam! Kutsusin õhtuks ühe mehe siia — või õieti mitu. Töölismajas on alles homme koosolek. Aga mul on sünge eelaimus. Ei tule kedagi, täna igatahes, siia mitte. Homne päev võib mida tahes tuua. Sedasi on lugu.»

Välja oli kuulda, kuidas kambris helises telefon. Vieno läks sisse, kott alles seljas, ja Siiri võttis trepilt pesukausi, heitis pilgu tüdrukule ja kõmpis kartulivarte alt urgitsema, munetama. Kaussi kolksatasid liivamaa kartulid. Siis läks ta kaevule, tõstis tüdruku maha, avas kaane, tõmbas sügavuses läikivast täpist vett, pesi kartulid puhtaks ja loputusvees ka käsivarred. Ühes käes kauss, teise kaenla alla tüdruk, astus ta sisse. Ta püüdis ruttu teha, et kõnelusest midagi, kas või lõppugi kuulda. Aga Vieno seisis juba keset kööki, vaatas ainult silmanurgast ja asus seal lahti riietuma, laskis püksid rebadele, vandus oma rumalust ja läks harkisjalu välja kaevule.

«Kes see oli?» küsis Siiri, kui ta tagasi tuli, ülakeha paljas ja läikiv, juuksed vett tilkumas.

«Ainult Kylander. Ta ei teadnud sellest midagi. Ega rääkinud. Lobises ainult vanadest asjadest.»

«Aga Nurmi? Kas temalt saaks mingit nõu?»

Vieno vaatas ema sülle kippuvat, nüüsterdavat tüdrukut. Siiri tegi tuld ja hoidis last kaenlas, ühe käega väikesi ettevõtlikke sõrmi ahvatlevate leekide juurest eemale tõrjudes.

«Ma arvan,» ütles Vieno, «ma arvan, et ei küsi nüüd kelleltki nõu. Olen omal ajal küllalt nõuandeid kuulanud. Ükskord peab sel lõpp olema. Nüüd on see hetk käes. Tuleks ometi need mehed . . .»

Vieno läks seniks kambri, kuni kartulid valmis said.

Siiri lennutas taldrikud lauale, püüdmata kolistamist vältida. Kui asuda sussutama, tuleks seda surmatunnini jätkata. Ta laskis tüdrukulgi tükk aega kisada, enne kui selle uuesti sülle võttis. Ta söötis kõigepealt lapse, et saaks siis rahus Vienoga mõne sõna rääkida. Tõstis süstikukorvi põrandalt üles aluskotikangale, vaatas, et põrandal poleks muudki laastamist kartvat, ja laskis tüdruku maha. See asus kohe kangaspuude juurde ja hakkas tallalaudadega mängima.

«Noh,» ütles Vieno, kui nad vastamisi istusid. Valgus langes Siiri tervele maainimesenäole. See oli päevitunud ja teistsugune kui talvel.

«Sõö,» ütles Siiri. «Sõö, ära vahi.»

«Et see elu säherduseks pööras. Ka sinu oma. Palju rõõmu minust pole.»

«Jäta. Pole ma kunagi kuud taevast alla soovinud. Püüan ainult nii kuidagimoodi kodu pidada. Nii hästi kui suudan. Nii et ära lobise, vaid sõö!»

Vieno hakkas pihta ja ütles viivu pärast, et peab ehk siiski ühe käigu tegema.

«Keegi pidi ju siia tulema?»

«Nad ei tule, ei julge siiapoole vaadatagi. Sedasi. Aga mina lähen.»

«Sa oled midagi otsustanud?»

«Jah, niipalju kui siin võimalik on. Tuleb minna ütlema, et ühingust välja ei astuta. Tuleb panna nad uskuma, et see oleks rumalus, kõige viimane tegu. Ja see — säärane nõue on ju seadusevastanegi.»

«Et parem jäetagu vabrik?» Siiri silmavaade oli erk, ta küsis, kuigi Vieno oli ehk tüdinud. Kui tahtsid kursis olla, ei tohtinud midagi teadmatuks jätta.

«Seda ka mitte. Säherdustel kirjadel pole mingit tähtsust. Tuleb lihtsalt tööle minna, nagu poleks asigi. Omamoodi, omamoodi võib see pöörane kiri nagu mingi lahenduski olla. Tunnevad siis, või tuleb nad tundma panna, et ka meie parteis võideldakse. Et mitte ainult kommunistid ei võitle. Jah, sedasi olen ma nüüd mõelnud. Peab ainult õiged sõnad leidma. Kui siis vabrikust lahti lastakse, on tegemist uue olukorraga ja töölepinguseadust tuleb täpsemalt uurida. Kui nüüd ainult sõnu leiaks.»

«Sa leiad,» ütles Siiri, mitte meelitades, mitte tõsiselt, vaid konstateerides. «Need on sul juba suus. Lähed ja ütled selle välja. Aga kui siia siiski keegi tuleb . . .»

«Ütled neile siis sedasama. Muud mitte midagi.»

«Ega ma muud teagi.»

«Ja ära jää ootama. Niikuinii läheb jälle hilja õhtuni.»

Siiri noogutas ja vaatas Vienost mööda välja.

«Valgel ajal on rohkem jaksu kui talvel,» ütles ta ja libistas pilgu tüdrukule, kellest ei teadnud veel, kummaga ta sarnanema hakkab, kas isaga või emaga. Tüdruk istus ja küütsutas, vahtis võlli, mille ümber oli juba mõni küünar triibulist kangast.

«Kui läheb üle üheteistkümne, siis ära ootama jää,» ütles Vieno tõustes. Ta oli juba teistes riietes ja käis ainult kambrist kirja toomas, toppis selle põuetaskusse ja viivitas natuke aega köögis. «Ära hakka mõtlema, et midagi on juhtunud. Ei ole mõnus koju tulla, kui siin oodatakse, silmad püsti peas.»

«Kas ma olen kordagi niimoodi . . .»

«No ei ole,» pidi Vieno möönma. «Tuli ainult pähe, et võiks sedasigi olla.»

Siiri kraamis lauda ega öelnud enam midagi. Vahel rääkis Vieno nõnda, nagu oleks ta abielus hoopis teise naisega. See pahandas. Kui vähegi kujutlusele voli andsid, tundus, nagu oleks see ilus, rahutu, tundeline Anja Julin ikka veel kuskil viipamas. See napakas, kes nüüd jälle peentes rõivastes ja uue mehe kaenlas küla peal uhkeldas. Siiri pühkis pisut liiga reipalt lauda.

«Ma panen tüdruku magama ja koon sulle siis madratsriide valmis. Ja kui mõni mees tuleb, siis ütlen, nagu me kokku leppisime. Ja kui mõni kommunist tuleb, siis on mul selle jaoks ka sõnad varuks. Pole muud kui kaela kallata nagu täiest kapast. Mine juba, ära viida aega. Viis minutitki on aeg! Meie peale ei pruugi sul mõelda.»

«Eks ma siis lähen.»

«Nojah, tee et kaod!»

Alles siis, kui uks oli kolksatanud, andis Siiri hirmule voli, sellele vähesele, mis siiski südamepõhjas peitus. Ta pesi nõusid hoolikalt, nagu teeks ta seda esimest või viimast korda, pani kõik kastrulid kummuli, lükkas pliidirõngad tasaseks, laotas kaltsu kuivama. Päike paistis üha, miks see silmad kirvendama võttis, olgugi et seisid seljaga sinnapoole? Käsivarredki kipitasid, aga see oli ainult konnatatrast. Äkilise turgatuse ajel läks ta poolkardinaid ette tõmbama ja tegi kambris sedasama. Siis korjas ta põrandalt Vieno tööriided ja läks nendega

vöörusesse. Aga temast polnud trepile astujat ja nende puhtaks ropsijat. Selle asemel pani ta välisukse haaki, seisis natuke aega kuulatades vööruses. Mets kohises nagu vihma ennustades. Männiladvad räntsusid vastamisi, üksteist raskelt tervitades. Nuukse tõusis kurku, tal õnnestus see alla neelata. Siis, ainult puhk hiljem, avas ta haagi, astus välja ja kloppis, tolmutas ringi vaatamata Vieno tööriideid. Ainult mõnda aega, sest tolmul nende sees ei tulnud nagunii iial lõppu. Siis läks ta sisse tagasi ja tõmbas aknakardinad jälle kõrvale. Hirm oli möödas ja sellest ei pidanud keegi kunagi teada saama.

25.

Mitte et Inkeris oleks seni ainult uhkeldamise, peenutsemise himu pesitsenud, oh ei. See oli lihtsalt mõned aastad esiplaanil ja tõesti nähtaval olnud. Aga ta oli seda siis niivõrd rahuldada saanud, et ei tundnud nüüd vahel möödaminnes veel ajakirjadest moode vaadates enam mingit janu, iha või kurbust. Ta ainult imetles pisut, kui sedagi. See aeg oli olnud. Siis oli see mööda läinud. Kas ta siis selle ja selle pärast oligi nii rängalt pead murdnud, Helsingisse nõudnud, poode mööda jooksnud, kangalettide juures nurisenud, küünarpuuga müüja ootamas? Mis tunne oli õigupoolest olnud hoida uut, rullist lahtipaugutatud kangast vastu kaela ja pihta ning hinnata koledatest peeglitest selle värvi ja kukkuvust? Ta ei mäletanud õieti enam rahulolu maikugi. Karamellimagus? Kevadise hapupiima karge? Šokolaadikastme külluslik? Ta ei mäletanud, mitte mingi väega. Nüüd oli riietusese lihtsalt riietusese, mitte ihule liibuv, hellitav, kindlust ja võitu tähendav peenest peenem pantser, siid või vill. Ja veel kõik need tikandid, nöörid, uhkelt huljuvad tupsud?

Ta pööras ajalehte ja luges sealt kõike muud. Kuidas valmistatakse tsementkive, kuidas hinnatakse metsa ja — jah, seal olid sobiva välimusega toolid sinna kohvikusse, millest ta unistas. Või enam ei unistanud, vaid plaanitses, vaadates ja kuulates sobivaid ruume, mida ei olnudki niisama käisest võtta. Ta oli Mattile asja nimetanud, vist ebasobival hetkel, sest mees oli talle ainult paar pilku heitnud ja siis oma teed läinud.

Nii et rõivakire asemel oli toimekus, tegutsemistahe, mingil määral ehk parem variant. Inkeri nägi üsna tihti välja otsekui lihtne töölisnaine, igati luitunud, aga niisugusena viimaks ometi proua, ehtsa proua sarnane. Ta oli endas hilpudetagi kindel.

Teenija higistas kangesti, lõhn lõi seebiveestki üle ja Inkeri käis teist köögiakent avamas. Tüdruk polnud põrandaga veel poole pealegi jõudnud. Nii suur maja oleks nõudnud kahte teenijat, aga see oli võimatu, ja Inkeri ihnutsema kalduv süda ütles, et on võimatu edaspidigi. Ta läks endalegi lappe võtma, ja et rahulik, vaikseloomuline Liisa tegi lõunauinakut, hakkas ta vestibüüli uste ehislaudu pesema, kõiki neid keerde, mille uurdeisse pääses ainult suus teravaks näritud tuletiku otsaga. Kes kasib seda kõike, kui tema peab kohvikut passima? Noh, kasimisega siiski tulevikku ei kindlusta. Puhtad nurgad ei aita vähimatki, kui peaks räbalasti minema. Aga nüüd ronis Inkeri toolile ja alustas vigurite urgitsemist.

Söögitegemisega polnud muret, sest Matti oli metsamaterjali, tähendab palkide ostmise reisil. Auto pagasiruum tööriistu täis, tiirutas ta juba kolmandat päeva üha laiemas kaares mööda maakonda ringi, kott rahast pungil, sest maamehed kartsid veel tšekke, said ikka odavamalt kätte, kui maksid sularahas.

Aga kuidas nad suhtusid mehesse, keda nad olid enne ainult piirituseautot juhtimas näinud või kellest nende kõrvu oli ulatunud ainult kuulsus, kogu paha kumu? Võib-olla mitte kuidagi. «Tervitusi Metsikust Läänest!» hõikas Matti õuedes või köögiustel, mitte enam rõkates, aga rõõmsalt ja avalalt, nii et saadi kiiresti jutuotsale, või vähemalt siis, kui ta oli rääkinud terve hulga suure maailma uudiseid, sest kõrvekülade inimeste meelest oli see armetu küla, alev suur Soodom ja Komorra. Ja Inkeril tuli möönda, et varasematel kahtlastel reisidel oli Matti vähemalt talude ja küladega tutvunud. Just nagu oleks saatus või keegi muu talle ette õppust jaganud. Vahest ei olnud siis ükski kooliskäimine asjatu. Ju siis oli tõsi seegi, et hetke töö mõjutab seda maad ja maailma tuhandeid aastaid ... Aga kui ... Sahkerdamine, hangeldamine võidi andeks anda, vähemalt näiliselt unustada. Mõne loteriivõidugagi suudeti veel leppida. Aga kui Matti saaks nüüd kõva töö ja ettevõtlikkusega saeveski kindlatele jalgadele, ehk tulugi tooma, siis see alles oleks laksak märja, kõvaks väänatud kaltsuga vastu silmi. Tuli rügada ja valupäevi näha, see kõik oli lubatud ja heaks kiidetud. Aga mitte mingil juhul ei tohtinud midagi uut välja mõelda. Suurim kuritegu ligimeste vastu oli edu saavutamine. Nii mõtiskles Inkeri nühkides, küürides ja tolmu alt helendama löövat

nikerdust, ümarnurkseid, soonlehiseid tammeoksi vaadates.

Siis ronis ta kähku maha, sest väljast kostis poisi röökimist. See lähenes kiiresti, valjenedes nagu tuletõrjepasuna hääl, ja Inkeri jooksis välisuksele vastu. Selle mõne meetriga jõudis ta mõelda, et midagi väga hullu polnud kindlasti juhtunud, sest kisa oli nii kõrvulukustav, katkendlikke vandesõnugi täis. Ja ei olnudki. Poissi kaenlas tariva Heikkise lugu oli vahest täbaram. Ta oli ärritatud, vihane ja oma mütsi kuhugi ära kaotanud. Vaba käsi rehkis nagu midagi eemale tõrjudes, mida enam ei tahtnud, viitsinud, suutnud kanda.

«No mis nüüd!»

Heikkinen laskis poisi lahti ja see jooksis otsekohe ema sülle, ulgus, töinas seal, täis lõõskavat tigedust, ja alustas jälle, niipea kui suutis:

«Va toi! Loll, lambapea, kuradi nuuskur!»

«Mis see olgu!» tõreles Inkeri, raputas poissi ägedalt, nii et saepuru tuiskas ümberringi. «Kus sa oled jälle olnud? Ja niisugune jutt! Kuss nüüd! Mis lahti on?»

Heikkinen püüdis midagi öelda, häält kõrgendada, aga kergitas ainult mõlemat kätt, nagu oleks ta märganud, et raiskab üksnes aega, ja valmistus ära minema.

«Oodake, ma viin Olavi ära.» Inkeri lohistas vastupunniva poisi kööki. Kisa ja vandumine kajas tühjades tubades veel kaks korda hirmsamini. Inkeri tuli kiiresti tagasi.

«Kas ta tegi midagi? Mida ta tegi?»

Heikkinen ei tulnud isegi sisse, seisis, käsi ukselingil, tuttav Heikkinen, kellest siiski peaaegu midagi ei teadnud. Lihtsalt keegi, kes kuulus sisseseade hulka, alati kasutamisvalmis, isegi mõistev teatud mõõduni, mis nüüd paistis hakkavat täis saama.

«Teeb, mida jõnglased ikka teevad! Jookseb igal pool ringi, räägib, kellega juhtub ja mis juhtub. Ja rallitab laulda! Olen ennegi öelnud, et mina tema eest ei vastuta. Seal on ohtlikke kohti. Ta oli nüüdki vähemalt kümme korda kui mitte palgi, siis vaguni alla jäämas. Inimesed on niigi üles ärritatud, ja siis see klutt ka veel. Seda võetakse nagu mõnitamist. Mina tema eest ei vastuta. Mina selle päeva eest ei vastuta, kui ta oma käe viimast korda mõne rihma vahele pistab.»

«Me oleme teda keelanud. Ta ei tohi sinna üldse minna.»

«Aga enda meelest tohib. Nagu siin muud poleks. Valva veel tagatipuks poissi kah.» Heikkinen näis mütsi otsivat, aga kandis selle siis vist kadunud asjade kirja. «Peremees andis paremad mehed lubjavabrikusse. Heastparemast või mine tea, mispärast. Et veel suurematele meele järele olla.»

Inkeril polnud tahtmist seda möönda, asi oli tõesti nii olnud. Mitte raasugi teisiti. Vabrikudirektorite kalkkülm ühendusseastumine oli teda hetkeks meelitanud, pannud teda midagi veel enamat lootma, ehk pooliti antud lubadustele vastama, kuigi need kindlasti ununevad, niipea kui ettevõtetes jälle mingisugune rahu valitseb.

«Mina ei jõua poissi passida, tundub, et ei jõua muidu ka mitte midagi. Jookse sinna, jookse tänna. Mitte ainsat rahulikku hetke, nagu vanasti töökojas siiski oli.»

Ta oli mineku peal, jooksmas, kuhu tarvis, nii vastukarva kui see oligi.

«Heikkinen! Istuge nüüd veidi.» Inkeri pühkis tooli, millel oli äsja seisnud. «Räägime natuke. No nii, istuge ometi, kui ma ilusasti palun. Siin saeveskis pole hea?»

«No ei ole jah! Ma peremehe pärast. Aga seegi on võõras inimene. Mina, ega mul temast muud, kui et ta usaldas mind, laskis omapäi talitada, ja maksis palka. Usaldab muidugi ikka veel, ja maksab. Aga siin on sihukene värk. Proua teab küll, tüli, riid, ja mindki pitsitatakse. Kuradima moodi pitsitatakse. Mõni ülemus istub putkas, paberid nina ees. Mina olen aina väljas, aina.»

Inkeri kuulis, kuidas poiss köögis Lempi kiusamisega alustas. Kostis, kuidas ta vaieldamatult väga õrritava varaküpse häälega ütles: «Sa arvad, et oled ilus, jah?»

«Mis nad ütlevad?» Inkeri seisis Heikkise vastas ja nägi, et mees kannatab.

«Minu kohta või? See pole proua kõrvade jaoks. Mis ma nüüd nendest juttudest või... Ööd kuluvad mõteldes, et homme jälle sama tamp taga. Ei saa enam undki. Oleks saanud ometi töökojas olla!»

«Ma räägin peremehega...»

«See nüüd midagi aitab... Keegi peab sedagi ametit pidama. Jooksma, sõimu ja pilkamist kuulama. Ka sel õndsal hetkel juhtub seal kindlasti midagi. Võin selle peale kas või vanduda. Vähemalt mõni rihm katkeb. Ja töökoda enam ei ole. Meie peremehel mitte. Mõnel teisel on, kusagil mujal igatahes. Ei seo mind siin miski, mitte miski. Kõik on nii muutunud, et ei tahaks uskudagi.»

Inkeri keerutas kaltsu käes. Tõsi, Heikkist ei sidunud siin miski. Ta oli ainult palgaline ja temalt oli alati ülearu nõutud. Inkerile meenusid tahtmatult päevad, millal Matti oli olnud vanglas ja Heikkinen tema ainus tugi. Ja need pärastised veel murelikumad kuud, kui Mattist midagi kuulda ei olnud.

«Kui saaks vähemalt peremehega koos ringi sõita, metsaostmisel aidata või autot remontida. Aga kus sa enam. Nädal nädalalt läheb hullemaks. Proua mäletab seda pussihoopi. Ei tihka sauna minna, alati päritakse ja imestatakse. Teist niisugust hoopi enam ei ihka.»

«See mees on ju ära,» püüdis Inkeri leebelt, vaikselt rääkida.

«Aga teised on asemel. Ma ei tunnegi neid enam, ei mäleta isegi nimesid, sest nad vahetuvad kogu aeg.»

«Aga ega nad kõik saa kommunistid olla?» Inkeri oli tõesti imestunud, ring ahenes, ängistas, niipea kui juhtusid sellele vähegi mõtlema. «Naised ju ka, ja päris tavalise olemisega.»

«Jaa, jaa, päris tavalise olemisega. Need just kõige kuradimad ongi. Aga ei mina neist sotti saa, ei kommunistidest ega teistest. Üks segane värk puha, kaklevad omavahelgi. Tülitsevad, ja on ainult üks ühine, kelle peale viha välja valada. Ja see olen mina. Aga mina selleks ei kõlba, ei saa sellega hakkama. See käib mulle üle jõu. Ja on kuidagi nagu vastik ka, olgugi et mingit põhjust ei tohiks olla. On lihtsalt vastik. See jooksmine ja pealepassimine. Ja et neil õnnestub alati, nagu vihuti midagi ära lõhkuda, ja kui püüad seda parandada, kardad kogu aeg, et nad teevad midagi. Ja teevadki, kui muud mitte, siis lõhuvad kusagil mujal. Ma olen alati asjade ja masinatega hoolikas olnud. Töökojaski püüdsin vähemalt korda majas hoida. Mul on niisugune iseloom... Ma tean, et peremehel on omad mured. Ega need väikesed ole, aga sellepärast ei tasu minul kogu oma elu panna... Ja poiss veel...»

«Poiss enam saeveskisse ei lähe. Ma luban seda. Ei lase teda silmist.»

«Asi seegi.» Heikkinen ohkas ja paistis siin istudes üha rohkem väsivat, kõrgusse pürgiva lae all kokku vajuvat, väikeseks mütsakaks kogu kasutu avaruse keskel.

«Heikkinen. Minagi oleksin vist meelsamini sinna jäänud, kus enne oldi. Seal oli siiski tunne, et oled olemisest ja elamisest kuidagi üle...»

«Just, just nimelt.»

«Aga kui nüüd on nii, siis ei jää muud kui pingutada. Peremees ütleb, et kui aasta vastu peab, siis... Aga ma saan teist aru. Ainult et kui te ära lähete, siis on nii, nagu oleks kõik...»

«Ju jääb täna ikka veel minemata. Läksin närvi, kui see poiss kah seal suud pruugib. Neid vihastab juba seegi, et ta on nii uhke ja mukitud. Ja siis need tema jutud, millel ei ole muidugi aru ega otsa. Ja laulusalmid, mine tea, kust õpitud.»

Inkeri ohkas. Köögist kostis praegugi poisi rallitamist, teenija siunamist sinna vahele. Jutt oli vabrikantidest, pidi tääke teritatama.

«Ma tunnistan, see on kohutav! Ja Matti ainult naerab teda. See annab talle veel hoogu juurde. Aga kuulge, kallis Heikkinen, ma luban, et teda pole teile nuhtluseks enam näha ega kuulda!»

«Hoidke siis uksed lukus! Või mis, ta saab need lahti. Pange haagid nii kõrgele, et ta ei ulataks, tooligagi mitte.»

«Aga kes need haagid paneb?» Inkeri ei märganudki õieti, kui tülpinud Heikkinen oli, kui ta tõusis ja mööda minnes ukseraami vaatama pöördus.

«Kes muu kui ikka mina.»

«Oh hoidku küll! Aga kui te viitsiksite veel seda vaeva näha. Ma katsun siis kuidagi...»

«Vaadaku proua poisi järele,» ütles Heikkinen, läks minema, pööras ringi ja oli just niisama vihane kui tulleski. «Ma ütlesin, et vaadaku!»

Inkeri tormas trepile ja nägi, kuidas poiss, kes oli köögiuksest välja putkanud, mööda teed alla tuiskas. Ta pani jooksu ja saigi selle väravas kätte. Kurjalt sõideldes hakkas ta poissi enda järel koju tirima. Heikkise näoilmegi ei muutunud, kui nad kohakuti jõudsid.

«Kuramuse lihunikueit!» Poiss lõugas nii, et Inkeri pidi ta sülle võtma ja käe suule suruma, püüdma seda seal hoida, tundes, kuidas keel vastu suulage laksus. Siis tuli poisil pähe hammustada.

«Nüüd jätad jalamaid need tembud! Nüüd püsid toas või saad urvaplaastrit! Niisuguseid asju ei öelda. Ja veel hammustama! Oota sa, kui pesen su suu seebiga puhtaks, pesen õige kibeda soobaga. Ei, nüüd lähed ilusti sisse ja hakkad mängima. Mänguasju terve tuba täis. Mis neil viga on?»

Tähelepanelikult kuulas poiss põrkimist. Inkeri ohkas,

nüüd jättis ta iga sõna meelde, ja kordas kunagi, kui mitte teistele, siis vanaemale.

«Kui mõistad ilusti pakiraamil istuda, saad vanaema poole. Lähmegi sinna, lähme. Aga kõigepealt vaatame Liisat. Taevane aeg, sul on ju väike õde, hooliksid natuke sellestki! Noh, nüüd on uks igatahes lukus. Ja Liisa on ärganud. Tule ilusti kaasa. Lähme võtame Liisa üles. Pühi aga kõik krutskid peast! Nii kena, hea tüdruk. Nõnda. Ja täiesti kuiv ka. Nõnda. Ei, ei pane sellal plehku, kui mina Liisat pissitan.»

Ja mingist kummalisest, sedapuhku armulikust uiust tuli poisil pähe tüdruku voodisse ronida, sinna, kingad jalas, kägarasse pugeda, magamist teeselda ja pöialgi suhu pista, nagu õel kombeks oli, matsutada, beebit mängida. Nii et Inkeri sai tüdrukut viivu koguni rahulikult süles hoida, lapse trullakusest, kehalisest, armsast lähedusest mõnu tunda. Kui Olavi väike oli, siis ta seda rõõmu veel ei mõistnud. Aga nüüd! Ta hoidis väikest punetavat kätt, vaatas, süda soe, sulamas, täiuslikke läbipaistvaid sõrmi, iga soomusõhukest küünt eraldi. Veel ei tarvitsenud neil midagi teha ega tarvitse kaua aega. Ainult luigekujulist kõristit hoida, küünitada, anuda. Omal ajal tulevad muidugi haavad ja haavaarmid. Tuleb kõik muu, mida tütarlapse kätele on maailmas teha määratud. Inkeri suudles sõrmi, nautis, ja poiss beebivoodis imes pöialt, jälgides ühtlasi ema, iga tema ilmet. Kohvikuunistuse meenumisel Inkeri näkku sugenenud murekortsugi. Kuidas suudab naine end sellest kõigest, lastest lahti rebida, olgu pealegi, et on olemas teenija? Aga mõned teised ju suudavad, kui on sunnitud. Kas tema on tõesti sunnitud? Kuid nüüd veel see põgus viiv, mil nad on kõik kolmekesi koos ja isa kusagil ringi sõitmas, võitlemas võitlust, mille vastu ei saa, mille vastu ei võigi saada, sest see on meeste töö.

«No nii, Olavi, tõuse nüüd üles. Lähme alla. Saad kakaod ja siis sõidame vanaema juurde.»

«Ui-ui!» Poiss teeskles veel beebit, kuid tõusis siis pisut raugemalt, pisut rahunenumalt, olles hetke vagusi püsinud. Ja kui nad alla jõudsid, pani Heikkinen juba ustele haake.

«Ega nad ilusad ei ole,» ütles ta ja keeras kruvisid kinni. «Valikut ei olnud. Võtsin, mida leidsin. Lähen siis ja panen köögiuksele ka. Ärgu proua nüüd halvasti mõelgu, aga ma olin enne tõesti närvis, närvid kõigest päris krussis.»

«Ega see ime ole. Kui Matti tuleb, räägime temaga nendest pahandustest.»

«Ta teab. Tema hammas sinna peale ei hakka. Kellelgi ei hakka. Võikski tulla ükskõik mis, kas või revolutsioon, kama puha, kui ainult rahu saaks. Poliitikast ma ei hooli, aga rahu peab olema. Ja...»

Inkeri jäi ootama, Heikkisel oli veel midagi hingel.

«Nende kateldegagi on vahel üht ja teist. Ja kokku peaks ka hoidma... Oleks himu katsuda midagi ehitada, midagi säherdust... See tuleks küll suur, võtaks palju ruumi, aga maad ju vist on. Tähendab niisugust mootorit, mis saaks gaasi raudtünnist, kuhu topitakse lauajuppe ja pinde, sest jäätmeid on niikuinii. Sealt peaks energiat saama, küllap sealt saaks... Sääraseid mootoreid on. Ma olen sõnastiku abil lugenud, juhtus üks sihuke paber pihku. Nii et pinnudki päris raisku ei...»

«Oi, Heikkinen! Ja sõnastiku abil!» Inkeri ei teadnud, mida öelda, sõnu lihtsalt ei olnud. Aga leppimine oli, see oli suur kergendus. Ja Heikkisel polnudki siis äraminekumõtted peas.

«Sellest nüüd veel midagi... Mõtlesin lihtsalt prouale rääkida, et ega nüüd tuld ka veel takus pole. Ja närv oli lihtsalt must.»

«Sellest ma saan väga hästi aru.» Inkeri hoidis mõlemaid lapsi vaos, kinni, ja kui Heikkinen suundus kööki, läks ta kaasa. Kakao oli valmis ja Olavi hakkas kohe jooma. Lempi asus tüdrukut söötma. Poiss vaatas hindavalt, kuidas Heikkinen uksepiita uuris. Heikkinen tuhnis taskus, pistis haagi selleks ajaks suhu, kui ta laua sisse auku puuris.

«Sul on pikk keel,» leidis poiss, aga kuidagi raugelt.

«Joo nüüd tass tühjaks,» ütles Inkeri ega vaevunud tühja asja pärast häält tõstma. Ta meel oli hea, sest Heikkinen oli rahunenud. «Just nii. Ja nüüd me lähmegi. Aitäh teile veel kord, Heikkinen.»

«Noh...»

Ja käsi kindlalt käes, alla kuuride juurde, kummide ja kaitsevõrgu kontrollimine ja poiss pakiraamile.

«Hoia siis kinni,» ütles Inkeri ja hakkas väntama, õuekruusas vaevaliselt, teel nagu iseenesest. Saeveski kolises ja mürises täie hooga. Ülekäigukohal pidi Inkeri maha hüppama, sest tuli rong, väikese veduri taga mitu täislastis vagunit. Keegi lauahoovis ei teinud teda nägemagi ja ta vaatas oodates üle terve inetu maa-ala järvele.

Palgiparvedest oli rohekaskollast lima laiali valgunud, see sädeles ja auras augustikuises päikesepaistes. Üks mees töötas sorteerimisplatsil loiult tasases taktis. Kõik näis vaikne, rahulik, polnud ainsatki teeservas kõõlujat nagu sageli. Inkeri sõitis edasi, möödus väikestest hoonetest ja aedadest, mis olid õunapuid ja marjapõõsaid nii täis istutatud, et need näisid nüüd saagiajal nagu täidetud korvid. Need olid vanade saeveskitööliste majad, aga nende ehitajad olid juba manalas ja uued omanikud vist mujal tööl. Või kus tahes. Inkeri mõtles, et ta peaks rohkem teadma. Ta pööras rannateele, kust vaevu-vaevu nägi uue saeveski hooneid. Need olid valmis, seal võib-olla saetigi juba. Mingit häält ei kostnud, sest tuul puhus sinnapoole.

«No nii,» ütles ta kunagisel koduõuel, tõstes poissi maha. «Oskasid õige ilusti istuda. Ja nüüd lähme sisse.»

Väike, kitsas ja nii kodune. Ema tuli klaastrepile vastu, ilme pisut äraolev, nagu oleks teda mõtetest äratatud, mis nüüd siiski põgenesid, sest ta suu venis rahulolevale naeratusele.

«Oi, kui hää meel mul oo, et sindki näeb. Ja poissi. Ei, ma lähengi ja nimman Marile, et...»

«Põle tarvis.» Mari oli juba köögilävel. «Mul oo terve tänane päev niisuke aimdus olnd, jüstku keegi tuleks. Ja tuligi! Nõnna et põle mul nüid muud ühti kui kohvijahu kannu! Eks mu nupp olegi jälle nokkind?»

Ja poiss läks Mari kannul minema ja Salme kehutas Inkerit istuma ja puhkama, osutas üht ja teist korvtooli, kuni Inkeri valis vana tüdrukupõlveaegse koha ja tundis end tõesti puhkavat. Lilled aknal olid endised, lina laual, pleekinud kardinad vaid aasta-aastalt pudedamad. Natuke oli neid nõeludagi püütud.

«Aga mis siin haiseb?» imestas Inkeri.

«Kas siin haiseb miski?» Salme oli külaliste pärast nii rahul, et ei märganud istudagi. Ta korjas mingit pudipadi kokku, kohendas nagis riideid, nagu oleks tulnud harulda semaidki võõraid kui oma tütar. «Ahah, nüid ma tean. Papa tegi eila kitti. See see haisebki.»

«Kitti? Papa?» Inkerile kippus naer peale.

«Jajah. Kittis need klaastrepi aknad uuesti. Vahetevahel oo ikke vaja. Oo siin igasuguse ilma käes.»

«Ei papa ole enne ise...»

«Aga nüid kittis! Ja see läks tal hästi, ainult käsi väratas vahel, mõne koha pääl. Ära nüid vahi ilmaaegu

neid kruutusid. Räpased on jah, aga oota, kui ma nad ää pesen.»

«Te elate siin küll nagu vanajumala seljataga. Nagu vanajumala seljataga,» kordas Inkeri ja Salme noogutas, ju siis oli nii. Ta tõusis, nagu poleks osanud ikka veel paigal püsida. Aga ta läks ainult kambrist paremaid tasse tooma. Oli kuulda, kuidas poiss köögis kappide uksi avas. Olgu, avagu, tehku mida tahes.

«Joome nüid ja oleme, kui sa juba niisukest rõõmu tegid. Kui lapsed ikke hinge pääl oo, olgu nad kui targad ja arukad tahes. Aina mõtle nende pääle, jüstament iga päev. Olgu küll, et miskit põhjust põle. Ma mõtlen muretsemiseks. Sinu pärast ammugi mitte. Sina mõistad nüid ette vaadata. Nii ma olen seda oma pääga mõelnd ja nii sii vissist oo. Kas oled uut mööbelt ka ost?»

Inkeri raputas pead. Ei veel, ehk aasta pärast või nii.

«Et sa selle koha päältki nii tark oled. Ja vaata nüid. Enne õhtat oo sul ommeti kõik kohad täis, nigu siingi oo. Ja siis pead selle maha jätma. Vai mis rumalusi ma nüid räägin, ma olen jüstku mõni tormimärk kalendrilehe nukas. Ei-ee, papa kitib, mina õmblen, vai mis ma teen, Mari oo ommetigi see, kes kõik ää otsustab. Nii et nõnnamoodi oo. Aga mulle tuli nigu teine elu sisse, kui te tulite.»

«Aga kui poiss Marile närvide peale käib. Ta röögib ja jonnib...»

«Käigu! Sii oo nüid rõõkimise eas. Aga sina istu ja ole!»

26.

Nii nagu kilksus, plärises, kolises peaaegu vanarauaks sõidetud auto, nii kaikus samu hääli ka Matti mitmepäevasest üksildasest rassimisest, plaanitsemisest, arvestamisest, rääkimisest väsinud peas. Rammetu, näolihasteni kurnatud, oli Matti Reima, lustlik mees, nüüd ometi juba kojusõidul, järvistuäärseid teid mööda lõuna poole. Kehagi oli lõtv, ihkas ainult und. Öömajad olid olnud, mis nad olid olnud, neile ei tasunud suuremat mõeldagi. Niisked, aitadest toodud linad olid aeglaselt soojenenud, kehasoojuses pikkamööda pehmenenud, ja alles värina lakates suutsid üldse mõelda, kas uni tuleb või mitte. Ja unigi oli täis mahte, kännuhindu, kõiki arupidamisi. Kas ta maksis ehk ülearu? Seda oli võimatu öelda, aga maksta tuli, kui tahtsid rattad käigus hoida. Kaugeimategi külade asukad näisid juba teadvat, et maailm on lai ja paber raha. Kui otsekohe kõvasti pakkusid, ei tulnud kaubast midagi välja. Nad kujutlesid ikkagi, et tahetakse petta. Aga kui liiga madalalt alustasid, oli sein vastas. Nii et nuputa paras koht, alusta sedasama ronimist igal pool, iga päev mitu korda uuesti, kuni jõuti mingi summani, mida siis lõputult vaeti, käsutati vahel perenaine või täismehest poegki appi mõtlema. Lahja kohvi segamine, suhkrutükk tassipõhjas pärlina vilkumas. Kui seda lusikaga tabada püüdsid, meenus pärlipüüdmine. Ja enne lõplikku kaubakinnitamist tuli aegades, raiumises, väljaveos, parvetamises kokku leppida. Ta kandis raha laiali, tema üksildase sõidu järel sai mõni iseseisvunud popsikoha jahmunud peremees talveteenistust ja elas kevadeni üle.

Hommikul ühe tagakambri vankuva laua ääres oli ta ostetu hulka arvutanud. Nüüd oli see paber avatult teisel eesistmel. Kõrvalist teed mööda sõites silmitses ta aegajalt sinna kritseldatud numbreid. Ta polnud ei rahul ega rahulolematu, ta oli lihtsalt teinud, mida suutis. Et roolis

mitte tukkuma jääda, pööras ta kukalt ja pead sedavõrd vasakule ja paremale, kui väänata andis. Kivist teed ülesmäge, pinnas auto all tundus kõmisevat. Kus ta võis juba olla? Vist kusagil Nurmijärvel. Allamäge, alla üllatavalt pehmesse liiva, ja ärkas selle peale, olles vist siiski tukastanud, et tema ees potsatas miski, tolmu tõusis meetrilaiuselt ja -kõrguselt. Kuna ta ei mõistnud, ei jõudnud otsustada, mis see oli, tõmbas ta järsult paremale. Ta polnud saanud veel mahti vaadatagi, kuhu ta vaikselt, pidur põhjas, on libisemas, kui tolmupilvest tõusis suur emametsis ja lendas kaares, tiibade plaginal laande.

Vandumine poleks aidanud, kõrvemaa oli kõrvemaa, linnud rübelesid teel. Ainult autost välja, vaatama, kui sügaval see istub. Kraavikallas, teepeenar oli seesama tolmav liiv, ei tasunud proovidagi sealt üles tagurdada. Seisa siis seal, ees ja taga kurv. Umbes paar kilomeetrit tagasi oli ta ühest väikesest talust üsna lähedalt möödunud. Ta pidas paremaks sinna abi paluma vantsida, kuna ei teadnud, kui pikk maa oleks edasi minnes maha tulnud käia. Ja alati võis loota, et mõni hobune juhtub vastu tulema.

Tee oli tühi, lage, vaikne. Kuidas sa tihkadki öelda, et sõitsid rübeleva linnu pärast kraavi? Ei tarvitsenudki loomulikult, ja ta oli ju ainult tukastanud ja siis ärgates ninapidi põdrakanepis olnud. Ei ajanud isegi vihale, väsimus andis põlvedes tunda, igasugusteks emotsioonideks oli olemine liiga ramb.

Talu õues oli kaks hobust aisade vahel valmis, jõude. Lauta ei paistnud, ainult tall, mõned küünid ja sile õu, kus kasvas ümaraid, nagu pügatud kadakaid. Matti püüdis ennast kokku võtta ja astus kaunis reipalt majja, mis võis kuuluda keskmisel järjel elatisesaajaile. Elatisesaajaile just, teadis Matti, kui oli sees. Peretuba polnudki õige peretuba, vaid väiksem. Tagaseinas oli siiski võrdlemisi suur laud ja selle ääres istus erakordselt suurt kasvu vana mees ja kolm nooremat — Matti tõmbas hinge — keset head kuiva tööpäeva lihtsalt marjast, mängimas. Pliidi ees istus midagi kududes perenaine.

Mehed ei teinud võõrast märkamagi, ei näinudki vahest kaartide tagant, peremehe käsi trumpi kõrges kaares lauale lajatamas. Perenaine tõusis üsna kärmesti, vaatas mehi ja hakkas Mattit tagasi kotta viipama, läks ise ees. Ta oli peremehest noorem, kindlasti teine naine. Matti

seletas oma asja ja naine, kes kudumistööd ikka käes hoides kera põlletaskusse surus, paistis mõistvat.

«Tähendab hobust,» kordas Matti. «Seal õues on kaks tükki.»

«Need oo siin nüid jo kolmandat päeva. Pidi vilja veetama... Veetaksegi omal ajal. Aga peremehel oo niisuke tilluke viga, et kui ta töömehi leiab, siis läheb päev vai paar, vai kolmgi... Et kui ta saab pundi kokku, siis mängitakse kõigepäält kaarte. Küllap ta pää juba lõikab. Kust sa seda kaardikampa ilma tasuta võtad? Ja siis mängitakski jüstament hommikust õhtani. Aknast välja vahtida ei või, pliita poole ammugi mitte. Aga söök olgu ajalt laual.»

«No kas...» libises Mattil üle huulte, temal, kes ta oli nõnda rüganud, et talle polnud aastaid mängukaartide olemasolugi meelde tulnud. «Kas sealt ei võiks ühte meest ära võtta. Nagu ma ütlesin, pean ma auto kraavist välja saama. Kisub juba kiirekski. Ah siis nii! Kui oleks ka aega siin kaarte mängida.»

«Ärge sinna minge,» keelas perenaine. «Kudas säält meest saab võtta. Peab neli olema. Peremees oo jo vähemalt nädalapäevad kaartipakki seganud.»

«Nad jõuavad selle mänguga ehk varsti lõpule? Egas säherdune lapsik mäng ometi igavesti kesta.»

«Tõusevad vahepääl püsti. Ja hakkavad uuesti pihta. Pole veel kohviaeg ka.»

Niisiis tuli Mattil pahuralt, tujutult, väsinult läbi ukse mängu käiku kuulata. Peremees tundus olevat kaotusseisus ja kummatigi rahulolev. Matti timpsis eeskojas, kaalus, kas minna üldse minema. Perenaine käis kassi õuest sisse ja kambrisse laskmas.

«Ma siis katsun,» lubas perenaine viimaks ja läks tuppa, astudes ettevaatlikult üle künnise, nagu oleks see võõras ja palju kõrgem olnud kui ta tegelikult oli. Pobisemise vahele kostis peremehe irisevaid uratusi: «Häh, pasapead! Poolikut, ma küsisin poolikut!» Matti laskis silmadel kinni vajuda. Niipea kui need sulgusid, oli ta kusagil mujal. Ja kui ta nad avas, avanema sundis, vaatas ta ainult kissellikaussi, mis oli laual jahtumas. Laud oli kaldu, kissell üle serva valgumas, aga vist juba selles asendis hüübinud. Ta oli äärepealt lahkumas, et tülpinult edasi vantsida, mõnda teise kohta, kus meestel poleks nii tähtsat tegemist. Siis mürtsatas toauks valla ja kogu kaardikamp peremehega eesotsas valgus temast mööda.

«Kähku siis, poisid, et kiiresti tagasi saaks. Igasuguste untsantsakate pärast... Aga peab. Kihutame, kas tükid taga!»

Väledad nad siis olidki, selle vahe sees, mis Mattil kulus hobuste juurde minemiseks, olid mehed juba kusagilt heinaveovankri välja sikutanud ja peremees ise hobused lahti päästnud, Matti jõudis nipilt-napilt vankrisse hüpata. Kusagil tallilakas hakkas hauduv kana kurjalt kõõrutama. Matti tundis, kuidas ta pea vabises, see oli päris lahti otsas. Mehed seisid redeliservadest kinni hoides, täiesti kained, isegi mitte pohmeluses noored mehed, kaardilauast minema kihutatud, sellest sunnitööst eemale aetud. Hobused traavisid otsekui ratsud, mäest üles ja mäest alla sama tempoga, ja varsti tuligi Matti auto, alandlik ja väike seal kraavis. Heinavanker kähku tagant ära, ja Matti jõudis hädavaevalt pagasiruumist köie võtta, kui peremees juba nõudiski seda. Hobused tõmbasid, õieti künnapuidki pingutamata, ja auto oli teel, nagu oleks tõstetud väheldast labidat või pigem mingit naiste videvikutundide tööriista, kerilaudu või vokki. Matti käsi läks harjunult põuetaskust kukrut kobama, aga peremees viskas talle köie, mehed tirisid heinaveovankri kohale, lõid tapi kinni ja kargasid vankrisse.

«See on sinu töö, Jussi,» ütles peremees kõrvale, ja juba ragises ja lendas kividest sädemeid mäeharjal.

Aga Matti oli nüüd ärganud. Uni ei kippunud enam üldse peale, kui ta jälle autoga kahekesi seal laaneteel seisis. Ta raputas veel kord pead, see tundus oma, ja hakkas köit kokku kerima, viskas selle tagasi pagasiruumi, lõi kaane kinni. Ta käis ümber auto, vaatas natuke aega linnust jäänud lohku. See oli nii tühine seik, et sellest ei tasunud kellelegi kõneldagi. Imestasid selle üle viivu, siis unustasid. Mehed olid vist juba kaarte mängimas tagasi, kulus inimese aeg sedaviisi ka. Ta istus peaaegu ettevaatlikult autosse, kartes, et midagi on ehk katki. Kuid mootor läks kohe käima ja Matti jätkas reisi. Ühest teeäärsest lättest lisas ta igaks juhuks radiaatorisse vett, sõi maast mõne maasika ja sõitis edasi.

Lõpuks tundis ta nagu tselluloosilõhna, nõrka, veel väga kauget. Ta ajas selja sirgu, muutus nüüd iseenesest virgeks. Need sõidud, need teekonnad... Kas neis oli nii väsitav see neetud üksiolemine? Üksi mitte ainult sõitmas, vaid ponnistamas, keelitamas, seda alatist äri ajamas. Aga üksi oli ta ju omal ajal proovireisijanagi ringi sõitnud, ja

niipalju kui ta mäletas, oli see talle enamasti meeldinud. Nüüd oli nähtamatuks kaaslaseks siiski murede koorem, ja sellest ei saanud kellelegi, mitte ühelegi inimesele eales kõneldagi. Sest siis need alles tõeks oleksid saanud, vahest koguni täieliku allakäiguni viinud. Rääkida oli ta alati osanud, nüüd oli tulnud õppida ka vaikima. Muredest latrasid ainult eided, ja ega neil siis varsti muud enam olnudki. Jagatud rõõm võis olla kahekordne rõõm, aga jagatud mure oli vähemalt sajakordne. Kes suudaks kuulata ohkimist, haletsemist või äraootavat vaikust? Ja kelle peale võiks tõsiselt loota? Miks mitte, kahe inimese peale ehk, kõige enam. Aga mis kasu tooks nendelegi kõnelemine, sest rääkima ja seletama peaks ööpäevad läbi, et nad sellest küünevõrragi taipaksid. Ja siis oleksid ehk silmade ees ehmunud näod, mille järgi sa alles mõistaksid, kuhu oled välja jõudnud. Nii et kust otsast sa seda asja ka arutasid, sa pidid olema üksi, tegema üksi viimase kui otsuse, nüüd ja edaspidi. Nii oli ja siin polnud erilist peamurdmist.

Või — ja tselluloosihais oli nüüd selge ja tugev — alles nüüd oli talle vist selgunud teatav tõsiasi, mis varem loomulikult poleks saanudki selguda. Et esimene võit oli alati kerge, alati. Kerge, ehkki arvasid juba selles võitluses kõike kaalule panevat. Lapsemäng, sest seal aitas tihti kaasa veel juhus, hea õnn, kuraasikas julgus, värske mõte — sest kaotadagi polnud veel midagi, igatahes mitte palju. Jah, tõepoolest, ja teadmatus, mis sellele võidule järgneb. Mida uhkem võit, seda raskem ärkamine. Võidust tuli eluga välja tulla nagu kaotusestki. Kaotus anti siiski ühel heal päeval andeks ja siis võis kas või — kuidas öeldigi — haavu noolima jääda. Võidu pidid uuesti lunastama, kui ei, siis lendasid maoli, polnud kõige vähematki väärt, ja aitajat, ülestõstjat polnud kusagil silmapiiril näha. Teine võit võttis juba kogu jõu ja kolmandaga tuli nii maadelda, et iga lihas kirvendas. Kuidas veel öeldi: «Ma hüüdsin appi hommikuni, otsegu murraks lõukoer, nõnda murti katki kõik mu luud-kondid. Kui pääsuke, nõnda tiukusin ma, kuukusin kui tuvike...» Ja kui veel kolmandat kordagi võidu päriks, neljandat ei suudaks ometigi. Siis rebitaks lõngad lõimepoomilt, just. Seega peaks mängust kunagi jalga laskma, õigel ajal, kuni pea veel jagas. Aga praegu, esialgu oli vaja oma mõtted nii pöörata, et õppida muresid armastama, neist lausa mõnu tundma. Jah! Et ainult räbal olukord oleks midagi väärt.

Ainult kõle kõnd ilus maa. Siis alles... Aga eelkõige ja praegu: endine mask näole. Ja rühti, rühti tuli säilitada, liikmete väledust ja säravat pilku. Anna neile võimalus ühtegi libastumist näha ja nemad omalt poolt hakkavad vekslitähtaegu arvestama. Ja siis inimesel varsti midagi peale vekslite polekski.

Auto mürises. Selle häält tuli kogu aeg kuulata. Ehk oli tal õnnestunud jätta mulje, et ta tahtis seda pruugitult ostetud, palju paremaid päevi näinud rauakosu nimelt, rikkuse ja võimu pea peale pööratud sümbolina kasutada. Kuid ta oleks selle silmapilk uue vastu vahetanud, kui oleks saanud. Ta lihtsalt ei saanud, sest arveraamatuis oli see koht tühi. Ja sellestki ei saanud kellelegi kõnelda, isegi mitte Inkerile, kes väikesi asju siiski välja kannatas. Auto vahetamine oli köömes, aga mõnikord siiski võimatu. Ent peamine nende raskete võitude raskete vaheaegadel oli see, et meest peetaks siiski jõukaks, et garantii oleks kindel, et suudetaks keerutamata palgad ja transport ja muud maksud maksta, protsentidest rääkimata. Kui ta ütles, et kõnnib kuristikuserval, siis oli see nii tõsi, et seda ei usutud. Nii et kuristikuserval, ja naerurõkatus otsa.

Jumal tänatud, juba kruusaaugu juures. Ainult mõni kilomeeter veel, ja nüüd oligi aeg nägu ette teha, põhjusetult pead pöörata, kätt tõsta, kui keegi vastu tuli. Oleks saeveskis ometi kõik korras... Kõigest nädal tagasi oli punanud terve lõunataevas, sest Helsingi lähedal oli põlenud suur saeveski. Paar päeva oli läinud ka sellele ohule mõeldes, tuletõrjevahendeid kontrollides. Oli tulnud tõsta kindlustussummat, hoolimata nendegi maksude suurusest. Ent mured näolt minema, naerata aga, Matti-poiss! Ja pidurda, koguni peatugi, kui teeservalt juhtub paistma tuttava moega selg. Oota, kuni mees auto juurde jõuab, irvita rõõmsalt, sest selg kuulus Laurile, endisele langule, jah, säherdunegi on jõudnud tekkida, olla ja minna.

Võib-olla ta poleks siiski peatunud, kui oleks märganud, et Lauri ees, tähendab tema varjus kõndis ka naine, võõras ja õige lühikest kasvu, nii et seda lokitud pead oli Lauri tagant võimatu näha. Aga seal ta seisis ja mootor müdises ja paar oli nüüd käsikäes...

«Kuhu minek? Hüpake peale! Ma viskan ära, kuhu vaja.»

«Niisama kõndima,» ütles Lauri, nägemata siiski ise-

äranis rõõmus välja. «See on Essi, Essi Helenius. Kihlusime mõni aeg tagasi. Tulime lihtsalt külla, näitama.»

Matti kargas autost, asus kätlema, õnnitlema, sebima.

«Sedasi peabki! Palju õnne! Nii et siis autoküüti ei ole vaja...»

Naine oli üsna kena, tundus kuidagi kindlustandev. Silmi õieti ei näinud, sest ta kandis tugevaid prille. Mingi tüdrukueblakas ta ei olnud, oli ehk Laurist paar aastat vanemgi. Aga küllap Lauril oligi eblakaist, haledaist lauljaist juba isu täis. Naisel oli kott käes, olgugi et oldi üksnes jalutamas.

«Tõtt öelda...» häälgi oli kindel, korrektne. «Sõidame alevisse, kui teile sobib. Kas sobib?»

Matti avas juba tagaust, tõukas pabereid ja kohvreid kaugemale. Naine puges harjunult sisse, Lauri järgnes vähem innukalt. Midagi nende kahe vahel nüüd oli, midagi muud peale kihlatute õnne, leidis Matti. Lauri langetas poolenisti laud, aga ta polnudki kunagi lustakas sell olnud.

«Tühiasi,» ütles Matti, «kui sedagi. Sadu kilomeetreid seljataga, mõni veel lisaks... Näed siis,» ütles ta Laurile, «pole üldse trehvanudki. Ja nii on see suvi varsti läbi. Ah jah. Sind peaks juba advokaadiks kutsuma. Mul on see mälu... alati nõrk olnud.»

«Noh.» Lauri heitis pilgu pruudile, kes näis maastikku silmitsevat ja vaadates pingsalt mõtlevat. Matti ja Lauri pilgud kohtusid. Matti meelest oli Lauri tublisti muutunud. Ehk oli teda mehistanud see kuulus riid isaga, ja vahest uus pruutki. Ta nägu oli otsustav ja siiski rahulik. Matti tundus endale peiarina, aga tema roll nõudis seda jõudu kätkevat peiarlikkust.

Lahe ääres vähendas Matti kiirust. Uue saeveski paljud hooned polnud veel jõudnud halliks pleekida.

«Su isa lõi ka kampa...» Matti naeratas. «Ma imestasin, et ta seda tegi.»

«See ei tähenda midagi. Lihtsalt tegi, ja kõik. Ju ta siis pidi. Ma pole küsinud.»

«Ja politsei iga päev väljas. Igavene põrgu nende töölistega. Andestage, preili, see kole vandumine.»

Essiks nimetatu vedas suu muigele. Lauri noogutas ja Matti andis gaasi. Oma saeveskile heitis ta ainult põgusa pilgu, maha ei olnud vähemalt põletatud. Juba sellegi eest võis mõttes tänulik olla.

«Kuule!» Ja nüüd pani naine käe Lauri käsivarrele.

«Tunni aja pärast läheb rong... Kuna ma pean nagunii hommikul haiglas olema, siis ma võiksin juba nüüd minna. Mis sest õhtusest rongist oodata? Kõik on ju nii selge nagu olla saab.»

Ta oli millegi üle silmanähtavalt nördinud, aga Matti tegi, nagu ei märkaks ta midagi. Kuid haiglasse — kas ta oli haige? Ei paistnud sedamoodi. Ja otsekui Matti mõtteid lugedes ütles Lauri asjalikult:

«Essi on arst.»

«Oo,» ütles Matti. Midagi seesugust ta oleks arvanudki, kui oleks selle peale tulnud. Aga ta otsustas mitte jätkata, mitte asjata suud pruukida.

«Tervitaksid lihtsalt isa ja ütleksid palju tänu. Kui ta minu lahkumist üldse märkabki.»

«Ei tasu tema peale solvuda,» ütles Lauri. «Ta on alati seesugune, oma asjades ja mõtetes kinni.»

«Võib-olla küll.» Naises polnud vähimatki ägedust, aga see asjalikkus võis mida tahes varjata. Matti arvas paremaks edasi vaikida. Tal oli järsku himu ümiseda, aga ta suutis selle tahtmise maha suruda. Üksik seapõrsas lidus täie küüdiga mööda teeperve, aiaäärt, pani auru juurde ja püsis kaua auto kõrval.

«Aga tal polnud kannatust meiega söögilauaski istuda. Ütles vaatama minevat, kuidas lüpsivõistluste ettevalmistused edenevad... Nagu keegi teine ei oleks saanud neil silma peal hoida? Kui homme üldse mingeid võistlusi on...»

«On küll. Sa nägid seda tüdrukut... Tema meeleheaks teeb isa praegu ükskõik mida. Olgugi et...»

Mattigi taipas, et võõrale naisele poleks suudetud vana Julini kombeid ühe hingetõmbega selgitada. Aga midagi tõesti ebameeldivat oli selle külaskäigu ajal küll juhtunud, kui seda ei olnud võimalik tema, kolmanda isiku juuresolekulgi salajas hoida. Või siis oli naine seda liiga tarmukat tüüpi, kes tahtis kõik asjad silmapilk ja korraga ära otsustada.

«Aga tõusta ja küsida, mitu lüpsilehma minul on, kuigi ma olin nii viisakas kui oskasin... Ja minna siis minema.»

«Ta on juba üsna põdur mees,» ütles Lauri. «Küllap ta vaatas, et ei tasu, kui...»

«Kui ma läksin täiesti sõbralikult küsima, milles ta reipuse saladus peitub? Ma märkasin küll, ta läks selle peale kohe lukku. Aga vanainimestele ju öeldakse nii.»

«Jajah. Aga isa on tõesti väsinud, see väriseminegi vaevab teda. Ja pikk, igati ränk elu seljataga. Tüdruk on tema ainus meelelahutus. Aga kas polnud tragi tüdruk?»

«Oli, väga tore. Aga see kooli poolelijätmine... Mina poleks küll lubanud...»

«Ega minagi. Ja ma tegin, mis minu võimuses seisis. Aga ta ainult...»

«Puges su isa seljataha. Isa poolt õige mõtlematu. Või isekas. Võib-olla ta tahab tüdrukut endale kogu aeg seltsiks pidada.»

«Isa? Palju ta ise kodus jõuab olla. Ikka veel aina sõidus...»

«No kas siis oligi nii väär küsida, milles ta reipuse saladus peitub?»

«Ei, muidugi mitte.» Lauri näis ohet tagasi hoidvat ja Matti arvas, et nüüd on temal aeg see sõnavahetus lõpetada.

«Ja kuhu ma teid siis poetan? Siin on apteek, seal kool, natuke maad vasakut kätt hotell. Muud siin palju polegi.»

«Jäta, kuhu tahad.»

Matti sõitis veel natuke maad edasi, peatus siis ühe putka juures, kust vahel omaniku kohal olles sai kurgupastille ja limonaadi osta. Igatahes seisis selle taga sageli takso. Nii et kui naine tõemeeli päevasele rongile kavatses minna, sai ta siit sõiduki. Matti ei jätnudki mootorit seisma, hoidis kätt käigukangil, teist roolil. Lauri aitas üpris kauni kehaga mõrsja välja. Matti suutis teda väga hästi valges arstikitlis ette kujutada. Eks olnudki sobiv pruut? Matti hakkas otsekui trotsist seal kitsas kohas ümber keerama, tuli sellega toime, nagu oli teadnudki tulevat, ja asus nüüd viimaks ometi kodu poole teele. Või mis! Muidugi pidi ta saeveskisse tormama, esmalt Heikkise üles otsima ja siis... Ja talle meenus kusagilt loetud värsitaoline lause: «Kired süvenevad, ind tõuseb, kaos kasvab...»

Siiski, mured olid kohe veidi taandunud, kui ta oli saanud mõne inimesega hoopis millestki muust kõnelda. Ja nüüd kujutleda, kuidas need kaks omavahel tõsiselt klaarivad, kas pruut läheb jaama või ei. Ja mida mõrsja meelest sobimatut küll Julini majas võis juhtuda. Naised... Ega neile niisuguses delikaatses seisundis, kihlatult ja esimesel külaskäigul, palju tarvis läinudki. Aga mõistis

vana Julingi inimese nappide vahenditega peaaegu maapõhja rutjuda. Just nappide vahenditega, ja neist käis igasugu kuuldusi ringi. Või ei kõlvanud see naine? Või ei kõlvanud enam keegi? No aga nendest võis väga hästi Inkerile kõnelda, oli ometi mingi süütu uudis. Ja siis meenus Mattile emametsis, kraavisõit ja eeskätt elatiselolija, kelle päevapalgal olevat marjasemängupunti ta oli juhtunud segama. Tal oli naer juba varrukast võtta, kui ta pööras lauavirnaplatsile ja sealt kontorihoone ette.

«Hehei!» hüüdis ta, kui Heikkinen ligines, käed mutrivõtmete, vasarate ja tangide tassimisest pikad.

27.

Ateljees oli kogu hommiku ebatavaliselt vaikne, just nagu oleks alev ja lai maakond ümberringi teadnud, et päevapiltnik ise on ära sõitnud. Eile õhtupoolikul oli kutsumata või tellimata tulnud fototarbeid toov auto ja sisse oli tassitud üks kast. Aga see ja selle sisu ei tähendanud midagi, ainult kasti tagumises ruumis maha pannes edasi antud lühike teade. Ja Vilho oli noogutanud, selle piirkonnakomitee liikmega oli ta juba mõnda aega katsunud kokku saada. Katsed, üks teade teise järel ja nüüd vastus. Käes peaaegu tühi kohver, mis osutas ainult, et tal tõesti asjalik reis ees seisis, oli Vilho hommikul jaama läinud.

Anja käis pisut ärevalt ringi. Fotoateljee oli hakanud hästi minema, sest Vilho tegi häid, korralikke pilte ja oli üldse alati rahulik ja kannatlik, ükskõik missuguseid poseeringuid pildistatav ka nõudis. Oli vaikne, inimesed ei teadnud veel, et Anjagi oli juba mingil määral piltnik. Ja muidugi oli kuuldus Vilho äraolekust levinud, sest Anja oli mõned tänased tunnid ära jätnud, öeldes otse, et teda vajatakse ateljees. Selles polnud midagi ebaharilikku. Sel aastaajal polnudki palju õpilasi ja ühegi tund ei olnud lausa vältimatu. Õigupoolest oli Anjal isegi hea meel, sest sama sõnumitooja oli teadnud Vilhole sedagi rääkida, et nende ühine sõber Taimi on jälle vaba.

Anja läks Vilho magamisnurka, mis oli köögist kardinatega eraldatud, seisis seal ja vaatas voodit, lauda, ühtainsat tooli. Raamatutest mitte lõhnagi, teine ülikond naela otsas rippumas, särke, aluspesu, sokke lahtises puukastis, mille küljele oli kirjutatud AGFA, paar kingi, muud midagi. Ja kemikaalide vänge lõhn. Hellus, küllane ja nauditav, võttis ta üle võimust, kuid ta läks minema.

Käsi lõual, mõtles ta Taimile, päevale, millal temaga

võiks ehk ühendust võtta või millal Taimi ise tema juurde tuleb. Ta soovis, et see sünniks varsti. Töö Vilho kõrval oli töö, tema meelest tähtis töö. Ja ühtlasi elu, kõigega, mis sinna kuulus. Ta oleks soovinud, et see ei lõpe iial, aga aimas, kartis päev-päevalt üha rohkem, et see võib juhtuda millal tahes. Kuid sellest ei tohtinud kõnelda, sest see oli ajaraiskamine ja kodanlik, egoistlik halin. Vilhole olid asjad endastmõistetavad, kindlad. Olid muidugi Anjalegi, sellest hoolimata vajas ta Taimit või vähemalt Taimi mõtlemist selgrooks. See aitas alati, kui ta tegi midagi pärimata kõike, mida Vilho käskis.

Anja hakkas pesulauda ja vanne pühkima. Ja siis kangastus talle pilt. Ta nägi nagu üksikut väikest põrnikat otsustavalt mööda lõputut hange liikuvat. See rändas ja rändas. Tema rännul ei tule iial lõppu, seda jätkub nagu hangegi, ja ei saabu päeva, millal ta oma eesmärgile jõuab. Värvid hangel vahelduvad ja ta sibab ja sibab, kuni... Kuid mis see siis oli? Anja tegi ägeda liigutuse. Mis see siis tõesti oli? Kas juba üksainus üksinduse päev oli talle nii talumatu, et mõtted lõid vankuma, läksid segaseks, sugenesid kujutlused, haprus usk.

Ta hakkas rapsakalt askeldama, avas akna, pühkis põrandat, keeras uksemati kokku ja läks seda välja raputama. Varasügisene päev oli lausa joovastavalt kaunis, inimesele peaaegu liig, ebamaine, nagu öeldi, ükskõik mida see siis tähendas. Tänavad olid tühjad, tühjuses tüüned, ja Anjale meenus vana laul, mis oli talle kunagi väga meeldinud. «Tühertühjad kaislaväljad, kõlelage rannatriip, mäletan, kuis öösel kostab pardipoja nukker: piip...» Ta ei hakanud laulma, isegi mitte ümisema, sest see oli neid laule, mis siis päevade viisi, järelejätmatult peas kumiseks. See ei olnud isegi enam tema laul, ainult mälestus möödunud ajast. Ta oli sisse minemas, kui kiriku poolt hakkas lähenema kaarik, pöördus sellesse tänavasse. Pühapäevaselt riides mees sõitis üksipäini ja kaarikus tema selja taga oli millegipärast suur alusturbapall. Anja sulges enda järel ukse. Alusturvast tavaliselt kaarikuga ei veetud, aga see oli mehe, mitte tema asi. Ta ei mõelnud isegi Vienole, kuigi just turvas oli neid kunagi kokku viinud. Ei, talle meenus Inkeri jutt, et Lauri on kihlatud. Kui hea! Kui hea, et inimesed elasid oma elu, nagu temagi tegi!

Aga hobuse lasila külge kinni saanud, tuli äsjane mees uksest sisse. Anja läks vastu, valmis kuulama, mil-

les asi, ja tegema mistahes päevapiltniku tööd, püüdes seal kuulates lampe ja kulisse meeles pidada. Võttis siiski veidi aega, enne kui ta mõistis, mida mees õigupoolest tahtis. Siis ta noogutas, ei osanud muud kui uuesti noogutada. Mees läks välja vankri juurde tagasi, vallandas turbapalli ja hakkas seda üle tee lohistama. Tolmu kerkis läbipaistvas õhus kõrgele, uks oli kitsas ja tülikas, puru hõõrdus kõikidest nurkadest maha. Selg ees, sikutas mees palli sisse.

«Niisiis.» Ja Anja taganes kardinate juurde. «Te tahate öelda, et... et mitte mingeid kulisse. Ainult kardin ja... Aga te ei jaksa seda ju mingil juhul turjale võtta.»

«Ega jah.» Mees oli vurre kärpinud, kindlasti just täna, selle toimingu jaoks, vahest viiekümne ringis peremees ja nüüd säherdust tuju teoks tegemas. «Mõtlesin, et kui saaks kiiresti mingi kaadervärgi kombineerida.»

«Niisugune, mida pildil näha poleks?»

«Jah, kui ma seisaksin niimoodi pisut kummargil...»

Anja tõi ühe aluse, tõi veel teisegi ja siis puukasti, millele need püsti seati. Pall vajus viltu ja potsatas kaks korda põrandale, enne kui jäi püsima. Tolmu ja prahti oli nagu tallis. Mees laskis end katseks poolküüru, tõstis käed üles ja ajas laiali, nagu oleks ta tõesti seda koormat kandnud. Anja vaatas, nihutas kaamerat, vaatas läbi mattklaasi, nihutas kaamera veel kaugemale. Mees ei paistnud ta võimetes kahtlevat, oli ilme näolhoidmisele keskendunud, üks kulm vähemalt sentimeetri võrra teisest kõrgemal. See kõik oli tal nähtavasti plaanitsetud, välja nuputatud nagu kogu kujunduski, kindlasti oli temalgi olnud unetuid öid.

Kogu ettevalmistus oli nii kaua aega võtnud, et pildistamine ise käis liigagi kähku. Kassetikaane kerge klõps vabastas mehe pingest. Igaks juhuks tegi Anja mitu võtet, teist korda ta seda meest siia segadust tekitama ei sooyinud. Ja siis algas taas palliIohistamine, välja tänava äärde ainult, sest tagasi ei kavatsenud mees seda vedada.

«Kas pildi alumisse serva saab midagi kirjutada?» küsis mees sisse tulles, kui ta oli enne natuke riideid kloppinud.

«Saab küll,» teadis Anja. «Kas valgega?»

«Ja minu käekirjaga. Kirjutasin kodus valmis.» Ta

ulatas Anjale sedeli. Selge, võib-olla põllumajanduskoolis käinud mehe käekiri. «Laadisite mulle suurema koorma, kui suudan kanda. August Ilmo.»

«August Ilmo on mu nimi. Saadan selle postiga kõigile, kellele olen käemeheks olnud. Nagu tervituseks, viimaseks, kui peaks nii juhtuma.»

«Minge nüüd ikka!» püüdis Anja naeratada, hoides paberilipakat käes ja siludes sõrmedega kogu aeg selle murdekohta. Mees oli nii tasakaaluka olemisega, et midagi oli ta sisemuses vist tilgatumalt tühjaks keenud. Niisugused inimesed olid otsuse teinud ja rahu saavutanud. Pärast seda jäi teistel üle ainult imestada, hädaldada.

«Kardan väga, et juhtub. Kui on igasugustele paberitele oma nimi kirjutatud... Nii et kui kusagil ripatab, läheb kogu rida liikvele, kukub kõige täiega. Ja mul pole isu haamri alla minemist vaatama jääda.» Mees võttis taskust rahakoti. «Ja paarkümmend tükki, ei, ütleme, kakskümmend viis.»

Anja ütles, et nende eest võib ka järele tulles maksta, ta ei tahtnud hinda määrata, teksti kirjutamise pärast ei osanudki. Mees pani rahakoti taskusse tagasi, niisama rahulikult, nagu ta oli kogu aeg olnud, ja lubas tulla nädala pärast. Rohkem tal aega ei ole. Nädal, siis algab ümbrikkude kirjutamine, postmarkide kleepimine.

«On siin nüüd aga prahti,» ütles mees ja läks oma teed. Anja vaatas ukselt, kuidas ta hobuse valla päästis, ringi keeras ja sinna tagasi sõitis, kust oli tulnudki. Sees tuli Anjal tõsiselt koristama hakata, kardinaid raputada, harja niisutada, ja isegi kui ta kolmandat korda pühkis, keerles põrandal ikka veel tolmu. Ta pidi terve põranda lapiga üle võtma. See viitis aega, mis oligi hea, sest kedagi ei kuuldunud tulevat. Õhtupoolikul käis ta toas, mida ta ei mõistnud koduks nimetada, ehkki oli seal juba aastaid elanud, sõi, mida võtta oli, vahetas määrdunud kleidi teise, satäänkleidi vastu ja läks fotoateljeesse tagasi. Vilho oli lubanud helistada, kui ta ei pääse õhtul tulema, vaid jääb ööseks. Anja lootis, et ta ei helista, vaid tuleb.

Vabrikuvile üürgas juba, kell oli nii palju. Anja lisas sammu, ta oli vahest liiga kaua ära olnud. Ja reklaamkapi pilte, teda, Anjat, vaatamas seisiski keegi, jälle mees, kes pööras alles siis ümber, kui Anja luku avas. Ta astus kohe sisse, kui Anja oli ukse lahti saanud, läks

tema ees ja viskas kübara lauale. Siis kõndis ta ringi, nagu ei olekski ta seal esimest korda, käis isegi tagaruumis ja tuli sealt tagasi. Anja seisis uksel, mees oli üsna meeldiva välimusega, ei linna- ega maamehe moodi riides, mitte millegi poolest silmatorkav, aga avala olekuga.

«Mulle on räägitud,» — mehe häälgi oli mõnus, seda oli rahustav kuulda ja Anja astus edasi, pani käekoti käest — «jah, mulle on räägitud, et Vilhol on nüüd väga ilus naine.» Mees tuli tema ette, tõstis ta lõugagi. «Nad on tõtt rääkinud.»

«Ja kes need rääkijad on?» Anja tõmbus eemale, nii kiiresti oli mees kaotanud oma meeldivuse või siis oli Anja jälle see endine ninakirtsutaja, kes ei talunud ligitikkumist.

Mees naeratas, kuid ei vastanud.

«Kus Vilho on?»

«Ta on sõidus.»

«Ma küsisin, kus.»

«Kust mina tean? Ma olen siin ainult abiline.»

Kuni mees naeris, püüdis Anja temas selgusele jõuda. Aga temas polnud ühtki joont, millele oleks saanud erilist tähelepanu pöörata. Ta oli tavalisest tavalisem, ainult hääletoon vaheldus kiiresti. Ja millegipärast hoidis ta vasakut kätt kogu aeg kuuetaskus.

«Ära nüüd. Tibuke, meiesugusel on ikka naine. Naine teeb töö. Ei ole sina Vilhol esimene ega ka mitte viimane, kui talle elupäevi antakse.»

Anja ajas end sirgu. Ma tean seda kõike, mõtles ta ja pühkis selle otsemaid peast. Ta oli nii valvel, et iga närvikiud tundus helisevat.

«Mis te lobisete? Kas tahate, et ma teid pildistan, või mida te tahate?»

«Ah nii, et mul ei lubata isegi sinatada.» Mehe nägu oli üha naerul. «Sa oled tänu Vilhole hästi välja õppinud. Aga mulle sa pead rääkima. Vaata, Vilho soovib seda. Või ootad sa lausa parooli? Ei, ma olen Vilho ülemus. Kus see mees on ja kelle juures?»

Põgusaks viivuks jäid mehe silmad jälgima seda Jakobi heitlust, mida Anja kogu selle visalt edeneva vestluse ajal oma peas pidas.

«Ei vasta... Aga kui pärast kahetsed? Kas siin vähemalt istuda tohib?»

Ootamata isegi noogutust, räntsatas mees toolile, ja

Anja pingsalt jälgivad silmad märkasid, kuidas ta vasak käsi taskust sedavõrd kerkis, et hetke murdosa jooksul oli näha tätoveeritud ankrukujutist. Tõepoolest kummaline mees. Ja nüüd oli Anja täiesti kindel, mitte enam ainult valvel.

«No nii...» Mees nagu ohkas. «Ja mina tahtsin lihtsalt hoiatama tulla. Kas või sind, kui nüüd Vilhol on plaan oma rada lõpuni käia. Jah, just nii, otse Raja tänavale välja. Vilho... Ma oletan, et sa tead ka ta endisi nimesid. Sest loomulikult tean ka mina. Seal eelmises kohas garnisoni lähedal, isegi kaitseliidumundris... Nojah, Vilho on minu peale kade, on alati olnud. Paljud teisedki on. Sest ma olen andekam. Praegugi — armee ülemjuhataja allkirja tint on vaevalt jõudnud päevakäskudel kuivada, kui koopiad on juba meie käes. Nii nagu koopia Holma komitee eriti salajasest otsusestki. See oli enne meie sõjaväeosakonna valduses, kui komitee liikmed ise oma koopiad kätte said. Mina organiseerisin selle. Ja siis nad imestavad, miks mind ikka siia saadetakse. Teist võimalust ei ole, sest ma oskan.»

Mees niisiis lobises, kiitles. See oli see mees. Anja ei kartnud enam üldse, julgus kergendas südant ja lisas söakust.

«Ainult hoiatama, Vilhot ja sindki, tibuke. On mõningad aadressid, mis ma võiksin anda. Neis kohtades ei maksa käia, need on politseil juba teada. Aga jätame siis andmata, jätame pealegi.»

«Mina ei käi küll kuskil,» ütles Anja. «Selle ateljee ja oma korteri vahet käin, ja kõik.»

«Aga mis siis, kui needki aadressid on ohrankal kirjas?»

Anja nägi mehe näol nagu uut, pisut imalat muiet.

«Ja kelle töö see on?»

Mees pressis endast välja naerupurske, möirgas nagu head nalja kuuldes.

«Kas te ajate kõikidele võhivõõrastele inimestele niisugust loba?» küsis Anja ja mees näis teda silmitsevat, niipalju kui naer võimaldas. Siis lakkas see nagu lõigatult.

«Nii ilus naine...» Nüüd ta otsekui haletses, vangutas kaastundlikult pead. «Kas sinuga natuke flirtida võib? Ega sellest keegi teada ei saa. Ah nii, ei või... Noh, siis ma lähen minema. Vastuvõtt polnud kaugeltki hea. Aga kõigega peab harjuma. Ja ometi, ma tulin ainult hoiatama. Eeskätt muidugi Vilhot. Et ta ei hakkaks minu suhtes

midagi ette võtma, mitte midagi. See poleks Moskvale meelepärane, kui siinsed... Aga asi on lihtsalt kadeduses. Nojah, ma olen öelnud, et minu suhtes... Mulle nimelt tundub, et sa tead väga hästi, kes ma olen.»

«Mina ei tea midagi...»

«No tühja kah. Ma lähen oma teed. Aga Vilho teeb rumalasti... Tal tuleks õppida oma kadedust alla neelama. Aga ta on, mis ta on, lõppude lõpuks päris lihtsameelne mees. Tuleksid, tüdruk, minuga, nii kaua kui veel saad. Vilho...»

«On erakordselt vilunud fotograaf!»

«Selge jutt! Ja sa mängisid oma osa õige hästi. Aga oleme tsipa rõõmsamad, kui järgmine kord kohtume. Olgu olukord missugune tahes.»

Anja ei vastanud enam. Uksel pööras mees veel kord ringi ja ütles kübarat pähe pannes uuesti, esimest korda hääles selge ähvardus: «Olgu olukord missugune tahes.»

Sammud tümpsusid minema, ja alles kui need kõrvust kadusid, istus Anja maha, käed rippu. Ta püüdis mõelda, kas ta oli öelnud midagi ettevaatamatut. Täpselt ta seda otsustada ei suutnud, ta oli kogu aeg üksnes eitanud. Igatahes polnud ta öelnud, kuhu Vilho läks, ja see oli vist kõige tähtsam. Tuli väsimus, ja siis polnudki enam muud. Tüki aja pärast ta tõusis ja asus minekule. Fotoateljee hämarusega võrreldes tundus õhtu vapustavalt kirgas. Õhtupäike lõi nagu noaga silmi. Kuid selitsi, ust sulgema pöördudes tajusid ainult, et mingit soojust päikesel enam ei olnud.

Hilisõhtul, natuke aega enne seda, kui keskjaam töö lõpetas, helises telefon ja Anja teadis silmapilk. Vilho helistab ainult ja ütleb, et ei saa tulema. Nii see oligi ja siis küsis Vilho, kuidas päev oli läinud. Anja mõtles kõneldes kogu aeg keskjaamapreilile, kogu aeg, hingatesid. Lõbusalt rääkis ta turbapalliga pildistatud mehest, ja veel veidi lustakamalt, et õhtupoolikul oli käinud üks muidu suùpruukija, vist ainult aega parajaks tegemas ja maad ja ilma kokku rääkimas. «Missugune?» küsis Vilho ja Anja ütles ainult, et tõenäoliselt meremees. Vilho vaikis viivu, nii et keskjaamapreili jõudis vahele hüüda «Kas räägite?», ja kõhatades küsis Vilho veel kinnituseks: «Kas seesama, kes ükskord varem käis?» — «Nojah, seesama lobiseja.» Ja et Vilhol oleks aega asja kaaluda ja

välja mõelda, kuidas öelda, kui tal on asja kohta midagi öelda, samuti selle keskjaamapreili pärast hakkas Anja kurtma, et ta oli terve päeva hirmsat igavust tundnud ja et Vilho siis ikka päris kindlasti homme tuleks. Siis ütles Vilho, taipas öelda, et fototarveteäris, tähendab hulgimüügiäri laos oli toru lõhkenud ja et ta oli lubanud sinna abiks minna. Et öö läheb selle nahka ja et seepärast ei saa ta sõita, sest toru on ikka veel parandamata. Et vett muudkui tuleb ja et nüüd ta peab jälle sinna alla jooksma.

Anja toetus hetkeks vastu seina, käsi konksul, kuhu ta oli toru riputanud. Ta ei teadnud asjade käigu peensusi, ei täna käinud mehe kõiki tegusid, ei Vilho ja piirkonnasekretäri või mõne komiteeliikme vahelisi plaane. Midagi oli siiski teoksil ja ta ise oli — võib-olla — selleks veeavariiks omalt poolt kaasa aidanud, veeavariiks, mis võis tähendada mida tahes. Mida tahes, nii tavalised sõnad, nii muretult kuhu tahes torgatavad. Ta mõtles, et ei suuda magada, ei saa lihtsalt und. Aga ta uinus silmapilk, nagu oleks ta just täna mingi kohutavalt raskeks peetud eksamiga toime tulnud.

28.

Ei olnud öö, mitte sinnapoolegi, oli alles keskpäevane aeg. Tee ääres laialt alalt tõusvate madalate, vahel ainult miilavate, siis järsku mõne meetri kõrgusele loitvate leekide tõttu näis varatalvine päev pimedam, kui see tegelikult oli. Suits roomas mööda maad, tõusis keereldes märjast saepurust, rajas endale nagu mutiurgudest teed üles, avardas, laiendas ühtlaselt õõnsust, kuni kogu plats oli tuline, pragunev ja haisev. Oli tunda petroolivingu, sest korratutele hunnikutele valati üha petrooli, ja kui leegid uue jõuga lõõmatasid, komberdati kähku tagasi. Tibutava vihma maik taandus, muutus auruks, püsis toorete lauavirnade kohal kui ühtlane hall siiluline katus.

Kõõluvaid inimesi seisis teeserval, vahel kerkisid nende valged näod ühe reana esile, nagu tumedaks värvitud püstaiast kerkivad esile valgeks võõbatud postiotsad. Kui tuli hetkeks vaibus, kadusid need. Pragina seest ei kostnud inimhääli. Oli ainult näha ähmast kogu lauajupi või pootshaagiga veeretamas, torkimas põlevaid pinde, tulutult tuuseldamas saepuru, sest süvend vajus kohe jälle ümbe. Keegi jooksis üle platsi, sädemeid lendles jalgade ümber. Uue kõrge leegi valgusel nägi, kuidas ühel päeval sadanud lumi püüdis väikese kahaneva vaaluna veel mõne kaugema virna tipus püsida, hakates siis samuti aurama.

Inkeri seisis oma maja trepil, kampsun õlgadel. Ta ootas, arvas igas suskivas, üle saepuru jooksvas mehes Mattit nägevat. Alevi poolt tuli auto, peatus, aga keegi ei pugenud välja. Põhjusel, mida ta ei soostunud hirmuks tunnistama, püüdis ta näha alla kõrvalhoonete juurde. Matti auto seisis seal. Vigastamatult, mõtles ta, nagu oleks just auto kuidagi tähtis ja elu ühtlase jätkumise sümbol. Ja tal oli selja taga oleva maja ukse võti käes. Lapsed ja tüdruk olid sees. Varjul — ja jälle hirmuvilgatus, olgu

küll, et mingit isiklikku, arukat põhjust ei olnud. Sellest hoolimata ta kartis, kogu keha jäine, nagu oleks see viimane surmaeelne hoovõtt või nagu oleks ta tapale veetav loom, kes juba teab oma saatust ega möögi enam. On nagu arutu.

Kõrge leegi valguses nägi ta, kuidas tee äärest rahvahulgast üks laps välja jooksis, üle kraavi hüppas ja hõõguva lauajupi kätte krahmas, tagasi punus, punane süsi ülal hõõgumas. Üsna pea tuli lauahoovi poolelt sama väledalt joostes, silgates üks mees ja tõmbas lauajupi ära, viis tagasi ja viskas põlevasse hunnikusse. Siis kostis äsja saabunud auto uksepaugatus, mundris politseinik hakkas mööda teed edasi-tagasi marssima. Inkeri ei kuulnud, aga arvas, et kuuleb, kuna ta tahtis kuulda, ähvardavat urinat, urina kasvavat müha ja täiesti selgesti lapse heledat nuttu, suure haavunud lapse nuttu, keda ei saanud niimoodi endast välja viia ärritunud isa hoop või laksak, vaid miski muu, palju halvem ja sügavam põhjus. Siis lakkas seegi ja sellest taipas Inkeri, et ta oli tõesti vähemalt seda nuttu kuulnud.

Tuli rahunes, jätkas nüüd vaikset raginat ja lõõmamist ja mehed käisid ühtlast vahemaad pidades ümber platsi ringi, oma töö ja rütmiga harjunud. Petroolilõhna polnud enam tunda, ainult vaiguse puu suitsu ja lakkamatut vihmatibamist ja mida neist kahest kokku sündis.

Ja Mattist polnud midagi kuulda. Kui õlanahk, särgi ja aluskleidi paelad niiskeks tõmbusid, pööras Inkeri võtme käes lõpuks õigetpidi ja läks majja sisse, käis köögis, kus kõik oli nagu mis tahes õhtupoolikul, selle vahega, et Olavi oli hommikuse peapesu ja ähvarduste järel ikka veel natuke norus või lapse kombel vihane, väljakutsuv. Ta istus laua ääres ja plätserdas pappi, kahekorra kokkukeeratavat vesivärvialust, mitte selleks, et midagi värvida, vaid ülearu vett kallates, et värvinööbid ühte sulaksid. Tüdruk paterdas, seadis hoolikalt samme, kukkus ninali ja tõusis jälle visalt üles. Lempi lõpetas nõudepesemist. Üks lamp põles seinal nõudepesulaua kohal, teine laual, Olavi lokkis juuste kohal.

Inkeri võttis märja jaki seljast ja jäi seisma, jakk käes, kuni tüdruk teda märkas ja juurde tuli, siis ta kummardus, haaras lapse, tõstis ta sülle ja hingas tema kaelaõnarusse. Oli kuulda, et Lempi võttis ta jaki ja riputas kuhugi kolde lähedale kuivama. Inkerit ei huvitanud nüüd miski, ta pidi saama viivu olla ja hinge tõmmata.

«Jah,» ütles ta siis, kui arutu pelg hakkas järele andma. «Teeme kohvi, isa peaks varsti tulema.»

«Pinnud läksid,» ütles tüdruk ja keeras pliidi ääres tooli, kohendas üha märja jaki käiseid, mis näisid rasked.

«Läksid,» ütles Inkeri, ja juba pooliti istukil, otsis laua äärest istme alla. Olavi põrnitses teda puhu ja jätkas veega lodistamist. «Aga ega sest midagi. Heikkinen ei jõudnud oma mootorit ehitada... Võib-olla leiab talvel aega, siis võib pinde sedamööda kasutada, kuidas neid tuleb. Ja peremees polnudki sellest nii väimustatud. Liiga väike võimsus või mis see oli... Aga nüüd — me ei tohtinud enam pinde korjata, sest see kuuldavasti ärritas. Ärritas, mis ärritavat selles oli, kui korjasid oma pinde ja püüdsid olla kokkuhoidlik. Seda ma peremehelt küsisin, aga ta ütles ainult, et see just ärritaski. Tähendab see, et ma püüdsin kokkuhoidlik olla. On siin aruraasugi?»

«Mina neid asju ju ei mõista,» ütles Lempi. «Kuigi ma arvan, et paljud oleksid hea meelega võtnud. Kui kord ilma oleksid saand. Talv ees ja puha.»

«Miks nad siis ei võtnud? Need olid täiesti vabalt võtta. Oleks tänasest päevastki pääsenud. Tulekahjuohust ja kõigest. Ja siis logeldakse, seegi ärritab mind. Ja nuriseta kse. Peremees ütles, et jälle on üks kommunistide tuus tabatud. Mina ei jaksa niisuguseid uudiseid enam lugedagi. Kohe päris üks organisaator. Ja siis lähevad nad alati ägedamaks, need streikijad, ja räuskavad veel hullemini. Ei mina tea.»

Lempi ei vastanud, ta nühkis pulbriga nõudepesulauda, kortsutas ajalehti peos kokku ja hõõrus nendega läikima. Ta vahest ei teadnudki asjadest midagi, oli lihtsalt vait. Ja nüüd hakatakse siis siingi pliidi alla halge ajama.

«Peaks poes käima. Või läheb proua?»

Inkeri võpatas, hirm oli jälle peale tulemas, tuligi, aga ainult soovina kägarasse tõmbuda, tahtmisena kõike unustada.

«Ei lähe täna. Ajame täna niisama läbi. Rahvast murdu väljas. Streikijaid kõikidest vabrikutest. Ei, ei lähe kuhugi. Ja tundub,» — ta juhtis poisi tähelepanu lauale, vakstul lainetas suurte lompidena värvivett — «et kuigi need pinnud neile ei kõlvanud, on seegi halb, et nad ära põletatakse. Tee nii või naa, kõik pöördub halvaks, kui tahetakse pöörata. Sinna tuli politseigi!»

«Politsei!» Poisi silmad välgatasid, käsi pistis pintsli

vanasse kõrvata kohvitassi püsti, tagumik toolipõhjal hakkas nihelema.

«Jajah, politsei. Aga sina oled paigal! Ei pista ühti plehku. Ei, olgu või terve sõjavägi platsis.»

«Kurat võtaks! Vanamoor, vanamoor!»

«Ja ei õpeta väikesele õele sihukesi sõnu! Nendega olgu nüüd lõpp. Istu ja plätserda, siin on su tegemine.»

«Ema on õel, ema on õel,» hakkas poiss lallama, kuid püsis siiski paigal. Inkeri vaatas teda kurjalt, ei hakanud riidlema, sest see oleks lõppenud ainult sellega, et karjuv poiss oleks tulnud oma tuppa lohistada. Ja seal oleks ta võinud ei tea mida teha. Parem oli lihtsalt siin istuda, püüda ennast talitseda ja vaadata aknast, kuidas tulelõõm väljas üha laienes. Kuna sees kõik tuled põlesid, ei paistnud see nii ohtlik ja pahaendeline kui väljas trepil varatalvises pimeduses.

«Issi seal... Ei saanud söömagi tulla. Siin ei ole ju viga midagi!» Inkeri püüdis rääkida soojalt, rahulikult.

«Siin on igav! Vanamooridega...»

«Peaksid õnnelik olema, et saad siin kuivas ja soojas olla.»

Nii et Inkeri hakkas siiski poisiga õiendama.

«Ei ole! Ma tahan Heikkise juurde!»

«Aga Heikkinen on sinust tüdinud. Kui palju kordi ta on sind tagasi toonud, kui sa oled muudkui jälle sinna putkanud. Kuigi ta pani haagid ja puha. Heikkisel pole sinu jaoks mahti. Vähemalt täna mitte. Ole nüüd hea poiss.»

«Lähme vanaema juurde!»

«Vana Marit kiusama või? Ei, täna me ei lähe kuhugi. Mängime siinsamas kodus.»

«Jah,» innustus poiss järsku, lükkas värvid eemale ja hakkas end toolilt põrandale libistama.

«Aga ilusti, nii et Liisa saab ka osa võtta. Või ma ehk loen.»

«Ei, mängime! Mängime sedasi, et ollakse vanglas. Jah, sina oled valvur, oi-oi, hirmus kuri valvur. Kantsik ja puha. Liisat hakatakse vägisi söötma, jah. Ja kört kopsu. Oi jee, siis ta sureb ja aetakse auku. Jah, mängime!»

«Issand jumal küll sind! Mis lugusid sa jälle oled kuulanud!» Inkeri kohkus rohkem kui asi väärt. Ja tüdruk hakkas ootamatult nutma, muidugi mitte venna sõnade, vaid ema keha võpatumise, pinguldumise pärast. «Vaata nüüd, mis sa jälle tegid! Ma ei imesta üldse, kui ta koge-

lema hakkab. Alati sa heidutad... Niigi küllalt närviline päev. Liisa, kullake, pole viga midagi, ära nuta. Lempi, too sealt see nukk. Nii, vaata nüüd.» Inkeri võttis taskust kammi ja hakkas nuku linaseid juukseid lahutama. Tüdruk oli alles liiga väike, ei osanud nukkudest hoolida, kuid rahunes, kui ema enam ei vabisenud. Inkerile endalegi kippus nutt peale. Ta kammis nuku juukseid enda rahustamiseks, selleks, et mitte aknast välja vaadata.

«Sa ütlesid, et mängime.» Poiss oli rahulolematu, huuled torus.

«Jah, aga õigeid mänge. Säherdused pole mingid mängud!»

«Jajah,» teeskles poiss ohkamist. «See see vaese rahva saatus on. Kantsikuga üle turja ja kongi.»

«Sa leiad iseenda varsti kongist!»

Ja nii edasi, kuni Lempi tuli uksest, jäi sinna tammuma ja kutsus Inkerit telefonile.

«See on härra, juhataja, peremees,» lisas teenija, kui Inkeri tüdruku talle ulatas.

Matti hääl oli veidi kärsitu, aga Inkeri istus vanale põrandapadjale. Selle täide oli teise serva vajunud, ja kui ei tulnud meelde jalgu tugevasti vastu hoida, libisesid sealt kogu aeg alla. Inkeri klammerdus kahe käega telefonitoru külge.

«Ainult seda, et ma ei saa kohvile tulla. Juhtus väike õnnetus. Ma pean auto tooma ja ühe mehe arsti juurde viima. Seal läheb aega...»

«Arsti juurde!» karjatas Inkeri, sest ta oli juba ennegi küllalt närviline. «Ma teadsin seda. Ma teadsin! Nüüd on nad mõne vaeseomaks peksnud!»

«Kes need?» Matti häälest kostis siiras hämmeldus. «Ära ole narr. Laakso kukkus juhuslikult, tal on vist ainult randmeluu katki. Kui sedagi. Parem ta siiski kohe sidumisele viia. Mis imeasju sa kujutled, mis sind vaevab?»

«Sa valetad! Ta on läbi pekstud!»

«Kuule nüüd. Ei peksa siin keegi kedagi. Mis sul on? Mul on kiire, ma ei jõua loba ajada. Mis, oled sa täiesti hüsteerikas? Pole siin midagi, tuleb ainult natuke organiseerida. Öövahid välja panna. Valvama, et tuli levima ei pääseks.»

«Kas sa ei saa siis õhtust söömagi tulla?»

«Mis sa tühja nüüd söögist ja kohvist. Siin on tööd üle pea.»

«Seda ma arvan!»

«Jumalapärast, katsu nüüd vähem arvata!» Oli kuulda, et Matti rääkis vahepeal kõrvale, kellelegi teisele, käsi kindlasti toruaval. Kohe, kui Matti hingamist jälle kuulda oli, hakkas Inkeri halama.

«Me ei julge enam poodigi minna. Mina sellest meestekarjast igatahes läbi ei lähe. Ja Lempi ka ei julge.»

«Soo-oh. Nüüd on siis maja hüsteerilisi mutte täis. Tuled autoga, ma viin sinu ja Laakso korraga.»

«Aga siis peab jalgsi tagasi tulema!»

«Kuule, mul pole praegu mahti tühja juttu ajada. Mis sulle pähe on läinud? Enne oli see nagu dünamiiti täis. Jah, võib nüüdki olla, ära ainult lase sel valel ajal plahvatada. Kui sa ei tule, siis ei tule. Või mine seniks koju, ma tulen sulle sinna järele, kui Laakso käsi on saadud lahasesse või kipsi või mis tsementi see pannaksegi.»

«Ma ei saa lapsi üksi jätta!»

«Jahah.» Matti häälest kostis tüdimus, väsimus. «Ei siis. Kui sa oleksid siiski nii kena ja ei ajaks vähemalt lapsi ärevile. Mis siis nüüd on? Põletatakse ainult pinde. Kui inimesed seisma ja vaatama jäävad, ei saa ma neid ometi minema ajada. Pagan võtku seda kõike! Jooge rahus oma kohvi, pole siin midagi.»

«Aga see mees!»

«No tule alla vaatama. Kõnnib oma jalgadel.» Ja jälle hakkas Matti kõrvale rääkima, kuni andis ärakella ja Inkeri pani toru hargile. Ta oli padjalt põrandale vajumas, kui võpatas, jooksis ülemisele korrusele teist kuiva kampsunit tooma, läks köögist läbi minemata välja ja alla auto juurde. Vaikselt põlevaist hunnikuist levis valguskuma ja vettinud, surnud rohu lehka, ja vihma, vihmauitset nirgus ikka taevast tasakesi alla. Juuksed said kiiresti märjaks, ta rehitses neid kahele poole ja kõrvade taha. Ta oli päris kindel, et kuulis hüüdeid, kui teele kargas kõigepealt lühikest kasvu mees, Matti, ja tema järel ettevaatlikult astudes pikem, ju siis vist see Laakso.

Matti heitis Inkerile kiire uuriva pilgu.

«Noh, Laakso, ütle nüüd, et sul pole midagi häda. Kui proua on su pärast nii mures.»

«Ei, proua, ega polegi. Ma ei vaadanud lihtsalt ette. Jalg libises. Ei mõistnud korralikult kukkudagi. Panin käe ette. Juhtus sihuke väike õnnetus.»

Inkeri meelest rääkis mees liiga kõvasti, liiga soravalt,

nagu ette valmis õpetatult. Aga et selles oli võimatu selgust saada, püüdis ta abiks olla, autoust avada, ja oli siis muidugi igati jalus ja tülinaks.

«Pane nüüd tähele!» Matti lükkas ta kõrvale ja avas uksed. «Saad mõtlemiseks midagi uut. Tuli teade, et Tanneri valitsus on lõpuks tagasi astunud. Keegi oli raadiost kuulnud. Saadi sellest viimaks ometi lahti. Aga jõudis oma karva näidata küll. Kui tahtis omandimaksugi kahekordistada. Selle peale ärkasid rootslasedki. Aga muidugi laskis Tanner välja paista, et valitsus kukkus teraviljatollide tõttu, et see suutis justkui toiduhinda alandada. See oli ainult jälgede segamine. Nii et Tannerist saadi ometi lahti.»

Vigasaanud mees puges autosse. Ta toetas parema käega vasakut, mille sõrmed hakkasid juba paistetama.

«Matti!»

«No mis siis veel?» Matti seisis teisel pool autot, nägu higine, juuksesalk silmile vajunud. Kaabuservas oli sädemetest põletatud pisikesi auke.

Et Inkeri midagi kosta ei mõistnud, ainult õnnetult ja pelglikult seisis, ägas Matti, tuli siis auto nina eest ringiga läbi, vaatas laternaid.

«Kas sa siis tuled, kui oled Laakso arsti juurde ja pärast koju viinud? Või jäta ta sinna ootama. Ma hoian kohvi sooja.»

«Ma ei saa mitte kuidagi.» Matti võttis rääkimiseks jõu kokku. «Kuule nüüd. Lähme tuleval nädalal Helsingisse. Ostame mööblit, vähemalt midagi. Vaata, kõik on tipptopp. Jumala eest, häda pole midagi. Mismoodi ma pean seletama, et sa usuksid? Ostame mõne kummuti, kas see aitab? Võiksidki minna järele mõtlema, mida sa kõige rohkem soovid.»

«Aga kui see Tanneri valitsuse, mis asi, tagasiastumine... Kui see neid veel rohkem ärritab...»

«See ei puutu naistesse.» Mattil sai tõsiselt villand. «Ja mida põrgut on sul pistmist poliitikaga ja töölistega? Kas sa sellepärast oledki nagu pea peale kukkunud? Kuule, mine parem lottaks, siis sul on muudki teha kui laste järele vahtida. Jah, mine tõesti. Teised prouad on lottad. Või see kohvikuvärk? Just see jah. Kui mitte muidu, siis sellepärast, et sul oleks millelegi muule mõelda. Niimoodi ei tule sellest midagi välja. Kui sa pead oma nina kogu aeg vahele toppima. Hakka, hakka tõesti selle peale tõsiselt mõtlema. Aga meie, poisid, sõidame nüüd lõpuks

ometi arstionu kaema. Ja siis...» Matti hüppas autosse, ütles veel üle ukse: «Päris tõesti, ära nüüd ilmaaegu fantaseeri. Ja teise hunniku jätame kevadtalveks. Põletame siis lumisel ajal, kui üldse põletame. Võib-olla valitseb riigis parem kordki, kui Tannerist lahti saab. Noh, üks päev elus. Küll sa selle ära kannatad, kui oled palju muudki ära kannatanud. Eks ole?»

Inkeri jäi vaatama, kuidas auto alevi poole sõitis. Kui kõridest tõusiski hüüdeid, nurinat, polnud seda kuulda, sest auto mootor mürises täiest jõust. Kas lendas mõni põlev lauaots? Inkeri ei uskunud enam oma silmi, neis võis täna mis tahes välgatada. Aeglaselt kõndis ta mööda krigisevat jalgteed üles ja otsustas olla täiesti rahulik. Õhtupoolikul, kui tuli aina põles, helistas ta emale ja rääkis, et läheb tuleval nädalal mööblit ostma. Ema tundus rahulolev, aga tasane, väsinud, nagu hakkaks pime aeg juba koormama.

«Tuleb sul aga tolmupühkimist, kui kavatsed sääl kõik toad täis panna. Aga kuula'nd mind, mis sest ette murretseda.»

«Jah. Ja me ostamegi vist niisugust moodsat mööblit, siledat, võib-olla koguni metalltorudest. Ja palju veel mitte, üsna natuke, mõne asja.»

«Ah et nüid oo niisukesed. Põle kuuldki. Aga õnne muudku. Ja õige palju kohe.»

Ja päev hakkas otsa saama, rahvas laiali minema, peagi olid ainult tulevalvurid järel. Kui veel mõni tund oodati, lapsedki magama pandi ja mitu rida heegeldati, tuli Matti viimaks koju ja hakkas kohe esikus nõest ja suitsust haisevaid riideid seljast ajama.

«Mõtleks,» ütles Inkeri, aga naeratas lõpuks. «Varem mõtlesin, et saeveskiomanik istub muudkui lossis ja elab hästi. Ei olegi nii.»

«Alenius istus. Oma aja. Ja temaga läks nagu läks. Ja ajad on nüüd teised. Nüüd enam palju ei istuta. Aga mind juba keegi ei üllata, ei kurat ega taeva valitseja. Ja see kõik just meeldibki mulle kuidagi! Aga nüüd oleks nagu söögiaeg.»

29.

Juba neli päeva oli kulunud sestsaadik, kui Vilho jälle ära sõitis, kaugele, mitte Helsingisse, vaid kuhugi tundmatusse sihtkohta, millest oli sõnumeid läkitatud, mida oli korduvalt vahetatud. Ja peaaegu kaks päeva sestsaadik, kui Anja oli lugenud ajalehest teadet vangistamisest, mis... Ja ta vaevas pead loo üle, kus politsei oli ühtedest teistest väledam olnud, vaevas pead, kuni ei suutnud enam sedagi. Öö ja päeva vahel oli ainult niipalju vahet, kui kella järgi läbi häda otsustada sai.

Neljanda päeva õhtul helises viimaks telefon. Läbi liinide vaibuva ja taas paisuva sumina kuulis vaevu-vaevu Vilho häält, mitte sõnu. Ja Anja hüüdis vastu ning Vilhogi ei kuulnud vist midagi peale hääle. Siis hüüdis Vilho ainult üht sõna, mida võis kujutleda tähendavat: jätkame. Ja teist, mis niisama oletamisi võis olla: ilmutamist. Siis lakkas nii sumin kui ka kõma, ühendus katkes.

Kunagi öösel kuulis Anja, kes polnud õieti veel suigatanudki, üksiku auto meeletut kihutamist läbi alevi. Üsna pea seejärel kiljatas keegi, loom, koer. Autohääle kaugenedes kasvas hädakisa üha pöörasemaks, nii valjuks, et poleks uskunud seda ühestki kõrist välja mahtuvat. Anja kargas istuli, tardus nagu sammas, lõi vabisevad, tõmblevad käed kõrvadele. Hääl muutus kimedaks ulumiseks, siis kiunumiseks, lõputuks, lootusetuks, viimaks ainult anuvaks. Kas see ei lõpe eales? Kas keegi ei jookse, ei torma sellele lõppu tegema? Ja ta istus üha, higi igast poorist nõrisemas, nagu oleksid kõik eluhirmud temast läbi kurnunud, kuigi valitses juba vaikus, niisugune vaikus, et seegi oli liiast.

30.

Sel talvel oli vähemalt mäel nii palju lund, et Vieno õue piiravast aiast paistsid ainult postiotsad, ühtlaste vahemaade järel, valged pilvetaolised mütsid tipus. Kui valgus saabus pikkamisi enne tõntsi ärkamist hommikupoolikuti ja hääbus aeglaselt õhtuti, eristusid ebamäärase sina taustal ainult need mütsid, igaüks isepidi pisut tiidakil. Õuelagedat lõikasid rajad kaevule ja kuuri, pisut laiem tee mäele. Enne aiategu oli kaitseliitlaste suusarada läinud otse üle õue, nüüd kaardus see teisel pool aeda. See oli tehtud esimeste kergete lumedega ja asus seega sügaval. Suusatajad, mõnikord püss seljas, mõnikord ilma, paistsid nüüd õuelumest palju madalamal edasi liikuvat. Vormimütsid vilkusid postiotste vahelt.

Nendega oli harjutud, sellest hoolimata ei läinud Siiri neil pühapäevadel lapsega meeleldi välja. Vieno tegi asjale käega lüües oma toimetusi, lõhkus kuuris puid, käis marjapõõsaste ja õunapuude ümber lund tihedamaks sõtkumas, uuris, kas jänesejälgi on näha, kohendas kartulikoopa katteks pandud õlgi ja vanu madratseid, millest kerkis pealetükkivaid mälestusi. Ühel pühapäeval juhtus niisugunegi lugu, et üks vana, eakas mees astus kuurinurga juures rajalt kõrvale, nõjatus keppidele ja laskis teistel mööda tuisata. Vieno seisatas keset õue, puud süles, läks tuppa ja tuli tagasi, sest tal oli väljas veel toimetamist. Ta õiendas meelsasti väljas, kui ainult võimalust oli. Ja mees lõõtsutas ikka aia taga ning teisi suusatajaid enam ei tulnud.

Millestki suuremat hoolimata sumpas, kahlas Vieno läbi poolde reide ulatuva lume, jättes enda taha sügavapervelise kitsa jõega sarnaneva jälje, läks aia äärde, pühkis käsivarrega ülemise lati puhtaks ja kummardus vaatama, küsis, mis lahti.

«Hing . . .» Mees oli äraütlemata vana, juba kokkukuivav, tohletav. Kulmud tõmbusid pikkamisi härma, siis jäässe, kuigi külma oli ainult mõni kraad. Ta kiikas Vieno poole ja tõmbus uuesti kumarasse, kepid kaenlaaukudes. Need kadusid nii sügavale, et jäi mulje, nagu ei oleks vastas olnudki tervet kimpu luid. «Hinge võttis kinni . . .»

«Võiksite noorematele jätta,» ütles Vieno. «Mis kasu sellest on? Võiksite koju minna, vana mees.»

Vana ei vastanud, vahest ei jaksanud või oli koguni oma aastate ja jõuetuse peale vihane. Vieno seisis aia ääres. Rada jooksis tõesti sügaval ja läikis suurest nühkimisest. Sinised krepp-paberiribad, rajamärgid mändidel hakkasid nüüd vastu kevadet juba luituma. Vahel oli Vienol olnud himu seda rada mööda mõnel teisel ajal suusatama minna, kuid ta ei tulnud sellega toime. Nagu sellel küll mingit tähtsust oleks olnud. Valla mets, igal mehel vist voli suusatada. Ometi oli mõte jäänud sinnapaika, see nagu ei sobinud õieti.

«Kas nad vaatama ei tule?» imestas Vieno. «Miks nad omade eest ei hoolitse? On see mingi veteranide võistlus või mis?»

Vienot valdas hirm, et mees, olgu ta kes tahes, võib siinsamas kokku kukkuda. Hingelämb, või mis see oli, ei paistnud järele andvat.

«Kas toon vett?» küsis Vieno, ja lisas, kui mees vilksas ainult korraks vaadata: «Joogivett?»

Vanamees langetas pea, Vieno võttis seda noogutamisena ja hakkas tagasi sumpama, läks kööki, naasis kohe, täis emailkruus käes, hoidis seda kõrgel, nagu oleks lund veel rohkem olnud kui oli. Alles seda üle aia ulatades ja meest, kes keppe lahti ei lasknud, lausa jootes adus ta olukorra võimatust, pöörasust, meeletust. Tema siin üht vanadusnõtra kaitseliitlast toibutamas, kes kümne aasta eest võib-olla valgete ridades oli võidelnud.

«Katsuge nüüd ringi pöörata, ega siit pikk maa ole. Minge tagasi ja püsige kodus!»

Ätist käis juba peaaegu võpatus läbi, niisiis ta igatahes elàs, vesi lõuaotsalt maha, hiilgava raja kõrvale kohevasse kahmulisse lumme tilkumas. Tilk, tilk, ja väikesed õnarused, mis jäävad sinna senikauaks, kuni uus lumi katab kõik kinni või päike hakkab vana kõige täiega maadligi suruma, litsuma. Vieno pööras kiiresti ringi ja läks minema, üle puhkava kartulimaa otse kööki ja sealt kambrisse, kruus ikka käes.

«Viisid sellele vett,» imestas Siiri köögis taldrikuid lauale pannes.

«Viisin,» vastas Vieno järsult. «Mulle ei meeldi laibad aianurgas. Mitte kellegi laibad.»

«Oled aga sina kindla loomuga inimene. Ei teagi teist kõrvale panna.»

«Ah kindel!» Oli kuulda, kuidas Vieno kruusi kuhugi lauanurgale kolksatas. «Kui ainult oleksin. Aga ma igatahes õpin. Muud võimalust mul pole. Ja pole muide kellelgi, kes siin maailmas elada ja olla tahab.»

Siiri ei jätkanud juttu. Ta püüdis tüdrukutki vagusi hoida. Oli neid hetki, mil Vieno pidi saama lihtsalt olla. Siis, kui nad sööma istusid, vaatas Vieno korraks aknast välja. Rada oli tühi, vana mees oli liikvele saanud, ehk kojugi jõudnud, kuid see ei puutunud enam Vienosse.

«Ärme räägime sellest,» ütles ta Siirile. Siiri noogutas ja alustas pärast põgusat vaikust ohutut, süütut juttu kartulikoopa katusest. Kui äkki sula tuleb, võib see sisse langeda. Ta kavatseb minna seda igaks juhuks puhtaks rookima. Vieno noogutas, tema omakorda ajab kuurikatuselt lume maha. Seegi on nagu ta on, vajab tuleval suvel üleni asendamist, roovideni välja. Ta oli väike poiss, kui seda tehti. Ilmatu aeg tagasi, aga talle meenus mõnikord ikka veel laastuhöövli hääl kusagil, mitte siin õues. Kuid kaasas ta tookord oli ja ta mäletas talguidki, peaaegu söökigi, mida tol päeval söödi. Aga isa kuju oli kadunud. Kuidas see küll nii oli läinud? Ja isa oli tookord umbes temavanune, ei vanem ega ka palju noorem. Nüüd oli tema kord katust teha, nii läbini lihtne asi igasuguste õiendamiste hulgas, ja hädavajalik. Ta vaatas tüdrukut, keda Siiri süles söötis. Ükskord on Vieno omakorda tema mälus midagi ähmast, keegi, kes on elust läbi läinud, siia lühikest aega jälgi jätnud. Sellel polnud tähtsust, ta pidi vaid neil omil päevil kindel olema, nagu Siiri uskus teda olevat. Ja harjunult kahvlit suhu pistes tundiski ta järsku väga kindlalt, et ei karda midagi või vähemalt mitte kedagi. Ja et ta oli kogu oma tühisuses mingil moel keskpunkt, mis ei tohtinud järele anda.

Napi hingetõmbehetke vältel tundis ta ka toa ja kambri soojust, seda, et nendes kokkukuuluvates ruumides oli kõik nagu pidi. Siis sõi ta edasi.

Ja see teine juhtum samal kummalisel talvel, mil kõik ümberringi tundus kuidagi lummatud, olgu oma elu siis nii selge kui arvasid selle olevatki. Õhtul oli olnud koos-

olek, mitte nii raskesti juhatatav nagu Tanneri valitsuse ajal, sest nüüd võis lasta maaliitlasest Sunilat sõimavail vabalt häält tõsta. Aga näis, et suhteliselt rahulikud vaheaastad olid lõplikult kadunud, meeleolu oli niisama äge nagu pärast ülestõusu, kuigi Sunila oli ainult kaks kommunistist saadikut vangistanud. Nuditud eduskunnast* ei saanud kõnelda, aga kommunistide arv polnud interpellatsioonide esitamiseks piisav. Kui Nurmi või Kylander olid kunagi koosolekuile, tegevusele suuremat aatetuld soovinud, siis nüüd seda jätkus. Ühing kasvas, aga selle uutest liikmetest ei teadnud, kes nad olid, sest igalt poolt voolas aina uusi inimesi juurde. Neist inimestest ei teadnud, mida nad siit õigupoolest otsisid, sest lubjavabrikus käis streik edasi, selle laienemist polnud õnnestunud millegagi peatada, lõpuks streikis Vienogi, ükskõik kui mõistusevastane kogu see värk talle tundus. Nüüd võideldi ainult aja pärast, olgugi et vabrikant oli pidanud ühingutesse mittekuulumise nõude tagasi võtma. Osa uutest inimestest läksid tööle, läksid lubjavabrikussegi, sibasid seal streigimurdjatega kõrvuti, võib-olla teadmata, mida nad tegid, või üpris hästi teades.

Niisiis oli Vienol aega ja koos ajaga rahapuudust, mida polnud veel väga kõvasti tunda, kuni Siiri suutis neil leiva laual hoida. Aga Vieno oli kord põikpäiste tööandjate, kord kommunistide vastu vimma täis. Jah, ja siis see hilisõhtune juhtum, kui vaevalt sõba silmale saanud Vieno ja Siiri, mõlemad ühel ajal, kambri seina pihta käivatest mütsatustest ärkasid. Kohe kandus kolkimine uksele edasi.

«Püsi paigal,» ütles Vieno Siirile, heitis talle teki kahekorra peale ja tõusis. «Vaata, et tüdruk ei ärka.»

«Ära mine. Vahest on politsei!» Siiri istus voodis, tekikuhi süles, kuid heitis kohe pikali, kui Vieno laelambi süütas ja vaatas.

«See ei ole politsei!» Vieno hääl oli kare ja vihane, tundus, et ta teab. Siiri pani silmad kinni, tegi uuesti lahti ja tõmbas lapsevoodi päitsiotsa voodist tõusmata lina alt nõnda, et valgus lapsele näkku ei paistaks. Kohe laskus ta uuesti pikali.

Vieno läks kööki, süütas sealgi tule, ja siis pesuväel otse vöörusesse. Ta tegi haagi lahti ja vaatas pimedusse.

* Aastatel 1918—1919 kokkutulnud eduskunna kohta kasutatud nimetus, mis tulenes sellest, et seal oli ainult üks-kaks sotsiaaldemokraati. — *Tõlk.*

Oli parajasti sula, tilkuv, kõhelev, liiga varajane. Kui silmad pimedusega harjusid, ägises ta ainult. Mehi oli kaheksa või üheksa, aga kõik peaaegu maani täis, püsisid vaevu jalul. Õu oli tallatud, seal oli kukutud ja komberdatud. Võttis natuke aega, enne kui nad uskusid, et Vieno seisab tõesti seal uksest langevas, pimeda vööruse tuhmistatud valguskumas.

«No nii! Tulge pigem ükshaaval. Ja ilma relvadeta, kui julgete.»

«Sa oled, kuule, üks kuradima reetur!» Ühe lausega ponnistades maha saanud, vassus hääl ebamääraseks vandumiseks, korrutamiseks.

«Või nii,» ütles Vieno madalal häälel. Ta oli vihast, pahameelest nii küllastunud, et sel polnud enam tähtsust. «Kes teist selle ilmotsata vapra sõjaretke peamees on?»

«Kuule, ära hakka, ära hakka nina püsti ajama!» Hääl võttis end jälle kokku ja samal hetkel kaldus keegi jõugu keskel, vajus põlvili ja siis õige kenasti rahulikult lumesoppa.

«Reetur oled sa ikkagi!»

Vieno hingas sügavalt, ööõhk hakkas virgutama. Samas lõi ninna silguveerandiku lõhn. Ta astus sellest mööda.

«Ahah. Ja mis siis teie olete, terve see kamp? Paha välja ütelda, ja sihukestele ei tasukski midagi ütelda. Ilus reeturite kamp ühtekokku. Et te ka tihkate inimeste rahu rikkumas käia. Purjus nagu sead. Nüüd ma ütlen midagi, ja ainult seda. Et just teiesugustest peaks kõigepealt lahti saama. Jajah. Kõvad sõnad, aga teiesugustega pole midagi peale hakata, mitte üheski asjas. Rikute, rüvetate kõige paremagi asja.»

Vieno astus alumisele astmele. Paljad jalad tundsid sulamärga trepilauda. Silm hakkas seletama meeste nägusid, meeleheitlikke ilmeid, aukus silmi, tõsi jah. Neile oleks pidanud kaasa tundma, aga kaastunde tulemused olid teada, neid polnud. Ta uskus ka mõistvat, aga oli siis sellestki midagi abi?

«Kas hakkan teid vähe kaugemale lennutama? Ega vist muud üle ei jää. Sihukesi joodikuid lennutan ma, neli tükki korraga kaenlas. Kes siin äsja häält tõstis? Sina, Paavo, või? Et sul ka häbi pole. Noh, ehk lasete siis jalga. Ega tule enam tagasi. Käige, kus käite, aga käige selge peaga. Kui osatakse teistelt nõuda, siis peab kõigepealt õppima endalt nõudma. Jajah, käigu see või üle jõu.

Aga pikemat juttu mul joodikutega pole, ja politseid ma ka ei vaeva. Noh, kellest ma alustan?»

Kogu olukord hakkas tülgastama. Sünge, soe, tuuletu öö. Selja taga oma majahütt, kus väikesed, kahekümne viie küünlased lambid valgust andmas, valguses naine, laps. Küla, alev nähtamatuna kusagil all. Selle majades läbisegi terve ilma rahvas. Kõik heal järjel olijad, kõik suusatajad ja fanaatikud ja hoolega arvestajad ja hangeldajad, aga ka kõik vaesed ja kannatajad ja tröstimatud. Ja siis siin see enda arust maailma parandav joodikute kamp.

«Kaua ma ei oota...»

«Aga reetur oled sa ikka!»

«Ütle seda veel kord! Korda, ja ma löön, nii et sa oma pead üles ei leia!»

Sõnad olid lõpuks küllalt valjud, mehed asusid tuikudes minekule, sõimu ja sammude takerdudes. Vieno läks õue ja tonksas mahavajunut.

«Koristage kaaslane ka ära. Ja vaadake, et ma teda homme tee äärest ei leia! Minge ja klaarige pead, räägime siis — kui teiega kainest peast midagi rääkida on.»

Kui viimasedki kuidagimoodi väravamulgust välja olid saanud, läks Vieno ära sisse. Ta pühkis vööruses matil rahunemiseks kaua jalgu. Ta pööras jalalaba, nii et jalaselgki koelõimi laapas, astus kööki, seisis natuke aega, enne kui valguse kustutas ja kambrisse läks. Ta kustutas sealgi tule, ei viitsinud isegi aknast vaatama minna, kas silm ööpimeduses veel mõnda tumedat tukerdavat kogu seletab. Ta läks otse voodisse, tõmbas teki peale, pani käe kobamisi Siiri lopsakale rinnale ja ohkas.

«No nii, muud seal polnudki, nagu kuulsid. Muud midagi. Ega sa ei kartnud?»

«Ei,» ütles Siiri, ja Vieno uskus. «Siis mitte, kui sain aru, et nad on lihtsalt purjus.»

«Jah.» Vieno puges naisele lähemale, soojendas end vastu seda pehmet keha. Lapse voodist tuli nõrka hõngu ja kostis nohinat, elust teadmatu olemasoluosutusi, mis andsid kuidagi suurt kindlustunnet.

«Kas on tõsi, et nad saavad nii palju raha?» küsis Siiri juba pooleldi läbi une.

«Ju siis on, kui nende oma lehtedes nii kirjutatakse. Kuigi vaevalt need, säherdused... Aga viina jaoks leitakse alati raha. Ja see raha... Kas magad juba? Ei, mitte päriselt. Ma olen mõelnud selle raha üle, millest nad

räägivad. Et sellele ei maksa liigset tähtsust anda. Muidugi on raha vaja, kui seda ei ole. Aga siiski, sellega ainult ostetakse. See on äri. Kui keegi rohkem pakub, siis müüakse sellele. Muidugi, küllap raha abil kuhugi jõuab, aga päris pärale vist mitte. See aitab mõnevõrra edasi, aga siis on piir. Seal nõutakse paljut muudki. Ja seda muud ei tohi ära unustada. Need, need sellele muule suuremat ei mõtle, seepärast nendega nii hõlpus ongi. Või siis mõtlevad kibestumisele, kibestunud nad on ja see on mõistetav. Aga ometi peaks alati, alati meeles pidama, et raha võib ka valele teele viia. See muu, mida raha eest ei osteta, on tähtsam ja ohtlikum. See aade, mille nad on omaks võtnud. Tähendab need, kes tõsiselt tegutsevad. Seda ei tohi hakata ekslikult pidama lihtsalt millekski alatuks ja häirivaks, mille eest võib vanglasse sattuda. Ja ma ei pea. Ma püüan mitte eksida. Neile peab see tähtis olema, neile, kes on selle tõsiselt oma asjaks võtnud. Kas ma olen sellest varem rääkinud?»

«No oled, oled.» Siiri haigutas pikalt, peaaegu hääletult, nagu inimene teeb. «Sa räägid sellest vist aina, kui midagi säärast juhtub.»

«Küllap jah. Kui ma oma otsusele mõtlen. Selle õigsuses peab ennast veenma, kui publikut pole. Oleks hea, kui ei peaks. Asi on nii, et inimesed hoiavad neil silma peal, kellest nad kuidagi lugu peavad. Seda ei mõista seletada. Neil, kes on kaua ja kannatlikult ühes rinnas seisnud, kes pole kordagi alt vedanud. Kommunistid vedasid alt, pistsid siis putku, kui oleks pidanud vähemalt rinnal seisma. Kaheksateistkümnendal aastal, jah, siis. Mõtted pöörduvad alati sinna. Ja nüüd tulevad nad tagasi uutele vägivallategudele ahvatlema. Kas neid võib nüüd usaldada? Ja niipalju kui ma üldse midagi taipan, on soomlasi raske salaja, varjatult tegutsema panna. Küllap nad võitlevad, olgu revolutsiooniline liikumine kui karm tahes, aga avalikult. Ja siis see reetmisekartus, see, et ei või tõeliselt usaldada. Mis siis, kui juhid jälle jalga lasevad? Noh, homme on volikogu koosolek, seal mängitakse teistel närvidel. Kõik seal ei oska ikka veel sotsiaaldemokraati kommunistist eristada. Nii et vanad haavad puha lahti. Aga sihuke sundstreikija saab vähemalt hommikul magada.»

«Meilgi hakkab rahaga kitsas kätte tulema,» pomises Siiri, kuid kaugeltki mitte nii, et see oleks ta und rikkunud.

«Nojah. Nii et sellest raha vastuvõtmisest, sellest äritsemisest saab ju aru. Jajah. Aga...» Ja Vieno jäi ärkvele, mõtlema, mispärast kommunistid omavahelgi ühtelugu reeturinime näkku karjusid. Kas nad kartsid üksteist? Kui, siis oli selle vastastikuse pelgamise vist kaasa toonud just raha, see, et raha peale ei võinud siiski loota, kui raske hetk saabus. Ta mõtted võtsid üha laiemaid ja loiumaid kaari, kuni kunagi vastu hommikut kostis väljast akna alt tume mütsatus. Aga see oli ainult esimene sulanud räästahang, millel oli aeg alla kukkuda.

31.

Ühel aprillipäeval oodati fotoateljees ainult aja kulumist. Jälle kord oli Vilho kohver pakitud. Eesruumis, iga tänaval kõndija silma all, istusid vastamisi Vilho ja ta abiline, näiliselt lihtsalt kundesid oodates ja tähtsusetuist asjust vaikselt kõneldes, pikki pause pidades. Mitu kuud oli möödunud vangistamisest, mis oli iseäranis Anja närveerima pannud, kuni Vilho oli ta halisemise katkestanud, öeldes, et kõik pisarad on vaid enesehaletsuspisarad ja seega taunitavad nõrkusemärgid. Kuude jooksul oli samuti ilmnenud, et too mees oli pääsenud tagasi Soome mingite lakkamatute parteisiseste tülide tõttu ja Manneri nõudmisel ning koguni mingi üldorganisaatori ülesannetes, mida selle all siis ka mõeldi. Aga mees oli vahest siiski suu kinni pidanud, kõik ülekuulamised välja kannatanud, sest pärast seda polnud märgatavaid vangistamisi toimunud. Kuigi Vilho oli raevu haripunktil mõelnud, et mees on lausa ohranka käsilane. Kopeerimisaparaat oli Anja toast siiski minema viidud, kõik valmis, selle partii viimased lehed sihtkohtadesse saadetud, isegi tühja paberipoognat polnud kuskil.

Anja hoidis käsi rüpes, silmitsedes käejooni, mis olid kummalgi peopesal täiesti erinevad. Ta mõtles viimasele lehele. Vilho oli sinna üksikasjalikult ohranka ülekuulamisviisidest dikteerinud, juhuks, kui keegi peaks vangi sattuma. «On asjade liigne romantiseerimine arvata, et seal haaratakse kohe nuudi järele. Nii see pole. Esimene ülekuulamine on alati meeldiv, sobitav: «Nojah... Väärale teele juhitud, mõistmatu inimene. Kui nüüd ära räägid, pääsed kergelt. Räägi ainult, mida sa tegid, selle peale kindlasti suuremat mõtlemata.» Nii et lihtsa lahenduse, vabanemise lootuses ei tohi midagi rääkida.

Olgu ülekuulajad kui meeldivad tahes. Mõne tunni või päeva pärast jõuab kätte järgmine etapp: «Ega sa ometi üksi saanud olla? Kust sa need lendlehed said? Kes need sulle tõi?» Nii see jätkub. Ja alles siis, kui järsku hoomad, et oled juba pooleldi reetmas, tuleb kõvem pihkuvõtmine ning siis võib olla juba hilja. Nii et eita kõike esimesest hetkest alates.»

«Homme hommikul tuleb nimismehe tütar,» ütles Vilho ja naeratas, silmad pilkumatud. «Kui ta tahab profiilis pilti, siis vaata, et sinna serva, kuhu pilk on suunatud, jääks rohkem vaba ruumi.»

Anja noogutas, ta teadis küll.

«Ja reklaamkapi fotosid peaks vahetama, kui sul aega on. Lastepilte võiks rohkem panna, lapsi lasevad inimesed ikka pildistada.»

«Ja minu pildi peaks ka ära võtma...»

«Olgugi et see on ilus. Aga sa oled loomulikultki ilus.»

Nii kena jutt, aga Anja mäletas, mida Vilho oli dikteerinud. «Liiga hästi on halvasti, liiga halvasti on hästi. Liiga palju on vähe, liiga vähe on palju.» Kas nad said sellest aru? Kas nad suutsid uskuda, et vaesuses peitub nende jõud? Et üksnes seda kõige madalamat teed minnes saab pind muutuseks küllalt küpseks? Kas Vilho polnud õelnud liiga keerulisi asju? Aga teisest küljest, kui ta palju lugenud mehena seletas Tolstoid, Dostojevskit, Tšehhovit ja Manni ning uuris põhjusi, miks kirjanikud olid küll kaastundlikud, aga oma loomingus nii pessimistlikud. Sellepärast, et nad ei näinud väljapääsu, ei teadnud väljapääsu. Millest tuli, et kirjanike surmainstinkt oli nii tugev? Tundlike inimestena kannatasid nad inimeste õnnetuse pärast, aga neil polnud sotsiaalset selgust, nad ei lootnud rahvale. Anja oli juba teksti kirjutades mõelnud, et Vilho oli dikteerinud teistmoodi kui alles mõni kuu tagasi. Ta kasutas vähem tuliseid sõnu, neid karme, aga kergeid fraase. Ehk oli niimoodi õige. Ei võinudki rahvaga kogemata nagu tema omas keeles rääkida. Keegi ei tahtnud, et teda häbistatakse, igaüks tahtis, et teda arusaajaks peetakse. Ja nii õppis inimene tasapisi. Aga: «Ekspluataatorite, rikkuses püherdavate suurnike rõõmupäevad on varsti läbi. Kapitalistlik ühiskond ajab end ise ummikusse ja siis on meie aeg.» Nii et Vilho sõnad olid nüüd vaiksemad, kaalutlevamad, tõsisemad ja sel viisil vähemalt Anja meelest ka mõjuvamad.

«Kas tead?» Alati, kui Vilho oli minemas, tuli Anjal meelde igasugu asju rääkida. «Papa oli kuulnud, et see mees, see turbapalliga pildistatud mees oli enda tõesti maha lasknud. Maha lasknud, tallis või kus see oli. Lihtsalt. Ja keegi ei teadnud, et talle oleks mõni veksel või midagi üles öeldud. Kas see juba algab?»

Vilho noogutas, vaatas välja tänavale, kus aeg-ajalt keegi kiiruga mööda tormas, tuul hõlmu ja palistusi rebimas.

«Juhus ja paratamatus . . .» see ei olnudki nagu vastus, Vilho lihtsalt rääkis, hääl kuidagi kuiv. «Juhus on see, mis paratamatuse varjus oma vimkasid viskab. Kui telliskivi pähe kukub, on see juhus. See, et maja ehitatakse, pole juhus. Ehk oli see turbapallimees ainult esimene tundemärk, et kehvad ajad on tõesti kätte jõudmas. Aga Anja,» — ja Vilho muutis veidi asendit — «ära retušeerima hakka. Ma tulen hiljemalt kahe päeva pärast tagasi. Ja sa tead, kuhu ma läksin.»

«Tean. Ühe sugulasega kohtuma, kes peab maalt tulema ja Ameerikasse minema.»

«Just: Kauhajoelt tulema, Kanadasse minema. Täpipealt. Aga kuidas seda koosolekut ka on edasi lükatud ja korraldatud, nüüd on ta lõpuks käes. Ja kümme aastat on kulunud. Asun seisukohal, et asjatuid pidutsemisi tuleb nüüd vältida, sest esialgu ei ole vajalikul hulgal tegusid ette näidata.» Üks tütarlaps peatus viivuks reklaamkapi pilte vaatama, siis jätkasid sääred, hõlmad teed. «Pidustustel on oma tähtsus, aga nüüd on viimaks see tegude aeg, mida on lubatud ja lubatud. Nüüd on viletsus varsti küllalt suur.»

«Ja tuleval ööl te otsustate . . . ?» Kuigi Anja surus silmad kinni ja käed vastamisi, sundis rinna vaikima, vere rahulikumalt ringlema, ei saanud ta jätta lisamata, sosistamata, peaaegu lootes, et Vilho teda ei kuulegi: «Ma armastan sind. Tahan, et sa tuled tagasi. Tahan sind, mitte mingit varju.»

«Jajah,» ütles Vilho, rõõmust või pahameelest, tüdimusest või liigutusest kõssamata, sest millekski niisuguseks polnud nüüd aeg. «Jajah. Ma tulen tagasi. Kõik on hästi.» Ta ei tõusnud, ei tulnud hellitama, ta vaatas tänavale, ainult tänavale, ja Anja omakorda tema profiili, juba vananevat meest, kel mitmed võitlused seljataga, alati valvsat, aga kindlat. «Kardan ainult eksitusi. Neid on tehtud. Öeldakse, et meie peale ei või loota. See on sotsiaaldemokraatide alaline trump. Minagi läksin siis üle piiri, kui oleks vist pidanud mahanottimiseks siia jääma, kümme aastat tagasi. Aga kui poleks läinud? Noh, maha lastud mind ehk ei oleks, ei, kindlasti ei oleks. Aga tänu sellele, et läksin, alles seal, seal pääsesin õppima, õpingutega algust tegema. Nii et . . . Muidugi võib seda reetmiseks nimetada, mõnes mõttes see oligi seda. Aga enam ei tohi vigu teha, mitte ainsatki, ükskõik kuidas neid ka õigustada ja põhjendada saaks. Nüüd tuleb talitada õigesti ja targalt. Ainult julgusest siin ei piisa. Anja . . .» Ta ei vaadanud nüüdki mujale kui tänavale, laskis käed põlvedele, kummardus ettepoole, nagu oleks ta väljas midagi erilist näinud. «Mitu korda ma olen sulle öelnud, et ühtegi võitlust ei kaotata iial? Ei kaotata, kui seda tõsiselt peetakse.»

«Vist mitukümmend korda.» Anjas pulbitsevad tunded ei osutanud vähimaidki raugemise, taandumise märke. «Aga kui vaenlane on sama visa?»

Vilho vaatas talle viimaks otsa, nii soojalt, et seda oli tunda.

«Just nii. Pea see meeles. Ma olengi oodanud, et mõtleksid kord sedavõrd kaugele. Küsimus ongi selles, kes on valmis rohkem ohverdama, kes võtab tõsisemalt, kelle tahe on tugevam, kes peab kauem vastu. Meil pole muud ohverdada kui omaenda hingeraasuke, neid teisi veab maapindki alt, kui kaotus tuleb. Aga sellepärast, et meil mitte midagi pole, peame me kauem vastu. See, mis ma nüüd räägin, ei käi mu õpetustega kokku, ma räägin seda lihtsalt igaks juhuks. Ma usun järsu, võiduka revolutsiooni sisse, kuid olen arvestanud ka teise võimalusega, pika-pika heitlusega. No nii, nüüd ma räägin. Ma valmistun lihtsalt koosolekuks. See venib pikale, võtab terve öö. Aga see on ju nüüd ka vähemalt viimane.»

Siis ei öelnud Anja enam midagi, sest hetk oli niisugune, et ta ei võinud. Ta tõstis kella kettipidi silmade ette ja tunnistas seda. Üsna pea tuleb Vilhol ühiskapluse juurde rahulikult vaatama minna, kas sealt jaamasõiduks kuuti saab. Kui mitte, jääb tal veel piisavalt aega selle mõne kilomeetri mahakõndimiseks. Lahkumishetkes oli alati pinevust. Igatsusest ei tohtinud kõnelda, seda ei tohtinud tunda ja ei tundnudki enam. Mälestusi ei saanud eemale tõrjuda, kõiki möödunud kuid, piripilgeni täidetud elu. Risti vastu sellele, mida inimesed ehk kujutlesid, kui nad olid üldse võimelised

kujutlema, teadis Anja nüüd, mida tähendasid rahu, julgeolek ja kindlus.

Vilho tõusis. Anja tõstis pea, ilusa, naeratuseta, tüüne näo.

«Kas ma olen kunagi öelnud, et... Et sa oled selles... ma ei ütle olukorras, sa oled lihtsalt nii võimekas, et ei vaja abi. Mitte kunagi ega mitte kellegi abi.»

Anja peaaegu kohkus esmalt, siis taipas ja naeratas, ei, lõi särama. Siin see oli — armastusetunnistus. Mida tal oligi tulnud kogeda, paari lihtsa sõnaga hüvitati, tasuti kõik. Tema peale loodeti, üks kordki, usuti, et ta püsib jalgadel. Ta ei suutnud sõnagi lausuda.

«Ma ei pea midagi kordama?»

«Ei, ei pea.»

Anja hääl oli väga vaikne, peaaegu uje. Ei olnud enam põhjust maailmale millestki pasundada, nagu ta juba kuid polnudki pasundanud. Tal polnud vajadust enesehaletsusse, kurbusepisaraisse puhkeda, kinnitada, tõestada.

Aga Vilho sõrmed hakkasid järsku vastu lauda trummeldama, sest veel oli tal selleks võimalus, viimaseid hetki, enne kui tuli maailmale ainult asjaliku päevapiltniku nägu näidata, seda ees hoida, kuni ta Helsingi rüsinasse jõuab seguneda. Ei, seni ees hoida, kuni ta on jõudnud ühte hiljuti valminud Kustaankatu majja, kolmanda korruse korterisse — ja veel sealgi.

«Kas on siiski midagi erilist lahti?» küsis Anja, sest korts mehe kulmude vahel süvenes. Ta lakkas trummeldamast, tõmbas käe tagasi, nagu oleks ta midagi lubamatut teinud.

«Mulle ei meeldi, et nad püüavad just nüüd, kui on see suur koosolek, demonstratsioonmarssi korraldada. Ilmaasjata, seda enam, et kõik tähtsamad mehed üle maa tulevad kokku. See võib tähelepanu äratada. Aga ma liialdan... Selle töö juures on seegi oht olemas. Mõtted jäävad mõne tühise seiga külge kinni, siis liialdad. Ei...» Vilho astus Anja ette, et harilikul kombel kaisutades hüvasti jätta, mitte tavalisest pikemalt, lihtsalt tugevasti ja lühidalt. Ja lisas, kui oli Anja vabastanud, teda nüüd kergelt naeratades käsivarre ulatusest vaatas: «Olen mõelnud sedagi — mine tea, kas seegi arukas on, aga mõnes olukorras vahest siiski... Et kui kaks võitlevad, ükskõik missugused kaks, kas kaks inimest või kaks süsteemi, siis võib juhtuda, et... Noh, üks saab, mida tahab,

aga teine pärib kõigest hoolimata võidu. Kunagi, kaua aja pärast. Mõtle sinagi nii. Et peamine on ikkagi võitlus.»

Ja Vilho läks nagist mantlit rapsama, pani selle kähku selga, kahmas kaabu, haaras kohvri, ei pööranud enam ringi, vaid astus otse välja ja oli teel. Anja ei vaadanud talle järele, läks tahatuppa.

Helsingi jaamas rongi pealt maha tulnud, otsis Vilho kohe üles vormis politseiniku ja läks abitult küsima, kuidas saaks kõige paremini Kapteeninkatule. Mees juhatas talle isegi trammi, visandas õhus kaardi. Vilho tänas ja läks tõesti peatusse teiste hulka seisma ja ootama. Seurahuone nurgal püüdis üks väike poiss möödujaile Töölisorganisatsioonide «Tiedonantajat» müüa. Seda poleks märgatud, kui üks noorepoolne tööline poleks peatuses kõva häälega hüüdnud: «Inimesed, ostke «Tiedonantaja»! Uus number valetab rohkem kui eelmine!» Inimesed tõmbasid suu muigele, Vilho ka. Siis tuli tramm ja Vilho astus ühes teistega sisse, võttis pikal pingil istet ja jäi linna vaatama, nagu oleks ta seal esimest või teist korda. Raskes tumesinises sinelis konduktor seeris vahekäigu ühest otsast teise, liiga paks naine sellesse ametisse, sinelisabad pühkisid inimeste põlvi. Vilho laskis kolmel peatusel mööda minna, siis tõusis ja konduktor tõmbas laes rippuvast nöörist. Kotte kandvaid naisi tungis sisse ja sealt tropis välja. Vilho andis neile teed ja läks ise kannul. Ta vaatas ringi nagu maainimene ja kõndis naiste järel kaubahalli. Oli sulgemisaeg, mõnedele putkadele tõmmati juba luuke ette. Ta käis halli otsast otsani läbi, silmitsedes otsivalt lette, manas rahulolematu näo pähe ja seisis hetke pärast teises trammipeatuses. Oli liikumiseks sobiv aeg, rahvast oli tänavail palju, Nikolai kiriku kell näitas õhtutundi. Ta kadus teise ja seejärel kolmandasse trammivagunisse, läks läbi paari õue ja oligi kohal, seal, kus ta pidi olema. Kaks tuttavat meest, rohkem mitte, ülejäänud ootasid teistes usaldatavates paikades. Oli kavatsus õhtu edenedes tasapisi otse kogunemispaiga poole hakata liikuma.

«Ma viskan pikali,» ütles Vilho, kui tervitused olid vahetatud. «Läheb nagunii terve öö.»

Mehed vaatasid Vilho poole, kuid ei vastanud. Ta oli selle poolest tuntud, et rääkis ainult siis kui vaja, tegi otsustavatel hetkedel sageli unise näo, pages selle varju mõtisklema. Aga ta jäi tõesti magama. Ta oli omandanud

oskuse uinuda, niipea kui võimalus avanes, või vajuda poolunne, milles teadvus registreeris siiski kõike ümberringi toimuvat, ja seda kus tahes, võttis ainult kuue ja kingad ära. Oma enesetalitsemisega, distsiplineeritusega, nõudlikkusega oli ta pisut hirmuäratav ja võõrastav. Kui ta tuppa astus, katkes igasugune keelepeks, kõik isiklikud asjad taandusid, jutud naistestki lõppesid täielikult, ehkki teati, et Vilholgi oli neid olnud üle vajaliku või vältimatu määra. Kui ta asjalikult kohale ilmus, oli ta iga sõnaga kitsi ja sundis teisi vähimagi käsutamiseta samuti käituma. Üks meestest oli Kajaanist, see pidas ka õigeks sohvale heita, millest ei teadnud, kes seal viimati oli vedelnud, istunud või lamanud. Kolmas jäi ettekannet lugema ja läks siis kööki, põletas paberi valamu kohal ära, kogus tuha pihku, viskas selle klosetipotti ja uhtis veega alla.

Vilho kuulis ja haistis kõike läbi une, vajus siis sügavamale. Kui oli aeg, ärkas ta puhanult, pilk selge, nägemine ja kuulmine erk.

«Kellel on võti? Kes siin elab?» Lühidad küsimused ja kiired vastused, pilke Vilhole, kes minekuks riietus. Teised hakkasid samuti sekeldama.

«Seltsis? Ei, põrgu päralt! Mina lähen ees, teie tulete järele. Vähemalt kakskümmend minutit vahet. Mitte mingit venitamist, mitte mingit kiirustamist.»

«Ju me ka ikka midagi teame,» ütles kajaanilane ja Vilho andis järele: «Hästi, ma lähen nüüd. Hilinemisel pole tähtsust, peaasi et viimane kui üks pärale jõuab.»

«Kas on siis midagi erilist?» küsis ettekandepõletaja, kui Vilho juba mantlit selga tõmbas.

«Just nimelt!»

Ja ta läks, nüüd ilma kohvrita, jalutas rahulikult, silmitses vaateaknaid, sõitis moepärast natuke maad trammiga, jälle vales suunas, kõndis mõned kvartalivahed. Hämarus hakkas tunda andma, mitte niivõrd vaatevälja ahenemisega kui tänavate hingusega, vaikse öössevajumisega.

Ta oli varemgi imestanud, miks oli valitud too maja, peaaegu turuplatsisuuruse väljaku taga. Viiekorruseline tavaline inetu hoone, mis vihmaveerennist alates jätkus korrus madalamana, oli teist nägu või igatahes teise numbriga. Tuli teha tiir ümber terve väljaku ja siis otse tänavalt koloniaalkaupluse kõrval asuvast uksest sisse astuda. Päevasel ajal oleks saanud kasutada tagaust, aga

nüüd oli värav lukus, kui kojameest polnud ära ostetud. Aga ta teadis seda kojameest, ka selles suhtes oli koht võimatu. Anna niisugusele mehele pistist, ta võtab seda kui luba või koguni käsku üles andma minna. Aga nii see oli ja sellega tuli leppida.

Nii et ta hakkas aeglaselt, üks käsi taskus, ümber väljaku minema, säärase näoga, nagu oleks ta üksnes muretul õhtusel jalutuskäigul enne magamaheitmist. Suur must vana koer tuli vastu ja vedas järel kuuekümnendais aastais naist, prouat. Kui koer asus Vilhot nuuskima, peatus Vilho ja otsustas naisega vestlema hakata. Koera kõnnitavad vanad naised olid alati kõige ohutumad ja tänulikumad vestluskaaslased. Seal naerusui koera iseärasustest kõneldes nägi ta esimest autot ja võpatas. Ta kummardus kähku looma pead patsutama. See oli nii alandliku loomuga, et liputas aga saba ja paistis lisa kerjavat. Esimesele autole järgnes teine, täis tuubitud, tegi nurgal pöörde ja kadus oma teed. Kohe seejärel kolmas, samuti täis ja samal kombel suure hooga minema. Aga neljas juba paistis. Esimene tegi platsil aeglast ringi, ja viimane, tagant tühi asus selle kannule.

«Ta sööb piima,» seletas proua Vilhole nagu imet. Vilho ei tõstnud pead, ta sügas ja kõhvitses koera kõrvataguseid. «Ei tea miks, aga piima ta armastab.»

«See on talle kindlasti kasulik,» ütles Vilho, ja külm kiskus ta kõhtu krampi. «Vana koer teab ise, mida ta vajab.»

«Jääb küll väga tühjaks, kui ta sureb.» Proua oli asja üle vist tihti järele mõelnud. «Temast on palju seltsi olnud. Alati rõõmsalt vastas, ükskõik kust sa tuled. Ja inimesed on sõbralikud, kui jalutad koeraga, saad vestluskaaslasi nagu nüüdki.»

Vilho mõtles, et tal on nüüd kõige parem lihtsalt siin seista, püüda autode poole seljaga olla. Kummargil kontrollis ta veel kord: ei ust, ei kangialust nii lähedal, et oleks jõudnud sinna lipsata. Ja väljak nagu turuplats, üle selle teisele poole tühjale krundile ei tasunud jooksma hakata. Kiskus hullemaks, kui ta justkui kõik läbimõelnud peaga oli osanud oodata. Siis ikkagi, ja koguni nii! Provokaator isiklikult politsei kõrval istumas, tühjade autode saatkond kannul, mõne nurga taga redutas neid kindlasti veelgi. «Võta see ja võta see!» Üha koera imetledes tajus, kuulis ta reeturi kindlasti täiesti selget häält politseiniku kõrva ääres. Mõni kerge märguanne, ja järel-

sõitev auto peatub, mehed kargavad ustest välja, käed seotakse selja taha ja siis sisse. Neid oli viiskümmend, organisaatoreid ja kõiki teisi kokku. Kui palju kinni kukub? Pooled vahest juba ongi. Miks neid oleks pidanudki ükshaaval mööda maad jahtima, kui võis nad kõik ühekorraga kinni nabida? Kes kõrvalistest üldse sellest koosolekust teadis? Mõni Anja-sugune naine kindlasti, aga need ei kandnud keelt. Ja Moskvas teati ja... aga mis siin pead murda. Teade oli ka kongi jõudnud ja mine tea, vahest oli mees end lausa ülekuulatavaks pakkunud, et viimaks tõtt rääkida, ehk üldisest väsimusest, nii nagu väsib joodik, saamata viina, või puhtast kättemaksuhimust, et teda siin ei seeditud. Ehk oli tal lausa kaup kokku löödud. Vabaks viiekümne muu vastu. Kas klapib?

Esimese auto aeglane lähenemine kostis jälle. Vilho kummardus sügavamale, katsus koera kaelarihma, kratsis selle alt. Koer vigises rahulolevalt, tagajalg tegi oma tõukivaid liigutusi. Aga enam ei saanud Vilho sõna suust, enam ei olnud midagi ütelda. Kõigele tuleb pikaks, pikaks ajaks lõpp. Just siis, kui kõik oli korras, valmis, nii valmis, kui olla sai. Ja veel ei olnud isegi mitte viha, vaid mingi tõntsi jahmatuse aeg.

Ja muidugi ei peatunud tema kohal esimene auto, märguanne oli niigi kohale jõudnud: peatus teine auto. Koera hoidev naine ehmus, koer tõi kuuldavale haugatuse, kui käsi kisti teda sügamast või vähemalt ta kaelal püsimast. «Mis nüüd,» hüüatas naine, aga siis oli Vilho juba autos, tõugatud tihedalt vastu kajaanilast, et mahuks veel kolmaski.

«Sa teadsid,» ütles kajaanilane ja Vilho vastas vaikselt: «Teadsin. Ma tean alati!»

«Ega hoiatanud. Ei keelanud minna.»

«Olge nüüd päris vakka,» ütles erariides politseinik siira rahuloluga. «Teil jääb omavaheliseks nagelemiseks aega küll. Võib-olla soolatakse õige kõva aeg. Jah, ja vaatame, kus on järgmine!»

Vilho sulges silmad, nüüd siiski mitte magamiseks. Ta lihtsalt ei tahtnud praegu kedagi näha, igatahes mitte aeglaselt ees sõitva auto sohvri kõrval istuva mehe pead ja kukalt. Siis oli see auto täis, hätta sattunud või vähemalt pettunud kehadest tõusis higilehka, nagu oleks kogu elutegevus sellele keskendunud, nagu oleks see nüüd ainuke lubatud elamismoodus olnud, higistamine vandumise asemel. Nemad pidid seda samuti tundma, sest juht

keeras aknaklaasi veidi alla. Sedagi kuulis hääle järgi, midagi ei tarvitsenud enam näha. Ka püstolitoru, raua rahulikku lõhna tundis ilma vaatamata. Sellest hoolimata ei suutnud Vilho suud pidada, kui nad mööda õhtuselt tühje tänavaid nüüd täie kiirusega tõenäoliselt Ratakatu poole sõitsid:

«See mees kaua ei ela! Sel päeval, kui ta vabaneb...»

«Vabandage,» ütles politseinik just nii, nagu oleks ta rääkinud kellega tahes, kas või eksinud lapsukesega. Seegi vihastas, see näiline viisakus, sõbralikkus. «Kellest on jutt?»

«Tead väga hästi, et reeturist, just temast.» Silmi avamata ütles Vilho, mis pähe tuli, enam polnud suurt vahet.

«Ära tema pärast muretse. Mulle tundub millegipärast, et nüüd ei tasu küll tema pärast muretseda. Kuigi endisele seltsimehele on ju ilus mõelda. Aga küllap igaüks leiab siin pikapeale muud mõtlemist.»

«Meie käest te juba midagi välja ei pinni!»

«Jajah. Niipea küll mitte. Seda me teame.»

Ja auto peatus ning polnudki muud. Kõik oli nii rutiinne, et juba see oleks igavuse peale ajanud, lõplikult vaibutanud, kui tugev tülgastus poleks otsustavust tagasi andnud. Ta oli rääkinud kord piltlikult, kõnelnud soolasest vihmast, mida taevast sellele ühiskonnale kaela sajab, nii et seda on vööst, kaenaldest saadik. Olgu, ei see vihm selle arapiga lakka. Nädalate, kuude pikkused venivad ülekuulamised, siis Turu-reis, jälle kord, istumised ja seismised seal, eitamine, pidev eitamine kuni selle hetkeni, millal ometi kohtuotsus langetatakse. Ja nüüd, kus Vilho oli näinud, kui kaugele see mees oli läinud, teadis ta, et see läheb veel kaugemale — kui polegi juba läinud. Hajali, kauaks ajaks on kõik hajali, ja just siis, kui... No nii, ehk valmistub keegi parajasti koos ohranka meestega õhtulist võtma. Lubame talle seda, sest üks asi puudub tal, niikaua kui tal ehk lastaksegi elada. Ainsatki ööd ei saa ta pärast seda rahus magada, kui ta just politsei kaitse all ei ole. Nii et selle poolest oleme tasa.

32.

Kell oli saalis kaua kõlisenud, Salme polnud seda lihtsalt kohe kuulnud. Puukuuris käis niisugune ragin ja paukumine, et alles siis, kui Oskari Hänninen kuue ja mütsi äravõtmiseks ja selja taha mahaviskamiseks hetkeks kirve käest laskis, oli nõrk tilin oma ülesande täitnud. Salme läks saali, ükskõik kas sinna või kuhugi mujale. Muidugi, müra kostis siia veel hullemini kui kööki, peaaegu vahetpidamatud kirvelöögid, halgude lennutamine vastu kõmavaid kuuriseinu. Salme seisis nõutult voodi juures, püüdis välja mõelda valet, midagi, millega seda ootamatut, katkematut, lammutamisega sarnanevat mürinat seletada.

«Noh, ainult kangaspuid pantaks üles,» ütles ta oma ossa halvasti sisse elades. «Saate siis talveks saaniteki, nagu on jutuks olnd.»

«Jah, nii et saan sõitma minna. Aga kas peab siis nii hirmsasti kolistama? Kas sellega poome ära ei lõhu? Noh, siin on vist niisugune komme, ma ei ütle selle kohta midagi. Aga saanitekist näeb, missugune rahvas sõidab. Mustal põhjal peab olema palju punaseid roose. Ja hulk tutte ja tupse servas lehvimas. Saad aru? Ja ära sa hobusetekki unusta. See pannakse hobusele selleks ajaks selga, kui härrastemajas visiidil ollakse. Sel peab olema hoolikalt ääristatud auk sedelga jaoks ja teises otsas ilusti väljaõmmeldult peremehe nimetähed. Ja nende tähtede ümber tuleb põimida ere lõng. Vaata, kui need tähed on seal hobuse saba peal, siis näeb peremees õhtuhämaraski oma hobuse nende järgi ära. Kas pead meeles?»

Salme läks akna alla, kartes oma sammegi. Oskari oli nüüd särgiväel, raksatas kõrgelt kirvega, higistelt õlgadelt tõusis kerget auru. Mis nüüd õigupoolest lahti oli? Oli ta siis Oskarilt puudelõhkumist palunud, oli ta seda eales palunud, kuigi oleks tahtnudki? Ei, oma teada mitte. Ja nüüd keset päeva, kui ta oli natuke rohkem kui tund aega

tagasi hästi söönud ja joonud ja siis rahulolevalt tagasi poodi läinud. Kui oleks söandanud küsima minna... Aga sellele ei võinud mõeldagi... ja jälle riidast uus nott, ühe hoobiga pooleks, nii, ja siis veel ja veel kord lõhki. Selle tagumise tõttu ei kuulnud, kas vanainimene pidas ikka veel pikka kõnet talvistest sõitudest kuuvalgel, aga Salme pööras ringi ja ütles vihaselt:

«Oleksite teiegi ühe õnnistatud hetke vakka!» Ja vanaeidekägarale sohval pilkugi heitmata läks ta minema ja alles uksel ütlesid põlved, et nemadki on vanad ja varsti omadega päris läbi. Aga köögis käskis ta Maril vagusi olla, istus ise puusohvale ja oli nõutu. Kui Mari hakkas ümisedes ja ohkides kampsunit selga tõmbama ja väljaskäimise rätiku järele vaatas, ärkas Salme.

«Sina ei lähe igastahes kuhugi. Mina ei tea miskit, aga sina ei lähe ka kuhugi.»

«Sii oli jo arvata. Et alati, kui oo vaja miskit teada, pidagu ma käed rüpes. Ja vai sii mu asi oogi. Mis mina, paljalt teenija, põle üleüldse inimegi!»

«Ää vingu! Istu, ole paigal.» Ja kui Mari siis istus, tõusis Salme. Kõik ruumis tundus kuidagi tarbetu, ülearune, kõik kastrulid ja katlad, pesemata ja pestud nõud, alaline koirohutasski. Kuni Salme järsku läks, konksu otsast pajalapid tõmbas, kaussi viskas ja vett peale kallas.

«Pesen needki puhtaks, kui minek tuleb!»

«Kuhu? Kuhu?»

«Kui ainult teaks!»

Ja kirvehoobid, kellakõlin, niipea kui väikegi vahe tuli. Kui ettevaatlikult aknast kiikasid, nägid ainult kasvanud haluhunnikut ja mööda õue laiali lennanud halge. Nüüd oli asi tõsine, oleks ainult teadnud, mis nimelt. Siis turgatas Salmele meelde, et võiks Inkerile helistada. Asi võis väga hästi seda laadi olla, et sellest teadis kogu alev. Ja nii ta helistaski, kuid sealt vastas ainult teenija. Proua oli kiiruga kuhugi läinud. Ja kui Salme küsis, et kas sinna, sinna, kus ta nüüd oma kohvikut või midagi selletaolist sisustas, ütles tüdruk, et vist mitte, sest polnud käekottigi võtnud ega midagi öelnud. Oli kuulda, et teenija pani toru konksu otsa, aga Salme ei andnud kohe äragi kella. Liinid olid juttu täis, ta jäi hetkeks kuulatama. Tundmatud naishääled, sekka igasuguse loba vahele räägkis ühe mehe jäme, tõendav, õige kindel ja vastuvaidlematu hääl, ja jälle lausekatkeid — kaugel olid harilikud ajaviitevadad valudest ja hädadest ja küpsetamistest.

Salme langes näost ära, pea nooksatas, ja õige vaikselt pani temagi toru konksu otsa, seisis hetke, käsi vändal, ja keeras siis pool ringi, nagu poleks ta rohkem suutnud. Jalgu järel vedades läks ta kambrisse.

Polnudki enam kuhugi kiiret, oli neid päevi. Ja elu oli päris puntras, selle pisku järgi, mida ta äsja oli mõistnud. Enne oli ta siiski vähemalt kujutlenud, et oskab tüdrukuile midagi ära seletada, kui neil on probleeme, nii nagu noortel inimestel ikka on, kui on vanadelgi. Täna poleks ta osanud midagi öelda, isegi mitte neid lihtsaid, kohmakaid mõtteid väljendada, mis olid sageli ometi pisut vaigistanud, rahustanud. Polnud enam mõtteid, polnud sõnu. Inkeri poleks neid vajanudki, nüüd igatahes mitte, ja Anja... Anja, vanasti heiguke nagu põdrakanepi ebe. Jah, ta ei saanud aru, lihtsalt ei saanud, ja kõik. Ja Oskarigi ei saanud, ainult halgude lõhkumise mürin pani terve maja värisema. Ja mõelda, kunagi olid kujutlenud sedagi, et piisas, kui said lihtsalt juures olla, samas taktis hingata. Seegi usk võeti. Ei saanud isegi lähedal olla, sest Anja oli läinud, läinud kuhugi kättesaamatusse kaugusse, olgugi et elas siinsamas ligidal. Kui katsuks sinna minna? Ei... Aga sii oo jo mu tüdruk, mõtles Salme ja pilgutas silmi, et mitte nutma puhkeda, ja jääb selleks alati.

Ning siis seisis Inkeri köögis, igati nii pea jagu üle, et seegi mõjus halvasti. Žestikalt laotas ta linnalehe lauale lahti, kopsas sõrmenukkidega vastu suurt pealkirja, näitas näpuga pilte, erinevaid meestenägusid, üks teisest tõsisem. Mari pühkis käsi põlle külge, nagu tal oli kombeks teha, kui midagi tähtsat oli sündimas.

«Ära nüid, ära nüid ometi nii kõvaste,» sai Salme suust, kui Inkeri vihaselt tänitas ja ringi saalis.

«No loe siis ise! Ja mõtle! Ma pean järgmisel nädalal kohviku avama, lauad ja toolidki on juba tulnud, ettekandjad, kokk, kõik palgatud. Kes sinna pärast säherdust skandaali tuleb? Mitte keegi, mitte keegi.»

«Ma ei tea, kus mu prillidki oo. Kuhu hullu ma need pist olen. Ja egas ma praegalt jaksagi. Kõik käib ringi. Ja papagi lõhub ainult puid. Et ta ka juba ei lõpeta!»

«Ah ei leia prille või? Ei see veel musta valgeks tee. Siin on terve selle mehe kuritegude register. Ütlen kuritegude ja nii see on. Siin on kõik ta nimed, mida ta on kasutanud. Või kes neid kõiki teabki veel. Ja siis siin lõpus ta viimane tegevuskoht, mõtle, see. Ja suppi siin ongi keedetud. Ja veel, kuula nüüd: «Kus ta viimasel ajal

tegutses koos ühe üldiselt tuntud lahutatud naisega, kes on kahtlase mainega ja lisaks kõigele ebamäärastel põhjustel ametist, tagandatud endine rahvakooliõpetaja.» No nii, istu, istu nüüd. Võid arvata, et seda lehte on hoolega loetud! Ja loetakse. Seda see Anja tagatipuks veel tegi. No nii, mida me ette võtame?»

Nii suured, nii vihased silmad. Ja Mari koirohutassi kallal, pominal Issandalt õnnistust palumas.

«Mis nädalapäev praegalt oo?»

«Nädalapäev! Mis imet sellest? Ja kuule! Ma sõitsin rattaga fotoateljee juurest läbi, sõitsin, kuigi inimesed jõllitasid. Seal otsitakse, möllatakse ikka veel, kõik purgid, pütid kummuli keeratud, kapid lahti. Ja tegin siis veel sedagi, mõtlesin, et pole enam midagi kaotada, läksin Anja poole, sinna, sinna jah, papa majja. Sama mäsu, toolid uppi, seljatoed katki, riided läbisegi põrandal. Issand jumal, vaatasin, et kähku trepist alla sain!»

«Aga Anja? Kas sa teda nägid?»

«Oi-oi! Oi-oi! Kas sa siis midagi ei taipa? Ta on loomulikult minema viidud. Ülekuulamisele. Mida Julin ütleb, mida kõik inimesed ütlevad! Siin ei tihka enam olla. Papagi... Oi-oi, ma saan väga hästi aru, et ta ei suutnud poes seista. Kõik inimesed... mine tea, peavad meid kõiki kommunistideks!»

«Kõnelge no veel, ma ei oska ju lugeda, kuda sii asi õigupoolest oo.» Mari lähenes ettevaatlikult lauale ja vaatas pilte. «Küll oo tigedad näod. Kas sii oo too mees? Aga ta oli jo nõnna mõnus ja ontlik ja akuraat. Mis hirmsat ta oo teind?»

«Kui ainult teaks!»

«Mine sa, Mari, too puid,» ütles Salme teenijale. «Ja vaata möödaminnes, kas Hänninen oo juba väga higine. Saab veel surmatõve külge, kui sedasi särgiväel lõhub. Mine, mine nüid!»

«Jajah, ei mulle räägita midagist. Ole ühtelugu nigu luud nukas. Nonoh.» Mari pööras kannapealt ringi ja läks, laskmata end rohkem sundida. Aga ta ei läinud hoopiski puukuuri, vaid jäi esikusse, ja kui köögis edasi kätsatati, tähendab Inkeri kätsatas, tõstis ta ettevaatlikult telefonitoru, pisut peljates, et see võiks ehk lõhkeda, lükkas rätiku kõrva pealt ära ja püüdis kuulata. Suminat oli ilmotsata, aga siis hakkas ta sõnu eristama. Üle tema huulte libises: oo! ja siis jälle: oo! Päris selgust ta ei saanudki, ei, ta pea läks täiesti segi, kui keegi seletas, kuidas

sealt Anja-proua juurest siiski midagi ei leitud. Aga mine tea, kas sel plikal olid ikka kapid korras, kui neid nüüd kohe nii ametlikult üle vaadati. Talle meenus ta oma köögikapp. Kole, kui mõni võõras sinna oma nina pistaks. Et mispärast kõik need anumad kummuli või vähemalt küliti olid? Kas aitaks, kui ta ütleks, et sellepärast, et hiir sisse ei kukuks? Jajah, et kui hiir sealt enam välja ei pääse, siis tuleb see surnust peast solgiämbrisse raputada ja see talle ei meeldiks! Kas sellest seletusest aitaks? Aga siis läbis liini tuttava kõlaga mehehääl. Ta leidis, et see oli nüüd see Vieno. Kuid mees rääkis nii venitades ja keeruliselt, et ta ei suutnud jälgida, seda enam, et ta ei kuulnud, mida teine vastas. Ta püüdis siiski, kikitas visalt kõrvu, kuni köögiuks käis ja proua tema kõrval seisis. Mari teeskles haigutamist ja püüdis toru konksu otsa riputada.

«Tuleb sinulgi vanuigi õppi. Kõiksugu kunstisi... Kas sa ei pidand puid tooma minema?» Aga Salme polnud kuri, vastupidi, koguni alandlik.

«Küll ma lähen,» ütles Marigi päris viksilt, nüüd oli perenaise ja teenija vahekorras niisugune hetk, ei riieldud, ei kamandatud, jonnikuradist polnud jälgegi.

«Aga vast ongi parem, et ma lähen ise. Vaatan ise, kudas tal oo.»

«Mis siis mina teen?»

«Ei miskit. Põle siin ilmas vaja ühti nii hirmsasti rehki ja rabada.»

Mari jõllitas prouat, nüüd olid asjad õige hullud. Eks pidanud ju alati midagi tegema, midagi nokitsema. Salme käsi oli juba ukselingil. Mari sattus kimbatusse, sest see käsigi oli nii lõtv, kuidagi armetu.

«Kulla proua, ärge nüid teiegi alla andke! Mis meist kõigist siis saab? Kui teiegi... Ei-ee, katsuge no vihastadagi, sii ikke kosutab.»

«Mina nüid...» ütles Salme loiult ja läks tasakesi üle õue. Vaadates seda minemist, tundis Mari end täiesti tühjana, kõhuski ainult mulksus ja mürises. Aga köögis kõndis Inkeri karmide sammudega ühest seinast teise. Sinna Mari siis läkski, seda olevust vaadates ei tarvitsenud igatahes karta, et maailmas on tahe ja jõud otsakorral.

«Nüid pead lõpetama,» ütles Salme, kui oli natuke aega mehe kõrval seisnud. Lõhutud puid oli juba maa ja meri, aga üha otsis vasak käsi uut ja parem tõstis kirvest.

«Niisuke jürikuine päev oo petlik, olgu pääle, et paistab soe. Jääd veel haigeks ja mis meist siis saab?»

Salme püüdis vastutust temale veeretada, kõik sõltus nüüd Oskarist. Vastutusekandmine tõi ikka mõistuse pähe.

«Üldiselt tuntud... Kahtlane maine,» ägas Hänninen ja lõhkus sõnade taktis. «Halva kuulsusega. Truudusetu. Jajah. Siin maailmas on seda kõik. Tuleb ära minna. Ära, lihtsalt ära.»

«Aga misperast sa siis neid puid lõhud? Egas halgusi saa ühes viia?»

«Ei. Lähen niisama paljalt nagu tulin. Niimoodi ma teen. Enam ei jää siia inimestele pinnuks silma ja pilgata. Üldiselt tuntud, kahtlase mainega...»

Kui Hänninen uut halgu võtma kummardus, nägi Salme, et ta silmad olid lausa paistes, ja mitte ainult pingutusest, higist.

«Kas keegi oo sulle miskit öelnd? Kas mõni oo juba jõund?»

Mees ei vastanud, ainult lõhkus.

«Vast teed nüid asja vähe suuremaks, kui ta oo. Mis sii meisse puutub? Puutub, puutub, aga kõik tunnevad ju sind. Sa oled ju ometi kaitseliiduski...»

«Sealtki tuleb ära tulla! Ja oma tütar, läheb ja häbistab ennast. Vaata, kui istub veel see kah vanglas. Muud siin polegi nähtud kui vanglareise. Mattigi... Nojah. See oli kröömes, see ei tähendanud midagi. Ja mina juba...» — Hänninen lõhkus jälle, nii et särk ragises — «mina juba kellegi armule lootma ei jää!»

«Kudas sa nii targaks oled saand?»

«Küllap siin õpib. On sihuke paikkond.»

Salme hakkas halge sülle korjama, kõrvale tõmbudes ja ette vaadates, sest uusi lendas kogu aeg juurde.

«Kuule. Me teeme kohvi, Inkeri tuli kah. Ja siis pesed enda puhtaks ja lähed jälle ilusti poodi, eks ole?»

«Vaat sinna ma ei lähe! Ja see on mu viimane sõna. Miks inimene ei või rahus puid lõhkuda? Mis inimesel muud enam üle on jäänud? Aga poodi ma ei lähe!»

«No lõhu siis. Põle mu hammas su pääle millaski hakkand. Aga ära siis ühti laste üle imesta, et kellesse nad oo läind. Jajah, muidugist-muidugist, kõik oo mu süü, aga põle su oma ka olemata. Mis kaupmees sii sihuke oo? Tööd ei või inime jätta, olgu vai mis!»

Hänninen tõmbas vähemalt viivu hinge, nüüd läksid nad mõlemad vihaseks ja see oli hea.

«Siis ole nii kena ja hoolitse oma tööde eest! Mine siit minema, vaata, kus su köök on, ja ole vagusi!»

«Jah, küll ma lähen!»

Aga Salme oli vaevalt trepile jõudnud, kui halusületäis hakkas kohutavalt raskeks muutuma. Ta oli oma jõudu üle hinnanud, köögis ei saanud ta tükk aega puudekasti kaant lahti. Ja Inkeri istus põrnitsedes laua ääres, luges üha sedasama lehekülge.

«Oodake homseni! Oodake, kui oma ajaleht ilmub! Kui toimetaja ennast vähegi kokku võtab, siis on seal sugupuu ja puha sees.»

«Egas ometigi mina!» kiljatas Mari ja Salmel kadus viimane jõuraas, kolises koos halgudega kasti.

«Mul ei tule kudagi meelde, mis nädalapäev praegast oo?»

«Oi-oi. No mis tähtsust sellel veel on? Matti lubas mulle järele tulla. Võikski juba tulla, mis siingi teha on. Kui sel kihutustööl nüüd vähemalt lõpp oleks, julgeks vähemalt oma saeveskis rahulikult käia. Elu on niisugune olnud, et te ei oska arvatagi. Muidugi, päris meister kohe omas külas . . .»

Ja järgnes Anja süüdistamine. Salme ütles, et kuuleb saalist kella häält, ja läks sinna. Vanainimene magas täies rahus ja Salme istus voodi kõrvale. Ainuke elus jäse, vasak käsi, rippus üle serva ja konksunud sõrmes oli juba ammu vaikinud kella nöör. Salme vabastas sõrme ettevaatlikult nöörist ja pani kella diivani kõrvale toolile. Ta tõstis käe teki peale. Kui külm see tundus! Üsna tasa hõõrus ta seda natuke ja tõukas, lükkas selle siis teki alla. Siin kurjuse veerel oli siiski rahu. Ta pühkis linaga vanakese silmanurgast rähma, tõmbas teki sirgu, kohendas pearäti millimeetri pealt õigeks. Hetkeks tekkis kriipssirgelt ülestikku, täpselt kohakuti osutitega kella tunne. Nagu oleks see parandamatult katki, purunenud ja osutid lihtsalt nõnda keeratud. Nagu surma, kellegi surma puhul.

Aga ta ei saanud ju seal igavesti istuda. Tuli tõusta ja kööki minna — see tuttav sammude ahel, et siin ka juba rada näha polnud —, kus teda ootas see ime, et Matti oli tulnud ja Oskari mingi viguriga puukuurist tuppa saanud. Mees täitis otsekui tervet ruumi, ise higist läbi ligunenud, aurav, puhkiv nagu hingetu vedur. Mari oli vastu seina otsekui liimitud pilt.

Korraga oli kole kiire, marss magamiskambrisse, tuli pesuvett ämbrisse kallata, see järele viia, viimase kui hilbuni puhtad riided otsida. Ja Matti seal kahele pühitsetud ruumis kolmandana. Noh, eks ta hõõrus vähemalt äia selja kuivaks ja kõneles, kõneles muidugi. Et kuuldavasti ei leitud Anja juurest mitte midagi, mis oleks vähegi selle mehega kokkumängule viidanud. Kuid et see mees oli küll . . . Aga mis tühja sellestki, Anja tavaline ebaõnn. Ainult et . . . Olid tõepoolest uut revolutsiooni plaanitsenud, ja teadagi nüüd, kus eelmisest katsest sai kümme aastat mööda. Hahaa, läks untsu, nagu pidigi minema. Nii et häda polnud midagi, kõik oli jälle päris hästi. Ei, palju paremini, saadakse mõneks ajaks jälle rahu majja.

«Aga Anja?» hõikas Inkeri kambrist. «Kus tema on?»

«On, kus on,» hüüdis Matti vastu. «Küll ta ühel heal päeval välja ilmub. Aga nüüd püksid maha!» Salme keeras häbelikult selja. «Teised riided selga ja poodi. Ja homme, kas homme ei ole väljasõiduistung?»

Matti käskis äial lõuga kergitada ja sidus kravatipaelad kinni. Oskari laskis kõigel sündida.

«Kohtusse siiski ei lähe.»

«Ohoo, või veel. Mõrtsukas ootab. Jälle kaks meest mängust väljas. Ole karm, äiapapa, ära halasta ühti.»

Salme tuli kambrisse, teda ei olnud nüüd vaja. Matti vist teadis, et kui ta oli kord Oskari mingil moel raiepaku juurest ära saanud, siis ei tohtinud ainsatki kurtmise või taganemise hetke vahele lasta. Ja sealt läks ta kööki, kus Inkeri palitut selga ajas, kaenlaaluseid paelu otsis ja need kõvasti kinni sidus. Kübar oli peas nagu pott, ainult kõrv puudus.

«Sai vähemalt hulga halupuid,» ütles Salme Marile, kes jälle ringi sebis ja tatsas. Ta katsus naerdagi, aga sellest ei tulnud siiski midagi. Ta katsus uuesti, sest pelgas Inkeri pahurust.

«Kui Anja siia tagasi tuleb . . . Mina temaga ühes kohas elama ei hakka.»

«Issand Jeesus,» hädaldas Salme heleda häälega. «Ta oo ju su oma õde. Ega seda maha salata saa. Või sii tema teha, et tal alati nii halb õnn oo.»

«See'p see kõige vihastavam ongi. Oma õde jah. Aga eks Sofi olnud ka kellegi õde? Oli, oli, papa õde. Ja ometi toimetati minema. Ise sa ta toimetasid!»

«Jah, aga see . . .» Salme vaatas vanemat tütart, nii

kindlat, vankumatut ja karmi. «Sii oli ju, mis ta oli. Viimaks vissist peris pääst segi. Läks segi, kui . . .»

«Aga kui Anjagi on? Ega temagi jahtimised selget mõistust näita, alailma mõni mehekolge . . . Peaks ikka natukenegi kainelt järele mõtlema, kellega käima hakata. Nüüd on nii, et kas mina või tema! Ja kuidas mina lähen, kuigi oleks isu minna küll! Mul on mees ja lapsed, saeveski ja maja ja see, see õnnetu kohvik ka veel lisaks kõigele. Aga ma peangi nüüd vist sinna minema kardinaid üles panema, mis mul muud üle jääb kui edasi pingutada!»

«Nii et kui Anjal miskit põle, siis võib ta su arust ükstapuha kus olla . . .»

Inkeri ei vastanud enam, ootas ainult, et meespere valmis saaks. Salme vaatas teda, vaatas nagu metsloomа, kellele polnud nime. Ta pööras pliidi poole, kangelt, toetas lauba vanast harjumusest vastu selle kummi. Nüüd, nüüd ei olnud Anjal siis perekonnaski kedagi peale tema, mitte kedagi. Kui oli mujal maailmaski, vaevalt küll.

Ta kuulis mehe, väimehe ja teise tütre minekut. Automootori plärin lõikas täna, sel viimase hoobi päeval jälle kord kõrva, piinas. Kuidas kõik kordus, aga ahenevas kaares. Vette visatud kivi saatsid, näitasid laienevad, üha laienevad, peagi kõiki kaldaid sülelevad ringid. Nüüd liikusid need tagurpidi, nii loomuvastane kui see oligi. Varsti osutab ainult väike punkt kohta, kuhu kivi oli kunagi kukkunud. Siis kaob vist seegi. Ei! Anjal polnud kedagi, mitte kedagi peale tema, rumala, lihtsameelse emaköbi. Ja temalgi ei jäänud muud kui lihtsalt olemas olla, isegi mitte juures, vaid olemas, elada selleks puhuks, et kivi polegi uppunud, et kivi pole olemas olnudki, et sulpsatust pole kostnudki. Et on vaid põdrakanepi ebe. Et põdrakanepi ebe võib kunagi põgusat puhkehetke vajada. Mida kõike ta küll kunagi oli rääkinud! Kõik tuli kätte, nõudis kinnimaksmist. Ja kõik oli olnud asjatu. Siitsaadik tuleb tal olla ainult nagu oks või räästalaud, kuhu laps võib hetkeks puhkama laskuda, et peatselt taas edasi hõljuda, hõljuda, kuni saabub hetk maha heita, talve, lund, pakast ootama, ja järgmisel kevadel vahest juure loomiseks ellu ärgata. Vahest ellu, vahest mitte.

Mida muud siis Salme teha saigi kui olemas olla, aga olemasolust märku andmata, hääletult.

33.

Nii ju öeldi, et aeg veereb igaviku poole. See võis tõsi olla, arvatavasti oligi. Ehk oli see lõpuks ainus kindel asi maailmas. Aga mis see igavik oli? Kas see oli niisama igav, sündmusteta aeg nagu praegunegi? Mingi mõte, mida ei saanud meelde jätta, valjusti välja öelda, mis juba vaevu valmis mõeldult tundus arutu, võimatu, mis ei olnud suuteline lendama ega laskuma, ainult udu kombel kuivama. Aga aegki kulus ju jõnkshaaval. Alles lihavõtete paiku oli Salme, juba ammu viiskümmend aastat täis saanud, kaua oma viletsate põlvede pärast kannatanud, kahekordne vanaema, end mõnikord peaaegu noorena tundnud. Just, noorena, sest oli suutnud üha tulevikule mõelda, sest temas elutsesid järeleandmatus ja lootus. Ajavool oli ta nüüd saali sohva kõrvale toolile paigutanud ja ainult siin ta istuda tahtiski. Kus mujal teda veel vajati? Mida talle keegi rääkiski? Oli täpselt nagu kunagi varem, kui Oskari mornitses ja demonstratiivselt käitus. Seesama mornitsemine nüüdki, päevast päeva, aga Salme ei mõistnud isegi mingit muutust loota. Hirmude ja pettumuste piir oli ületatud, meeleolule ei mõjunud enam miski. Olgu, lõuna ajal vaatas Oskari aknaklaasilt oma peegelpilti, .toitu suhu pistvat peegelpilti, ja Salme mõtles: olgu.

Ohtud valgenesid, aga seegi oli üksnes päevade jooks. Seegi ei tähendanud midagi, omal ajal, peagi hakkavad need taas pimenema. Ja Inkeri avas kohviku — Mari rääkis. Saeveskist ei võetud Salmega üldse ühendust, telefongi oli nagu tummaks jäänud. Ja Salmel ei olnud isu seda kohvikut vaatama minna. Ei olnud tal paslikke rõivaid ega oleks ta osanud niisuguses kohas käitudagi. Inkeri laste järele ta igatses, siis läks seegi üle. Vist ei olnud ta neilegi sobiv selts, kuidas ta oleks saanudki

olla, vana, vanaaegne inimene, ei mõistnud ta ju rääkidagi.

Ja ikka veel ei kõnelnud keegi temaga ega tema kellegagi, välja arvatud paar-kolm sõna päevas Mariga. Ega soovinud ta selgi päeval juttu ajada, kui Oskari linnalehe koju tõi, niimoodi kokkupööratult kambris Salme taldriku kõrvale lauale pani, et ta pidi seda väikest uudist nägema. Ta ei teinud väljagi, alles pärast Oskari lahkumist otsis ta prillid ja luges. Kommunistide vangistamisega seoses ülekuulamiseks kinnivõetud Anja Julin on süütõendite puudumisel vabastatud. Ta võttis prillid ära ja pani uuesti ette. Lootus, rõõm oli silmapiiril, seda küll. Aga kirjutamata, talletamata mõtteköndid olid juba ammu kobamisi suunda otsinud, mis nüüd oli selge. Vabanemine, süütõendite puudumine ei tähendanud mitte midagi, sest eelmises uudises olid olnud sõnad: kahtlase mainega. Ja et need sõnad olid kirjutatud, mustaga valgele pandud, olid nad inimese igaveseks ajaks ära määrinud ja rüvetanud, jah, igavikuni välja. Kõik endised sündmused olid olnud ainult kõneaine, mitte kindlad sõnad paberil.

Ja muidugi pidi Inkeri just siis tulema, teatavaid sõnu nii vaiksesse majja ütlema lippama, et need jäid sinna kõikidelt seintelt vastu kaikuma, mitmekordistuma, valjenema, kuni — siiski lootusevälgatus! — midagi uut peale tuleb.

«Loodetavasti on tal nüüd niipalju aru, et ta enam siia kanti ei tule!»

Ja uksest välja, ning õhtul Oskari viimaks ponnistades:

«Ma annan selle toa üürile.»

Salme ei kostnud sellegi peale midagi. Kas ta oli juba surnud? Ei, sest öötundidel otsustas ta, et läheb toob trepikojakoristajalt võtme nagu kunagi enne, läheb teeb seal kõik korda, kellegi teadmata, aga korda. Ja kui ta oli selle otsuse teinud, hakkas ta tõusma, nii hingeliselt kui ka kehaliselt. Ta läks südaöösel linimendipudelit otsima, võidis jämedaid valutavaid põlvi, tegi sidemed ja sõnus, loitsis. Põlved pidid vastu pidama, keha pidi tegema, mis tal teha oli, kui hing nõnda käskis. Mis kasu on kraamimisest, kui Anja lihtsalt ei tule? Aga kui siiski... Aga kui Oskari selle toa tõesti välja üürib? See ei sünni ometi silmapilk, enne tuleb see igatahes tühjaks teha, ja enne seda, selle vahe sees võib Anja ikkagi tulla.

Niisiis ütles Salme järgmisel päeval Marile lühidalt, et läheb haudu korrastama. Ta ei tule sööma, tal läheb kauem. Ja kuigi Mari talle trepilt järele hüüdis, et kuhu ta reha ja kõpla jättis, ei pööranud ta ümber, ei teinud kuulmagi, vaid astus jäikade ja tuldlöövate põlvedega omasoodu edasi. Sest Mari võis mõelda, mida tahtis, kas või tõe peale tulla, kui tast selleks oli.

Aga kui vaikimine päevast päeva ja õhtust õhtusse edasi kestis, hakkas Salme ka õhtuti üksi jalutamas käima. Ta isegi ei mõelnud enam põlvedele, ega lootnudki suurt. Ta keeras ainult üles peateele, astus kooliaia äärde, vaatas lastejalgadest segitambitud õue ja pöördus seal seistes aega viitmata otse Anja aknasse vaatama. Inimesi tuli ja läks, ta ei pööranud neile vähimatki tähelepanu. Need võisid olla kes tahes, oli ükskõik, mida nad temast mõtlesid. Ta ainult seisis mõnda aega oodates, et näeks vähemalt aknakardina liigatustki, mingit elumärki. Aga ta sai seista ja siis samal kombel eemalolevana, äraolevana koju tagasi minna, otse, aega viitmata, vaateaknaid silmitsemata.

Ja Oskari sõi ja jõi ja röhitses, see oli kõik. Mari kaagutas vahel, vanamutt pissis alla.

Siis saabus ühe päevaga kevad, või piisas talle poolestki, ja teraste erkudega inimene oleks võinud kuulda miljoneid kergeid paugatusi, kui pungad puudel pika talve jooksul kaitstud lehealgeid vabastasid. Hommikul olid puud olnud hallid, õhtupoolikul lükkisid nad õlgadele juba punerdavat, lillatavat ja habrast rohelust. Nii et õhtuste jalutuskäikude jätkumist ei pruukinud enam üldse imeks panna, kui nad kord juba palju halvemate ilmadega olid alanud. Ja kui siiski kusagilt lootusniidi otsakese välja õngitsesid, nii olematu, et seda ei söandanud lootuseks nimetadagi, pidi see ju ikkagi täituma. Juba teisel kevadõhtul jälle kord koolitara ääres seistes nägi Salme, et Anja toa kardinad olid kõrvale tõmmatud. Salme ei läinud kohe. Ta seisis veel natuke aega ja katsus kraenööpi, nagu oleks see lahti ununenud. Siis kohendas ta kätiseid, aga nüüd üksnes sõnade otsimiseks, mis jäid leidmata. Nõnda otsustas ta lihtsalt minna, vait olla, nagu kindlasti oligi parem.

«Ei, ei.» Rohkemat Salme Oskarilt välja pigistada ei suutnud, kui ta hilja, juba peaaegu öösel koju jõudis ja rääkis, et Anja on tagasi.

«Kas sa tahad öelda, et...» Salme ei uskunud oma silmi ega kõrvu. Vana mees, juba aluspükste väel, voodilt päevatekki tirimas, nagu olnuks see oinast või vihast pulli ärritav riie, kiilaspäine, piki selgroogu hallid lokkis karvad. «Ma olen tuhat korda öelnd, et sii oo ikke su oma laps. Vai oled sa nigu Inkeri, kes ütleb, et kas tema vai Anja. Et sii paik mõlemat ei kanna. Aga et ta siia tuli, koju — mu meelest oo sii suur arm.»

«Ei.»

«Kas sa ei taha sellest rääkidagi?»

«Ei. Ei taha.»

«Ja Inkerile ei tasu mul vist kõlistadagi.»

«Ega ei tasu.» Ja Oskari räntsatas voodisse, pööras ülekohtuselt kannatavana, halvasti kohelduna selja, surus rusika padja alla ja jäi vist ainiti akent, sealseid peegeldusi põrnitsema, kuni ehk ükskord viha võimuses suigatab.

«Aga ma ütlen sulle...» — ja Salme ei liigutanud riidest lahtivõtmiseks veel näppugi — «et niipalju kui sii vaene tüdruk rääkiski, ühte asja ütles ta nii, et ma seda eluilmaski ää ei unusta. Ja sii oli jüstku sinu suust. Ega sa seda kuulda ei taha. Aga ma ütlen ikke. Kui mina kaebasin ja hädaldasin, et ta elult alati nii võimatut nõuab. Siis ta ütles sedasi, et kui ei õpi elult võimatut nõudma, siis ei tasu eladagi. Ta ütles, et tema nõuab, ja elab ka. Ja et tal pole miskit häda. Kas põlnd uhkeste öeldud? Ja sinagi oled alati võimatut taht.»

«Või seal arutati nii sügavaid probleeme?» Nüüd Oskari vähemalt vastas. Salme oli vahel endamisi mõelnud, mismoodi see oli, kui öeldi, et inimene kobrutab vihast. Nüüd kuulis ta seda Oskari häälest. «Need minu võimatused olid küll hoopis teistsugused. Mina tahtsin ainult natuke jõukust, natuke lugupidamist. Lugupidamist, jah! Ja see on nüüd igatahes igaveseks läinud. Anja nõudis võimatut! Häh! Nii et olgu ta kui tahes vabaks lastud, kommunist on ta järelikult siiski.»

«Ja mis...» Salme püüdis naerda, kuid siis lõrises Oskari nii, et ei jäänud muud üle kui riided vaikselt seljast võtta ja oma mõtetega sängi pugeda. Aga eks nendest olnud seltsi, need võnkusid jällenägemisrõõmu juurest inimeste, kõige ligemategi kalkuse juurde ja jälle tagasi. Kuid midagi olid nad ometi. Ent kuidas järgmine ja ülejärgmine päev vastu võtta? Kuidas kahtlase mainega naine enam eratundegi saab? Millest Anja elama hakkab?

Üpris pahandav, just siis, kui vihakandmise ja põrnitsemisega korralikult alustada said, seda tõsiselt nautima hakkasid, pidi juhtuma midagi, mis kõik katki käristas või kibeda naudingu hetked vähemalt kaugemale lükkas. Jäi ainult loota, et need säilisid. Polnud kahtlustki, küllap nad säilisid, leiti üles, kui natuke tuhniti. Sofi Hänninen, kellest elus suurt muud peale pahanduste polnud, arvas heaks ühel ilusamast ilusamal maipäeval ära surra. Sobimatul ajal, aga sobimatul ajal ja sobimatult oli ta alati kõike teinud — kui päris aus olla. Niisiis tuli kalmistuplaan kambrilauale laiali laotada, seda seal uurida. Ja hauakõne pidada, vaesekest ei saanud lihtsalt põrnitsedes mulla alla panna. Päike paistis otse sisse, prillid pimestusid, tuli teisele poole lauda istuda, paberid samuti teisipidi pöörata ja seal piirjooni püüda seletada. Kaart oli murdekohast peaaegu jahule kulunud. Päike soojendas, äratas villases laudlinas aastavanuse naftaliinihaisu. Hänniste hauaplats oli just murdekoha kõrval, valkjasroheline ümarnurkne ruut, tähistatud juuspeente põikkriipsudega, mida silmad prillidegagi õieti ei eristanud. Teise paberi, surmatunnistuse jättis Salme sinnapaika, sellest ta nagunii suuremat ei mõistnud.

«Kas kaupmees oo ikke saalis?»

Mari oli nutetud näoga, ta sõnad olid sulaselge, pisut liialdatud halin. Salmelgi oli räbal olla, mitte kurb, aga räbal.

«Sii oo sääl jah. Püüab vanale kudagi seletada. Et nüid oo nõnnaviisi.»

«Et ma pidin ka nõnna õel olema. Kõik need korrad, kui ma teda sõimasin, taevalinnuks ja puha.»

«Minagi olin vissist õel. Kui jüst mitte sõnades ja tegudes, siis mõttes ometigi. Minagi lihtsalt ei jäksand. Aga oleks pidand teda vaatamas käima. Jäi lihtsalt minemata ja nüid oo hilja.»

Salme püüdis saalist kostvaid hääli kuulata, aga ei eristanud midagi peale mõne üksiku Oskari sõna, ja kõhatuse. Vanainimest polnud üldse kuulda. Siis ootas Salme üksnes, millal ukselink alla vajub ja Oskari tuleb. Uksservadest oli värv päris maha kulunud, paistis paljas puu, siit oli tõesti käidud. Naftaliiniga segunes Mari riiete ja nädalate viisi rätiku all haudunud juuste lehk. Marigi näis kalmistuplaani vaatavat ja Salme ei tihanud teda minema kamandada.

«Kudas ma seda nüid ütlekski...» Mari püüdis häbelikku nägu teha. «Et kas me ikke kindlaste sinna platsile ää mahume. Me kõik, kaupmees, proua ja mina. Kui nüid tuleb sii kah veel sinna panna. Ja mine tea, kui ühel hääl päeval veel sii küüratski... Põle mul änam himu temastki paha sõna öelda, mine tea, vast sureb siigi ükskord ää. Mis sa veel millestki mõistad... Plikad elavad, nende perast põle platsi koha päält igastahes veel muretsemist. Aga meie, kas meie mahume ää?»

Salmel pitsitas kurgus. Nii et Mari pidas ennast sedavõrd nende hulka kuuluvaks, et tahtis samale platsilegi. Ehkki asjal mingit tähtsust polnud, väljendas see mingil moel otsekui tänu või päris ehtsat armastust. Ja miks mitte Mari, kui juba Sofigi. Kui ta ise nõnda tahtis.

«Küll sa mahud,» ütles Salme kindlalt ja ta hääl muutus kergemaks. Millest see nüüd tuli, aga järsku lihtsalt tundus, et kõik polnudki ehk nii hirmus, ei elamine ega suremine koos oma lausa ülepääsmatuna näivate asjaoludega. Mitte sellele, kellel oli keegi, kellega ta kuulus ühte, päris hauarüpeni, selle viimase rüpeni välja, mis ei tarvitsenudki külm ja hirmus olla. «Küll sa mahud, kes siis veel, kui mitte sina.»

«Proual oo süda õige koha pääl. Kuigi ma olen teidki sõimand, aga mitte ilmaski tagaselja. Ainult silma ees olen oma hambutut suud lõksutand. Aga kas te seda kaupmehele ka ütlete?»

«Ütlen, ütlen. Aga sii Sofi nüid. Alati nii üksik. Ainult sii natust aega, mis ta uskus, ennast niisukeseks Jeesuse pruudiks pidas, oli ta vissist õnnelik. Kui Kristus ta valgus ja sool oli. Nii et väheke õnne ometigi.»

«Aga mu koha päält oo hauaplatsiga siis kõik korras?»

«On. Kui sa nüid ainult miskit küpsetada jäksaks. Sii oo vissist siis tuleva pühaba, enne vai pärast kirikuskäimist, nii nigu kirikumeestele passib.»

«Tuuaks ta rongiga?»

Salmel oli raske vastata ja Mari pidigi oma talituste juurde lippama. Kuidagi see mõte, et Sofi, vaimuhaigla keldris hädamisi korda seatud, hädamisi odavasse kirstu ja siis rongi topitud, teab kus pagasivagunis, mitte kedagi juures istumas, lauluraamatut või taskurätti hoidmas või lihtsalt niisama, olemas, hoolimas. Aga kui nad olid selle niimoodi korraldanud... Ja kuskil jaamas tõsteti ta ümber teise rongi... Võõrad, sootuks ükskõiksed mehed tõstmas, kandmas, kähku teiste tööde juurde minnes. Mõtlesid nad midagi? Ei vist, ega see ainus kirst olnud, mida rongiga veeti. Siiski... Aga nüüd liikus ukselink ja Oskari tuli saalist. Päike lõõmatas Oskari näol, seegi oli täna üle hulga aja teistsugune, leebe, ehkki ta oli asjast juba eilsest saadik teadnud, sest haiglast oli helistatud. Aga alles siis, kui surmatunnistus käes, hakkasid seda tõsiselt uskuma.

«Kas ta sai aru?» küsis Salme, kui Oskari kuidagi tagurpidi tooli kobas ja niimoodi istet võttis, nagu poleks selleks pikalt mahti.

«Ei tea. Silmad tegi korra lahti ja... Siis alustas oma pobinat. Ei, ega ta vist mõistnud.»

«Aga ta ju peaks? Kuigi ta matustele ei saa, aga ikkagi... Kas sul Sofist mõnda päevapilti, pudreed oo? Kas või leeriajast vai nii? Et saaks kohvilauale panna?»

Oskari raputas üleliia kaua pead. Mitte iial mingit pilti, kes selle oleks lasknud teha? Salme ei pinninud rohkem, meenus päevapiltnik, ja Anjagi. Siis Oskari võpatas, tõusis ja asus ennast sirgu ajamata minekule.

«Tuleb minna abiõpetaja ja hauakaevaja ja kirikuteenriga rääkima. Ja kust kandjad saab? Jah, ja siis äratoomise asjus kokku leppida. Surnukambrisse peab ju ikka viima. Ja mine tea neid sõiduplaane, võib-olla on juba jaamas. Ei, mul tuleb minna. Paras üllatus küll.»

«Aga viimane!»

«Jajah. Teadagi, lasksid seal kätte ära surra! Ega nad sääherduses kohas vist suurt risti ette ei löö. Kui oleks saanud seal korragi ära käia. Aga kui sina nüüd omakorda katsuksid tollele, jah, vanainimesele seletada. See oli ju ikkagi tema tütar ja minu...» — miski pani Hännise värisema, võib-olla nutt? — «õde, jah.»

Salmel läks mehe minemasaamisega järsku kiireks. Oskari surus surmatunnistuse taskusse ja läks, koperdas ukserestil, aga minema siiski sai. Rüht sirgus ja Salme tuli akna alt ära. Ta murdis kaardi kokku tagasi, sellest sai väike raamat. Ta pidas natuke aru, otsis sõnu ja astus siis omakorda saali.

Viivuks tundus talle, et vanainimene oli suutnud end mingil imeväel teise asendisse pöörata. Aga ei olnud, oli ainult teistmoodi näo teinud, otsmikunahka kergitanud, nagu kujutledes, et tal olid veel kulmud, mis kergitatuna hämmastust, meelepaha, nördimust suutsid väljendada. Niisiis oli ta mõistnud, polnud lihtsalt leidnud, mida Oskarile öelda.

«Mis jooksmine see olgu? Tahan vähemalt hetkekski rahu... Küll tuleb Oskari siia kõiksugu asju rääkima, küll seisad sina siin. Miks mulle rahu ei anta?»

«Te ei tohi nii südametu olla! Te lihtsalt ei tohi!» Salme astus tagurpidi tagasi, põrkas tooli otsa, ei tundnud enam oma mööblitki:

«Kui koledasti sa säherdusel päeval kolistad. Südametu? Mina olen peen, haritud inimene. Peened inimesed ei näita oma tundeid.»

«Ah ei näita? Ah et nõnna? No siis ma tänan Loojat, et ta põle proovindki mind peeneks teha.»

«Kas sa tõid midagi? Mahla?»

Salme ei vastanud, tal ei tulnud parajasti midagi keelele, ta vaatas ainult jahmunult vanainimest, püüdis mõelda, kas sel oli maailmas muud teha kui ristiks olla. See oli viga, sest vanainimene hakkas seletama, tõstis elusa käe näo ette, vaatas nagu imetledes luiseid sõrmepulki, laskis sel alla vajuda.

«Jah. Mina pean edasi elama, nõu andma. Oskari rääkis, et Sofi on surnud... Mul on muidugi raske siin teada saada, millal mulle valetatakse, millal mitte. Aga ükskõik, Oskaril pole Sofilt isegi midagi pärida. Mõelda, nii armetu inimene, ei saa isegi oksjonit pidada.»

«Noh,» Salme ei tundnud oma häält ära, tema jagu see igatahes ei olnud. «Mis siis teie järelt pärida on?»

«Ei tarvitsegi ilmtingimata ainelist olla. Aga iga päev annan ma nõu ja õpetan. Minu pärandus on see, kas mõistad?»

«Aga ta oli ju teie tütar!»

Vanamutt paistis asja üle järele mõtlevat, siis kerkis jälle otsmikunahk.

«No nii. Ma nõuan, et pärg olgu ilus, uhke. Jah, kindlasti loorberilehtedega. Ja roose ja liiliaid. Inimesed käivad ju siiski hauda vaatamas. Inimesed on niisugused.»

«Oi. Et loorberisi kah...»

«Ja kas te võiksite pastori siia kutsuda, hea pastori, mitte mingi puupea. Kas sust niipalju asja on?»

«Et te tahate nüid kirikuõpetajat? Seda ma olengi ootand. Küll ma kutsun, kui teil niisuke vajadus oo...»

«Ära nüüd jälle valesti aru saa. Muidugi saad. Ei, ma tahan pastorile seda rääkida... noh, kogu Sofi elu. Et ta oskaks siis korraliku hauakõne pidada. Kuidas ma kõike proovisin, ikka õigele teele püüdsin juhtida, ikka õpetasin,

hirmu ja armu all pidasin. Tähendab tervest elust, nii hästi kui võimalik, et poleks häbi...»

«Ärge mitte lootkegi. Sellepärast ma õpetajat siia ei vea. Et teie saaksite veel oma krooni puleeri. Ärge mitte lootkegi. Sofi oli niigi hea, tegi alati, mis vähegi jaksas. Ja palju, palju rohkemgi. Kes te õige olete, te oleks nigu peris rahul kohe!»

Vanamutt sulges silmad ja Salme hakkas oma hingamisrütmi aduma. Pole midagi, püüdis ta mõelda. Vanaeit on napakas, temast ei maksa hoolida. Ta kavatses ära minna, eks olnud ju peamine, et ema vähemalt oma lapse surmast teadis. Ta oli juba lävel, kui tekkide alt kostis veel:

«Igatahes on nüüd valvamist vähem. Keegi ei mõista, kui koledasti inimeste oskamatus väsitab. Noh, temast olen ma nüüd igatahes vaba.»

«Ja mis te selle vabadusega peale hakkate?»

«Enda teada palusin ma mahla. Kui mitu korda ma pean paluma, enne kui mu sõna kuulatakse?»

«Võiksite üks kordki sõbralik olla. Lihtsalt nigu harilik inime. Vahel ju võib põrkida ja utsitada, aga ainult vahel, niisukesel päeval võiks vähemalt proovidagi vähem peen, tavaline olla. Olgu vai tavalinegi.»

«Mine pane teine põll ette! Säärane suur plekk, sedasi siia tulla...»

Salme tõmbas ukse enda järel kinni, nuutsatas, asjatult õnnetu nagu väike pettunud tüdruk, ja läks kööki. Ta tundis, et on liiga väsinud, vana ja rammetu. Kõik viimaste aegade katsumused olid turjal nagu terve maakera. Mari vispeldas juba kausis mune, suhkru- ja jahukott lauanurgal käeulatuses. Ahi oli küdemas, koguni suur leivaahi. Salme istus ja pani käe valusale põlvele. Mari kiikas teda rätiku varjust ja laskis tal rahus olla.

«Mahla, nüüd olgu muudkui mahl olla,» ütles Salme. «Aga mina ei jõua. Ma pean Anja manu minema. Pean, olgugi et ma vist ei tohiks. Aga ühte ma sulle ütlen. Pea mul vähe silma pääl. Vaata, kui ma hakkan niisukeseks muutuma nigu too vanamutt, siis löö aga pähe! Teeme niisukese tokustaadi, et sulle oo selleks luba antud. Ja sii tokustaat tulebki varsti valmis teha. Niikaua kui ma veel miskitki jagan.»

Mari kloppis jõuliselt, lisas kohvitassiga suhkrut ja kloppis jälle. Oli neid päevi, kus proua lobises tühja, oli vist väsinud.

«Mine tea toda hauaplatsigi,» ütles Mari. «Kui satud siis jüst tolle peletise kõrva. Ei saa tast koolnust päästki lahti. Ja ma tahan proua kõrva, õkvalt ligi.»

Salme võttis ästudes põlle eest ja laskis selle põrandale. Muidugi oli seal plekk, aga oleks olnud loomulik, et niisugune asi antakse sel päeval andeks, kui surm on külas käinud.

«Aga see mahl,» meenutas Salme.

«Ju ma siis viin, aga alles siis, kui olen koogi ahju saand. Oo täna jälle muudku juua luutsindki. Jookseb lihtsalt läbi... Aga proua nuusaku nüid nina puhtaks, sedasi tilk nina otsas ei passi inimeste silma alla minna.»

Salme kohendas seelikut, ja teele. Inkeri oli lubanud haua juurde tulla, kaugeltki mitte hea meelega, aga tulemata jätmiseks ei leidnud ju ka põhjust. Või leidis küll: Anjat ta seal näha ei tahtnud. Selle kohta polnud Salme midagi öelnud. Isegi siis mitte, kui Inkeri oli korranud: «Anjat sa sinna ei kutsu.» Õnneks oli Inkeril kiire olnud, nii et ta ei jõudnudki vastust ära oodata. Aga just Inkeri sõnad... Salme läks nüüd nimelt Anjat kutsuma. Ta mõtles, et kui saab tüdrukud kokku viia, saab nad ka leppima, vähemalt kuidagimoodi. Ja Oskari alistuks, kindlasti alistuks, oma õe haual ometi. Nii oleks siis Sofi surmal mingi tähendus, kui ka elul palju ei olnud.

Kell saalis hakkas helisema, inimelu igikestev rist ja vaev. Muud tähendust sel enam polnudki, see ei pannud võpatama, sammu kiirendama, oli lihtsalt lakkamatu meeldetuletav hääl. Mari vaatas proua minekut, niikaua kui nägi. Vana teenija hakkas värisema, märgates, kui silmanähtavalt proua lonkas. Nii uskumatult hele kevadine õhtupoolik ja proua seal oma valutavate põlvedega edasi liikumas, pisut juba küüruski. Aga Mari pööras ringi ja vaatas kapiserval olevat kella. Aeg läks, kella tiksumine segunes teise kella tilinaga.

34.

Salme keerutas kirikus jumalateenistuse ajal sündmatult pead, vaatas, kas kusagil tagumises pingis, vahest poolenisti piilari varjus ei paista Anjat. Ei paistnud, ega seesuguse õpetuse inimene võinudki vist kirikusse astuda, ei võinud siis vist haualegi tulla, kuigi oli peaaegu lubanud. Jutluselaulu ajal ta katsus, kuid ei suutnud kuulata, mida praost kandva, kuulsa suguvõsahäälega kuulutas. Viimast õnnistust jagama praost ei tule, ta peab kuhugi pulma minema. Sest pulmadeks valmistuti nädalaid, matused tulid äkki ja siis pidi leppima selle kirikumehega, keda sai. Inimesed, käputäis, läksid juba lõpulaulu ajal minema ja siis olid ainult nemad, Oskari, Salme, Inkeri ja Matti kellatorni ette valmis toodud musta odava kirstu kõrval. Kandjaid hakkas kogunema, siit-sealt korjatud eri kasvu mehi. Salme tundis ainult Heikkise ära, selle punni iga augu ette, ja tedagi polnud tumedas ülikonnas kerge tunda.

Üks meestest astus kirstu juurde ja vaatas küsivalt Oskari poole. See noogutas. Komme nõudis, et kirst avatakse, vaadatakse, öeldakse lahkumissõnad. Inkeri suust tuli häälitsus, ta oli niigi äärmiselt vastu tahtmist väljas. Matti hoidis silmad mujal, korts kulmude vahel, temagi seisis siin sellepärast, et pidi, kuid suutis siiski kindlasti äriasjadele mõelda. Ainult Salme üksi astus kirstu juurde, vaatas kadunukese pidulikuks, karmiks muutunud nägu, siledalt taha kammitud juukseid. Möödas oli kogu vaev, kogu alandus, kõrvaletõrjutus, häbistamine. Lõpuks oli Sofi olgu või väikesegi sündmuse keskpunkt. Salme käis Oskari käest pärjast punast nelki murdmas ja viis, pani selle ilusasti nüüd täiesti lamenenud rinnale. Ta ähmuva pilgu ette tõusid käed, neid tahtis ta meelde jätta. Palju üritanud, vähe küündinud... Nüüd olid nad lihtsa särgi peal rahulikult risti. Salme astus tahapoole, ja seal sei-

siski Anja, nagu oleks ta seal kogu aeg seisnud, ja mitte nüüdsama kusagilt välja vupsanud. Salme võttis tal käest kinni, hoidis seda ja vaatas aralt Inkeri poole. See ajas end turri, ütles midagi Mattile, aga jäi, ei läinud tuisates oma teed. Mustad rõivad, täielik leinarüü, jah, aga vihased, tõredad, leppimatud jooned suunurkades. Kuid et pastor ja köster juba käärkambrist kõrvuti lähenesid, tõstsid mehed kirstukaane kähku kohale ja hakkasid kruvisid kinni keerama. Nagin, nagin ja kevadkirgas ilm, õhus veel läinudõise vihma kerget hõngu.

Oskari vaatas korraks Salmet, mitte Anjat, isegi mitte hämmastunult, lihtsalt nagu tõdedes. Ja siis tuligi minna. Teele oli oksi riputatud, see otsekui trööstis. Kõik oli viimse teekonna jaoks kenasti ette valmistatud. Ja nad olid kõik koos, räbalad ehk lipendasid, aga siiski koos. Salme hoidis Anjal kogu lühikese talituse aja käest kinni. Tüdruku täiskasvanukäsi liigatas pisut, aga Salme ei lasknud seda lahti. Vaadata ei söandanud ta kellegi poole, ainult noore õpetaja siledasse näkku, suhu, kust tuli üks piiblilause teise järel, seegi: «Kingiks olete saanud, kingiks ka andke,» kuni ta siis, juba väikest labidat haarates, ütles kindlalt, rahulikult ja selgelt:

«Saagu see unele suikunud Issanda teenija seal lõpmatus, igaveses armastuses elada, aamen.»

Kui hästi ja kui õigesti. Salmel oli nutt kurgus, aga ta hoidis üha kätt peos, esimeste, kõige piinavamate mullakamakate kõmatades kirstule, hoidis üha, oodates haua täitumist, kuni laskis järsku lahti, komberdas kaugemale, ära, ja leidmata teist paika, istus kõrvale tõstetud hauakivile. Tal oli piinlik, ta häbenes, ei tihanud mujale kui kinganinadele vaadata. Labidad töötasid ühtlaselt, kusagil ülal laulis lind, maas lippas orav mööda jalgrada oma teed, omi asju ajama. Ja siis olid vist tüdrukud seal, üks ühel, teine teisel pool, kuni Salme leinakübara alla kostis korraga Inkeri sähisev sosin.

«No nii, kas oled nüüd rahul? Oled murdnud ema südame. Jah, kõigi oma tempudega.»

Anja hingatus, ainult see. Ja Inkeri kummardus alla.

«Mis on?»

«No põlved ainult... Kõndida nad lasevad, ega ma seda ütle. Aga sii pikk seismine. Hirmus häbi küll...»

«Mis häbi siin on.» Nüüd kõneles Anja ja Salme käed läksid rüpes kobamisi risti. Nad rääkisid teineteisega, üle tema pea, rääkisid, mida rääkisid, aga siiski.

«Ma tõusen kohe üles. Siluvadki vist juba tasaseks. Siis on valmis. Krants veel pääle panna. Ja lõpulaul laulda.»

«Istu sina,» ütles Anja. «Me paneme papaga.»

Ja nii Salme istuski, vaatas oma ammu surnud laste hauakivilt, kuidas Anja läks koos Oskariga, kuidas Oskari pärjalintidelt luges, kuidas nad seltsis ära tulid. Ja olgu see õige või vale, Salme naeratas, nuutsus ja naeratas. Siis läksid Inkeri ja Matti ja kõik oli läbi. Oskari palus vaimulikke ja kandjaid kohvile, nagu kombeks oli, abiõpetaja seletas midagi ristimistalitusest, nagu samuti kombeks oli, ja kandjad hakkasid mööda jalgteed minema hiilima, kes kuhu. Nii et kui Salme oli jalule ja kellatorni juurde saadud, polnudki kedagi järel peale nende, perekonna.

«Noh,» ütles Matti ja keegi ei paistnud Anjale enam tähelepanu osutavat. «Niiviisi siis.» Ta hakkas auto juurde minema, nad kõik läksid. Pukid olid juba ära koristatud, polnud enam märkigi sellest, et ainult hetk tagasi oli matma, leinama valmistutud. «Kuule, äiapapa! Sa ehk tead juba, et talumeeste saeveskil puudub veel ainult pankrotiavaldus? Nii seal läks, aga imekähku. Olgugi et seda oli ette arvata.»

«Ah soo, ah soo.» Oskari näis kuidagi kergendust tundvat, võib-olla ainult sellepärast, et polnud ettevõttes osaline. Anja seisis tikksirgelt, tõsine, aga mitte hajameelne, veel vähem häbenev. Ta jälgis vestlust, nagu oleks ta võinud sellesse millal tahes arukate, maiste märkustega sekkuda. «Ja tõesti kähku, nagu sa ütlesid.»

Matti seisis juba auto juures.

«Saeveski on äri, eeskätt äri. Ei tähenda midagi, et sul nii- või naapalju metsa on. Kui ei oska sellele kraamile käiku anda. Noh, seda nii muuseas.»

«Sul on nüüd siis üks mure vähem.» Oskari ja teised olid üleni mustas lausa kummalised. Oskaril oli peaaegu naer varuks. «Ja kuidas Ernesti Hentuselgi läks? Hohoo, seegi lõpuks pogris... Kõike ka...»

«Ei,» ütles Salme, «Mari juba ootab. Lähme nüüd ja joome kohvi.» Ja ta heitis kiire pilgu Anjale, et tüdruk plehku ei paneks.

«Aga see auto...» Matti tonksas jalaga kummi. «Kõik me siia ei mahu. Vanamemm küll, aga ühel tuleb maha jääda, ei mahu, mitte kuidagi. Või kui, siis on viimastel vedrudel minek. No olgu peale, topime ennast sisse.»

«Ei!» hüüatas nüüd Inkeri. «Autot sellepärast küll lõhkuma ei hakka. Mõni läheb jala, mis muud.»

«Mina lähen,» ütles Anja kohe ja oli juba minemas, aga Salme hoidis tal käsivarrest kinni.

«Oh hoidku, et ma ka nii paks olen. Mind saab terve tagumine pool täis, andke andeks, aga nii see on. Kui õige mina — ma jaksan käia küll, olgugi et ei jõua seista.»

Inkeri istus juba ees ja Matti oli tema kõrvale asumas, ootas, uks lahti. Salme pidas Anjat kinni ja tegi Oskari poole keelitavaid, anuvaid žeste. Vehib seal käega, muigutab suud, püüab silmagi teha... Oskari painutas veidi pead, kaabuserv varjas näo. Ja kui seal ainult seisti ja Salme nii ihust ja hingest pingutas, sai ta lõpuks mingi hääle kurgust välja. Ja kui Salme muudkui keelitavalt noogutas, ütles ta viimaks:

«Nojah... Mina, miks mitte. Lähme meie Anjaga jala, mis meil, jalad terved all. Jajah, lähme pealegi, kui ema nii tahab.»

Viimased sõnad olid mõeldud juba otse Anjale, kes käsivarre lõpuks Salme haardest vabaks sai. Ja nii hakkasid nad minema, olid juba hea tükk maad edasi jõudnud, enne kui Salme oli suutnud autosse pugeda ja nad kaaregа kirikutalli eest ning Anjast ja Oskarist mööda sõitsid. Salme pööras pead, vaatas tagasi. Seal nad nüüd siiski kõndisid, isa ja tütar. Oskaril olid käed selja taga, sõrmed napsutasid vastamisi, aeg-ajalt õõtsatas Anja kübar noogutuseks.

«No nii!» ütles Inkeri eesistmelt. Kalk hääl tuli otsekui Kolgatalt. «Sa ei pidanud oma sõna. Muidugi ei pidanud. Seda oligi liiga palju oodata. Ja siin see Anja nüüd jälle kummitab. Aga kuidas ta loodab toime tulla? Niisuguse häbiväärse kuulsusega.»

Vihane mõistis ta tõesti olla, aga Salme ei lasknud sel tuju rikkuda.

«No muidu oleks ju nii vähe rahvast olnd... Vähe oli küll nüidki. Nii ma siis mõtlesin, et üks Anja siin...»

«Nojah! Ja kui Sofi poleks juhtunud surema, kui poleks olnud neid matuseid, oleksid muidugi midagi muud välja nuputanud. Nupukas sa oled, seda peab ütlema. Üks-kaks, ja Anja on jälle kambas.»

«Ärge nüüd alailma!» Matti hääl oli pahane. Vist oli koduski Anja ja selle kõige pärast piike murtud. «Pidage nüüd jumalapärast juba suu kinni! Mis sest nüüd enam. Kas teile on õuekohtu otsusest vähe, kui see omal ajal

tuleb? On või? Ega ma ei ütle, minu pärast löödagu nad või kõik maha, aga mis kõrgemast kõrgem kohus see siin istub? Sellest mehest saadi lahti, see on vist peamine. Ja Anja on vabaduses. Ei nad oleks teda vabaks lasknud, kui ta poleks süütu olnud. Niisiis on ta süütu, jajah, kuigi ta teiste seaduste järgi päris süütu polegi. Aga need tema armusuhted ei käi ühegi kohtu alla. Nii et kui Inkeri nüüd oma suurt suud ei talitse...»

«Eks sa kuule!» ütles Inkeri, aga sellega jäigi. Ja et Salme ees midagi muud ei näinud kui Inkeri püstiaetud kenukaela ja kõva läikivat musta kübarat, pöördus ta jälle selja taha vaatama. Kuid Oskari ja Anja kõndisid vist aeglaselt, täies rahus, neid ei paistnud enam. Kui hea, kõik oli õigupoolest parem, kui ta oli osanud lootagi. Inkeri oli öelnud, et ta on nupukas. See kõditas Salme enesetunnet. Pidi olema, seda oli mitukümmend aastat õpitud.

«Ärge mu pääle nüid kurjad olge,» ütles Salme, kui nad koduõue jõudsid. «Kuna ma nüid veel ikke elavate kirjas olen. Igasugu asju ma ka nõuan, jajah, vist võimatuidki.» Ta kasutas Anja lauset, mida ta tookord pärast pikka ootamisaega tütrelt esimesel kohtumisel oli kuulnud ja mis tal enam meelest ei läinud. «Aga sii oo iga elava kohus. Ja ikke tuleb sedagi oodata, ikke, et elu tasapisi ornungisse saaks. Ikke, olgu et surm vahel natust segab. Noh, ma niisama... Ärge mu jahverdamisest välja tehke.»

Salme sundis põlved sõna kuulama ja need kuulasid, kandsid ta autost välja, siis jalapühkimisrestile, siis ühelt kodutrepi astmelt teisele. Varsti klirisesid kambris kohvitassid. Oskari ja Anja jõudsid just õigeks ajaks. Tuldi toime isegi sellega, et algas asjakohane kõnekõmin, tõsi küll, pisut lonkav. Matti õngitses mälusopist välja mingi kerge loo ja siis isegi enam ei teeseldud leina.

35.

See pikapoolne volikogu koosolek, kus olematud küsimused aeti ilmaaegu keerukaks, oli siis lõppemas. Või, ja kui sellega oli suudetud vähemalt algust teha. Kogu kommunistide rühm oli ära, kohal ei olnud ainsatki nende seisukohti esindavat, võiks öelda, surematut hinge. Sestap tuli kaaluda, kas soolata nüüd igale mehele tuhandemargane trahv, nagu maahärra oli käskinud. Tühja asja pärast veel hääletamagi, tõsi küll, ainult käetõstmisega. Aga siiski hoidis ainult diakoniss üksipäini oma kätt kõrgel, viibutas seda nagu võidulippu. Ei, ei võetud vaevaks. Läheb jälle paberisõjaks, ja seda taheti vältida. Ja noh, parem oligi, kui nad eemal püsisid.

Vieno põrnitses diakonissi varjamatu tusaga. Vananedes oli see väga ägedaks ja jutukaks muutunud, põrgukivist pargitud sõrmed olid tänagi vahetpidamata sõna palunud. Kõik teisedki olid temast tüdinud. Aga siin ta istus, kord juba pesitsema pääsenud. Kuidas sa seletad valijatele, et ärge jumalapärast, ta räägib ainult lollusi ja vassib. Tööl tubli inimene, aga mitte siin. Kõik nõdrad ja poolpimedad tõmbasid oma kriipsu temale ja nii kestab see vist igavesti.

Õhtu oli siiski leplikult helge, mai oli käes. Tuttavaks saanud nägudelt paistsid pikkadest talvistest videvikkudest pärit uued vaod. Haamer oli juba kolksatanud, aga Passi peremees hoidis ikka ettevaatlikult sigarit, lastes herilasepesakarva tuhal ühtlaseks korgiks kasvada. Rääkides pidas ta kogu aeg silmas, et tuhaga midagi ei juhtuks.

«Nii et maksuühiku alandamisega ei tuldud siis toime. See jäi kuue marga ja viiekümne penni peale. Annab aga jälle maksta! Ma ütlen, kui poleks nii palju streike olnud, oleks see päris hõlpsasti marga võrra alla läinud.

Tammisaares läks kakskümmend penni. Aga siin oleks läinud terve marga, päris kindlasti...»

«Ja sel kombel ei lõpe streik, see lubjavabriku streik eales.» Niemi, vist maaliitlane ja uusi mehi nagu Vienogi, tõngus kätega taskutes, nagu ta alati tegi, kui midagi rääkis. «Ja miks ta peakski lõppema, tööd käivad nii mis mürin. Kui ta on aasta kestnud, võib teisegi kesta. Vabrikant ei võta neid ikka veel jutule. Vist koguni Helsingist on mingisugused tööbörsiasjamehed, või mis nad on, teda maha rahustamas käinud. Aga kui ei võta, siis ei võta.»

Passi vaatas sinnapoole, kus Vieno koos teiste sotsiaaldemokraatidega istus. Passi oli pärast viimast koosolekut vurre kärpinud.

«Kas siis koguni nii, et ei võta vastu?»

Kuna keegi midagi ei lausunud, noogutas Vieno vähemalt pead. Oli, nii see oli. Aga see streik kestiski ju veel ainult nime poolest. Temagi oli tööl. Üksnes kõige ägedamad kommunistid olid ära jäänud ja neile polnudki enam tagasiteed. Kuid Vienost jäi see ütlemata. Oleks võinud juba väga hästi minema minna, aga midagi siin oodati. Väljast kostis hobuse hirnatus nagu märguanne. Julin ärkas tukastusest ja läks aknast vaatama, seisis hetke, õbluke, aga ometi valgust varjav, tuli uuesti istuma. Ja kusagilt kõrvalruumist hakkas nüüd päris selgesti kohvitasside kõlinat kostma.

«Ja pohjanmaalastelt ei saa midagi,» rääkis Passi edasi. «Neilt nüüd mingeid makse. Nad ju vahetuvad kogu aeg. Aja neid siis mööda maad taga. Postki on kallis, või noh, ümbrikudki maksavad. Ja sihukest ümbrikut ei saa rohkem kui korra ümber ka pöörata. Hea seegi, et siin sadamat pole, nüüd õhutatakse ja organiseeritakse ju sadamatööliste streiki. Hankolastel on tegemist. Vaata kui maksuühik seal veel ei suurene. Muudest pahandustest kõnelemata.»

«Eks see streik avalda kogu maale mõju, nagu eesmärk kahtlemata ongi. Pentsik lugu, kui need kommunistide ninamehed tabati, siis arvasid, et nüüd on igati rahu majas. Aga kus sa sellega, ei... Olgu küll, et ju nad vähehaaval järele annavad.» Niemi jätkas oma tahumatut juttu, aga diakoniss avas juba suud, otsekui valmis koske valla päästma. Vieno oli äärepealt püsti tõusmas, kui kaks naist tulid korraga uksest sisse, korvid, saiavaagnad, koogitaldrikud käes. Kiiresti hakkasid nad

kõigile tasse ette lennutama. See käis nii kähku ja vilunult, et ei saanudki niisama lihtsalt tõusta, sest kõik näis olevat ette valmis plaanitsetud. Kodanlased jätkasid juttu, nagu poleks midagi teoksil. Vieno jälgis nõude liikumist, ka koorekannud ja suhkrutoosid olid mõlemas laua otsas ühtemoodi.

«Nii.» Passi käis viimaks tuhka ahju raputamas, viskas lühikese arupidamise järel sigarikonigi uksest sisse. «Olge head ja võtke,» ütles ta seistes. «Mõtlesin, et kuna on siiski vabanemise kümnes aastapäev, siis selle auks. Eks neil ole õhtul mingi pidugi, aga... Võtke suhkrut, olge head, diakoniss on nii lahke ja võtab esimesena.»

Vieno vaatas kõrvale, ta nägi ainult pinevil suunurki, kortsutõmbuvaid kulme. Kodanlased kahmisid suhkrut tassi, kallasid koort, aga lehitsesid samal ajal mingit väikest määrdunud brošüüri, mille üks neist oli taskust välja otsinud. Keegi itsitas, vanast kuivetust suust kõlas see kuidagi sobimatult, rõvedalt.

«Kuulake. Sellega on rahvast üles kihutatud. Et terve maa muutub tühermaaks, soolakõrbeks. Ja alles siis, jah, alles siis algab uus kosumine, kui kõik vana on maha tapetud. Aga kas see pole kuidagi väga piibellik? Noh, nüüd said selle soola endale kraesse. Kas mõni soovib vaadata?»

Brošüüril lasti ringi käia, aga see jäi kuhugi saiavaagnate vahele. Rohekal kaanelehel oli punane täht, selle keskel sirp ja vasar, all nimi: SKP «Säde». Diakoniss kargas püsti, ta nõudis, et brošüür kohe ahju visataks.

«No kui ahju, siis ahju...» Muidu algatusvõimetu ja vaikne brošüürinäitaja võttiski siis vihiku ja viis, pistis ahju. «Mõtlesin ainult, et ega neist nüüd enam ohtu pole. Ja kui kord pihku sattus.»

«Aga ei tohi pihku võtta! Niisugust saasta!»

«Noh...» Julin raputas end jälle ärkvele. «Räägiti miskisugusest peost. Et loetakse salme ette... Kes nüüd neid salmegi teeb... Salmid, ei mina tea, kui rukiski ei ole talve järelt suurem asi. Külm orased ää võtt, suured lapid kohe paljad mis paljad. Siis salme kuulama... Noh, olgu pääle, kui mõni neist kõlbab...»

«Loomulikult!» Diakoniss lõi jälle lõkendama, hõõtsikust saadik, mis polnud enam kasvanud, aga mille puudumist oli võimatu ette kujutada, nii jäägitult kuulus see tema väljanägemise juurde. «Loomulikult on vaja

pidusid ja ka salme, kulla kogukonnanõunik. Nagu te ääsja nägite, on nii... nii kohutavalt uuristustööd tehtud. Kuidas te üldse võite nõnda...! Juubel toob meelde kõik uljad kangelasteod, kõik ohvrid. Puhub tundepalangu uuesti lõkkele. Ühiselt pidutsema — see on vaba inimese kohus. Säherdusi brošüüre, rüvetamist... Muidugi, mina omalt poolt olen pakutud kohvi eestki tänulik.»

«Jaa, jaa,» ajas Julin oma joru, sest temagi oli viimastel aastatel pisut kiuslikuks muutunud. «Eks mul ole ainult oraste pärast mure. Ja neid pidusid on alailma. Iga aasta arvad, et see oli nüüd viimane kord. Aga kus sa sellega. Ja nii kole hilja algavad kah. Siis haigutad ja tõsserdad terve järgmise päeva ja mitte miskit ei mäleta, mitte kui miskit põle ikkegi meelde jäänd.»

«Kuidas nii? Mis jutt see on?» Diakoniss segas tassis suhkrut, nii et klirises. «Muidugi jääb meelde! Mina igatahes mäletan, mäletan suurepäraselt ka seda mullust luuletust. Ükskõik kes selle siis kirjutas. Et:

«Elagu! Nüüd päästetud,
maa ja rahvas, oled!
Vaenlane on vääratud,
lõppend hirmuvalitsus.
Vaba oled, rahvas, maa,
hõiska nüüd ja rõõmusta!»

Vaadake, kulla kogukonnanõunik, igatahes mina küll mäletan. Meenutan neid, kui käin oma sissetallatud rada, hoolitsen võimete kohaselt haigete ja abitute eest, mis parteist või mis erakonnast nad ka ei oleks. Ja see viimane salm:

«Kirikusse rahvas teel,
isamaalik lipp käib eel,
tõttab pidulikul meelel
mälestusi värskendama.
Tõusku tänu taevani
Looja juurde ülesse!»»

«Jaa jaa.» Julin õngitses saiatüki. «Kui on hää mälu, siis jah. Minul ei ole. Ja ei viitsi alailma seljataha ka vahtida, mis sääl siis ka ei oleks olnud. Või siis on minu mälu teist laadi. Seda mäletan väga hästi, et homme on

teede ja väljaku ja nende ääres olevate majade ülevaatus. Jah, ja väravate ülevaatus samuti. Ja mul tuleb ka sinna minna. Säherdusel vanal mehel. Kui teda muudkui igale poole topitakse, siis ta enam palju ei pidutse. Aga kohvi on hää, seda ma võtaks veel teisegi tassi, kui antaks.»

Vanamehi ajas naerma, sotsialistid ainult ootasid, millal minema pääseb.

«Ärgu siis kogukonnanõunik vaestehoolekandekomisjoni koosolekut ära unustagu!» Diakoniss oli solvunud, aga tal polnud voli seda näidata, ei, ta pidi suu isegi naerule sundima. Julinist sõltus kahjuks kõik. Nüüd oli tarvis uusi nõusid muretseda, või niisugune moodne konserveerimisaparaat, rexkatel. Kui Julin on vastu, on kõik teisedki. Ja juba siin koogikildu murendades kaalus diakoniss, kuidas seesuguse riistapuu vajalikkust säherdustele ihnuskoidele, ainult oma rukkipõllu pärast muretsevatele meestele seletada.

«Küll ma tulen,» ütles Julin, hakates sellal, kui volikogu liikmed aeglaselt kohvi lürpisid, nagu ei saaks nad seda tema kombel ühe sõõmuga ära juua, Vieno poole piiluma, tõsi küll, ainult silmanurgast, pea veidi viltu. Niemi alustas juttu saeveskiasjadest, see puudutas neid õige sügavalt. Julinile see peavalu ei teinud, said nad vastu pükse, siis said, tema maksab oma osa kinni ja haavad on nii väikesed, et neid ei tasu noolida. Aga juuksekarva otsas rippus asi küll. Oli vist liiga suur ettevõtmine, röövis aega ja meister tüssas ja teeveertest varastati metsamaterjali ja töölised lõid luuslanki, jagelesid ja lõid luuslanki, olgugi et otse politseid enam tarvis ei läinud. Mis pagana viguriga see Reima ometi toime tuli?

«Tema.» Julin vaatas nüüd Vienole näkku, aga see vaatamine jäi märkamatuks, sest ta sõnad polnud Vienole määratud, vaid niisama omaette öeldud. «Mine teda tea, ei tunneks vist meest äragi, kui ta vastu juhtuks. Olen ainult nii mõnelgi puhul endamisi mõelnud, et inimesel peab õige mitu korda viltu vedama, enne kui ta õnnestumiseks üldse küps on. Niisuke kord on kuskil minu arust sisse säetud. Ja ega tahakski sihukese mehega tegemist teha, kes on esimese ropsuga võitnud. Ei, üks häda ja rist teise otsa, ja kui siis veel jäksab, vaat siis. Niisukese inimese ees kergitan ma mütsi. Sest see siis enam palju ei kelgi, on sedajagu õppind. Ja noh,» —

Julin pööras pea otse — «ega ma sellega kedagi mõeld. Tuli lihtsalt Reimaga ühenduses meelde, aga küllap see lugu nii on.»

Kui siis terve sotsiaaldemokraatide rühm tõusis, kraaksatas Julin kurgu puhtaks ja ütles:

«Kui Gröönroosil väga kiiret pole ... ajaks paar sõna omavahel juttu ...»

«Eks ma või oodata,» ütles Vieno, aga läks siiski teiste kannul eeskotta. Julin oli öelnud Gröönroos, mitte Vieno. See kõditas kuidagi kõrvu, ehkki poleks pidanud ega tohtinudki. Aga niisiis polnud Vieno enam ainult poisinaga, keda võis ükskõik kuidas nimetada. Ta oli mees. Ja see pikk jutt, seegi oli nagu temale, ja polnud ometi. Aga midagi, millele mõelda, seal oli. Vienol ei tarvitsenud oodata, Julin tõusis kohe ja tuli talle järele, pahistades kuivadest kopsudest kuiva hingeõhku, nagu oleks ta korralikust kimbatusest pääsenud. Teised rühmakaaslased läksid ees ära, siis astus trepile Julin ja tema kannul Vieno. Julin läks otse hobuse juurde, vallandas lõdvalt seotud oheliku.

«Õudne!» kuulutas diakoniss. Ta oli lämbumas, kilpnääre pitsitas ja rõhus. «Mis juttu neil kahel omavahel võib olla?»

«Kas ongi midagi,» arvas Passi. «Vana mees on väsinud, mõtles siis hädaga välja, et saaks rutem minema. Vaadake, juba ta läheb. Küllap oli tõsi, et paar sõna. Võis öelda, et: jumalaga. Või et kuu on tõusmas. Ja olgugi Gröönroosil samale poole minek, vankrile teda ikka ei võetud.»

«See veel oleks puudunud! Öeldagu, mida tahes, aga minu pähe see ei mahu, ei mina suuda sotsiaaldemokraate kommunistidest eristada. Küllap sealpool nüüdki kõvasti kaasa tuntakse, kui neid kommuniste terve mõrratäis kinni püüti. Ja kes see Branting niisugune on? Rootsist jah, aga kas neile siis siit maalt küllalt head kaitsjat ei leitud?»

«Julin oleks sedagi võinud teada. Ta teab aina rohkem, nüüd, kus tema poeg hoolega advokaaditooli poole rühib. Võib-olla ta sellepärast ongi veel enesekindlam kui enne. Või mine tea, eks tal endal ole ka elus küllalt ebaõnne olnud. Pidas päris jutluse maha ... Huh, vaata kui vihjas veel saeveskile. Kui ise oli nii ettevaatlik, pani nii vähe mängu ...»

«Julin mõtleb ainult orastele, või vähemalt ütleb nii.

Niemi valutab saeveski pärast südant, Passil on vist karjatalitajamured. Jajah, seesugune ma olen, võib-olla vägagi kurja keelega, jajah, ütleme aga välja — vanamoor. Aga ometi! Mina vähemalt püüan natuke omakasupüüdmatum olla, niipalju kui mõistan ja suudan, ühisele hüvangule mõelda. Ja nüüd ma mõtlen sedagi, et imeliselt õilis ja õrnistatud oli see mees, kes endiste kaaslaste alatud kavatsused paljastas ja nad sinna toimetas, kuhu nad kuuluvad, trellide taha. Mis temas küll niisuguse ärkamise esile kutsus? Mõtelge. Ühel päeval peab ta oma tasu saama. Ehk on nii, et tänu temale saame ka tuleval aastal veel siin istuda, peole minnes või mitte, aga vabal maal. Ja aina aastast aastasse.»

«Jajah, muidugi,» ütles Passi ja igatses uut sigarit, aga ei viitsinud siiski enam süüdata. «Pentsik juhtum ometi.»

«Nüüd läksid siis viimastelgi silmad lahti. Et seda salajast tegutsemist on, on vähemalt olnud. Fui, seda äsjast brošüürigi siin laual! Aga ajalehed vaikivad, räägivad ainult nagu mokaotsast kinnikukkunutelt kättesaadud dokumentidest, tohututest rahasummadest, salajaste sõitude jaoks hangitud mootorpaatidest ja, jah, muidugi fotoateljeedest.»

«Ehk ongi targem, et ei avaldata liiga palju. Või tehakse nägu, nagu poleks midagi nimetamisväärset olnud.» Niemi leidis taskupõhjast haaknõela ja hakkas seda avama ja sulgema. Kohvi kallati veel, aga diakoniss keeras oma tassi kummuli. «Peame keelt vaos, küllap see on targem.»

«Keelt vaos, muidugi. Aga mina ootasin nii kangesti, et vähemalt kohalikus lehes kirjutatakse põhjalikult. Või veel, juhtkiri küll, aga hirmus mannetu. Ja siin ometi... Pahaaimamatud inimesed käisid ennast pildistada laskmas... Missugune tunne neil nüüd on? Justkui oleksid nemadki riigireetmises kaasosalised olnud!»

«Nüüd ehk muutub kõik rahulikuks,» ütles Passi. «Peab vist ikka sinna peole minema, kuigi...» Ta sulges kähku suu, sest oli äärepealt ütlemas, et kolm lehma on jälle udarapõletikus. Diakoniss oli tülikas naine. Jah, naistel peaks volikogusse pääsemine lihtsalt keelatud olema.

«Muidugi! Nüüd on selleks just põhjust! Miks ka mitte, ma olen valmis sedagi mõistma, et Julin ei taha asjatult inimeste silma all olla. See hirmus sündmus, see

häbi tervele paikkonnale, ma mõtlen Julini endist minijat, olgu ta nüüd, mis ta on. Mulle on räägitud, Julin olevat kellelegi öelnud, et kui pojad oma tahtmist mööda naise võtavad, ei tea kunagi, missuguseid inimesi sugulõssa satub.»

«Niiviisi ta küll ütlema ei läinud,» sõnas Passi kindlalt. «Ei öelnud kellelegi, kui juhtuski mõtlema.»

«Ah et mina valetan!»

«Äh. Aga rääkida, et Julin kardab inimesi...»

«Aga et see naine vabalt ringi käib! Sellest inimesest pole iial muud kui pahandust olnud.»

«Miks ta ei peaks käima, kui mingeid süütõendeid ei ole.» Passi pühkis saiapurud vurrudest ja valmistus lahkuma, lükkas haamri rohkem laua keskele, et naised oma rumaluses seda lauakraamimisel tassidekorvi ei paneks.

«Kas on siis nii, et seda naist püütakse kuidagi soosida?»

«Muidugi mitte.» Passil hakkas sellest aina kaagutavast, oma õiguses aina kindlast naisest villand saama.

«On lihtsalt nii, et ega siis paljalt mõtete pärast... Või kas tal nüüd neidki on.»

«Aga ta on äsja vangistatud kommunistiga häbitult läbi käinud.»

«Ja teda on üle kuulatud, jah! Ja vabastatud. Tähendab kõik on selge.»

«Aga moraal!»

Passi ajas end juba jalule. Ta ei vastanud enam midagi, ei, ta teeb säärеd, läheb lehmi vaatama. Mingu need peole, kel on aega, kõik tühised ametnikud ja seesugused. Õpetajad ja kontoristid ja kõik muud ristid.

«Mina seda kanti ei mõista, kuigi olen siin terve küpse ea elanud. Ma vihkan kommuniste ja ega nad teistki kellelegi ei meeldi. Aga niipea kui mõni, kes on abielu kaudu või kuidagi muidu kitsama ringkonnaga seotud, millegagi hakkama saab, siis seda suudetakse taluda, lõpmatuseni.»

Niemi tõusis ja läks eeskoja kaudu kuhugi. Varsti tulid naised ja hakkasid tasse korjama, küpsisejäänuseid ühele taldrikule kokku koguma, lauda pühkima. Diakonisski tõusis, katsus käega oma väikest valget tanu, et see oleks kindlasti niisama õgev kui ta meel.

«Eks jumal ole andestamise kohta ka midagi öelnud,» tähendas surmani äravaevatud Passi diakonissile ja ootas, et ruum tühjeneks.

«Muidugi. Andestamine on jumala käes, kuid patune peab kahetsevat meelt üles näitama. Aga kas see, see lipakas näitab? Ei usu. Ja moraal, kui nüüd seadus kõrvale jätta, ju see täidab oma ülesannet... Aga moraal peaks kõigile ühine olema, sellest ei pääse kuhugi.»

«Näeks ainult seda. päeva! Aga lähme nüüd, nii et nad saaksid koristama hakata. Ma aitan mantli selga...»

Diakoniss laskis sel sündida, aga kombelise riidetüki nööpe kinni pannes lõi ta jälle kahtlema, nagu vanad naised teevad, tihti päris põhjendatult, sest just selle keelepeksmise tõttu tuli nende eest üht kui teist varjata.

«Aga kui Julinil oli Gröönroosiga just sellest naisest midagi kõnelda?»

«No kuulge!» Passi lükkas mõlemad uksed lahti ja vaatas hobuse poole. «Ei, nüüd läheb juba liiale. Kui paneks ikka fantaasiale päitsed pähe. Sellest naisest on ennegi räägitud, ka siin, nendes ruumides. Kena välimusega inimene, mis tema sinna parata saab.»

«Hästi! Ma olen rääkinud. Aga ma oskan ka vait olla. Oma kahtlused mul siiski on ja niisama lihtsalt neid minu peast välja ei saa. Kahtlase mainega, lahutatud...»

Passi vaatas, kuidas Niemi väledalt oma hobust lahti päästis. Üsna pea saab temagi sedasama teha ja siis, ohjad lõdvalt, võib hobune minna, kuhu tahab, see tähendab otse koju.

«Mulle on hakanud millegipärast tunduma, et teie, Passi, matkite täiesti silmanähtavalt Julinit.» Diakoniss sidus salli tanu kaitseks kergelt pähe ja oli viimaks ometi valmis.

«Ju siis inimene lihtsalt õpib seesuguseks. Kui teie meelest nii on.»

«Ja nüüd lähete muidugi teie ka koju, eks ole? Ometi teeksid kõned ja pasunakoor teilegi ainult head. Miks, miks peab hing alati just madala külge takerduma? Miks on innukus, ohvrimeel nii haruldased?»

Passi kergitas kaabut ja läks silmapilk, otse ja jõudsal sammul minema. Liiv krigises, see tundus diakonissi lõputu jutu järel lausa kõrvu paitavat. Mõnda aega ei suutnud ta isegi lehmadele mõelda, vabastas hobuse, ronis vankrisse, nihutas tagumiku keset istet ja laskis käia. Kusagil eespool rigises Niemi kaarik. Diakonissi väikeste kingade tarmukatest sammudest ei ulatunud

siia sekka vähimatki häält. Või et ei olnud ohvrimeelt, mõlgutas Passi. Jälle oli pool päeva läinud, muidugi mitte asjatult, aga siiski läinud. Vihane ja tüdinud oli kommunistide jampsist temagi, aga diakonissi pikad jutud ja ehk lihtsalt vana, kindlasti puutumatu naise kadedus noore ja ilusa vastu... Lõpuks ometi sai rahus karja pärast muretsema hakata. Kas loomaarst oli vähemalt käinud? Või... või peab ta sellele veel helistama... Kui sel tuleb pähe öelda, et ta läheb peole, siis tema, Passi, tuline kodanlane ikkagi, tirib ta sealt minema, kisub kraest, lohistab mööda koridori. Kolm head lüpsilehma, kõige paremat... Ja pasunakoor! Nagu peaks pasunakoori pärast...

36.

Niisugune põllumehekübe jäi vist Laurisse sajandite pärandusena alatiseks püsima, et ta, olgu või nõnda rongis istudes, uuris mööda lendavaid, selja taha jäävaid põlde, neid väikesi ja suuri kunagi metsikusse laande raadatud lagendikke. Iial ei suudaks ta neile ainult kui kasvusubstraadile mõelda. Talle olid need vaikselt tegutsevad inimeste jäljed, edaspidigi inimeste hoole all ja inimeste kasutada, aga elusad. Loomulikult olid nad ilma meelevallas, seda ei suutnud ega viitsinud ainult meeles pidada, kuni meelde tuletati, ja maruliselt. Ta polnud põlde augustis kunagi niisugustena näinud nagu nüüd. Nad olid teinud, mida olid suutnud, aga hakkidest polnud ikka veel jälgegi, puudus turvaline, külluslik rukkilõhn. Laiadel aladel lamas vili ligi maad ja kõrtest kasvas läbi kräsuline umbrohi, nii et ikkagi kollaseks tõmbuvaid kõrsi enam ei paistnudki. Terve suvi kuni poole juulini oli olnud lõdisemapanevalt külm, villaseid rõivaid oli pidanud rohkem selga ajama kui talvel, siis oli tulnud meeletu, otsatu sadu, mis ei lakanud päeval ega ööl, nagu oleks taevas oma viha välja valanud. Linnas oli veider suvi tundunud lihtsalt kui pahandav, tuju rikkuv üksluisus, kummaline ei-ega, mille eest ei mõistnud kuhugi pageda. Aga siin tekitas see õudust. Nüüd oli vahelduseks, näiteks põuane päev, aga kindlasti liiga hilja. Kui rong enne jaama kiirust vähendas, uskus Lauri ühe põllu servas hallitust märkavat. Või oli eelmisel ööl olnud külma, oli see härmatis?

Õhtupoolikul kõndis ta isa kõrval või tema kannul mööda vankriteid ja vaatas ühte ja teise külge, peatus, kui isa peatus.

«Heinagi on vähe, ja see on vilets. Kõike ei aetud küünigi. Oleks nagunii kuumaks läind, viska soola või ära viska.»

«Ei mäleta niisugust aastat,» ütles Lauri. «Kas kaer on ka hallitanud?»

«Külmavõetud, on hallagi teind, ja hallitand. Kõik jõud on valla olnd. Mis see nüüd siin, aga nojah, võib öelda küll, et peaaegu kõik on läind. Aga mujal, viletsamates, kehvemates kohtades. Siin on ikka mustade päevade jaoks kõrvale pandud, kuigi seda palju tarvis pole läind. Aga on pandud, kui juba niisuke komme on. Sa ju tead neid aitasid ja salvesid, mida pole tohtind puutuda. Nii, ja nüüd siis tuli niisuke, nagu öeldakse, ikaldusaasta. Ja täielik.»

Mädast porihaisu oli seljandikupõldudelgi tunda. Teegi oli nii põhjani läbi ligunenud, et jalg libises pikalt tagasi, uue sammu pärast tuli täiendavalt pingutada.

«Kuidas oder on?» Lauri oli põldude ja iseenda üle hämmastunud. Et ta ka nendest maadest nii hoolis. Isa näis asjaga juba leppinud olevat. Ta liikuski pojast kärmemalt, kuigi nägu oli halliks tõmbunud, kokku kuivanud, veelgi ahtamaks muutunud.

«Lähme ja vaatame. Ega ta küll vaatamisest parane. Rohkem nagu kohuse asi. Aga...» Isa seisis sillal, seda oli kevadel remonditud, uued plangud olid kõigi sadude käes vanadega peaaegu ühtemoodi halliks tõmbunud. «Kas sa tead, mäletad seda Reimat, no seda jah... Nüüd on talunikud ikalduse tõttu ja muidu kah talle metsa käinud pakkumas. Needki, kellel oma saeveski oli. Jah, nad on pakkunud neid lagedaks või vähemalt poollagedaks raiutud metsi, võileivahinnaga, ja tema, tema on ostnud. Peremehed nii kõrvust tõstetud nigu väikesed jõnglased. Eks see ole arusaadav, talud ja põllulapid jäid alles. Tähendab neilt, kes haamri alla minekust pääsesid. Aga võtab kümneid aastaid, enne kui neist metsadest midagi saab. Kuid tema on nüüd vissist kõige suurem metsaomanik.»

Lauri ümatas, sedaviisi olid siis lood. Aga isa jätkas veel, rääkis, et Reima oli ostnud mõned taludki, kõigi põldude ja hoonetega. Sest ta tundis ju kogu siinset kanti ja nina oli tal hea. Inimesed olid talle oma asjadest ladranud, ja nii oli ta siis peaaegu nagu heategija...

«Ei,» ütles Lauri kähku. «Niisuguseid tehinguid ta ei saanud teha. Ta on ju saeveskiomanik, või on tal osaühing? Talusid osta ta ei saanud. Saematerjalifirmadel on maade kokkuostmine seadusega keelatud, juba mitu head aastat. Enne küll, lagastatud ja tühjad talud jäid järele...»

«Jah, aga ma ei seletanud, kuidas ta sellega toime tuli.

Kui ma ütlesin, et Reima ostis, siis ma, jah, tahtsin öelda, et see on see Hänninen, jah. Need on Hännise nimel. Ja metsadki on vissist peaaegu kõik Hännise nimel. Nii et Hänninen on nüüd ikkagi, vähemalt nime poolest, see kõige suurem maa- ja metsaomanik.» Julin liigutas jalgu, proovis plankude libedust. Neile oli rohekas limane seen kasvanud. «Jah, mis sääl veel, metsa ja maad Hänninen aina igatseski. Sai nüüd, mida tahtis. Vahel läheb maailmas niimoodi kah.»

Lauri ei teadnud veel, kas see lõbustas teda või tekitas kuidagi nagu tarbetut, ülearust meelepaha. Aga mis temal siin pahaks oli panna?

«No siis on küll terve kapitäis dokumente tehtud, arvan ma.»

«Ei kahtle üldse. Seda vana meest on edasi-tagasi küüditud, kunas kuhu, Helsingisse küll kõige rohkem. Aga... vaata nüüd neid vareseid. Kas sa oled ilma peal nii palju vareseid näind?»

Neid ei olnudki vaja vaadata, pool taevast pimenes, kui neid korratutes parvedes üle lohas. Peremees läks tasakesi edasi, igal pool seesama põldude alandlik troostitus.

«Jah, sellest Reimast veel. Oli teine kord jälle linnas käinud, nagu ta ikka käib. Ja kui ta siis sellelt sõidult tuli, oli tal ühes taskus niisuke, nagu ta olla ütlend, metsamajandamiskava. Sääl olla need metsad tükkideks jagatud ja iga tüki jaoks plaan tehtud. Et mida kuskil vaja teha. Kuhu puid istutada ja nii. Koosolekutel kuuleb ka kõiksugu hulle asju, olgugi et pole himu kuulata. Oled sa sihukesest asjast millaski kuulnd? Nii et tuleval kevadel istutab ta need tühjad platsid täis.»

«Miks mitte, see on võimalik. Aga aega läheb ikkagi,» arvas Lauri. Ta käis nüüd mööda teepeenart, seal polnud vähemalt libe. «See Reima on tark mees. Oskab igatahes midagi uut ette võtta.»

«Oskab. On õppust võtnud. Ja kui inimene õppust võtab, siis ei tasu teistel selle koha päält suud pruukida. Ma pole suutnud seda inimestele ütlemata jätta: Et maadlevad oma põldudega, ja neist nüüd midagi saab.»

«Mis seal teises taskus võis olla?» küsis Lauri, sest tundus, et isal oli jutt pooleli jäänud. Seal metsapiiril tarandikus oli kümmekond mullikat. Paistis nende rada, see käis mööda karjamaapiiri, neil oli vist igav, kuigi süüa oli küllaga.

«Sellest ma õigupoolest pidingi rääkima. Et... ja ta on seda peremeestele endilegi öelnd. Et ta on sihukeste rüüstatud või alles kasvueas metsade, igatahes paljalt metsamaa vastu kõvasti krediiti saanud. Tema, või eks nimeliselt ikka Hänninen. Et paberid igatahes on. Ja Hänninen,» — tibatilluke muie, vaevalt sedagi suunurgas — «muudkui autoga Helsingisse ja tagasi, Helsingisse ja tagasi. Kas see on üldse võimalik või räägib ta muidu? Ennem olla küll ka krediiti saadud, ma pole küsind, pole vaja olnd... Jah, olla saadud, kui hea palgimets peal. Et nagu nende palkide vastu. Aga tema sai ainult metsamaa eest. Mõtlesin esiti, et see ei saa tõsi olla, aga küllap on. See neil talunikel meele mõruks teebki, et nemad seda ei taiband.»

«Talle antakse vist saeveskiomanike ühingust nõu, tal on vist seal suhted sees,» oletas Lauri. Niipea kui ta hetkeks aia ääres peatus, hakkasid mullikad müügides tema, inimese poole tormama. Lauri vaatas nende rahulikkudesse silmadesse. Ta mühatas, heitis pea kuklasse. Uued inimesed, lausa uus sugu oli paikkonnas võimust võtmas. Hännisest ta tütardega, Anjaga ja puha, poleks seda uskunud. Ja veel vähem oleks seda uskunud sellest väimehest kogu ta koertenäituse, autotöökoja, piirituseäri ja vanglakaristusega. Ennast ei arvanud ta enam isegi mitte endiseks väimeheks, need asjad olid nii kaugele jäänud. Ja Reimal oli lapsi, uus sugu sigineb nagu uus ikka. Mõne aastakümne pärast ei tunne seda kohta ära. Noh, olgu peale, Lauri läks isale järele.

«Säherdune krediidisaamine on vist päris võimalik. Jah, küllap on. See mees käib ajaga kaasas. Aga kas ta siis laenu varal opereeribki?

Vaata söödanaeripõldu, neid saab. Ma unustasin söödanaeri täitsa ära, pandi siia kaugele maha ja küllap see oli hea. Mets on neile vist varjuks olnd, neid saab. Jah, laenu varal, suuremalt jaolt, nii ma arvan. Ja suurematest pankadest, Helsingi pankadest. Aga opereerigu peale, kùi kord oskab. Üks möllamine vist puha. Aga — ja seda ma seal saeveskiühistu viimasel koosolekul jälle ütlesin... Mispärast ma üldse nii palju rääkima pean? Häbiasi, kõik sellest vanadusest. Jah, et äride ja ettevõtega jändamine põle muud kui üks raha ringikeerutamine. Ühepalju näed vaeva, kas keerutad suurt või väikest raha. Ainult numbrid, muud midagi. Ei siin sünni haledaks

minna, ammugi veel muretsema hakata. Võib-olla rääkisin rumalusi?»

Laurigi oleks meelsamini soovinud, et isa olnuks pooltumm nagu vanasti. Aga kuna ta oli nii üksildane, oli tal vist vahel vajadus rääkida. Söödanaeriste lõhna tungis ninna ja ta mäletas peaaegu, mis tunne oli neid maast sikutada, kui kergesti nad mullast välja vupsasid.

«Ei sa rääkinud midagi rumalusi. Nii peab seda vist võtma, kui kord ärialale asud. Ei tohi hakata nullide hulka pelgama, muudkui lase aga käia. Ju need nullid reisi kaasa teevad. Aga loomulikult nõuab sellest hirmust ülesaamine omajagu iseloomu.»

«Vist jah. Nemad siis... Hädaldasid ja kaebasid sellegi üle, et Reima tõmbas paremad mehed alati endale. Miks ta poleks pidand tõmbama, ta ju maksis. Aga nemad... Nemad arvasid, et kui ainult igas asjas kokkuhoidlik oled, siis on küll. Kokkuhoidlikkus, jah... Nagu sa tead, mulle ei ole pillamine kunagi meeldind, asjatu pillamine. Aga vahel on suur kokkuhoidmine just see kõikse hullem pillamine. Aga või need minu asjad on.»

Siis seisidki nad juba metsaservas. Kui pöörasid siit päris laant piiravat lepikut mööda vasakule, tõrjusid aegajalt oksi silmade eest kõrvale, hüppasid üle saviste lompide, hoidusid libastamast kokkuvajunud seentel, laiadel nagu praeliud, ja komistamast maas lamavale puutüvele, pääsesid lõputu aja pärast teise vankritee otsale ja sealt tagasi kodu poole.

Lauril oli isale asja, sellepärast ta oli tulnudki. Aga need põllud, see armetu maastik tegid niigi raske asja esitamise kuidagi veel raskemaks. Ta oli tulnud rääkima, et Essi ja tema laulatatakse pühapäeval pooleteise nädala pärast. Kuigi isa polnud tema uute abiellumiskavatsuste kohta kunagi sõnagi lausunud, teadis Lauri, et need ei meeldi talle. Vana taluperemehe umbusaldus linnatüdruku vastu, olgugi et see oli väljaõppinud arst ja igati arukas... Isa ei tahtnud kogu loo peale lihtsalt üldse mõelda, sest oli öelnud, et ei tule uute asjadega, uute inimestega enam toime. Ja Essi polnud sel ühel ja ainsal korral mullu suvel siin käies head muljet jätnudki. Aga see tuli ainult sellest, et tõelise linlasena ja tuntud kirurgi tütrena oli ta harjunud otse asjade kallale asuma, need kähku ära õiendama. Sootuks halvasti oli läinud siis, kui

ta oli isa kogemata meelitama hakanud. Sellest hoolimata, isa poleks naisevõtu kohta ometi midagi öelnud või siis oleks öelnud midagi üldist, peaaegu tähtsusetut, nagu öeldakse asjade kohta, mille vastu pole midagi parata. Aga laulatusele, sinna Kruununhakas asuvasse kodusse, kus Lauri oli juba harjunud end üsna sundimatult tundma, teda igatahes ei saa. Ja ta lükkas kõnelemist veel edasi, eks jõuab õhtulgi, kui isa juba poolenisti magab.

«Ära enam ilmaaegu põlde vahi. Ega nad sellest paremaks lähe. Vaatame nüüd, kuhu ilm pöörab. Kui annab kuiva, võiks nad vähemalt allapanuks ära niita. Kui ei, künname kõik sisse. Toiduks läheb ikka, kui mitte inimestele, siis põllule.»

«Kõike ka välja mõeldakse,» ütles Lauri. «Keegi on ajalehes sedagi väitnud, et maailm on raadiolaineid nii täis, et need laevad õhus hõljuvad tolmukübemed kuidagi elektriga. Kübemed tihenevad siis ja muutuvad vihmaks. Ei usu, alati mõeldakse ju seletusi välja.»

Kui teiselt vankriteelt karjamaa poole vaatasid, oli näha, kuidas loomad aeglaselt nende poole hakkasid liikuma. Aga isal oli ikka kange rääkimisvajadus, ta kõneles olümpiamängudestki, olla jälle uhked olnud, mida seegi nüüd tähendas. Kui isa hakkas rääkima mingisugusest «Oihonnast», laevast, millega jooksjad ja kümnevõistlejad koju oli toodud, pöördus Lauri tema poole ja küsis:

«Millega Sylvi nüüd mässab?»

«Tema...» Isa nägu läks muhedaks nagu kassil, kellele koorepurki näidatakse. «Mis ta ikka, mürab ja lõkerdab niisama, jõuab igale poole.»

«Ainult mitte kooli...»

«Noh... See vist jääb ära. Jah, küllap nii on.» Ja siis hakkas ta äkki nihelema, sinna ja tänna osutama, nii et Lauri tundis piinlikkust. Ärme siis räägime üldse tüdrukust, olgu, müragu ja lõkerdagu.

«Kas said sinna uue üürilise — see pahandus ka veel —, sinna, kus see kommunist oma fotoateljeed pidas?»

«No sain, sain lõpuks. Üürisin selle kirikukantseleiks. Või neil kantseleid tarvis, aga määrisin kaela. Nii et see Hänninen, eestseisja, nagu ta on, istub nüüd vahel seal. Minu majas ikkagi, jajah. Ja jope seljas.»

Ja nüüd vaatas isa avalalt vastu, Lauri meelest peaaegu valmis naeratama. Vaevalt siiski, isa lihtsalt ei teadnud enam, mis nägu teha. Aga Hännistest enam lahti ei

saa, mitte ilmaski. Ja nagu selle kinnituseks seletas isa veel, et Anja, nojah, see jah, ei tarvitsenud ometi küsida, kas Lauri mäletab või ei, istub ka mõnikord seal ja kannab peenes kirjas arveid raamatusse. Aga tuttav koht see talle ju oligi, kuidas siis.

Järsku hakkas see jalutuskäik Laurit väsitama, tema omakorda ei talunud nüüd vanu asju. Anja vari võis ükskõik millal, ükskõik missuguse pooltooreid marju kandva pihlaka tagant nähtavale ilmuda, jälle mõni lillekimp käes, igatsev laul huulil. Aga siis nad olidki juba rehe taga, mullases kohas väikesel künkal, kus pulli otsivatel lehmadel oli kevaditi kombeks sarvedega maad tuuseldada. Kähku õue, üle selle ja külalistetrepi kaudu sisse. Köetud toad, pisut karmused, ja kombe kohaselt isa tagakambrisse saatma, nagu poleks ta ise osanud. Julin istus kohe kiiktooli, väljas polnud arugi saanud, kui väsinud ta oli. Ta pani vabisevad käed põlvede vahele, pigistas põlveotsad kokku ja hingeldas.

Lauri ootas, mõtles, kas asjast kohe rääkida, läks raamatukappi vaatama. Seal oli pikk rivi omavalitsusteatmikke ja vanu kalendreid, aastate järgi reas, esimesed kuskilt üheksakümne aasta tagant, niisiis juba vanaisa ja vanavanaisa ajast. Kunagi peaks võtma aega need läbi vaadata. Ja keegi peaks neid veel juurde koguma koos märkmetega, tähtpäevadega, pidevalt. Säherdusil hetkil valdas kogu keha kummaline tunne. Isa järel oleks Lauri siin majas ainus kalendrite koguja. Kui neid keegi ei täida ega kogu, tähendab see lõppu talule ja ühele eluviisile, mille lõppemist siiski ei tahaks. Nii otsustavalt kui Lauri ükskord oligi öelnud, et ta ei hooli talust kübetki, hakkas see just niisugusel üllataval ikaldusaastal vastupandamatu jõuga ligi tõmbama. Kuigi, jah, eks neid kalendreid võinud mujalgi täita. Aga kusagil Helsingi korteris, kus vahel oli raske hingatagi, poleks see kaugeltki sama. Ent siis märkas Lauri, et kalendrid polnud õiges järjekorras. Üheksakümne viienda aasta köide oli kusagil üheteistkümnenda järel. Ta nimetas seda isale.

«Jah. Ju siis Sylvi. On segamini ajand, kui ta neid vahel sorib. Peab õigesse kohta panema.»

«Sylvi, sa oled Sylvi siia sorima lasknud...»

«Noh...» Aga miks pidi isa Lauri märkusest peaaegu solvuma, silmad sulgema, nägu krimpsutama? «Kes muu neist kunagi hoolind on?»

Selle kohta oleks Lauril paljugi öelda olnud. Näiteks,

et niikaua kui tema mäletas, oli raamatukapp alati lukus olnud, seda ei tohtinud puutuda. Ja nüüd siis algselt päris võõras plikatirts, mine tea, kuidas jälle nurru löönud, kui lähedaseks vanale mehele juba saanud... Noh, oli vist tõsi, et vanainimesest saab jälle laps. Nüüd ei maksnud temal omakorda solvuda, oli vist ainult hea, et tüdrukust oli isale seltsi. Ja vilunud kogukonnategelase nobedusega köhatas Julin ja vahetas väsimusest hoolimata kõneainet.

«Inimesed muudkui jahmerdavad, kommunistid ka, muudkui tahavad... Teevad ennast kole tähtsaks. Aga kui elu üle järele mõtled... Jah, need korrad varasuvel, kui on saand, väike kirves õlal, justkui vargsi hommikul vara üles tõusta ja metsa piirdeaedu vaatama minna. Need on, jah, olnd head hommikud. Kõik muu... Aga muidugi, nendel pole ju neid hommikuidki. Mul on olnd. Kui neid veel surreski mäletada saaks, viimasena neid hommikuid...»

Lauri pööras ringi.

«Lähen pakin oma asjad lahti. Mõtlesin vähemalt homseni olla. Või mõne päeva, eks näis.»

Ukselinkki oli ikka endine, pisut logisev ja ära vajunud, nagu oli alati olnud. Mõni innukas hing oleks selle kerge kruvikeerajapöördega joonde seadnud, tuttava pihkuhaaramise ära rikkunud. Õnneks polnud niisugust välja ilmunud.

«Teenijad kaebavad, et jookseb teine ringi ja passib nende tegemisi.» Julin uratas põgusalt oma toolis.

«Kes? Sylvi või?»

«No see jah. Kes siis muu? Ei, mine aga pääle. Ma tukun nati, kui on kord niisuke päev juhtund, et pole vaja kuhugi minna.»

Järgmisel päeval — Lauri polnud ikka veel laulatusest kõnelnud, tüdrukki oli aina igal pool jalus, sõelus edasitagasi — sokutas Lauri end isaga kaasa. Kuskil oli jälle mingi koosolek. Nad istusid kõrvuti vankril, imestunud hobune pisut kõrvu lingutamas. Nad sõitsid — kaks kitsast selga — mööda rannateed ja kohtuniku villa kohal poetas Lauri end maha. Ta oli hommikul kantseleisse helistanud, seal istus üks õpingukaaslane ja rõõmustas meeletult, peaaegu maruliselt, nagu tal Lauri või ükskõik kelle häält kuuldes kombeks oli. Vanamees oli Turgu

sõitnud, ta käis seal nüüd ühtelugu, oli sedapuhku prouagi kaasa võtnud. Nii et Lauri tulgu tingimata, siis nad lobisevad, tormutavad sigarit, panevad jalad laua peale.

«Hei, tere tulemast!» Reino või Repe või Resu või Reiska, kuidas soovitakse, oli juba uksel vastas. Ebatavaliselt liikuv mees, sundimatu ja meeldiva välimusega, kui ta sedavõrd paigal püsis, et teda vaadata jõudsid. Kogu keha elas kaasa, kui ta rääkis või vahel sekka kuulaski. «See on vahva koht. Vanamees aastates, aga täie aruga, asjad lihtsad, juuakse ja kakeldakse nagu kord ja kohus. Pärandiasjad, sa tead, viimane kui loodetav penn juba advokaadi kukrusse kõlksatanud. Sa oleksid pidanud siia tulema.»

Kantselei oli samasugune nagu igal pool mujalgi, paberitolmu lõhn kuiv, meeldiv. Lauri teretas pooltuttavat sekretäri, kes püüdis laua taga tööd rabada, juukselained nagu värnitsaga võitud. Ta kirjutas kalligraafiat meenutava käekirjaga dokumente ümber, dokumente, mis ehk aastasadadegi pärast kuskil arhiivis veel alles on, aga millele nüüd, toimumis- ja kirjutamishetkel ei osanudki erilist tähtsust omistada, pidi nad lihtsalt kaelast ära saama.

«Polnud isu oma kanti tulla,» ütles Lauri ja kõndis ringi, võttis siis vaba tooli ja tuli Resu vastu istuma. «Kõik liiga tuttav. Või siis nii uus, et seegi jääb hingele. Et millal kõik need inimesed...» Resugi istus ja tõstis tõepoolest jalad lauale, kirjutusalusele, klõpsas kedrinööbi kinni, pani käed kukla taha ja laskis nad siis jälle sebima ja vehkima.

«Kas sa «Soome» pille oled proovinud? Jeesus, kuidas mind naerma ajas, kui ma lehest lugesin. Nüüd on niisugused pillid leiutatud, et kõige hullem pohmelus kaob silmapilk. Soomes, keeluseadusemaal! Ja Soome-nimelised. Kuuldavasti müüakse neid suure eduga juba vähemalt Eestisse, Lätisse ja Leedusse. Eksporti on ju vaja! Oh seda inimeste nupukust ja huumorimeelt küll. Vabalt apteegist! Aga kuule, kui meiegi ükskord vanad kohtuhärrad oleme, sina ja mina, siis sõidame ka ringi ja vaatame, kuidas üks või teine lubjastunud ajudega dollpea selle või teise asjaga toime tuleb. Just nagu see vanamees siin. Ta tunneb sealset assessorit.»

«Ah ta on sellepärast Turus?» «Soome» pillid ajasid Lauri naerma, siis muutus ta mõtlikuks.

«Jah, poiss, mõtle, kõik läheb nagu iseenesest. Kas mäletad? Lähme aga Uuraliteni! Või oli see mingi jõgi, kuhu välja pidi jõutama? Siin piiritusehangeldajate omavahelisi jagelemisi kuulates unustad need talvised askeldused kähku ära. Soome ikka soomlastele — kas polnud nii? Meie hulk kasvab, tugevneb, karastub aasta-aastalt, päev-päevalt... Mäletad, justkui unenägu. Ja siis see Turu protsess. Varsti läheb kõik nagu iseenesest, sest põrandaalusele tegevusele tehti ots peale.»

«Uuraliteni see ikka ei aita,» vaidles Lauri sellele liigsele innukusele vastu. «Aga need vangistamised olid vist vältimatud küll. Kes tahaks kaheksateistkümnendat aastat tagasi? Mina olen sedavõrd vanem, et tegin selle kaasa.»

«No minagi mäletan midagi... Aga kuramuse vanamees, ma oleksin ka läinud. Õnneks ta vähemalt jutustab. Huh, homme loeb prokurör süüdistuskokkuvõtte ette. Siis veel mõni päev. Üle kuu on kulunud suulise arutamise peale, päevade viisi on pursitud kaitsekirju lugeda. Vanamees kuradima moodi vihane, et teda läänivanglassesisse ei lastud, jõlkunud seal väljas nagu taevaväravate taga.»

«Seda nüüd ka mitte.» Sekretär kastis sulepea tindipotti ja kirjutas edasi. «Liialdad nagu alati.» Sulekrabin kustus Resu naeru.

«Aitäh tähelepanu juhtimise eest! Jah, niimoodi. Just. Ei, aga üleeile õhtul oli siin suur pitspall. Oli lõhet ja majoneesi, vähjakaelu tillikastmes, kõike. Ja veinide kohta ära parem küsigi! Kogu härrasrahvas, meie ka, meie ka. Aias põlesid laternad, mina seal, kohtuniku noorem tütar käevangus... Kuid luhta läks, abielus naine, ainult meest polnud platsis. Aga oli krapsti süles, kui astripeenrast konn teerajale hüppas.»

«No kes seal olid?»

«Oi-oi! Lubjavabriku omanik, tselluloositehase direktor, üks pankur Helsingist, saeveskiomanik Reima, kõik prouadega. Ja vanamees rääkis. Ja küll kõlistati klaase, usu!»

«Reima küll ei olnud, ei saanud olla.» Lauri oli tõsiselt imestunud.

«Reima, miks Reima poleks pidanud olema? Täitsa tore mees ja naine nii uhke, nihuke jahedalt ligitõmbav. Alguses nagu ahjuroop, jäik ja valvas, aga paari veiniklaasi järel sulas üles.»

«Sinu juttu... Aga kas Reima oli?» küsis Lauri sekretärilt.

«Miks ta ei oleks pidanud olema? Minevik on maetud... Temagi on nüüd suur asjamees. Inimesed ei teagi, kui suur. Ja alles eile kirjutasin selle protokolli puhtalt ümber, kus sama mees pastorile korraliku trahvi kaela sokutas. Korraliku, ma ütlen.»

«Ah nii. Seda ka veel.» Lauri ei võinud teada, et tal hakkas tekkima harjumus samal kombel naerda nagu isa, lõug õieli, peaaegu hääletult. Aga aastad veeresid kiiresti, asjad said teise jume. Suure sekeldamisega oli see Otteliuse soost pastor siia saadud, nii väga oli kindla jumalasõna järele igatsetud. Sõna oligi tal kerge tulema, aga ta ei osanud kirikuseinte vahel, kantslis kuulutamas püsida. Nii oli ta suures õhinas kord selle vea teinud, et oli peatanud Reima linnast tuleva veoauto, nõudnud, et tal lastaks koormat kontrollida. Ta oli loomulikult piiritust otsinud. Eks ta oli siis saanudki kontrollida, kreissaeteri ja rihmakerasid käänata ja koputada. Aga Reima oli kohe, niipea kui auto oli saeveskisse jõudnud, kriminaalhagi esitanud. Kirikhärra oli pannud toime läbiotsimise, milleks on õigus ainult ametivõimudel. Karistuseks üheksasada marka trahvi. Kirikhärra oli muidugi edasi kaevanud, aga läheb õuekohtus, kuidas läheb, Matti Reima oli ikkagi nii pastorile kui iseendale koha kätte näidanud. Või veel: isagi oli Reimast palju rääkinud. Ja ometi polnud sellest rohkem kui paar aastat, kui kohtunik oli ta seitsmeks kuuks istuma pannud. Nüüd oli Reima pastori, praosti enda kohtusse kaevanud ja tagatipuks oli kohtunik Reima enda poole koju uhkemast uhkemale õhtusöögile kutsunud.

«Jah.» Resu unustas Reima. «Vanamees rääkis toredasti, mida assessor oli talle kõnelnud, kuidas süüdistatud olid kõik kordamööda eitanud... Muidugi, nad eitasid ju alati kõike. Seda ka, et niisugust meest nagu see ülesandja üldse olemas oli. Et kõik viimseni oli politsei ja kohtu väljamõeldis. Siis oli see mees Helsingist sinna toimetatud ja järgmisele istungile toodud. Ta oli seal vangirõivais teiste vihaste pilkude all seisnud ja jälle kõigest rääkinud. Oli rääkinud jah. Ja kui temalt oli küsitud, kuidas see kinnivõtmine oli toimunud, ei olnud ta midagi ilustanud, oli täpselt kõnelnud, kuidas ta oli teinud. Et istunud esimeses autos ja näidanud sealt...»

«Mis ta palgaks saab?» tundis Lauri huvi. «Kas talle maksti, oli ta ära ostetud?»

«Või on nii, nagu laulus öeldakse, et... «Võitlustandril pöörasin meelt, jätsin Juudamaa». Või saab oma kelmustükkide karistusest vabaks... Ära ostetud muidugi. Aga issand hoidku! Ju nad toimetavad ta nii kaugele, et ta on omade eest kaitstud. Peavad toimetama, otse teisele poole maakera. Jah, ja see siinse kandi ihuoma organisaator oli ikka muudkui eitanud. Ta olevat teistest peajao üle olnud, nii hingelt kui mõistuselt. Aga siin, nagu ma olen aru saanud, ongi kõik palju parem kui mujal. Jah, ta oli ainult eitanud. Väitnud, et ta pole seda meest iial näinudki. Too oli öelnud, et mis sa näed vaeva, kas sa ei mäleta, kuidas Moskvas otsustati — kahekümne kaheksandal aastal uus revolutsioon. Ja muud seesugust. Aga niipalju kui ma taipan, ei tehtud alevile sealgi häbi. Ta olevat muidu ka hästi esinenud. Öelnud, et oleks küsimus ainult mõne noore kommunisti süüdimõistmises, siis see suurt ei tähendaks. Aga kuna küsimus on terve maailmavaate hukkamõistmises, siis kinnitab ta, et see on Turu õuekohtule liiga ränk ülesanne. Sest kui mõni isik ainult sellepärast süüdi mõistetakse, et ta on kommunist, siis mõistetakse ühtlasi kuritegelikuks kogu õpetus, aade, maailmavaade. Või midagi umbes sinnapoole oli ta rääkinud. Ta oleks pidanud pastoriks hakkama! Aga siis lõime kokku!»

«Tõekspidamine iseenesest ei ole kuritegu,» ütles Lauri, et midagi öelda. «Kuigi mul oleks niisugune arusaamine, et sind peaks näiteks maha lööma, siis poleks see veel karistatav tegu.»

«Ei.» Resu naeris nagu tüdruk, heledalt ja tervest kehast kaasa rappudes. «Nii meid õpetati. Et alles siis, kui su tõekspidamine väljapoole suunatud tahteavalduse võ teona avaldub ja nii edasi. Ja tahteavalduse ettevalmistaminegi pole veel karistatav, eriti kui sa, jah, nii saamatu oled. Ettevalmistamine on lubatud. Aga nii nagu vanamees külalistele ütles ja nii nagu sinagi tead, on erandeid. Nii Soome kui ka teiste maade kriminaalkoodeksis.»

«Tean. Valitsuse- ja riigireetmised, missuguste kuritegude ettevalmistamist üldiselt karistatavaks ja eriti kuritegelikuks peetakse. Ja öeldakse, et kohtuinstantsidel pole poliitikaga vähimatki pistmist. Kas nad suuda-

vad seda lahus hoida? Kas keegi üldse suudab? Kodanlastelgi ei maksaks oma positsiooni üle hinnata.»

«Kes säherdust juttu ajab?»

«No mina.» Lauril oli tõsi taga. «Teo tundemärgid tuleb taustafaktidest eristada. See peab igale juristile selge olema. Ma püüan realist olla. Kuigi, jah, midagi tuli põrandaaluse uuristamise vastu ette võtta. Ja hea oli, et nad terve kambaga kinni kukkusid, ainult paar tükki välja arvatud. Aga lõppude lõpuks, mis neist talvistest asjadest... Ei see Tartu rahu vist nii halb olnudki. Aitab, kui seegi Soome soomlastele jääb.»

«Jäta, jäta! Noh, Essi isa on vist niisugune liberaal, nuga pihus hoidev loid liberaalne kirurg. Noh, eks me sügisel vaata... Ära sa koori jäta, laulame ikka seltsis. Kuid Turus on sotid sirged, igale mehele viis-kuus aastat. Nad harjutavadki kongides juba oma laulu, seda internatsionaalset. Pane tähele, lasevad selle veel kohtusaalis ka lahti, nagu neil kombeks on. Mis seal ikka, uhke laul, ainult sõnad on vähe valed. Aga teeb kadedaks, sedagi kuulaks hea meelega. Vist kuulaks vanameeski, ükskõik kui viltu ta näo kisuks. Aga ei lasta sisse, jõlgub siis «Hamburger Börsis» ja proua magab toas. Aga,» — Resu pööras ettevaatlikult pead, nagu oleksid tal kaelasooned järsku valusaks jäänud — «pohmelus on ikka kallal. Kes lippab apteeki «Soome» pille tooma?»

Resut pidi naerma, sest ta ootas seda. Ja sekretär, kirjutamisameti peal mees, püüdis kirjutada, lobisemisest pisut tüdinud. Laurigi oli juba oma jao täis saanud. Resut võis puhu naljaviluks kuulata, siis tuli lõpp. Mis pagana advokaat temast küll saab?

«Tule külla,» ütles Lauri. Aga siis helises telefon ja ta jäi ootama, et kutsele midagi vastataks.

Resu võttis toru, vastas väärika laiskusega, teadmata, kes seal võis olla. Ta kuulas natuke aega, Laurigi kuulis naisehääle vadistamist, ehkki ta sõnu ei eristanud.

«Jahah, jahah, niisiis sama küsimus.» Resu oli resoluutne, nüüd sootuks teine mees. «Aga nagu ma olen juba ennegi öelnud, on olemas niinimetatud seaduslik tee. Just, seaduslik tee. Praegusel hetkel see meie kompetentsi ei kuulu, mine tea, kas muidugi kuuluks. Tehke politseile säru.» — «Nii et nemad ka mitte.» — «Noh, siis paluge Jumalat. Paluge paremini, pange auru juurde.

Pinguta, Issand ei jäta sind maha. Jah, kuulmiseni, kuulmiseni sedapuhku jälle!»

Resu riputas toru konksu otsa ja küünitas paari keerdu väntama. «Seesama mutt! Nagu kurjast vaimust vaevatud! Tema usu järgi on siin veel üks kommunisteit vabaduses. On vist juba ennegi pinnuks silmas olnud. Ja vanamutt muudkui jahib teda. No nii, kuidas, kas sa kutsusid mind külla või?»

Lauril oli see peaaegu ununenud, kõnelus ärritas teda pisut, sest talle tundus, et Anjat kimbatati vist üha. Aga sinna ei olnud midagi parata. Ärritus muutus kiiresti tusaks, kuid seegi läks varsti üle.

«Kas sa kutsusid mind külla või ei? Aitäh igatahes.» Millegipärast oli Resul äkki vaja alusel olevaid pliiatseid korraldama hakata. «Ma olen seal sinu kodus küll juba käinud.»

«Ah oled või?» Lauril oli kange tahtmine tõusta, kuid ta ei suutnud ennast õieti kokku võtta. Isa naljalt külalisi ei kutsunud, ammugi ei läinud keegi tema juurde kutsumatult, kui polnud just lausa ennekuulmatut põhjust. «Millal?»

«Noh, vist juulis, juuli algul.» Resugi muutus teistsuguseks, peaaegu ettevaatlikuks. «Kaebas ikaldusaasta üle. Kuid eks neil ole ju alati ikaldusaasta. Talumehed kurdavad ju alati. Aga vägev värk teil seal.»

«Nad ei kurda vist niigi palju kui vaja.» Lauri püüdis Resule silma vaadata, need põiklesid kõrvale, käisid mööda nurki. «Maal võib olla mõnus elada. Aga kui tahad maast muudki peale umbrohu saada, pead tööd tegema. Ja siis ei lähe ka alati õnneks. Mis asja isal oli?»

«Noh, egas mina nüüd õigupoolest... Mis mina, aga vanamees oli siis ka kusagil ära. Ja kuna su isa oli otsustanud, et see peab just sel ajal sündima, siis kõlbasin minagi.»

«Mille jaoks?»

«Issand hoidku, ära nüüd ometi närvi mine!» Lauri oli enda meelest täiesti rahulikult, koguni külma rahuga rääkinud. «Et ma hull ka ütlema läksin, et olen seal juba käinud. Nojah, mul oleks paras keel suust lõigata.»

«Igatahes ikaldusaasta üle kurtmiseks ta advokaati ei vajanud. Ja suuremad asjad korraldab ta ühe linlase abil. Või igatahes on seni korraldanud. Niisiis...»

«Küll sa oled närvis. Ah, tühine asi, ta oleks kind-

lasti isegi osanud, kuna ta on igal pool tegev olnud. Kust mina tean.»

Lauri mõtles järele, rahulikult, kiirustamata. Ta pilk jäi pidama kirjutaja juustele, need püsisid töösse süvenenud pea peal igatahes ilusasti laineis nagu kaas. Ta mõtiskles eilse ja tänase päeva üle. Isa oli olnud nagu ikka, ainult endisest jutukam. Ta oli tajunud teatavat pinevust, aga pidanud seda üksnes sellest tingituks, et ta polnud suutnud abiellumisjuttu üles võtta. Teenijatüdrukud, sulased, kõik olid olnud nagu ennegi. Nojah, Sylvi muidugi, poristes poistepükstes igal pool ringi luusimas, jah, kalendreid, neid enne nii pühi ja puutumatuid kalendreidki segamini ajamas. Lauri oli hommikul kõigepealt tema hõigete peale ärganud, kui sulased kardu vankrisse tõstsid. Jah, piima vedas tüdruk edasi, pidas vastu, pidas ehk muidu ka vastu. Ja kui ta oli tõusnud, et piimakoorma teeleasumist vaadata, oli isagi seda vaatamas olnud, aga all õues, ja tõsi mis tõsi, koguni tüdrukule järele viibanud. Siis süttis Lauri peas mõte, päris pöörane, hull mõte. Aga hullud ja ettenägematud olid väga sageli inimeste teodki. Ta vaatas uuesti Resu poole, kelle meelest asi oli vist juba ununenud. Ja kaalus veel, nüüd järgmist küsimust, niisugust, mis paneks tolle lobamoka vastama.

«Noh, mis seal ikka. Tema meelest ma olengi vist kõigest kõrvale tõmbunud. Ja Essi talle ei meeldi. Noh, niipalju juristi minust juba on, et oskan seaduslikult endale kuuluva osa eest hoolitseda. Kui isast ükskord midagi maha jääb.»

«Muidugi, selge see, loomulikult.» Ja Resul jätkus koguni rumalust innustuda, uskuda, et Lauri on täiesti heas tujus. «Sedagi ei ole vähe, niipalju kui mina nüüd taipan.»

«Jah, kui sa nüüd taipad!» Ja Lauri liikmeisse tuligi elu. Ta tõusis peaaegu reipalt, manas näole midagi isa pisut tüdinud ilme taolist, viivitas veel sobiva aja. «Vaata ...» Miks ta juba suud ei osanud pidada, see õnnetu Resu, keda Lauri sel hetkel sügavalt ja igaveseks vihkas, või vähemalt sedavõrd, kui ta üldse suuteline oli. Aga ta kuulas siiski veel, juba uksel seistes, kaabu käes, nägu täiesti rahulik, ainult tüdinud. Ta kuulas peaaegu nõdrameelses lootuses raevumiseks, tüdimuseks lisapõhjust saada. Ja ta sai. «Su isa oli sellele kaua mõelnud, ja siis säärane rutt ... Ta ütles sedagi, et kui kõik

sureksid õiges järjekorras ...» Õiges järjekorras, jajah. Ja see Resu totakas naer, isegi mitte õel, vaid totakas, eenesega rahulolev. «Ja pidas silmas muidugi vale järjekorda! Et kui nüüd keegi võtab naise või jätab võtmata, aga sureb ometi ilma otsese pärijata või nii, siis ei tea, kust ja kelle valdusest oma põllu leiad. Mida ta veel leiab, kui on ise juba hulk aega mullas olnud? Kuid ta ütles, et on näinud liiga palju talusid suguvõsa vahetavat, ilma et ühtki lepingut oleks tehtud või raha kasutatud. Ja siis on alati laostumine või vähemalt muutused järgnenud. Aga kas see tüdruk, nii kaua veel alaealinegi, on talle kuidagi sugulane? Ja siis need hooldajad — igaks juhuks. Noh, ega neil maameestel midagi peale talu peas ole. See'p see vist ainult oli, ja siis säherdune rutt.»

«Seda see oli jah,» ütles Lauri ja uks oli juba lahti, väljast voogas vastu sedasama sügisest ilma, mis oli kestnud terve selle vististi suveks kutsutava aja. Ta pilk oli jälle kirjutaja juustele, samadele väratamatutele lainetele naelutatud. «Siis on ju kõik korras.» Ja ta oli juba väljas trepil, kuid ei sulgenud veel ust, hoidis seda lahti, kuni raev keelele jõudis: «Püüa, Resu, ühte asja meeles pidada. Ainult ühte. Kui sa siit ära lähed, siis mine igaveseks. See paik ei ole lobamokkade jaoks. Kui ei ole ka enam minu jaoks.»

Ja viimaks oli ta teel, kõndis jalakate, raudremmelgate, pärnade, paplite, hobukastanite ja tammede, kõiksugu tüvede vahelduvais varjudes. Õigupoolest polnudki muud peale selle, et ta kõrvad kuumasid talumatult, kuumasid ja valutasid.

37.

Oma kraami katusekambris, mida ta koos isaga mõne aasta eest ühel juubelipäeval oli vooderdanud, alumine korrus, õu võõrast rahvast täis, kohvrisse loopides arvestas Lauri, et tal on küllalt aega. Ehkki polnud täpselt teada, mis koosolekule isa oli läinud, kestis see nende ohete, näokrimpsutuste, suust lipsanud põgusate kaebehäälitsuste järgi otsustades kaua. Ka õhtuse rongini oli aega. Ometi ta kiirustas selles toas, kus oli paljugi tegemata jäänud, sest teist jõudeolemiseks määratud päeva polnud tulnud. Oli olnud tähtsamaid töid kui laeliistude paigale naelutamine või põrandalaudade kergitamine ja tihtimine. Kusagilt siia jõudnud vana riidekapp pidi talle kaela kukkuma, kui ta selle ukse lahti tõmbas ja teise ülikonna võttis. Seegi asjaolu, et seda näotut mööblitükki tuli taltsutada, paigal hoida, enne kui see uuesti seina äärde seisma jäi, tegi tigedaks. Siis kiskus ta kõik lauasahtlid lahti, kontrollis, et midagi teda meenutavat — ei pliiatsit ega kammijuppi, nagu ta tahtlikult ja teadlikult liialdas ja suuremaks puhus — maha ei jäänud. Ja ta jättis sahtlid lahti, et kellelgi ei tarvitseks seda vaeva näha ja vaadata, kas ta oli midagi maha jätnud või mitte. Olgu küll, et — ja nüüd nautis ta meelekibedust — vaevalt viitsib keegi siia üles vaatama tulla. Kohver juba käes valmis, süütas ta laualambi ja kustutas siis ära, nagu närvilised või erutatud inimesed teevad, et ei pruugiks teel olles muretseda, kas tuli äkki põlema ei jäänud. Nagu oleks sel mingit tähtsust.

Ärkli lahtistel, kolisevatel laudadel kõndides tuli talle peaaegu naer peale. Elu sassiläinud õiglus hakkas selguma. Meenus ühel kohtuistungil käsitletud vägistamisjuhtum, maotu ja totter. Ja ta mäletas seda ainult sellepärast, et too tüdruk, või õieti täisealine naine juba, oli kas hirmutamise või kohtluse tõttu maailmas eluaeg üksnes mehi

kartnud, et kust tahes võpsikust või silla alt kargab välja olevus, kes teeb talle mida tahes. Ja nii siis oligi lõpuks läinud ja viisil, mis vastas vist — ja nüüd olid Lauri mõtted sootuks hajali — kõigile kunstireeglitele. Ta oli kuulnud inimestest, kes lausa hüsteeriliselt tuld, tule puhkemist, tulekahju kartsid. Selgemastki selgem, et neil oli kartmiseks põhjust. Või siis ajas kartus nad olukorda, kus nad vähemalt sümboolselt ise oma leekidele petrooli või bensiini valasid. Tules nad igatahes otsa leidsid või läks tall või muu varandus. Nii et inimene sai, mida ta tahtis või arvas olevat tahtnud. Nagu tema, nagu tema. Ta oli kunagi öelnud, et ei hooli talust. Hüva, mis seal ikka, see võeti temalt siis ära.

Väga lihtne, ja täiesti õige.

Peretoast kostis kohvilaua katmist. Kohvilõhnagi tuli, niisugust, nagu üksnes siin tundis. Suure kannu tilast, tillukese kord kerkiva, kord vajuva lippkaane alt tuli puhanguti healõhnalist auru. Kõrvetatud vilja oli hulgas, see mahendas lõhna, ei rikkunud seda. Igipõline kokkuhoidlikkus, isegi isa jaoks väikesse tagakambrisse viidavas kannus polnud muidu puhast kohvi kui ehk esimesel jõulupühal, kui siiski.

Aga ta läks taksot helistama ja astus kellegagi hüvasti jätmata välja. Sest nad kõik teadsid ju asjast. Pidid teadma. Vahest oli just virtin olnud teiseks tunnistajaks selle talituse juures, mis oli nii rangelt, kõigist isiklikest õigusasjadest ehk kõige rangemini formaalsustega seotud, kui sooviti, et see dokument kehtiks. Testamendi valjult ettelugemine, küsimus, kas see on teie viimane tahe, vastus, et on, ja siis oma allkiri ja võõraste isikute allkirjad, tunnistajate omad, kes ei tohtinud olla kaugeltki sugulased, vaid niisugused, kes muidu testamenditegijat — ja tema vaimset seisundit hästi tundsid.

Niisiis ... mis põhjust oli tal pahane olla. Ta lihtsalt oli. Ja muidugi ilmus kusagilt sigala tagant tüdruk, võpatas kergelt Laurit nähes, kuid tuli siis ikkagi lähemale, kui oli kord juba tuppa minemas.

«Tule aga tule siia!»

Sest polnud siiski usutav, et tüdruk midagi teadis, sedavõrd ettevaatlik oli isa Lauri arvates ikkagi olnud. Kui midagi juhtuks, saaks testamenti veel muuta. Ehkki vaevalt, tüdruk peaks toime panema asju, mida ta ei suuda kindlasti välja mõeldagi, enne kui vana mehe kiindumus kaoks. Peaasi et ta talust hoolis. Ja tüdruk lähe-

nes ettevaatlikult nagu taltsas loom, kes on õppinud, et inimeste tujude peale ei tohi loota. Lauri vaatas ta ümaramaks muutunud nägu, tedretähti, mida kellelgi nende suguvõsast vähemalt iial polnud esinenud. Nii et pealekauba saadi ka tedretähed. Tüdruku ainitine pilk oli pisut-pisut trotslik, ta võib-olla arvas, et Lauri hakkab jälle koolist rääkima.

«Ütle neile, et mul läks minekuga kiireks. Kas ütled?»

Tüdruk noogutas pead, juuksed nüüd lühikeseks pöetud, tõenäoliselt mitte moekapriisist, vaid päris praktilistel põhjustel. Ja järsku, nii nagu meeleolud nüüd vaheldusid, meenus Laurile esimene õhtu, mille tüdruk oli veetnud tema, või siis Anja ja tema juures koolimajas. Kaua aja eest, ja ometi ainult mõni aasta tagasi. Tüdruk pesupalis, hirmunud, arg, alandatud, ja kuidas Anja oli sussutanud ja sekeldades kammi otsinud. Ja kuidas teda siis uutes jäikades riietes oli temale näha toodud, temale, kes ta, kui nüüd järele mõelda, oli juba toona igasugusest õiendamisest kõrini tüdinud olnud.

Tüdruk ootas, et Lauril on ehk veel muud öelda. Aga Laurile ei turgatanud midagi pähe. Kõik, mida ta ütelda võiks, oleks onulik, vaevaga otsitud ja seega liigne.

«No nii, mine siis pealegi. Mine ja ütle. Auto juba tulebki.»

Trepilt vaatas tüdruk, kuidas Lauri kohvri autoistmele viskas, ise kõrvale puges ja täie hooga minema kihutas, üksik aiast plehkupannud kana ees kaagutamas ja ringi lendamas. Tüdruk vaatas niikaua, kuni nägi auto taha kinnitatud tagavararatast, ja läks siis sisse.

Et Lauril oli aega, otsustas ta, et ei sõida veel jaama, sinna täissülitatud ooteruumi või perroonile vahtima, kus kedagi teist kindlasti veel ei olegi. Ta palus end lihtsalt kusagil peatänava ääres, ükskõik kus maha lasta. Ja siis oli ta taas väljas, kerget kohvrit nagu naljaviluks, ajaviiteks käe otsas kõlgutades. Pagariäri lõhn lõi endises kohas ninna, samad kanapeeküpsised olid samasugustes ridades aknal nagu ennegi. Siis peatus ta ühe kaupluse uksele pandud kuulutust lugema. Aapo Similä: Kandle- ja lauluõhtu. Ta luges kogu eeskava otsast otsani läbi, piletihindadeni välja, kuni märkas, et pood kuulus Hännisele, endisele või peatselt võib juba öelda: eelmisele äiapapale. Seegi ei pannud teda kiirustama, ta vaatas koguni sisse. Seal oma klaaskuntrikus ta istus, pisike, väga kokku kuivanud ja üksi. Kuigi, jajah, oligi

vist nüüd selle kandi suurim metsaomanik. Vähemalt isa oli nii teadnud. Ja otsekui elu ja surma isanda poolt või vastu tõestusmaterjali kogudes mõtles Lauri, et seegi mees oli siis lõpuks saanud, mida oli kogu aeg tahtnud. Vahest mitte täpselt siis ja sel moel, nagu oli lootnud, aga ligikaudu. Ja eks tabatud ju ilma harjutamiseta harva esimesel katsel kümnesse. Aga et see siis kuidagi välja ei paistnud! Kuid ei saanudki vist paista. Tõeline rikkus ei paista. Ei anna vist õigupoolest tundagi. Korraks mõtles Lauri poodi sisse astuda, küsida, kuidas neil kodus läheb, kuidas käib Anja ema käsi, kellest ta oli alati kuidagi loiult lugu pidanud. See oli vähemalt aina püüdnud ja mõistnud ja katsunud lahendusi leida ja tegi seda vist ikka veel. Aga mis tal sinna asja? Kui läinud, siis läinud, viimaks, ja kõik.

Ja ta kõndis edasi mööda unisevõitu peatänavat, sest oli tõesti alles pärastlõunakohvi aeg ja elu omandas aina teatavate aastakümnepikkuste harjumuste rütmi. Sellele rohkem mõtlemata, või samuti mingisse aastakümnesse ulatuval ajendil või lihtsalt aja surnukslöömiseks tõmbas ta — kui oli seisnud lühikese, olematu hetke kohviku moodi asutuse uksel, mis näis päris uus — käepidemest ja astus sisse. Koht tundus korralik, mitte liiga täistuubitud, laudade vahel oli ruumi. Mantli ja kaabu nagisse riputanud, lükkas Lauri kohvri ühe laua alla ja võttis istet. Mitte aknaäärsesse lauda, sest tal polnud erilist isu kedagi näha, vaid seina äärde. Ta vaatas paiga üle, silmadega registreerides ja sealsamas unustades. Ta oli istunud kümneis samasuguseis, aga need olid olnud mujal, Helsingis, mitte siin. Siis edasiminek puha, seegi, need sirgete jalgadega ja seljatugedega toolid, pisut jäigad, kui istet võtsid, aga üsna mõnusad, kui nendega ära harjusid. Ja ettekandjal oli väike põllelapike, mitte maani rippuv lõtv puntseldus, vaid päris iluasi.

Keskmise kvaliteediga kohvi juues sõelus ta mõttes kogu aeg seda testamendiasja. Siiski mitte enam niivõrd oma seisukohast, vaid mõnevõrra hirmul, mida ütleb selle kohta Essi. Sest tal tuleb sellest siiski kohe kõnelda. Essi luges tema näost peaaegu nagu avatud, laialilaotatud dokumendist, varjajat temast ei ole. Väikestes asjades, miks mitte, aga suured olid kõigist ta liigutustestki tunda ja näha ja Essil oli pistriku pilk ja hea vaist. «Kui patsient uksest sisse astub, tean ma silmapilk, mis teda vaevab!» Nii et rääkima pidi, ja parem kohe. Ja mis Essi

selle kohta muud ütlebki, kui et seda võis arvata, midagi niisugust ma arvasingi. Natuke aega on ta ehk pahur, aga linnainimesena mõtleb vist varsti, et väga hea, ei tarvitse seal käia. Niimoodi, niimoodi vist jah, kui ainult Essi isa äkki... Noh, aga nii see oli. Ja kunagi ehitab ta ehk kuhugi neemetippu midagi suvilataolist, säherduse rahvusromantilises laadis palkhoone, mis on moes. Või midagi — seda näeb, kui isa ükskord sureb. Asjad olid vähemalt klaarid, mitte päris head, aga klaarid.

Ja siis, kui tüdruk oli käinud talle kolmandat tassitäit kallamas, virgusid tema meeled. Kusagil kardinate taga rääkis tuttavana tunduv naishääl telefoniga, loetles, kui oli loetlema pääsenud, eri küpsiste nimesid, täpselt ja teadvalt. Kui kõne lõppes, astus naine välja, läks külastajate poole vaatamata leti taha ja hakkas süvenenult saiakesteriiulit korrastama, hoides käes pihte, missuguseid Lauri siin kandis enne polnud näinud. Purud korjas ta väikese labidaga taldrikule ja läks seda käes hoides minema, võib-olla kööki, ega tulnud enam tagasi.

Aga miks meenusid Laurile jälle metsad? Või niisugused üllatused, mida võisid täheldada vanas kuusikuski, kui sa polnud sinna mõned aastad saanud. Aastakümneid oli see olnud samasugune, ja siis ühel suvel järsku pihlakavõsa täis, nii et mustikavarsi enam ei paistnudki, ei, sest pihlakad olid jõudnud need juba lämmatada. Äkiline, plahvatuslik võimuhaaramine, mida oleks täiesti asjatu püüda võsakirvega lõpetadá. Järgmisel aastal oleks pihlakavõsa ainult endisest tihedam ja laiuvam, mõni puuks kasvanu juba õitseks. Mets, pihlakate pealetung... Sel põhjusel, et too kiiresti rääkinud ja oskuslikult saiariiulit kraaminud naine, kes külastajaile pilkugi ei heitnud, oli olnud Inkeri, endine käli, saeveskiomaniku proua. Ja nüüd siis arvatavasti või päris kindlasti selle kohviku omanik. Ja pihlakavõsud ikka meeles kummitamas, mõtles Lauri, et sellel, nendel on otseseid järglasi, nagu neil olema peab ja alati on, ja et nad istuvad kindlalt paigal. Kui kindlalt nad võivad istuda? Nii kindlalt, et Lauril polnud vähimatki põhjust ennast siit kähku koristada, oma teed minna, sest tema, endise ja veel nüüdsegi paikkonna võimsama mehe poja istumine või lahkumine ei tähendaks neile kõige vähematki. Temasugune võis olla või minna, just nagu süda soovis. Temasugune ei tähendanud midagi, ehkki oli ka silmapilk vaba.

Kuid samasugune muutus toimus vist alati ja kõikjal. Tulid uued inimesed... Algul vaevaline edasikomberdamine, aga kui saadi õppust ja võeti see omaks, ei suutnud enam miski, jah, mitte miski maa-aluste juurte levimist takistada. Teistsugunegi maa-alune uuristamine meenus talle, aga põgusalt, sest sellele oli nüüd piir pandud või vähemalt arvati, et on. Nähtus polnud sama, ainult väljend, kõnekujund oli samasugune. See kõik kontrollimised väljakannatav, aus, asjalik, ülearuse sentimentaalsuseta, ainult omakasu tagaajav, jõuspüsivate dokumentidega ääristatud muutuste tee — see jätkub ja kasvatab kombitsad just nii pikaks ja nii pikalt, kuni otsest pärijat ükskord enam ei ole või on, aga nõrk, väsinud, tahtetu. Ent selle arengukäigu võimalikku lõpp-punkti näeb ainult aeg.

Ja kõik läks nii nagu säärasel viimasel päeval pidigi minema. Tühi tass ees, selle kõrval tühi taldrik, istus Lauri ikka veel, kui uksest tulid kaks naist, läksid otsisid endale laua, nemad muidugi akna alla, ja istusid. Lauri vaatas otse Anja poole, kuid Anja ei märganud teda veel. Ta istus, nägus, kaunis või kuidagi uuesti kauniks muutunud, ja Lauri võis pilgul rahus tollel profiilil puhata lasta. Ta võis vaadata ka seda teist naist, keda ta polnud enne näinud, kuid kes tundus kuidagi tuttav. Või isegi mitte tuttav, vaid nagu keegi, keda oled näinud mõnel grupipildil. Mitte muidugi kooliaegsel, aga kusagil siiski. Laurile oli jäänud pilte Anja tütarlasteseminarist, aga ta oli need juba ammu hävitanud. Kuskil mõnes niisuguses grupis oli ta ehk toda pingsat, veidi morni, kõike muud kui ilusat, aga sellest hoolimata meeldejäävat nägu näinud. Ta unustas selle jälle; küllap keegi Anja seminarikaaslastest, ei tasunud meenutada. Ja tellimist andes märkas Anja teda, Laurit. Just nagu oleksid nad alles mõni tund tagasi kohtunud ja lahku läinud, noogutas Anja talle, väga tuttavlikult ja kuidagi uudsel, seletamatult kirkal näol, nagu poleks mingeid probleeme olemaski, nagu oleksid kõik kunagised probleemid võimalikest lahendustest parima lahenduse leidnud. Lauri pidi mõne minuti sulaselgele imetlemisele ohverdama. Kõige selle järel, mida ta Anja viimaste kuude üleelamistest oli kuulnud, oleks võinud arvata, et hapra närvikava varal elades on Anja kui mitte lausa endast väljas, siis vähemalt kannatav ja õnnetu. Aga niisiis mitte sinnapoolegi. Ja et see kohtumine nüüd nii kerge tundus, minematormamine see-

vastu lapsik või vähemalt selle märk, et midagi veel kipitas, otsis Lauri taskust suitsupaki ja süütas paberossi, kuigi polnud iial nende maitsest lugu pidama õppinud.

Naised hakkasid täiesti rahulikult banaani- või koguni aleksandrikooki sööma, rääkisid omavahel vaikselt ja rahulikult nagu kaks õpetajast inimest kunagi. Seminaripildil, leidis Lauri nüüd kindlalt, oli ta toda teist naist näinud. Jah, kaks puhkusel olevat õpetajast inimest, olgugi et Anja... Ja kahtlemata tundis Lauri hinges midagi kaastundetaolist. Nii ilus naine, miks temaga oli olnud nii raske elada? Või mõjus seegi kaasa, et seda otsest pärijat... Ja ta kaastundes polnud kübetki enesehaletsust, sest tal oli uus mõrsja, uus elu ees, olgu ta täna pealegi pisut vapustatud. Aga Anjal oli olnud üks sulaselge õnnetus teise otsa ja teda aeti taga, jahiti nagu mõnda ulukit, ja jäädakse vist alati jahtima, nagu ta täna seal kohtuniku kantseleis kõige muu kõrval mõistma oli hakanud. Lihaks saanud õnnetus... Või õnn, sest Anja näis nüüd tõesti rahulik, lõpuks, viimaks ometi, ka siis, kui ta ütles kaaslasele paar nappi sõna, tõusis ja tuli Lauri laua juurde.

«Kas ma tohin hetkeks istuda?» Lauri kargas püsti, jah, tõmbas Anjale tooli lähemale, istus ka ise, imes suitsu ja ainult vaatas. Seesama kirkus, peaaegu täielik rahu, ja tema lausa purukuiv, kindlasti liiga varakult närbuv süda tundus rinnakorvis vasakult paremale ja jälle tagasi liikuvat, libisevat ja ringi käivat.

«Tahtsin sulle ainult õnne soovida. Kuulsin, et oled kihlatud. Õige tegu.»

Ja Lauri ei osanud esialgu muud kui kummarduda kohvrit kõrvale nihutama, et see Anjal jalus ei oleks. Ta vaatas Anjale kogu aeg otsa.

«Jah. Jah. Nii jah. Ole tänatud.» Muud ei suutnud ta öelda ja Anja naeratas, langetas siis pilgu sõrmedele, nõtketele sõrmusteta kätele. Ja et need silmad ei vedanud teda enam jõuga, millele ükski mees poleks suutnud kaua vastu panna, vaid oleks selle eest koguni tänulik olnud, ükskõik missuguse hukatuse see ka kaasa oleks toonud, tuli Lauril meelde küsida, kuidas Anjal nüüd läheb. Niipea kui küsimus oli esitatud, tundus see rumal ja jõhker, aga Anja kannatas ka selle välja.

«Noh, kõike on olnud, nagu sa kindlasti oled kuulnud.» Anja tegi koguni pausi, kuigi ta rääkis kergel toonil. «Aga

ma aitan nüüd esialgu papat. Eks siis näe, kas sügisel tuleb õpilasi või ei. Ei, mul pole viga midagi.»

«Aga kui...» Lauri suu oli kuiv, kõik limaskestad otsekui ohatanud. «Teata mulle. Mina, ma olen igatahes olemas, kui mitte muud.»

Ja jälle oli seal see pilk, aval ja rahulik. Lauris süttis selgus, kõik sai endastmõistetavaks, alles nüüd. Seegi, et Anja oli niisugune, tagaräägitud ja laimatud, seegi ainult kindlustas Hänniste positsiooni paikkonnas. Ja isegi kui ka selles omajagu tõtt peaks olema, et Anja oli tõepoolest millessegi segatud, ükskõik millesse, mida Lauri ühtaegu uskus ja ei uskunud, siis seegi andis kuidagi kindlust, tugevust juurde. Hännistest kõneldi, vahel harva head, aga praegust olukorda silmas pidades ainult halba. Kuid see oli suurepärane, see oli vajalik, võsagi sai ainult visadust manu, kui teda küündimatute võtetega hävitada püüti. Nii et kui Hännised, missuguse suguvõsa ja liignime alla kuulus ka Reima, elasid üle Anja meessuhte, mis oli jälle täielikuks skandaaliks pöördunud, elasid üle koduse läbiotsimise ja selle aja, mis Anja oli ülekuulamisel, elasid üle tema tagasituleku, nagu poleks midagi olnudki, muutusid nad igas katsumuses üksnes tugevamaks. Aga kui... Lõppude lõpuks, kui inimesed istusid Anja üle kurtes, võisid Reima ja Hänninen päris rahulikult tegutseda või alustatud vallutused lõpule viia. Nii see oli, niisuguseks oli asi pööranud.

«Aga ei.» Ja siis Anja juba tõusiski ja Lauri vaatas tema mõõdukalt elegantse kleidiga varjatud keha, jälle saledat nagu koolipäevil. «Ma tulen toime. Naljakas, eks ole? Minustki on vist viimaks täiskasvanu saanud.»

Jälle seniks püsti seisma, kuni Anja oli oma lauda tagasi läinud. Lauri kaalutles, kas teha veel üks suits, aga jättis selle. Ta istus siiski veel natuke aega, et ta minek poleks pagemisena tundunud, tõusis siis, võttis kohvri ja mantli ja kaabu ning noogutas ukselt Anjale. Teine naine vaatas teda ka, siiras, tõsine, pilkumatu uurimine.

Ehkki tal oli ikka veel aega, otsis Lauri uue takso ja sõitis jaama. Nagu enamasti tungis tselluloosilõhn autosse alles väljaspool alevit. Mulle meeldib seegi, mõtles Lauri, mitte tõntsilt, vaid hüvastijätuks. Kuidas inimene alati liialdab, mõtles ta hetk hiljem. Minagi liialdan, aga mingi tähendus on vist sellelgi, asjad lähevad ehk üle piiri, aga ka kirgastuvad. Ja vähemalt ikaldusaasta on tõeline, miks

siis mitte mõni teinegi üllatav seik. Näiteks see, et omamoodi, kaudselt on seegi Hännise suguvõsa süü, et üks võõrsilt võetud võõras tüdruk, Sylvi, omandab ükskord, kui aeg kätte jõuab, tema kodutalu.

Ikka tühjal jaamaperroonil hakkas Lauri uus solvumine isa üle loiduma, järele andma. Üle kuuekümne mees, maa alati meeles. Pidigi olema, sest selles eas vedas see juba igal sammul enda poole, nõkshaaval, aga otsustavalt. Ja Lauri jäi raudteed mööda lõunasse vaatama. Tal oli veel palju aega ees selle seisundini, kus isa nüüd oli, mitte ainult rongi saabumise ja minekuni. Aega... Kas maailmas üldse muud oligi kui aega? Aega vihmal sadada ja päikesel paista, inimestel sündida ja surra, suguvõsadel tõusta ja vajuda, majadel kerkida ja kokku variseda, metsadel kasvada ja raisatud saada. Aega, ainult aega. Üksikul inimesel oli rutt, tõtt ja pakk, aga maailmakõiksus oli vaid läbipaistev, lõputu, ääretu aeg. See rauges liiva, millest räägiti. Aga see rauges üha, ja üha, üha seda jätkus. Ja siis mõistis Lauri otsekui sedagi, miks mõned igivanad, igasuguseks tegevuseks võimetud vared, kellele iga uus päev oli üksnes uus piin, siiski elada tahtsid. Nad tahtsid elada, et saada näha, kogeda, kuidas aeg muutub, vaheldub. Aga ei saanud, pidid surema, hapu pettumus näol. Aeg lihtsalt jättis nad. Kui kahju. Või kas ikka oli? Missugune täie aruga inimolend suudaks igavesti kõike jälgida, mida aeg tõi ja minnes jälle viis? Mitte keegi. Mõnikord näis aeg asju kordavat, aga selle peale ei saanud loota. Asjad võisid tagasi tulla endisetaolistena, kuid mitte kunagi samadena. Sest äärest ääreni huljuval ajal polnud mälu. Ega olnud ajal tundeidki. Ta lihtsalt oli. Juba rongi häält kuuldes, esimese pehme humina lähenedes mööda nõmmemaad, mõtles Lauri, et ta peaks püüdma seda meeles pidada. Ta peaks õppima ennast oma inimhetkes elavaks ja küllaseks tundma ja laskma järeleandmatul ajal rahumeeli ülejäänu eest hoolt kanda. Sest seda teeks see kummatigi, üheltki inimeselt luba küsimata.